

УДК 159.9

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології, педагогіки та соціальної роботи.

Для науковців, викладачів, соціальних працівників, практичних психологів, студентів.

Приведены результаты теоретических, прикладных и научно-экспериментальных исследований по актуальным вопросам психологии, педагогики и социальной работы.

Для ученых, преподавателей, социальных работников, практических психологов, студентов.

Visnyk issue deals with the results of theoretical, empirical and scientific-experimental researches in the actual problems of psychology, pedagogic and social work.

It is of interest to scientists, teachers, social workers, psychologists-practitioners and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Л. Ф. Бурлачук, д-р психол. наук, проф., акад. НАПН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В. Бльомерс, д-р філософії, проф. (ФРН); Л. В. Губерський, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України (голов. ред.); В. О. Васютинський, д-р психол. наук, проф.; І. В. Ващенко, д-р психол. наук, проф.; О. І. Власова, д-р психол. наук, проф.; І. В. Данилюк, д-р психол. наук, проф. (заст. голов. ред.); Й. Дафіною, д-р філософії в галузі психол., проф. (Румунія); І. Земантайтіте, д-р філософії, проф. (Литовська Республіка); Л. М. Карамушка, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; А. Б. Коваленко, д-р психол. наук, проф.; Е. В. Крайніков, канд. психол. наук, доц. (відп. секр.); С. Д. Максименко, д-р психол. наук, проф., акад. НАПН України; М. Ругевічус, д-р філософії в галузі психол., проф. (Литовська Республіка); Т. М. Титаренко, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; Ю. М. Швалб, д-р психол. наук, проф.
Адреса редколегії	02017, Київ-117, просп. Глушкова, 2а, факультет психології; ☎ (38044) 239 32 25
Затверджено	Вченою радою факультету психології 04.09.14 (протокол № 1)
Зареєстровано	Державною реєстраційною службою України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20985-10785ПР від 12.08.14
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014

СОДЕРЖАНИЕ

Білик О.	
Розвиток особистості в сімейній парі.....	5
Білик О., Литвиненко О.	
Гендерні особливості сприйняття інформації у подружній парі.....	7
Боровицька О.	
Проблема активації архетипних форм психіки індивіда в процесі його ідентифікації (до питання захисних реакцій особистості)	11
Вавілова О.	
Порушення соціалізації дитини в школі.....	15
Васильєв С., Андрущенко А.	
Психологічні особливості динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів в процесі соціалізації.....	18
Гарькавець Н.	
Проблема системи цінностей особистості: структура та особливості функціонування	20
Дейниченко Л.	
Психологічні особливості соціалізації підлітків, які навчаються в закладах інтернатного типу.....	24
Єсип М.	
Образ бога як предикатор способів долання труднощів	27
Завада Т.	
Особливості взаємозв'язку перфекціонізму та самоактуалізації особистості.....	31
Козирєва М.	
Соціалізація обдарованих дітей: проблеми та перспективи дослідження	34
Корнієнко О.	
Психодіагностичний підхід до безпеки психосоматичного здоров'я студентів	37
Лавренко О.	
Моральність як складова економічної культури особистості студентської молоді.....	40
Лазаренко В., Луб'яна К.	
Потреби дітей-сиріт в сфері соціальної інтеграції та працевлаштування.....	43
Ліснівська Л.	
Психологічна реабілітація та ресоціалізація осіб, залежних від вживання психоактивних речовин.....	46
Ломакін Г.	
Соціально-психологічні особливості процесу ресоціалізації учасників бойових дій	49
Мандзик Т.	
Виховний стиль батька як фактор формування соціально-психологічної адаптованості підлітків	52
Матвєєв В.	
Українське характерництво як езотерична система самореалізації особистості	56
Мельник А.	
Створення корекційної програми розвитку соціального інтелекту дітей шкільного віку.....	60
Михайлюк О.	
Особливості шкільної соціалізації в сучасному суспільстві	62
Некіпєлова А.	
Соціально-психологічні особливості економічної соціалізації особистості в пубертатний період	65
Огороднійчук М.	
Соціальні та психологічні детермінанти процесу соціалізації підлітка	68
Одінцова А.	
Рольова ідентичність та рольова варіативність як фактори гармонійного розвитку особистості	71
Одінцова В.	
Професійне становлення жінки як чинник її адекватної самооцінки	73
Рибалка В.	
Вітчизняні визначення особистості та персонологічне мислення психолога і педагога як чинники соціалізації молоді	76
Сазоненко Г., Корх В.	
Особливості соціалізації підлітків та юнаків в контексті формальної та неформальної освіти.....	84
Сидорова О.	
Психологічні особливості професійної діяльності спортсмена та їх роль у процесі соціалізації	89
Сиротюк К.	
Особливості гендерної соціалізації підлітка в сучасному суспільстві	92
Степаненко Л.	
Дослідження гендерної специфіки прояву дисгармонійних емоційних станів підлітків.....	94
Фадєєва І.	
Особливості реалізації соціальної творчості в сучасних практиках протесту.....	98
Фалько Н.	
Гендерна ідентифікація як чинник гармонізації соціальних відносин та життєвого простору особистості	100
Черняк О.	
Погляд на проблему соціалізації через призму самоактуалізації в гуманістичній психології.....	103
Шандро І.	
Кросс-культурне дослідження особливостей етнічної ідентичності підлітків.....	106
Янкін В.	
Соціальна активність як показник успішної соціалізації особистості.....	108

Билык А.	Развитие личности в семейной паре	5
Билык А., Литвиненко О.	Гендерные особенности восприятия информации в семейной паре	7
Боровицкая Е.	Проблема активации архетипных форм психики индивида в процессе его идентификации	11
Вавилова А.,	Порушення соціалізації дитини в школі	15
Васильев С. Андрущенко А.	Психологические особенности динамики ценностно-смысловых ориентаций курсантов в процессе социализации	18
Гарькавец Н.	Проблема системы ценностей личности: структура и особенности функционирования	20
Дейниченко Л.	Психологические особенности социализации подростков обучающиеся в учреждениях интернатного типа	24
Есип М.	Образ Бога как предикатор способов преодоления трудностей	27
Завада Т.	Особенности взаимосвязи перфекционизма и самоактуализации личности	31
Козырева М.	Социализация одаренных детей: проблемы и перспективы исследования	34
Корниенко А.	Психодиагностический подход к безопасности психосоматического здоровья студентов	37
Лавренко О.	Нравственность как составляющая экономической культуры личности студенческой молодежи	40
Лазаренко В. Лубяная К.	Потребности детей-сирот в сфере социальной интеграции и трудоустройства	43
Лисновская Л.	Психологическая реабилитация и ресоциализация зависимых от употребления психоактивных веществ	46
Ломакин Г.	Социально-психологические особенности процесса ресоциализации участников боевых действий	49
Мандзык Т.	Воспитательный стиль отца как фактор социально-психологической адаптации подростка	52
Матвеев В.	Украинское характерничество как эзотерическая система самореализации личности	56
Мельник А.	Создание коррекционной программы развития социального интеллекта детей школьного возраста	60
Михайлюк О.	Особенности школьной социализации в современном обществе	62
Некипелова А.	Социально-психологические особенности экономической социализации личности в пубертатном периоде	65
Огороднийчук М.	Социальные и психологические детерминанты процесса социализации подростка	68
Одинцова А.	Рольовая идентичность и рольовая вариативность как факторы гармоничного развития личности	71
Одинцова В.	Профессиональное становление женщины как фактор ее адекватной самооценки	73
Рыбалка В.	Отечественные определения личности и персонологическое мышление психолога и педагога как факторы социализации молодежи	76
Сазоненко Г. Корх В.	Особенности социализации подростков и юношей в контексте формального и неформального образования	84
Сидорова А.	Психологические особенности профессиональной деятельности спортсмена и их роль в процессе социализации	89
Сиротюк К.	Особенности гендерной социализации подростка в современном обществе	92
Степаненко Л.	Исследование гендерной специфики проявления дисгармоничных эмоциональных состояний подростков	94
Фадеева И.	Особенности реализации социальной творчества в современной практикой протеста	98
Фалько Н.	Гендерная идентификация как фактор гармонизации социальных отношений и жизненного пространства личности	100
Черняк А.	Взгляд на проблему социализации через призму самоактуализации в гуманистической психологии	103
Шандро И.	Кросс-культурное исследование особенностей этнической идентичности подростков	106
Янкин В.	Социальная активность как показатель успешной социализации	108

Bilyk O.	Development of personality in a family	5
Bilyk O., Lytvinenko O.	Gender features of perception of information in a family	7
Borovytska O.	The problem of activation of the archetype forms of the psyche of the individual in the process of the identification.....	11
Vavilova O.	Violation of child socialization at school	15
Vasilyev S., Andruschenko A.	Psychological characteristics of dynamic value-semantic orientations of cadets in the socialization process	18
Harkavets N.	The problem of values personality: structure and features of operation	20
Deynichenko L.	Psychological characteristics socialization of adolescents studying in residential care	24
Jesyp M.	Image of God as predictor of coping strategies	27
Zavada T.	Features and interconnection between makeovers and self-actualization	31
Kozyreva M.	Socialization of gifted children: problems and prospects of research	34
Korniienko A.	Psychodiagnostic approach to security of students' psychosomatic health	37
Lavrenko O.	Morality as a part of economic cultural identity of students.....	40
Lazarenko V., Lubyana K.	Orphans' requirements in the social integration and employment	43
Lisnovska L.	Psychological rehabilitation and re-socialization of persons addicted with psychoactive substances.....	46
Lomakin G.	Socio-psychological characteristics of combatants' resocialization process	49
Mandzyk T.	Parenting style of father as a factor of socio-psychological adaptation of adolescents.....	52
Matveev V.	Ukrainian Kharakterniky as an esoteric system of realization of personality.....	56
Melnik A.	Creation intervention programs of social intelligence development for school age children	60
Myhailuk O.	Features of school socialization in modern society	62
Nekipelova A.	Social and psychological characteristics of economic socialization in puberty	65
Ogorodnijchuk M.	Social and psychological determinants of socialization of adolescents	68
Odintsova A.	Role-identity and role-variability as factors of harmonious development of personality	71
Odintsova V.	Professional formation of women as a factor of its self-esteem	73
Rybalka V.	Domestic definitions of personality and personological thinking of psychologists and educators as a factor of young people's socialization	76
Sazonenko H., Korch V.	Peculiarities of adolescents and youth socialization in the context of formal and informal education	84
Sidorova A.	Psychological characteristics of professional activities athletes and their role in the socialization process	89
Syrotjuk K.	Characteristics of gender socialization of adolescents in modern societies.....	92
Stepanenko L.	Research gender-sensitive manifestation of teens' disharmonious emotional state	94
Fadeeva I.	Features of social creativity's realisation in modern practice of protest	98
Falko N.	Gender identification as a factor of harmonization of social relations and living space personality	100
Cherniak A.	Look at the problem of socialization through the prism of self-actualization in humanistic psychology.....	103
Shandro I.	Cross-cultural research of adolescents' ethnic identity features	106
Yankin V.	Social activity as an indicator of successful socialization.....	108

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В СІМЕЙНІЙ ПАРИ

Однією з умов сімейного щастя є прагнення до розвитку. Проблеми виникають тоді, коли люди перестають ставити перед собою цілі і перестають розвиватися. Прагнення та можливість розвитку залежать від стадії сім'ї. Причиною конфліктів і розбіжностей також можуть бути тоді, коли один або обидва партнери не можуть опанувати навички, необхідні для переходу на іншу стадію подружніх стосунків.

Ключові поняття: розвиток, залежність, диференційована сім'я, індивідуалізація, автономність.

Життя людей не стоїть на місці, воно знаходиться у постійному русі та розвитку. Головною умовою адаптації сім'ї до життя, комфортного проживання подружжя разом є можливість розвиватися, досягати нових меж. Цим питанням цікавилися різні закордонні та вітчизняні дослідники. Великий внесок у дослідження можливості розвитку в сім'ї зробила В. Сатір. Також звернули свою увагу на цю проблему такі видатні дослідники, як А. В. Черніков, Л. Б. Шнейдер, Дж. Уайнхолд та ін.

У рамках власної дослідницької роботи ми поставили собі за мету узагальнити та систематизувати існуючі на сьогоднішній день концепції та підходи, котрі описують складнощі, що виникають у подружжя на шляху до розвитку, причини незадоволеності сімейним життям. Новим у даній роботі є узагальнення існуючого досвіду стосовно даної проблеми.

Молода сім'я повинна вирішити безліч питань, оскільки вони тільки починають будувати свій уклад, принципи сімейного життя, свої власні правила та обов'язки. Подружжя повинно навчитися належати один одному, не втрачаючи близькості з розширеною сім'єю, та бути частиною власної сім'ї, не втрачаючи індивідуальності. У цьому випадку шлюб стає процесом, у якому обидва партнера проходять шлях індивідуалізації – сепарації, отримуючи можливість переживати близькість, зберігаючи при цьому відчуття своєї окремоті та автономності. Отже, можна сказати, що однією з умов сімейного щастя – прагнення до розвитку. Проблеми виникають тоді, коли люди перестають ставити перед собою цілі і перестають розвиватися. Із цього приводу варто пригадати таку річ: у природі не існує стану рівноваги, весь тваринний чи рослинний світ або розвивається і розмножується або деградує і вмирає. Аналогічна ситуація і в сім'ї і в особистому житті – людина або розвивається як особистість або деградує. Розвиток – прояв життєвої сили та пробудження духу. Розвиток людини відбувається тоді, коли в неї є на це сприятливі умови та сили. Намагаючись змінити поведінку іншої людини, можна дуже легко викоринити початки духовності та думок.

З огляду на можливість розвитку в сім'ї, дослідники виділили такі її типи [5]:

1. Високий рівень залежності сім'ї. Високий рівень згуртованості може прерости в залежність одного від іншого, що може стати причиною, як емоційних так і інших негараздів в сім'ї. Згуртованість можна розуміти, як високий ступінь залежності один від одного. Високий рівень згуртованості між молодятами, між матір'ю та дитиною є досить нормальне явище, але коли така поведінка залишається на довший проміжок часу, це може привести до виникнення конфліктів, емоційно-нездорової атмосфери, тривоги, психосоматичних захворювань, та, навіть – до виникнення різного роду залежностей (алкогольна залежність, залежність від їжі тощо). Причиною такого може стати те, що члени сім'ї майже не зважають на інтереси та захопленнями інших. У таких сім'ях розповсюджений міф "ми – щаслива родина", спроба когось із членів сім'ї відсторонитися та зайнятися своїми власними справами, може привести

до виникнення конфліктних ситуацій та буде зупинена на початку. В такій сім'ї відсутній особистий простір, члени сім'ї не мають часу на себе, вони постійно влазять у життя один одного. Ця сім'я більшість часу проводить разом, у них відсутні власні хобі та інтереси. Члени сім'ї немов би нависають одне над одним.

2. Високий рівень залежності одного із подружжя. В такій сім'ї бажання менш залежного партнера займатися власними справами буде нагтовхуватися на незадоволення іншого. У залежного партнера проявляється така риса вдачі, як настирливість, будуть постійно виникати ревності з будь-якого приводу, намагання контролювати час та заняття партнера. Такій сім'ї притаманні постійний рівень напруги та сварок. Сім'я живе в атмосфері постійних докорів, приниження та ревностей, що може привести до розриву стосунків, або до психічного чи фізичного захворювання подружжя.

3. Роз'єднані члени подружньої пари. В цій сім'ї відсутні чіткі межі між подружжям. Кожен на перший план ставить свої інтереси, власний зиск, а після – інтереси сім'ї та партнера. В цих сім'ях, як і в залежних сім'ях, високий відсоток розлучення. Тут партнери не проводять разом час, кожен зайнятий будівництвом кар'єри чи власними хобі. Партнерам може бути не цікаво один з одним. Все, що їх об'єднує – виховання дитини чи інше. Вони можуть відмовитися виконувати вимоги інших, не намагаються відповідати очікуванням один одного. У такому типі сім'ї розвиток відбувається окремо для кожного із членів подружжя. Кожен розвивається як особистість, не привносячи нічого в розвиток сім'ї.

4. Диференційована сім'я. У такому типі сім'ї кожен із подружжя живе власним життям, але їх об'єднує загальна мета та інтереси. У такому шлюбі більше поваги та відповідальності. Така пара може мати різних друзів чи не мати спільного бюджету, але вони мають спільні інтереси та разом виховують дітей. У такій сім'ї панують атмосфера довіри та порозуміння. Ніхто не нависає над іншим, оскільки зайнятий власними інтересами та розвитком особистості. Така сім'я є джерелом розвитку одне для одного та джерелом розвитку родини в цілому, оскільки кожен із членів подружжя вважає наявність власного простору необхідною умовою щасливого шлюбу [5].

У сім'ях, де людина не може реалізувати себе як особистість, де вона скута у прояві власних інтересів та не має можливості до подальшого розвитку, панує напружена та конфліктна атмосфера. Члени сім'ї можуть заводитися з незначного приводу і роздувати незначні непорозуміння у велику сварку.

У сім'ї, для того, щоб вийти на новий рівень розуміння, потрібно почати робити щось нове. Потрібно ставити нові цілі, які раніше не ставилися. І все це не зводиться до заробітку або кар'єрного зростання. Найбільшою мірою це відноситься саме до особистого розвитку. Потрібно виходити на новий рівень розуміння подружжя.

У відносинах, де відсутня любов та довіра, сім'я втрачає можливість розвитку. Подружжя стає скутим та незадоволеним життям. У такій сім'ї подружжя відверто не ділиться своїми почуттями та переживаннями. Вони

затискають все гарне в собі. Але людину, яка намагається сховати свої почуття, видає вираз обличчя, така людина виглядає нещасливою та самотньою. Люди, які не можуть показувати свої почуття, дуже самотні, хоча їхня поведінка може показувати зовсім протилежне [2].

Дуже важливим аспектом у розвитку особистості є можливість побути наодинці, де людина може відпочити, поміркувати, іншими словами – має власний простір. Подружжя відчуває свободу та легкість, вони не стомлюються від відносин, а, навпаки, насичуються та набираються сил у таких відносинах.

У сімейної пари, де панує гармонія та любов, подружжя відчуває високу самооцінку, віру в власні сили. Людина, у якій висока самооцінка, створює біля себе атмосферу любові та емпатії. Така людина відчуває себе важливою та потрібною, вона довіряє собі, прислухається до власних потреб. Чим вища самооцінка у члена пари, тим менше він потребує підтвердження цього від оточуючих, тим менше потрібні постійні конкретні докази того, що друга половинка зважає на нього. Та навпаки, чим менша самооцінка, тим частіше потрібні постійні знаки уваги, а це приводить до помилкового уявлення про те, як проявляється любов.

В. Сатір у своїй книзі пише, що справжня любов означає: "Я не зв'язую тебе по руках та ногах та не приймаю пут від тебе". Самостійність кожної людини треба поважати [2].

Найбільш оптимальним варіантом у гармонійних відносинах – формування здатності вільно пересуватися між полюсами "індивідуальності" – "приналежності". Коли подружжя вільне для переходу від злиття до індивідуальності, вони отримують нові особистісні сили і можливості. Тоді вони можуть належати парі, не втрачаючи себе, свого "Я", свідомо приєднуватися або відділятися, не переживаючи при цьому почуття провини і тривоги. Здібність молодого подружжя до автономного функціонування допомагає їм уникнути емоційної реактивності, що приводить до поляризованих (комплементарних) стосунків: переслідуючий – той, хто дистанціюється; агресивний – покірний; незалежний – вимогливий тощо, що передбачає необхідність взаємного пристосування партнерів, на відміну від симетричних стосунків, які засновані на рівності і схожості [1].

На думку В. Сатіра, зріла сім'я може жити за власними правилами та має змогу моделювати їх на першу вимогу дійсності. У зрілій сім'ї члени подружжя мають власний простір та мають змогу розвиватися. У житті подружжя існує три складових: Я, Ти та Ми. Кожна з них – суттєва, живе власним життям, кожна створює комфортні умови для іншої. Любов квітне тоді, коли є місце для всіх її складових та всі вони знаходяться в гармонії та не домінують [2].

Часто бажання розвиватися одного з членів сім'ї сприймаються іншими її членами як загроза. Тому дуже важливо, щоб якийсь час сім'я приділяла спільній діяльності. Спільні справи, інтереси та хобі допоможуть подружжю стати ближчими один до одного, буде сприяти розвитку сім'ї, розвитку духовності.

Для того, щоб вирішити проблему розвитку в сім'ї кожного члена та щоб власні інтереси не загрожували часу, який сім'я проводить разом, можна час, що визначений для сім'ї, розділити на три частини: час для власних інтересів, коли кожен може побути наодинці; час для спілкування, коли кожен може поспілкуватися з іншими членами сім'ї; та груповий час, коли вся сім'я збирається разом. Було би чудово, якби кожен з членів сім'ї міг кожен день приділяти час всім трьом частинам. Щоб це вийшло, треба, по-перше, захотіти, а по-друге, конструктивно розпоряджатися своїм часом.

На протязі життя подружжя проходить різні стадії, на яких залежність одного від іншого то збільшується, то зменшується. Коли залежність зменшується, то подружжя починає активніше займатися власними справами та інтересами. На певному етапі розвитку відносин потреба в індивідуальності та відділенні – нормальна та важлива потреба розвитку. У процесі відділення виникає трикутник, який складається із двох пов'язаних між собою партнерів та якогось зовнішнього "тяжіння". В цей час партнери повинні визначити, що важливе та цінне, та визначити незадоволені потреби розвитку, які у кожного з них виходять на перший план [3].

Дж. Уайнхолд виділив стадії розвитку сім'ї. До них відносять таке [3]:

1. Співзалежність. На цій стадії пара повинна встановити довіру один до одного та створити сімейну ідентичність. Подружжя повинно признати духовну цінність один одного; створити загальні інтереси, цінності та цілі.

2. Протизалежність. У цей період перед парою стоять задачі емоційної сепарації та вирішення конфліктів між потребами.

3. Незалежність. Тут підтримуються індивідуальні ініціативи, складаються моделі індивідуальної і парної автономності. Подружжя вчиться підтримувати межі між справами та інтересами; вчиться досягати балансу між потребами.

4. Взаємозалежність. Подружжя намагається побудувати погоджені стратегії прийняття рішення, створити справедливі та рівні відносини. Також задачею цього періоду є мета розвинути потенціал кожного з партнерів та створити високий рівень фізичних та духовних ресурсів для всіх членів сім'ї [3].

Кожна стадія родинного життя має свої цілі, і при цьому пропустити яку-небудь стадію неможливо. Кожна стадія складніше попередньої і вимагає трансформації того, що вже було збудоване між подружжям, у нову форму. І складнощі в родинних стосунках виникають тоді, коли партнери не здатні послідовно проходити ці стадії [6].

Перша стадія шлюбу – стадія закоханості, мета якої – досягти прихильності. Для досягнення цієї мети вся схожість між подружжям перебільшується, а відмінності ігноруються. Під час цієї стадії присутня велика кількість пристрасі і самовіддачі, незвичайно високий рівень залицання один до одного. На цій стадії партнерам майже не хочеться що-небудь міняти один в одному. Зазвичай у них існують спеціальні прийоми, щоб принести партнерові задоволення. Оскільки рівень задоволення в цей час високий, ніхто не хоче цим ризикувати і висувати вимоги, проявляти егоїзм і т. і. Якщо на цьому етапі кожен партнер піклується про інше і є твердий намір створити сім'ю – це створює твердий фундамент, який дозволить потім обом перейти до наступної стадії стосунків.

Друга стадія шлюбу – стадія прояву відмінностей, коли кожен партнер "знімається з п'єдесталу" і піддається ретельному вивченню. Ця стадія рідко буває легкою. Подружжя починає помічати відмінності і відчуває, що вже не хоче проводити стільки часу разом, вони більше хочуть самотності і можуть відчувати за це провину: "Що зі мною? Де мої почуття?" Просто кожен відновлює свої колишні кордони і готова боротися за свою індивідуальність.

Третя стадія – стадія автономності, коли кожен партнер значно більше зайнятий своєю діяльністю в зовнішньому світі, чим стосунками. Партнери можуть поводитися дуже егоцентрично, оскільки занурені в свої проблеми, відновлюючи і розвиваючи свою особистість, окремо від іншого. Конфлікти посилюються, і парі тут

важливо зберігти внутрішні емоційні зв'язки під час свого розвитку в зовнішньому світі.

Четверта стадія – пошук балансу між "я" і "ми". Кожен партнер вже визначився зі своєю індивідуальністю в світі і зрозумів, що, не дивлячись на цінність власної автономності, він потребує підтримки і близькості, і готовий повернутися до питання стосунків. На цьому етапі знов з'являється уразливість, періоди близькості чергуються з періодами незалежності, але тривоги розсіваються швидше і переговори проходять легше.

П'ята стадія – стадія постійності, коли партнери, знаючи, що люблять один одного, примирюють свій ідеал партнера і ідеал стосунків з реальністю. Дві людини успішно знайшли себе в світі, встановили між собою міцний зв'язок і сформували стосунки, які їх обох задовольняють і дозволяють розвиватися далі [6].

Отже, проаналізувавши погляди видатних дослідників, можна твердо стверджувати, що кожна людина повинна мати власний простір, хоча б того, що вона людина і, як всяка людина, потребує цього. Кожен з членів родини повинен пам'ятати про необхідність ставитися з повагою один до одного.

Якщо сам процес подружнього життя не буде відповідати мріям та потребам один одного, то любов почне зникати. Оскільки при одруженні, метою кожного з партнерів було не "посадити себе у в'язницю сімейного життя", а продовжувати жити, радіти життю, розвиватися та досягати нових вершин.

Дуже часто конфлікти і розбіжності відбуваються тому, що один або обидва партнери не можуть опанувати навички, необхідні для переходу на іншу стадію подружніх стосунків. Адже більшість з нас не знає інших моделей родинної поведінки, окрім батьківських, а у власній сім'ї ці моделі часто не працюють. І тоді стосун-

ки партнерів дуже довго затримуються на певній стадії і поступово стають вже деструктивними.

Інша причина багатьох подружніх проблем – невідповідність стадій розвитку партнерів, коли один з партнерів намагається утримати стосунки на поточній стадії, а інший вже переходить на нову стадію шлюбу, і тоді родинні стосунки будуються як постійне чергування конфліктів і примирень, яке неможливо змінити.

Список використаних джерел

1. Олифирович Н. И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифирович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. – СПб. : Речь, 2008. – 360 с.
2. Сатир В. Как строить себя и свою семью: [Пер. с англ.] / В. Сатир. – М. : Педагогика-Пресс, 1992. – 190 с.
3. Уайнхолд Дж. Противозависимость: бегство от близости / Дж. Уайнхолд, Б. Уайнхолд. [Пер. с англ. Е. Бабенко и Г. Смолина]. – Каменец-Подольский : "Аксиома", 2009. – 326 с.
4. Учебное пособие по психологическому консультированию. Для факультетов: психологических, медицинских и социальных работы. – Самара : Издательский Дом БАХРАХ-М, 2008. – 736 с.
5. Черников А. В. Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики / А. В. Черников. – М. : Независимая фирма "Класс", 2001. – 208 с.
6. Шнейдер Л. Б. Семейная психология: Антология / Л. Б. Шнейдер. – М. : Академический Проект; Трикста, 2010. – 720 с.

1. Olifirovich N. I. Psychology of family crises / N. I. Olifirovich, T. A. Zinkevich-Kuzemkina, T. F. V lenta. – St. Petersburg : Rech', 2008. – 360 p.
2. Satir V. How to build yourself and your family / V. Satir. – M. : Pedagogy Press, 1992. – 190 p.
3. Wainhold J. Contr dependency: escape from intimacy / J. Wainhold, B. Wainhold. [Transl. from English by E. Babenko and G. Smolina]. – Kamenetz-Podolsk : "Axiom", 2009. – 326 p.
4. Tutorial for psychological counseling. For faculties: psychological, medical and social work. – Samara Publishing House BAHRAH-M, 2008. – 736 p.
5. Chernikov A. V. Systemic family therapy: Integrative model of diagnosis / A. V. Chernikov. – M. : Independent firm "Class", 2001. – 208 p.
6. Schneider L. B. Family psychology: An anthology / L. B. Schneider. – M. : Academic Project; Trikssta, 2010. – 720 p.

Надійшла до редколегії 11.11.13

Билык А., асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В СЕМЕЙНОЙ ПАРЕ

Одно из условий семейного счастья – стремления к развитию. Проблемы возникают тогда, когда люди перестают ставить перед собой цели и перестают развиваться. Стремление и возможности развития зависят от стадии семьи. Причиной конфликтов и непонимания могут быть тогда, когда один или оба партнера не могут овладеть навыками, необходимыми для перехода на другую стадию супружеских отношений.

Ключевые понятия: развитие, зависимость, дифференцированная семья, индивидуация, автономность.

O. Bilyk, post-graduate, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN A FAMILY

One of terms of families happiness – aspiring to development. Problems arise up then, when people stop to put be for itself aims and stop to develop. Aspiration and possibilities of development depend on the stage of family. By reason of conflicts and can be when one or both partners cannot capture skills, necessary for passing to other stage of relations.

Key concepts: development, dependence, differentiated family.

УДК 159.922.1

О. Білик, асп., О. Литвиненко, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ У ПОДРУЖНІЙ ПАРИ

Процес сприйняття текстів корінним чином залежить від статі реципієнта. Засвоєння інформації чоловіками і жінками інколи діаметрально протилежне. Це є одна з основних причин виникнення комунікаційних бар'єрів у внутрішньосімейному спілкуванні, що у свою чергу загрожує гармонійному розвитку родинних стосунків. У даній статті описані основні перешкоди, що виникають у процесі спілкування шлюбних партнерів у зв'язку із статевими відмінностями, а також можливі способи нівелювання таких перешкод.

Ключові поняття: сприйняття тексту, спотворення сприйняття, комунікативні бар'єри, внутрішньосімейні конфлікти, комунікативне середовище.

Проблема порушення комунікації в сім'ї є зовсім не новою. Ще до виникнення наукової психології поставало питання стабільності сім'ї, характеру взаємодії подружжя один з одним. Вчені цікавилися проблемами розуміння.

Першими, хто звернув увагу на проблеми, що виникають у подружньому житті, стали Jackson та J. Weakland (1961), J. Levinger (1967), J. Bunvenu (1970). Великий внесок у дослідження проблеми порушення міжособисті-

сного спілкування в сім'ї зробили такі психологи, як Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицкий, Т. Гордон (1975), М. А. Уісман та ін. Гендерні відмінності при сприйманні текстів вивчали Е. І. Горошко, Е. А. Земська, М. М. Китайгородська і Н. Н. Розанова, Г. В. Лейбніц та ін.

У рамках власної дослідницької роботи ми поставили собі за мету узагальнити та систематизувати існуючі на сьогоднішній день концепції та підходи, котрі описують складності, гендерні відмінності при сприйманні текстових повідомлень та типові помилки при комунікації, що виникають у подружжя. Новим у даній роботі є узагальнення існуючого досвіду стосовно даної проблеми.

Порушення міжособистісного спілкування – одна з найбільш актуальних соціально-психологічних проблем сімейного функціонування. Багато психотерапевтів у якості причин конфліктів і труднощів спілкування називають порушення в сімейній комунікації. Однією з проблем у спілкуванні між подружжям дослідники вважають складність і неоднозначність понять "мужність" і "жіночість", що пов'язана з їх метафоричністю, яка виникає з міфологічного мислення. Вони об'єднують у собі сукупність протилежних начал. Найбільш чіткий розподіл категорій жіночності і мужності належить О. В. Рябову. За його точкою зору, "якщо стать осмислюється у категоріях "чоловік" і "жінка", то гендер – в термінах "мужність" і "жіночість" [8].

У людській мові відбивається категоріальне мислення людини, що ґрунтується на низці принципів. Ці принципи виділяв у своїх роботах Дж. Лакофф. Їхня суть полягає у такому: категорії пізнання не задані природою речей, не дані зверху, а утворюються в процесі осмислення людиною світу і себе в світі. Категоризація відбувається на основі досвіду, а досвід людини як фізичної істоти завжди пов'язаний з її тілесною діяльністю [6].

Дж. Лакофф вважає, що "концептуальна система людини залежить від фізичного і культурного досвіду і безпосередньо пов'язана з ним" [6]. Звідси принцип антропоморфізму, що діє в номінативній системі будь-якої природної мови.

Кирилина пише: "Кожній з представників певної статі приписується набір відповідних якостей, що відіграють важливу роль у створенні прототипу чоловічого і жіночого в суспільній і індивідуальній свідомості. Очевидно, що в основу понять "мужність" та "жіночість" покладено концептуалізацію людського досвіду і "тілесну метаморфу" [4].

Гендерні стереотипи, з одного боку, культурно обумовлені, а з іншого – усвідомлюються індивідом відповідно до його особистого досвіду і, відповідно, модифікуються в свідомості кожної окремої людини.

Слід зауважити, що гендерні стереотипи пов'язані з мовним вираженням "жіночності" і "мужності", але не обов'язково ідентичні. При цьому вираження цих концептів на різних рівнях мови від морфологічного до текстового по-різному впливає на формування гендерного образу автора у свідомості читача. Більша дія робить текстовий рівень.

Велику роль у вираженні гендерних стереотипів грають характерологічні особливості тієї або іншої мови. У російській мові ці особливості реалізуються таким чином:

- **Емоційність** – яскраво виражений акцент на почуттях і на їх вільному виявленні, високе емоційне напруження російської мови, багатство мовних засобів для вираження емоцій і емоційних відтінків.

- **Ірраціональність** (чи нераціональність) – у протилежність так званій науковій думці. Підкреслення обмеженості логічного мислення, людського знання і розуміння, незабачуваності і непередбачуваності життя.

- **Неагентивність** – відчуття того, що людям невідомо їх власне життя, що їх здатність контролювати

життєві події обмежена; схильність російської людини до фаталізму, упокорювання і покірності; недостатня виділеність індивіда як автономного агента, як особистості, що прагне до своєї мети і намагається досягти її; як контролера подій.

- **Любов до моралі** – абсолютизація моральних вимірів людського життя, акцент на боротьбі добра і зла (і в інших і в собі), любов до крайніх і категоричних моральних суджень [1].

У результаті дослідника робить висновок, що особливості російської мови співвідносні з поняттям жіночності.

Різними дослідниками (Е. І. Горошко, Е. А. Земською, М. М. Китайгородською і Н. Н. Розановою), був виділений деякий набір лексичних особливостей, що властиві "чоловічій" і "жіночій" мові. Автори вказують на відсутність різких "непрохідних" меж між чоловічою і жіночою мовою в російській мові. Відмічені ними особливості чоловічої і жіночої мови визначаються, як тенденції вживання. "Нерідкі випадки, коли ті або інші явища, виявлені в мові чоловіків і жінок, пов'язані з особливостями їх психічного складу, характеру, професії, ролі в соціумі, але не з відмінністю за статтю" [3].

Таким чином, очевидним є той факт, що процес сприйняття усних і письмових текстів у чоловіків і жінок протікає по різних сценаріях. Це може бути причиною виникнення конфліктів, особливо в стосунках шлюбних партнерів, де максимально значимий особистісний сенс текстових повідомлень. Для уникнення таких конфліктів необхідно провести текстово-сміслову поле сімейних стосунків до деяких загальних принципів. Проте, перш ніж говорити про принципи гармонійної комунікації чоловіка та жінки, необхідно визначити деякі особливості сприйняття текстів, загальні як для чоловіків, так і для жінок.

- **Неусвідомленість.** Отримувати відчуття і результати не розрізняються свідомістю, як два окремих за часом моменти. Інакше кажучи, люди не усвідомлюємо різниці між об'єктивно даним відчуттями і результатом нашого сприйняття.

- **Багаторівневість.** Ця особливість забезпечує ступінчастий характер самого процесу і послідовність обробки повідомлень. Наприклад, якщо об'єктом нашого сприйняття є ізольовані звуки, то сприйняття проходить на найбільш елементарному рівні розпізнавання і пізнання. В результаті багатократних відмінностей звуків у свідомості людини формується образ форми і змісту слова, на який людина спирається при сприйнятті нових елементів.

- **Осмисленість.** На всіх рівнях сприйняття реципієнт прагне приписати сенс мовним структурам, передбачаючи їх потенційні значення і потім відбираючи відповідно до продовження і контексту.

- **Сприйняття літер і слів.** Воно є проникненням у сенс, що лежить за знаковою формою мови. Фізіологічно сприйняття здійснюється стрибкоподібними рухами очей з одного фрагменту на інший, при цьому сенс усвідомлюється під час зупинки руху очей. Цікаво, що навіть якщо слова містять помилки, але нагадують слова, знайомі реципієнту, вони сприймаються як знайомі, таким чином не уривається цілісність процесу сприйняття всього тексту.

- **Сприйняття пропозицій** відноситься до найважливіших особливостей мовної компетенції людини. Слід зазначити, що для реципієнта не завжди важливо, в якій синтаксичній формі надається фраза. Головне для нього – це сенс, а не що стоїть за ним. При розумінні багатозначних фраз завдання того, хто сприймає текст полягає в пізнанні того, яка з глибинних структур маєєся на увазі тим, хто говорить.

- **Співвідношення мови з дійсністю.** Як і при будь-якому іншому акті сприйняття, сприймаючи текст, люди-

на співвідносить почуте з дійсністю і зі своїми знаннями про неї, і кожного разу модифікуватиме своє розуміння, прагнучи, наскільки це можливо, до адекватнішого варіанту і вибираючи найбільш вірогідне тлумачення.

• *Механізм еквівалентних заміन* полягає в тому, що в самому процесі сприйняття реципієнт замінює слова і словосполучення, фрази простішими сигналами або наочними образами. Це свого роду необхідність внаслідок того, що знак, що виникає в свідомості, відбиває первинний знак (стимул) не прямо, а опосередковано, "перетворення" і розуміння людиною відбувається шляхом, як би перекладу з "мови слів" на "мову образів" і "мову думок". У свідомості реципієнта образами (значенням) можуть відповідати різні сенси, одягнені в слова, відмінні від тих, що дані в сприйнятті, хоча і пов'язані з ними за сенсом.

• *Механізм імовірнісного прогнозування*. При сприйнятті реципієнт проявляє активність: спирається на свій минулий досвід, здійснює розподіл усіх прогнозованих сигналів, які до нього поступають, а також робить еквівалентні заміни. У цьому процесі задіяний механізм апперцепції – залежність сприйняття від минулого досвіду. При сприйнятті тексту реципієнт не пасивно чекає того, що йому скаже партнер, а сам висуває гіпотезу про те, що він може почути в наступну мить.

Поняття апперцепції, що запропоноване Г. В. Лейбніцем, трактується як внутрішня спонтанна активність свідомості і як результат життєвого досвіду індивіда. Г. В. Лейбніц трактував її як виразне, усвідомлене сприйняття душею певного змісту [7]. Пізніше В. Вундт угледів в ній універсальний пояснювальний принцип, внутрішню "духовну силу", що обумовлює протікання психічних процесів [2].

• *Суб'єктивність сприйняття*. Результат сприйняття залежить і від об'єкту, і від суб'єкту того, хто сприймає. З позицій психології людського буття розуміння треба суб'єктові для того, щоб зрозуміти світ і самого себе, визначити, що він є, яке місце займає в світі [5].

Облік усіх цих властивостей є принципово важливим при дослідженні будь-якого аспекту процесу комунікації між людьми і зокрема між шлюбними партнерами. Оскільки сімейна комунікація надзвичайно складна, то і причини її порушень можуть бути такі ж складні і різноманітні. Чималу роль грає усвідомленість процесу, наявність комунікаційної уваги, уміння виразити свої почуття в адекватній формі [10]. В той же час при дослідженні сімей, члени яких впливають одне на одного, на перший план виступають деякі інші джерела порушень у процесі комунікації. До них вчені відносять:

• *Перевантаження комунікацій побічними функціями*. Спілкування несе в собі мету передавання інформації, але для того щоб не принизити себе, адресант може завуалювати у своєму повідомленні прихований зміст. У результаті будь-яке повідомлення, адресоване іншому членові сім'ї, "фільтрується", "редагується" принаймні, у трьох аспектах. Це, по-перше, чи відповідає воно уявленню про те, яким адресат повинен здаватися оточуючим. Далі – в ході повідомлення перевіряється, чи відповідає він образу іншого, тобто тому, яким він хоче, щоб його представляли. Потретє, повідомлення перевіряється і в тому сенсі, чи відповідає воно характеру взаємин. Перевантаження побічними функціями виникає, якщо значення перерахованих трьох моментів настільки зростає, що комунікація взагалі стає неможливою.

У цьому випадку певна інформація легко приходить у протиріччя з одним з трьох образів: "Я для іншого", "Інший для мене" або "Наше взаємоставлення" і комунікація або припиняється, або приводить до конфлікту [11].

• *Порушення "уявлення про адресата комунікації" як комунікаційний бар'єр*. Міжособистісна комунікація

вимагає від тих, хто спілкуються хорошого уявлення про один одного. Спотворене уявлення про іншого члена сім'ї може виступити серйозним бар'єром взаєморозуміння при інформаційному спілкуванні. Для того, щоб проінтерпретувати отримане повідомлення, потрібно чітко усвідомлювати якості партнера, знати його міміку, наприклад, коли він жартує, чи засмучений. Також потрібно враховувати інтелектуальний рівень співрозмовника та передбачити реакцію.

Таким чином, недостатньо повне знання особливостей іншої людини може бути бар'єром комунікації, створюючи перешкоди для адекватного інформаційного спілкування [4].

Ситуацію в житті сім'ї, при якій потреба, у одного з подружжя, у комунікації не задовольняється, можна назвати комунікаційною проблемою. Це може трапитися через неспроможність розповісти про наявність потреби. Причини неспроможності можуть критися в психологічних особливостях того, хто прагне до комунікації. Мова може йти про найрізноманітніші потреби, задоволення яких залежить від іншої людини: у любові, симпатії, визнанні самостійності, допомозі з чимось, пошані та інше. В сім'ї постійно виникають ситуації, коли задоволення якихось потреб залежить від інших членів сім'ї. Наявність комунікаційної проблеми не тільки може внести розлад у сімейні стосунки, а і може привести до психологічної травматизації особистості.

Комунікаційним бар'єром слід називати певні особливості члена сім'ї, що має певну потребу, інших членів (від дії яких залежить її задоволення) або, нарешті, їх взаємовідносини, в силу яких передача інформації виявляється ускладненою. Тригером в процесі виникнення комунікативних бар'єрів в сім'ї являється дефіцитна інформація, проходження якої по комунікаційному каналу попередило б виникнення психотравмуючого сімейного порушення [10].

Питанням про гендерні відмінності при конфліктних ситуаціях у подружжя займалася Е. Фролкова. У своїх дослідженнях вона звернула увагу, що чоловіки переважно демонструють позитивні реакції у ситуаціях, пов'язаних з ревностями і розузгодженням норм поведінки. Не було виявлено жодної конфліктогенної сфери, в якій би жінки проявляли виражену позитивну реакцію. При виборі негативних форм поведінки чоловіки проявляють активнішу позицію в ситуаціях, пов'язаних з порушенням рольових очікувань і проявом домінування, а жінки – в проблемах стосунків з родичами і друзями, у проблемах, пов'язаних з прагненням до автономії [9].

Таким чином, можна стверджувати, що розвиток комунікаційної проблеми – це сукупність процесів, які виникають під її дією, як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів і призводять до психотравмуючих особливостей сім'ї. У процесі розвитку комунікаційної проблеми можна виділити наступні етапи:

Інформаційно-дефіцитний. На цьому початковому етапі виникає і стає вираженою комунікаційна проблема. Цей етап нерідко протікає в формі уявної комунікації індивіда, що має проблему, з тим, від кого залежить її рішення. Сутність цієї комунікації у тому, що індивід подумки звертається до іншого, а точніше – до свого уявлення про інше, з так чи інакше вираженням прохання, вимогою, натяком, вислуховує його відповідь. Результат цієї комунікації, точніше – уявного експериментування, неабиякою мірою залежить від уявлення про інше, його особистостей, психологічних властивостей, його відношення до індивіда і, отже, його реакції на звернення. Нерідко саме представлення виявляється першим і остаточним бар'єром комунікації. Цей діалог, що виник значно пізніше, пояснює суть уявної комунікації і її можливу бар'єрну роль.

Етап заміщено-спотвореного комуніювання. Комунікаційна проблема може зупинитися в своєму розвитку на першому етапі і залишатися в вигляді джерела "тліючого незадоволення". Проте можливо і подальший розвиток. Суть його в тому, що член сім'ї все ж намагається комуніювати про свою потребу, але внаслідок того, що немає можливості виразити це прямо, він шукає способи легалізувати прохання, вимогу.

Поведінково-комунікаційний етап. Попереднього етапу може бути не достатньо, у цьому випадку член сім'ї з незадоволеною потребою переходить до маніпулювання стосунками в сім'ї з метою створення ситуації, що дає можливість задовольнити свою потребу. Це, наприклад, чинення психологічного тиску на іншого члена сім'ї з метою змусити його поступати, так або інакше; це створення ситуацій, коли інший вимушений поступити так, як треба. На цьому етапі комунікаційний момент відходить на другий план. Провідну роль грають методи взаємного впливу. У той же час зберігається певний комунікаційний аспект вчинків, що здійснюються кожним з подружжя [5].

Отже можна зробити висновки, що порушення міжособистісної комунікації в сім'ї можуть виступати істотним джерелом психічної травматизації особистості, передусім внаслідок того, що призводять до розвитку конфліктного взаємовідношення в сім'ї.

Аналіз поглядів учених у контексті окресленого питання дозволяє підсумувати, що для того, щоб спілкування і взаємодія в сім'ї були успішними потрібно зрозуміти партнера по спілкуванню і бути зрозумілим йому. А для цього найкращим способом буде розмова на зрозумілій мові цього самого партнера. І лише виявившись здатним розуміти мову вашого партнера, і говорити з ним, використовуючи мову його системи, сімейна пара, безумовно, зможе прокласти дорогу до довіри і взаєморозуміння.

Список використаних джерел

1. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. — М., 1996. — 416 с.

2. Вундт В. Проблемы психологии народов / В. Вундт. — М.: Академический проект, 2010. — 144 с.

3. Земская Е. А. Особенности мужской и женской речи / Е. А. Земская, М. А. Китайгородская, Н. Н. Розанов // Русский язык в его функционировании. Под ред. Е. А. Земской и Д. Н. Шмелева. — М., 1993. — 43 с.

4. Кирилина А. В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах / А. В. Кирилина // Гендерные образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: Материалы международной научной конференции. — Иваново, 2003.

5. Кулибина Н. В. Художественный текст в лингво-дидактическом осмыслении / Н. В. Кулибина — Дисс. ... — М., 2001. — 328 с.

6. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1988. — Вып. 23. — 51 с.

7. Петрушенко Л. А. Философия Лейбница на фоне эпохи / Л. А. Петрушенко. — М.: Альфа-М, 2009. — 512 с.

8. Рябов О. В. Женщина и женственность в философии серебряного века / О. В. Рябов. — Иваново, 1997. — 159 с.

9. Фролова Е. Гендерные особенности восприятия супругами конфликта / Е. Фролова // Этнопсихология: вопросы теории и практики. — С. 6-8.

10. Чуланова Г. В. Статус читателя, как субъекта коммуникации / Г. В. Чуланова // Вестник СумГУ. — № 1, 2006.

11. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкий. — Л., 1990. — 192 с.

1. Verzbickaya A. Language. Culture. Cognition / A. Verzbickaya. — М., 1996. — 416 с.

2. Wundt W. Problems of Psychology of Peoples / W. Wundt. — М.: Academic Project, 2010. — 144 p.

3. Zemskaya E. A. The features of male and female speech / E. A. Zemskaya, M. A. Kitaygorodskaya, N. N. Rozanov // Russian language in its functioning / Ed. by E. A. Zemskaya and D. N. Shmelev. — М., 1993. — 43 p.

4. Kirilina A. V. Investigation of gender in linguistic disciplines / A. V. Kirilina // Gender education in higher and secondary education: status and prospects: Proceedings of the International Conference. — Ivanovo, 2003.

5. Kulibina N. V. literary text in linguistic and didactic understanding / N. V. Kulibina. — Thisis ... — М., 2001. — 328 с.

6. Lakoff J. Thinking in the mirror classifiers / J. Lakoff // New in foreign linguistics. — М.: Progress, 1988. — Vol. 23. — 51 p.

7. Petrushenko L. A. Leibniz's philosophy on the background of epoch / L. A. Petrushenko. — М.: Alpha-M, 2009. — 512 p.

8. Ryabov O. V. Woman and femininity in the philosophy of the Silver Age / O. V. Ryabov. — Ivanovo, 1997. — 159 p.

9. Frolova E. Gender-specific perception of the spouses of the conflict / E. Frolova // Ethnopsychology: Theory and Practice. — P. 6-8.

10. Chulanova G. V. Status of the reader as the subject of communications / G. V. Chulanova // Vestnik SumGU. — № 1, 2006.

11. Eidemiller E. G. Family psychotherapy / E. G. Eidemiller, V. V. Yustitsky. — L., 1990. — 192 p.

Надійшла до редколегії 12.02.14

А. Билык, асп., О. Литвиненко, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ИНФОРМАЦИИ В СЕМЕЙНОЙ ПАРЕ

Процесс восприятия текстов коренным образом зависит от пола реципиента. Усвоение информации мужчинами и женщинами иногда диаметрально противоположно. Это является одной из основных причин возникновения коммуникационных барьеров во внутрисемейном общении, что, в свою очередь, угрожает гармоничному развитию семейных отношений. В данной статье описаны основные помехи, возникающие в процессе общения брачных партнеров в связи с половыми различиями, а также возможные способы нивелирования данных помех.

Ключевые понятия: восприятие текста, искажение восприятия, коммуникативные барьеры, внутрисемейные конфликты, коммуникативная среда.

O. Bilyk, post-graduate, O. Lytvynenko, post-graduate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GENDER FEATURES OF PERCEPTION OF INFORMATION IN A FAMILY

The process of text perception fundamentally depends on the sex of the recipient. The prehension of information by men and women is sometimes diametrically opposed. This is one of the main reasons of the family communication barrier's appearance, which, in its turn, threatens the harmonious development of the family. This article describes the main obstacle encountered in communication partners due to sex differences. And also the possible ways of elimination of the interference.

Key words: readability, the distortion of perception, communication barriers, family conflicts, communicative environment

УДК 159.964:316.628

О. Боровицька, докторант
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ПРОБЛЕМА АКТИВАЦІЇ АРХЕТИПНИХ ФОРМ ПСИХІКИ ІНДИВІДА В ПРОЦЕСІ ЙОГО ІДЕНТИФІКАЦІЇ (ДО ПИТАННЯ ЗАХИСНИХ РЕАКЦІЙ ОСОБИСТОСТІ)

Продemonстрована феноменологічна спроба дослідження проблеми активації архетипних форм як структуруючих глибинних форм психіки індивіда у момент ідентифікації. Пропонується необхідність уточнення психоаналітичної сутності категорії "ідентифікація" в контексті дослідження проблеми активації архетипних форм психіки. Продemonстровано актуальність архетипної феноменології як фундаментальної методології дослідження архетипів як структурних універсалій психіки.

Ключові слова: ідентифікація, соціалізація, психіка, несвідоме, архетипні форми психіки, індивід, патерни поведінки, Самість, мотивація, глибинна психологія, архетипна феноменологія, інтерсуб'єктивність, психотерапія.

*Я знаю, як на мёд садятся мухи, я знаю смерть, что рыщет, всё губя,
Я знаю книги, истины и слухи, я знаю всё, но только не себя.*

Франсуа Вийон

Актуальність запропонованої проблематики щільно пов'язана з поширеним інтересом визначеної когорти вчених до дослідження архетипного шару психіки. Актуальність проблематики дослідження архетипного шару колективного несвідомого сучасної дійсності покликана різноманітними трансформаціями як глобалізаційними умовами впливу на цінності, світогляд, ідеологію, діяльність як універсальні патерни існування та збереження індивідуальної цілісності кожного.

Варто зазначити, що такий зростаючий інтерес до проблем колективного несвідомого, особливо в контексті дослідження глибинних чинників відтворення культурних, соціальних, політичних процесів, засвідчують сьогодні і численні розробки сучасних вітчизняних та російських дослідників. Серед них, активний пошук здійснюють такі вчені, як О. Донченко, Ю. Романенко, В. Куєвда, А. Некіта, Е. Афонін, А. Мартинов, П. Крупкін, О. Шипунова, О. О. Щепановська (Семіра Веташ), Н. Моніна та ін. Їхні наукові розвідки і присвячені насамперед дослідженню джерел глибинних витоків відтворення цих процесів. Зазначимо, що таким чином відбувається й зміна парадигми. Представлені розробки – це насамперед інтердисциплінарні наукові дослідження.

Отже, таким чином сьогодні психоаналітична традиція (З. Фройд, К. Юнг, Дж. Хілман, М. Л. фон Франц, Е. Едінгер, Е. Нойман, В. Зеленський, Д. Шарп, К. Брігс, К. Естес, С. де Бовуар, Дж. Болен та ін.) потребує неминучої репрезентації досліджуваних проблем як процесів несвідомого крізь призму щільного взаємозв'язку та одночасного функціонування усіх рівнів психіки індивідів в активній різнобічній життєдіяльності соціуму. Тому все дедалі активніше вимагатиме глибинних, отже, інтердисциплінарних наукових розвідок. Зокрема, у нашому контексті – це дослідження процесу ідентифікації індивіда як одного з несвідомих механізмів його соціалізації.

Розвідки проблеми активації архетипних форм психіки індивіда як структуруючих форм його несвідомого у момент ідентифікації покликані мотивованим інтересом автора до вивчення структури несвідомого в контексті дослідження витоків ідентифікації як глибинного чинника процесу соціалізації.

Відтворення різноманітних суспільних процесів спостерігатимемо через розвідки джерел глибинних витоків процесу ідентифікації індивіда і насамперед як механізму його соціалізації. Якщо ще з історії вивчення самого процесу соціалізації, його вивчення, як відомо, апелює як до широкого, так і вузького розуміння сутності цього поняття. Зокрема поняття соціалізації нас цікавитиме радше у широкому його розумінні, як історичний процес розвитку людства (соціогенез), через звернення до витоків родової природи людини, коли ще індивід був зачураний в полі родової ідентифікації, що й спричинило

організаційний початок "гармонії" роду, коли кожна окрема родова сутність ідентифікувала себе з іншими сутностями роду. Таким чином, ідентифікація сформувала схильність до кооперації, а така необхідність і розвивала ідентифікацію, пересунувши її вже з біологічного рівня на соціальний. Безперечно ідентифікація здійснювалася не лише на рівні вроджених задатків, але й на соціальному рівні, і насамперед, через працю. Отже, під визначаючим впливом праці і відбувався антропосоціогенез. Біологічні зграйні форми існування і біологічні форми ідентифікації предків людини (несвідома ідентифікація) були доповнені, а згодом і замінені вже на соціальні відносини. Дитина як родова сутність ототожнювала свої дії з так званими "операційними" діями дорослого, намагаючись наслідувати не лише саму дію, але і її результат. Таким чином, продукт праці почав ідентифікуватися з деяким зразком. Саме таким механізмом присвоєння окремим індивідом всебічної людської сутності і є ідентифікація (від лат. identificatio – ототожнення; або identiens – тотожний, fikatio – здійснення, втілення).

У нашому контексті дослідження, ідентифікація розуміється як емоційний процес насамперед неусвідомленого ототожнення Себе з Іншим, Групою, Зразком. Саме такий аспект вивчення цього поняття й апелюватиме до розуміння ідентифікації як неусвідомленого прийняття ознак та характеристик різноманітних Суб'єктів, безпосереднє уподібнення їм, що дозволяє засвоювати норми, відносини, типи і форми як прояви поведінки, притаманні Іншим, через таку сукупну обопільну активацію глибинних структур їхнього несвідомого. Власне в результаті такої ідентифікації і відбувається уявне перенесення одним Суб'єктом своїх ознак на Іншого, вже його, як об'єкта ідентифікації, через емпатію, а також несвідоме засвоєння, внаслідок активації процесу навіювання, – норм, цінностей, уподобань Іншого як об'єкта такої ідентифікації.

Розрізняючи, таким чином, інтеріоризаційну ідентифікацію, котра забезпечує емпатійний зв'язок з Іншим, а також екстраріоризаційну ідентифікацію, котра забезпечує перенесення своїх почуттів і мотивів на Іншого, варто зазначити, що лише у такій обопільній взаємодії ці обидва ідентифікаційні механізми даватимуть можливість індивіду динамічно рефлексувати, розвиватися, намагатися бути адекватним соціальним очікуванням. Отже, вплив закономірностей функціонування глибинних механізмів психіки індивіда на його розвиток та формування процесу його соціалізації очевидний, і як соціальної істоти, неминучий.

У такому контексті міркувань варто нагадати, що джерелами зокрема сучасної концепції саме процесу соціалізації є розвідки А. Бандури [1], Г. Тарда [13],

Т. Парсонса [11], Дж. Міда [7] та інших дослідників, позаяк в традиціях цієї школи сутність соціалізації й розкривається якраз через сутність поняття адаптації, яке було екстрапольовано в суспільствознавство, а сама сутність визначалася як процес пристосування людини до умов соціального середовища. Так з'явилися поняття соціальної й психічної адаптації. Саме з допомогою такої інтерпретації поняття адаптації й уточнюється сутність поняття соціалізації, яке й розуміється таким чином як процес входження індивіда в соціальне середовище та його пристосування до культурних, психологічних, соціальних умов.

Інакше події розгортаються щодо розуміння сутності процесу соціалізації в гуманістичній психології, представниками котрої є Г. Олпорт [10], А. Маслоу [6], К. Роджерс [12] та ін. Соціалізацію вони уявляють як процес самоактуалізації "Я-концепції", реалізації особистістю своїх потенційних можливостей та творчих здібностей, як процес долаття негативних впливів середовища як суттєвих перепон на її шляху саморозвитку та самоздійснення.

Дослідження проблеми успішного здійснення процесу соціалізації є досить актуальною, отже, складною для пізнання без розвідок глибинних механізмів її реалізації. Зокрема Р. С. Немов [9], аналізуючи становище проблеми соціалізації в західній психології, зазначає, що ця проблема розробляється переважно в контексті психоаналізу [14; 15; 16] та інтеракціонізму [7]. Процес соціалізації наприклад психоаналіз розглядає як первинне (асоціальне) входження індивіда в суспільне середовище й адаптацію до його умов (перехід від суто біологічних до власне соціальних етапів розвитку). Таким чином, ця теорія надає перевагу принциповій залежності поведінки індивіда від генотипу.

Але в такому контексті міркувань, ще варто зазначити й наступне, що така власне нібито виключна залежність поведінки індивіда від його генотипу всеодно апелюватиме до регуляції активації психічних станів, врешті, до кінцевої регуляції поведінки, так або інакше, детермінованої соціальними характеристиками в процесі його адаптації до будь-яких умов соціального середовища. Тут і виникає проблема. На основі таких внутрішніх моделей як усталених патернів зовнішнього світу власне й вибудовується реальна поведінка як універсальна, в якій і знаходять своє відображення ті ж самі властивості (характеристики) тієї ж самої моделі (т. зв. геоматриці). В момент актуалізації глибинних механізмів процесу соціалізації (зокрема ідентифікації) індивід засвоює й відтворює усталені стереотипи поведінки, норми і ціннісні орієнтації того соціального середовища, в котрому він функціонує, але завжди на основі універсальних моделей поведінки як усталених патернів (т. зв. попереднього знання як прадосвіду).

У цьому контексті міркувань ще варто згадати й позицію І. С. Кона, який також зауважує, що поняття соціалізації досить багатозначне й означає сукупність усіх соціальних процесів [5]. На його думку, соціалізація інтегрує не лише усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи, але й стихійні, спонтанні процеси, що так або інакше впливають на формування особистості [5].

Отже, у такому контексті актуальним бачитиметься насамперед психоаналітичний підхід, з погляду якого особливе значення для глибинних (несвідомих) механізмів соціалізації індивіда має етап його народження та період раннього дитинства. Якраз психоаналіз і пов'язує усі стадії соціалізації з проявом біологічних потягів, інстинктів, несвідомих та підсвідомих мотивів людини [14; 15; 16].

Метою запропонованого дослідження є необхідність розвідок ідентифікації через актуалізацію архетипних форм психіки індивіда, здатних виконувати формуючу

роль в усталених актуалізованих патернах як "архаїчних відбитках" його поведінки. Активація архетипних форм психіки відбувається завдяки ідентифікації як вродженої потреби індивіда. Успішність такої ідентифікації як механізму його соціалізації залежатиме насамперед від здатності самого індивіда співналаштуватися зі своєю внутрішньою природою (так званою самістю) як глибинною структурою його несвідомого.

Головним завданням є продемонструвати актуальність, отже, необхідність розробки фундаментальної методології дослідження архетипів як структурних універсальних психіки, здійснити пошук наукової мови доглибинної психології для розвідок саме такого кшталту проблем.

У статті робиться спроба поглянути на запропоновану проблематику під визначеним кутом зору, а саме, здійснивши феноменологічний огляд проблеми активації архетипних форм як структурних глибинних форм психіки індивіда у момент його ідентифікації, не претендуючи, таким чином, на всеохоплюваність дослідження.

Власне аналіз феномену ідентифікації має як свої певні традиції, так і свої новації у сучасній науці. Насамперед, це потужний теоретичний доробок, який з'ясовує психологічний (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Мухіна, Р. Немов, Є. Дубовська, Р. Кричевський, І. Кон, В. Лейбін, А. Петровський та ін.) та соціальний (Е. Дюркгейм, А. Інкельс, Дж. Мід, Г. Тард, Т. Парсонс, Р. Мертон, А. Бандура, Н. Голованова, Г. Андреева та ін.) аспекти проблеми ідентифікації. Актуальною бачиться позиція російської дослідниці В. С. Мухіної щодо акцентуації уваги на взаємодії участі таких феноменів, як ідентифікація і відчуження, як структурних компонентів цілісної системи, котрі функціонують одноментно як універсальний механізм розвитку і буття особистості [8].

Ідентифікація – це й уподібнення (М. Герберт, Б. Паригін), й придбання (Д. Гевіртц), й свідоме наслідування (Т. Гібш, М. Форверг), й встановлення відношень (Г. Адамек, Е. Дейгер), і копіювання (А. Бандура, як один з найвідоміших представників концепції "соціального "научіння", зазначав про роль когнітивної регуляції поведінки, коли дитина в результаті спостереження за поведінкою людей вибудовує так звані "внутрішні моделі зовнішнього світу" [1] та Н. Голованова [4, с. 15-25], яка пропонує розглядати зміст процесу соціалізації як педагогічного явища). Таким чином, ідентифікація – це й процеси метафізичного переживання та інтерсуб'єктивного уявлення, бачення Одним Суб'єктом Іншого Суб'єкта як продовження Самого Себе тощо.

Знайти обґрунтування процесам ідентифікації можна за допомогою не лише аспектів її дослідження, а насамперед досліджуючи джерела її глибинних витоків. Наприклад для активного входження індивіда у соціальний процес, його ідентифікація, не залежно від контекстуального її самоздійснення, має, і завжди матиме свій внутрішній імпульс як чинник активації глибинних структур несвідомого. Так званий ідеальний варіант такого входження – це звернення до Самого Себе з допомогою Інших для того, щоб знайти відповідь на актуальні для себе питання. Завдяки саме накопиченого досвіду самопізнання, динамічної рефлексії особистих переживань й відбуватиметься така індивідуальна ідентифікація.

Ми вже неодноразово згадували про роль і значення психоаналітичної методології, позаяк саме З. Фройд досить послідовно вивчав проблему ідентифікації і вважав здатність до ідентифікації наріжкою у формуванні бажання Я до саморозвитку [14; 15].

Увесь комплекс засад ідентифікації як психічного феномена (від глибинної інтенції до виникнення ідеї (творчого начала), згодом до її реалізації як прояву потенціалу

ідентифікації) допомагає поглибити й уявлення про саму його специфіку, і вже як механізму процесу соціалізації. Різноманітні модифікації глибинних інтенцій, об'єднані стремлінням до самоактуалізації як найвищої духовної потреби індивіда, завдяки ідентифікації як механізму індивідуалізації, – основи становлення індивідуального, особливого, внутрішнього Я, і досить часто з визнанням пріоритету творчого начала в його глибинній структурі. Досягнення індивідуальності – у пошуку та встановленні гармонії Я-соціального та Я-індивідуального. Більше того, задоволення такої потреби – це передовсім реалізація внутрішнього потенціалу як найвищої духовної потреби особистості.

Власне тепер вже можна говорити й про архетипне підґрунтя процесу ідентифікації як механізму соціаліза-

ції. Насамперед, це відтворена через колективну пам'ять (прадосвід поколінь) досить широка панорама складних психічних станів суб'єкта, які супроводжують цей процес і відображають різноманітні аспекти чуттєвості суб'єкта, що створює ситуацію (дійсність), завдяки актуалізації структурних образів колективного несвідомого [17] як його архетипних форм.

Ще з концептуальної позиції З. Фрейда, універсальні образи несвідомого (у нашому значенні, як архетипні структуруючі його форми) дають можливість використовувати ідентифікацію як засіб "дешифрування" інтенцій, мотивів, потягів, прагнень, стимулів індивіда [14; 15].

КРОХМАЛЬНА МАР'ЯНА, 3 РОКИ. АКВАРЕЛЬ

КРОХМАЛЬНА ДАР'Я, 4 РОКИ. ОЛІВЕЦЬ

КРОХМАЛЬНА МАР'ЯНА, 8 РОКІВ. ОЛІВЕЦЬ

КРОХМАЛЬНА ДАР'Я, 8 РОКІВ, "ГОТКА". МАРКЕР, ОЛІВЕЦЬ

КРОХМАЛЬНА МАР'ЯНА, 9 РОКІВ, "ДІТИ". ОЛІВЕЦЬ, ФЛОМАЙСТЕР

КРОХМАЛЬНА ДАР'Я, 9 РОКІВ, "НЕСПОДІВАНА РОЗМОВА". ОЛІВЕЦЬ

Завжди варто пам'ятати, що сам механізм ідентифікації занурює нас у певну емоцію, і змушує, таким чином, її переживати, – але котру не завжди здатні пояснити. Щодо зовнішнього прояву емоції, він завжди такий, котрий ніби можемо передати, завдяки чому, ніби й досягти бажаного психічного стану, який її викликав. Таким чином, у випадку такої необхідності, або ліквідувати внутрішній бар'єр, що виник в процесі ідентифікації індивіда, або створити новий. А щодо чинників глибинного прояву емоції – це досить часто актуалізація тої чи іншої архетипної форми психіки індивіда та можливість їхньої уніфікації в момент його ідентифікації.

Отже, увесь теоретичний матеріал у такому контексті роздумів можна подати на тлі аналізу дитячих малюнків, у специфіці здійснення творчого процесу яких активну роль відіграє ідентифікація дітей-близнюків з героями художніх сюжетів, супроводжувана їхнім інсайтом як творчих суб'єктів. Інсайт (прозріння), здатен виринати з такої архетипної форми психіки як Самість [2; с. 102-116]. Самість – це така архетипна форма психіки індивіда, що активізується завдяки процесу самоактуалізації як найвищої його духовної потреби [3; с. 35-40]. Відтворено процес концептуалізації ідентифікації як несвідомого феномену психічного в контексті розвідок актуалізації Дитячої Самості (як актуальної архетипної форми) в процесі творчої ідентифікації. Завдяки такої ідентифікації дитина здійснює й переживає те, що створює. Така позиція дитини не усвідомлювана. Саме через незвичність висловлюваних думок в художніх образах, їхню семантичну "гнучкість", тобто здатність показати об'єкт у власному креативному вимірі, розширюючи таким чином смислову "палітру" свого внутрішнього індивідуального дитячого духовного простору, через свою ж власну не зовсім дитячу нетривіальність, діти несвідомо (з допомогою інсайтного прояву) демонструють свої приховані змісти у власних прочитаннях спостерігача, й несвідомо апелюючи, таким чином, вже до семантичної раптової "гнучкості", тобто здатності творчої дитини продукувати свої ідеї в контексті художнього зображення, яке як правило не культивує і не може культивувати в собі жодних орієнтирів для таких ідей. Трансформуємо ідентифікацію у виявлення безпосередніх й опосередкованих зв'язків дитини, через активацію архетипних форм її психіки, що показує, як сам механізм ідентифікації настановується на різноманітні фантазії, яка може і не піддаватися психоаналізу. Водночас без ідентифікації неможливо збагнути саме чуттєву форму реалізації ідеї, інтенції, стимулу. Ідентифікація і діапазон символічного смисловираження в художніх образах дозволяють зіставляти (отожнювати) символ навіть з "успадкованими образами", "несвідомими символами як уявними образами": імпліцитне (тут у знач., глибинне) вираження прихованих (тут у знач., глибинних) мотивів тощо. Спираючись на вже відомі теоретичні позиції, можна прослідкувати й значення технік ампліфікації та інтерпретації в художньому образі (сюжеті) як символі, можливо й позитивну роль аналогій щодо процесу сприймання й "роzkодування" різноманітних значень образів, і як їхніх символічних значень, так і "реалістичних" (отже, й неоднозначних прочитань). Безумовно така ідентифікація має актуальне практичне значення у дитячому творчому процесі, й майже у кожному малюнку можна виокремити елементи, які дають поштовх для застосування ідентифікаційних принципів. Водночас дитяча художня творчість та специфіка такого творчого процесу чи не найвиразніше демонструють можливості такої дитячої ідентифікації. Це значно пов'язано з тим, що дитяча художня творчість не має обмеженості у виборі теми, – що є унікальним (навіть, якщо й існує за-

дум), – позаяк спостерігаємо дитячу фантазію як несвідомий чинник ідентифікації, отже, досить часто несвідоме доповнення до власного (або запропонованого) вибору теми. У несвідомих шляхах їхнього художнього вирішення та формуванні своєї "символічної" системи художніх образів, пошуки дітьми таких шляхів психологічного забезпечення вчинків запропонованих героїв – процес несвідомого отождолення з ними. Ще один важливий аспект дитячої художньої творчості пов'язаний з необмеженими можливостями самої дитини – єдиного творця твору, який може трансформувати у конкретні події чи конкретного героя найпотраємніші зрізи власного дитячого внутрішнього світу. У такій творчості спостерігається символічне як індивідуальне "Я" дитини, що спонукає її до творчості, в процесі якої вона й переносить на папір свої внутрішні переживання, несвідомі бажання тощо. Саме ці умови й демонструють дитячі малюнки як переконливий об'єкт дослідження такого процесу ідентифікації.

Аналіз такої індивідуальної дитячої ідентифікації здійснено зважаючи на усю складність та суперечливість цього несвідомого процесу у творчих дітей, малюнки яких і стали об'єктами такого теоретичного, як гіпотетичного рішення, в структурі сюжетів яких ми намагаємося відшукати саме ті кульмінаційні елементи образів (значення яких несвідомо "закодоване" дитиною ще й у названнях малюнків), відображаючих вже втілене уявлення дітей в цих образах. Саме такі ідентифікаційні елементи й слугуватимуть тими необхідними компонентами несвідомого їх отождолення зі своїми Героями, що свідчитиме про їхнє глибинне намагання ідентифікуватися з цими образами. У зв'язку з цим, автор і використовує їхні художні ілюстрації як наочне підтвердження такого процесу.

Ще варто зазначити, що процес контекстуальної взаємодії внутрішніх змістів (тим більше їхнє зіткнення) може призвести й до різноманітних неузгодженостей Я-образів у структурі Я-концепції, а згодом і до розладу (внутрішнього конфлікту) її Я-структури як цілісності. Наприклад, така архетипна форма психіки індивіда як Самість найпотужніше активізується саме у процесі самоактуалізації як найвищої духовної його потреби [3, с. 5-40]. А Персона та Тінь у структурі його психіки активізуватимуться лише через механізми неконгруентності, емпатійного несприйняття, внутрішньої невідповідності, нерозуміючого співчуття, внутрішньої безвідповідальності, байдужості, негативного прийняття Іншого як механізми формування психологічного захисту індивіда. Для найефективнішого сприйняття індивідом реальності, одним із кроків його ідентифікації, є відкриття такого "психологічного захисту" і намагання відхилити його [2, с. 102-116; 3, с. 35-40]. Позаяк психологічний захист – це механізм викривлення реальності на користь зарозумілості. Ми повинні усвідомлювати, що таким чином відбувається викривлення як власного Я-образу, так і їхніх-образів (Вони-образів, – т. зв. Образів Зовнішнього Світу, – Соціальних Образів), безпосередньо через витіснення, або різноманітні проєкції та інші механізми захисту. Таким чином, проблема ідентифікації є наріжною дослідницькою проблемою сучасної глибинної психології, розвідки якої вносять корективи у царину розвідок її інтердисциплінарних проблем, отже, неминує й у проблему розробки її понятійно-категоріального апарату.

Список використаних джерел

1. Бандура. А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Боровицька О. М. Інсайт у структурі Правлячої Самості (до питання про визначення психоаналітичної сутності категорії "політичне прозріння") / О. М. Боровицька / Публічне управління: теорія та практика.

Збірник наукових праць Асоціації докторів наук державного управління: спеціальний випуск. – Харків, 2012. – С. 102-116.

3. Боровицька О. М. Проблема активації архетипних форм психіки у процесі самоактуалізації (до питання захисних реакцій організму) / О. М. Боровицька // Форум психіатрії та психотерапії. Науково-практичний журнал / Гол. ред. О. О. Фільц. – Львів, 2012. – Том 7. – С. 35-40.

4. Голованова Н. Ф. Социализация младшего школьника как педагогическая проблема / Н. Ф. Голованова. – СПб., 1997. – С. 15-25.

5. Кон И. С. Открытие "Я" / И. С. Кон. – М., 1978.

6. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 1999.

7. Мид Дж. Г. Интернализированные другие и самость / Дж. Г. Мид // Американская социологическая мысль. – М., 1994.

8. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития / В. С. Мухина. – М., 2006. – 608 с.

9. Немов Р. С. Психология: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика / Р. С. Немов. – М., 1995. – 512 с.

10. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды / Г. Олпорт. – М., 2002.

11. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М., 2000.

12. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию / К. Роджерс. – М., 2002.

13. Тард Г. Личность и толпа. Очерки по социальной психологии / Г. Тард. – СПб., 1993.

14. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / З. Фрейд. – М.: Наука, 1991. – 456 с.

15. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – СПб.: Питер, 2010.

16. Фрейд А. Психология "Я" и защитные механизмы личности / А. Фрейд. – М.: Педагогика, 1993. – 144 с.

17. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг. – М., 1994.

1. Bandura A. The social learning theory / A. Bandura. – St. Petersburg: Evrasia, 2000. – 320 p.

2. Borovytska O. M. Insight into the structure of the ruling of the self (the question of determining the nature of the psychoanalytic category of "political enlightenment") / O. M. Borovytska // Public Administration: Theory and Practice. Collected Works Association doctors of the government: a special issue. – Kharkiv, 2012. – P. 102-116.

3. Borovytska O. M. Problems of activation archetypal forms of the psyche in the process of self-actualization (the issue of defense reactions) / O. M. Borovytska // Forum psychiatry and psychotherapy. Scientific journal / Goal. eds. A. A. Fils. – Lviv, 2011. – Vol. 7. – P. 35-40.

4. Golovanov N. F. Socialization of younger schoolboy as a pedagogical problem / N. F. Golovanov. – St. Petersburg, 1997. – P. 15-25.

5. Kon I. Opening of "I" / I. Kon. – M., 1978.

6. Maslow A. Motivation and Personality / A. Maslow. – St. Petersburg: Peter, 1999.

7. Mead J. G. Internalized self and others / J. G. Mead // American sociological thought. – M., 1994.

8. Mukhina B. C. Developmental psychology. Phenomenology of the development / V. S. Mukhina. – M., 2006. – 608 p.

9. Nemov R. S. Psychology: Experimental educational psychology and psychological testing / R. S. Nemov. – M., 1995. – 512 p.

10. Allport G. The formation of personality. Selected Works / G. Allport. – M., 2002.

11. Parsons T. The structure of social action / Talcott Parsons. – M., 2000.

12. Rogers C. The formation of personality. Look at psychotherapy / C. Rogers. – M., 2002.

13. Tarde G. Personality and the crowd. Essays on the Social Psychology / G. Tarde. – St. Petersburg, 1993.

14. Freud S. Introduction to Psychoanalysis. Lectures / S. Freud. – Moscow: Nauka, 1991. – 456 p.

15. Freud S. Psychology of the Unconscious / S. Freud. – St. Petersburg: Peter, 2010.

16. Freud A. Psychology of "I" and the defense mechanisms of the person / A. Freud. – M.: Pedagogy, 1993. 144 p.

17. Jung C. G. Psychology of the Unconscious / C. G. Jung. – M., 1994.

Надійшла до редколегії 25.10.13

Е. Боровицька, докторант

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ

ПРОБЛЕМА АКТИВАЦИИ АРХЕТИПНЫХ ФОРМ ПСИХИКИ ИНДИВИДА В ПРОЦЕССЕ ЕГО ИДЕНТИФИКАЦИИ

Продemonstrирована феноменологическая попытка исследования проблемы активации архетипных форм как структурирующих глубинных форм психики индивида в момент идентификации. Предлагается необходимость уточнения психоаналитической сущности категории "идентификация" в контексте исследования проблемы активации архетипных форм психики. Демонстрируется актуальность архетипной феноменологии как фундаментальной методологии исследования архетипов как структурных универсалий психики.

Ключевые слова: идентификация, социализация, психика, бессознательное, архетипные формы психики, индивид, паттерны поведения, Самость, мотивация, глубинная психология, архетипная феноменология, интерсубъективность, психотерапия.

O. Borovytska, doctoral

G. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS Ukraine, Kyiv

THE PROBLEM OF ACTIVATION OF THE ARCHETYPE FORMS OF THE PSYCHE OF THE INDIVIDUAL IN THE PROCESS OF THE IDENTIFICATION

Phenomenological attempt of the research of the problem of activation of archetype forms as structural profound forms of the psyche of the individual at the moment of identification is demonstrated. A need to clarify a psychoanalytic essence of the category "identification" in the context of research on activation of archetype forms of the psyche is suggested. The actuality of archetype phenomenology is demonstrated as a fundamental methodological research of archetypes as structural universals of the psyche.

Keywords: identification, socialization, psyche, unconscious, archetype forms of the psyche, individual, patterns of behaviour, Self, motivation, profound psychology, the archetype phenomenology, intersubjective, psychotherapy.

УДК 37.015.3

О. Вавілова, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПОРУШЕНИЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДИТИНИ В ШКОЛЕ

Стаття розкриває особливості соціалізації дитини в школі через призму сучасних змін у розвитку суспільства, стрімкої і глобальної трансформації суспільних цінностей. У ній здійснюється аналіз труднощів соціалізації у школі, що неминуче приводить до необхідності розгляду особливостей дезадаптації.

Ключові слова: соціалізація, соціально-психологічна адаптація, тривожність, навчання, виховання, дезадаптація, зміст освіти.

Школа є одним з найбільш важливих інститутів соціалізації, оскільки саме в школі відбувається становлення дитини як особистості, формування її як соціальної істоти. Шкільна соціалізація проявляється через навчання і виховання, які виступають важливими засобами розвитку і формування учня. Якщо ми вказуємо на цілеспрямований розвиток особистості, потрібно говорити про зміст освіти, який і включає в себе цей компонент цілеспрямованості. Сам зміст освіти потрібно ро-

зуміти як систему наукових знань, практичних умінь та навиків, а також світоглядних і морально-естетичних ідей, котрими необхідно оволодіти учням в процесі освіти [3, с. 214-216].

Зміст шкільної освіти багато в чому визначається актуальними потребами суспільства. Так ще у XIX ст. шкільна освіта обмежувалась вивченням елементів числення, письма й читання. На даному етапі зміст освіти значно ускладнюється, оскільки суспільство по-

требує формування такої особистості, яка б володіла значним масивом знань, умінь та навичок для реалізації власної соціальної ролі і могла самостійно приймати ефективні рішення [2, с. 168-169].

Повноцінна шкільна освіта забезпечує розвиток особистості через оволодіння суспільним досвідом, основу якого складають наукові знання, уміння і способи творчої діяльності, їх ціннісна та морально-естетична спрямованість.

Говорячи про специфіку соціалізації у школі, потрібно вказати на кілька її особливостей:

- Соціалізація в школі на всіх її ступенях повинна бути спрямована на здійснення основної своєї цілі – формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості.

- Соціалізація в школі повинна бути спрямована на пояснення учням сутності суспільного життя, сприяти формуванню їх громадянської позиції.

Процеси навчання й виховання, через які здійснюється соціалізація, повинні відповідати віковим можливостям учнів [2, с. 173-174].

Одним із механізмів соціалізації являється соціально-психологічна адаптація.

Соціально-психологічна адаптація визначається як пристосування людини як особистості до існування в суспільстві відповідно до вимог цього суспільства і власних мотивів, потреб та інтересів [4, с. 35-37].

У психологічному словнику під редакцією В. П. Зінченко пропонується інше поняття соціально-психологічної адаптації. Вона описується як інтегрований показник стану людини, що відображає її можливість виконувати певні психосоціальні функції: адекватне сприйняття навколишньої дійсності і власного організму; адекватна система відносин і спілкування з оточуючими; здатність до праці, навчання, до організації дозвілля та відпочинку; здатність до самообслуговування і взаємообслуговування в сім'ї та колективі, мінливість поведінки відповідно до ролями очікуваннями інших.

Найважливішим засобом досягнення соціально-психологічної адаптації є загальна освіта та виховання [1, с. 461-462].

Інститут соціалізації дитини у школі і повинен бути спрямованим на забезпечення соціально-психологічної адаптації дитини. Проте перешкоди, помилки та інші негативні фактори шкільної соціалізації можуть не лише приводити до порушення соціально-психологічної адаптації, а й викликати такий феномен, як дезадаптація учня.

Для отримання результатів щодо реальної картини дезадаптації учнів у сучасній школі в процесі соціалізації було проведено дослідження, в якому взяли участь учні двох шкіл у Києві.

Метою дослідження було дослідити і науково обґрунтувати особливості дезадаптації учнів через показники рівня особливості у дітей шкільного віку як критерію ефективності соціалізації у школі. Предметом дослідження було визначено рівень тривожності як показник дезадаптації дитини в умовах навчання у школі.

У ході проведення дослідження було використано наступні методики: методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса та методика для вивчення соціалізованості особистості учня (розроблена М. І. Рожковим).

Застосування саме зазначеного вище інструментарію було пов'язане з гіпотезами дослідження. Гіпотеза була сформульована наступним чином: існує зворотній (негативний) зв'язок між рівнем шкільної тривожності та рівнем соціалізованості особистості учня.

У дослідженні було охоплено досить широкий спектр досліджуваних явищ. По-перше, для підтвердження чи спростування запропонованої гіпотези у дослідженні взяли участь учні 6-7-х класів та учні 11-х класів. Такі вибірки досліджуваних дозволили зробити порівняльний аналіз зв'язку рівня тривожності та соціалізованості дітей у різних вікових категоріях. Також,

використання методики визначення шкільної тривожності за Філіпсом дозволило виявити як загальний рівень шкільної тривожності, так і окремі вісім факторів тривожності (загальна тривожність у школі, переживання соціального стресу, фрустрація потреби в досягненні успіху, страх самовираження, страх ситуації перевірки, страх не відповідати очікуванням оточуючих, низький фізіологічний супротив стресу, проблеми у відношенні з учителями). Таким чином, запропонована диференціація факторів тривожності дозволяє прослідкувати вплив кожного окремого фактору на порушення соціалізації дитини у школі та відповідно на її дезадаптацію. Ще однією перевагою вивчення впливу кожного з факторів тривожності дозволяє визначити домінування тих чи інших факторів у певній віковій групі.

У даному випадку слід дещо детальніше зупинитись на використаному методологічному інструментарію, щоб зрозуміти специфіку дослідження запропонованих феноменів.

Перша методика, про яку вже згадувалось вище – це методика діагностики рівня шкільної тривожності за Філіпсом. Дана методика призначена для визначення рівня і характеру тривожності, пов'язаними з школою. Вона складається з 58 питань, які можуть або зачитуватись школярам, а можуть пропонуватись у письмовому вигляді. На кожне питання необхідно однозначно відповісти "так" чи "ні". При обробці результатів виділяють питання, відповіді на які не співпадають з ключем тесту. Наприклад, на 58-е питання дитина відповіла "так", в той час як цьому питанню відповідає "ні". Відповіді, що не співпадають з ключем – це прояв тривожності.

Також у дослідженні використовувалась методика для вивчення соціалізованості особистості учня (розроблена М. І. Рожковим). Основна ціль методики полягає у виявленні рівня соціальної адаптованості активності, автономності і моральної вихованості учнів. Учням пропонується прочитати 20 суджень і оцінити ступінь своєї згоди з ними за наступною шкалою:

4 – завжди, 3 – майже завжди, 2 – іноді, 1 – дуже рідко, 0 – ніколи.

Згодом за спеціальним ключем обраховуються показники для соціальної адаптованості, автономності, соціальної активності і моральності (гуманістичні норми життєдіяльності).

Оскільки дезадаптація учнів є наслідком порушення соціалізації у школі, а рівень дезадаптації у даному випадку визначається через рівень шкільної тривожності, то можна дійсно припустити, що існує кореляційний зв'язок між показниками, отриманими за вказаними вище методиками.

Тепер варто звернутись до найцікавішого – результатів дослідження. Таким чином, у ході проведення дослідження було отримано наступні дані.

Зокрема, виявилось, що у досліджуваних вибірках школярів спостерігаються досить високі показники загального рівня тривожності, і, разом з тим, рівень соціалізованості особистості знаходиться на рівні нижче середнього. Тобто узагальнені результати свідчать про наявність кореляційного (а саме – негативного) зв'язку між рівнем тривожності як показником дезадаптації та рівнем соціалізованості особистості. Але, якщо ми розберемо отримані факти дещо детальніше, то побачимо досить цікаву і неоднозначну картину.

По-перше, слід нагадати, що для отримання порівняльних результатів до дослідження було залучено вибірки двох вікових категорій: учнів 6-7-х класів та учнів 11-х класів. При порівняльному аналізі виявилось, що учні 11-х класів мають дещо вищий загальний рівень тривожності, ніж учні молодших класів. Це, у першу чергу, можна пояснити тим, що перед старшокласниками постає вибір обрання навчального закладу чи взагалі життєвого шляху, тому отримуємо такі показни-

ки. Що ж до кореляції рівня тривожності з соціалізованістю, то в учнів 6-7-х класів такий зв'язок є більш тісним і складає 0,71 (з рівнем значущості $p \leq 0,03$). Для учнів же 11-х класів з рівнем значущості $p \leq 0,02$ сила кореляційного зв'язку становить 0,62.

Більш глибокий аналіз можна провести, розглянувши, які саме з восьми виділених Філіпсом факторів тривожності є домінуючими у кожній віковій групі, і яким чином вони пов'язані з рівнем соціалізованості учня.

Таким чином, у представників молодших класів домінуючими факторами тривожності за методикою Філіпса являються страх ситуації перевірки знань, проблеми і шляхи у відношенні з учителями та страх не відповідати очікуванням оточуючих. Перший фактор (страх ситуації перевірки знань) полягає у негативному переживанні тривоги в ситуації перевірки (особливо – публічної) знань, досягнень, можливостей дитини. Даний фактор може бути пов'язаний із так званим мотивом уникнення невдачі. Якщо коротко зазначити, то Ільїн виділяє дві мотиваційні тенденції – на досягнення успіху та на уникнення невдачі. Перша тенденція передбачає постановку високої планки досягнення цілі, подолання перешкод на шляху до неї. Друга ж тенденція передбачає постановку і вирішення не складних задач, уникнення ситуацій самореалізації, де можливе здійснення помилки. Такі тенденції формуються в результаті виховання і жорсткі вимоги з боку школи до успішності учнів сприяють розвитку тривожності дитини за оцінювання результатів її навчання.

Другий фактор – проблеми і шляхи у відношенні з учителями – вивив найбільш тісний кореляційний зв'язок з рівнем соціалізованості за методикою Рожкова. Це свідчить про те, що проблеми з учителями сприяють порушенню соціалізації дитини. Загальний негативний емоційний фон відношень з дорослими у школі, який знижує успішність навчання, також приводить до дезадаптації. За методикою Рожкова виявляється, що підвищення рівня тривожності з приводу відносин з учителями веде до суттєвого зниження рівня соціальної адаптованості та соціальної активності. Тобто не відбувається інтеріоризація тих позитивних моделей взаємовідносин між людьми, які забезпечують подальші нормальні стосунки людини з соціальним оточенням. У цьому випадку "шкутильгає" саме виховна функція школи, що тісно пов'язана з поведінкою і ставленням значущих дорослих (вчителів).

Зі стосунками із значущим дорослим пов'язаний і третій фактор – страх не відповідати очікуванням оточуючих (орієнтація на значущість інших в оцінці своїх результатів, вчинків, думок, тривога з приводу оцінок). Здавалося б цей фактор повинен навпаки проявлятися у старшому віці під час глобального становлення "Я" людини. Але для школярів 6-7-х класів важливе значення має, чи підтримують їх, чи присутні поряд люди, що допоможуть спрямовувати

власну поведінку. Якщо ж у школі вчителі виражають лише негативні оцінки з приводу учні, це приводить до невпевненості і зростання рівня тривожності, а в кінцевому випадку – до дезадаптації.

Тепер перейдемо до розгляду впливу домінуючих факторів тривожності на учнів 11-х класів. Серед таких факторів яскраво вираженими є страх самовираження та переживання соціального стресу. Почнемо з другого фактору. Він пов'язаний з емоційним станом учня на фоні якого розвиваються його соціальні контакти (перш за все – з однолітками). Виділення такого фактору не викликає подиву, адже проблема спілкування з однолітками є характерною для даного віку. І школа тут має велике значення. Так у процесі виховання у школі засвоюються певні моделі спілкування, які переносяться на оточуючий світ. Важливе значення має і відношення самих вчителів до учнів, що задає певний тон стосункам у класі. Такий фактор як страх самовираження виступає яскравим показником порушення соціалізації учня у школі. Він полягає у негативних емоційних переживаннях ситуацій, пов'язаних з необхідністю розкриття, пред'явлення себе іншим, демонстрацією можливостей. Тобто у школі не формується активна позиція учня, прагнення до творчого самовираження і подальшого пізнання. І тому не дивним є зворотній зв'язок цього фактору з таким показником, як рівень соціальної активності.

Отже, отримані результати вказують на те, що сучасна школа має багато проблем із соціалізацією учнів, що може приводити до виникнення дезадаптації. Звичайно, процес соціалізації не може проходити гладко і школа як інститут соціалізації постійно натикається на певні бар'єри. Питання лише в тому, щоб намагатись їх мінімізувати, оскільки плата за такі помилки дуже велика – нею стає особистість, яка не може ефективно виконувати свою роль у суспільстві і відповідно має труднощі із самореалізацією.

Список використаних джерел

1. Зинченко В. П. Большой психологический словарь / В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – М. : Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.
2. Исаев И. Ф. Педагогика. Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / И. Ф. Исаев, В. А. Сластенин, Е. Н. Шиянов. – М. : Академия, 2002. – 576 с.
3. Пидкасистый П. И. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
4. Харламов И. Ф. Педагогика / И. Ф. Харламов. – М. : Гардарики, 1999. – 520 с.
1. Zinchenko V. P. Significant psychological dictionary / V. P. Zinchenko, B. G. Meshcheriakova. – M. : Prime Evroznak, 2003. – 672 p.
2. Isaev I. F. Pedagogy. Textbook for students of higher educational institutions / I. F. Isaev, V. A. Slastenin, E. N. Shiyanov. – Moscow : Academy, 2002. – 576 p.
3. Pidkasty P. I. Pedagogy. Textbook for students of pedagogical universities and teacher training colleges / P. I. Pidkasty. – M. : Pedagogicheskoye obshchestvo Rossii, 1998. – 640 p.
4. Kharlamov J. F. Pedagogy / J. F. Kharlamov. – M. : Gardariki, 1999. – 520 p.

Надійшла до редколегії 17.01.14

А. Вавилова, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

НАРУШЕНИЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ РЕБЕНКА В ШКОЛЕ

Статья раскрывает особенности социализации ребенка в школе через призму современных изменений в развитии общества, стремительной и глобальной трансформации общественных ценностей. В ней осуществляется анализ проблем социализации в школе, что неизбежно приводит к необходимости рассмотрения особенностей дезадаптации.

Ключевые слова: социализация, социально-психологическая адаптация, тревожность, обучение, воспитание, дезадаптация, содержание образования.

O. Vavilova, student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

VIOLATION OF CHILD SOCIALIZATION AT SCHOOL

The article reveals the features of the socialization of the child at the school through the prism of modern changes in the development of society and the rapid global transformation of social values. It analyzes the difficulties socialization in school, which inevitably leads to the necessity of considering the characteristics of disadaptation.

Keywords: socialization, social and psychological adaptation, anxiety, study, upbringing, disadaptation, the content of education.

УДК 316.614

С. Васильєв, канд. психол. наук
А. Андрущенко, курсант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ КУРСАНТІВ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Розглядаються психологічні особливості динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій в процесі соціалізації в умовах навчання в вищому навчальному закладі. Актуалізується визначення смыслових пріоритетів як результату рефлексії ціннісно-смыслові сфери і індикатору рівня зрілості особистості.

Ключові слова: ціннісно-смыслові орієнтації, курсант, смысловий пріоритет, соціалізація.

Вступ. Проблема вивчення психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій особистості актуальна в контексті соціалізації особистості молоді людини в умовах навчання в вищому навчальному закладі. Органічною складовою студентства є курсанти. В сучасних умовах трансформації суспільства, кардинального скорочення Збройних Сил зростає проблема популярності військової служби взагалі, військової освіти зокрема у молоді, що потенційно представляє інтелектуальну еліту. Досвід професійного психологічного відбору кандидатів на навчання свідчить, що певна частина абітурієнтів не тільки має досить низьку мотивацію до військової служби, але й іноді не має навіть уявлення про спеціальність, що виявляє бажання опанувати. Значна кількість абітурієнтів мають низьку підготовку за шкільною програмою. Непоодинокі випадки невиконання абітурієнтами тестових завдань. Спостерігається стійка тенденція до патерналістських настроїв у частини молоді, яка виказує бажання навчатися у ВВНЗ. Труднощі перехідного періоду створюють ситуацію у суспільстві, коли певна частина молодих людей, а також їх батьків, прагнуть забезпечити мінімальний добробут у майбутньому шляхом військової служби, отримання безкоштовно вищої освіти, можливість користуватися певними пільгами, що надаються військовослужбовцям тощо. З початком фахової підготовки військових спеціалістів у цивільних ВНЗ до цієї мотивації необхідно віднести можливість отримати престижний диплом. Таким чином, саме патерналізм виявляється одним із чинників соціальної інертності і інфантильності певної частини курсантів, що не сприяє їх ефективній соціалізації в нових умовах життєдіяльності.

Курсанти і студенти після вступу до ВНЗ опиняються в умовах життєдіяльності, які суттєво відрізняються. Важливо акцентувати увагу на те, що віковий період переходу до юності є найбільш інформативним і цікавим з точки зору дослідження соціалізації як студентів, так і курсантів. Якщо для студентів система вищої освіти є соціальним інститутом, що спрямований на всебічний розвиток інтелектуальних здібностей, який не обмежує прав і свобод громадянина, сприяє формуванню соціально активної особистості, система військової освіти зокрема, військова служба взагалі, репрезентують нормативне військове середовище, специфічні умови життєдіяльності, що включають суттєве обмеження свободи особистості.

Мета – ознайомити з результатами емпіричного дослідження психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів в процесі соціалізації в умовах навчання в вищому навчальному закладі.

Результати дослідження. Ціннісно-смыслові орієнтації, виражаючи характер ставлення людини до різних аспектів матеріального й духовного світу, посідають істотне місце у структурі особистості, відображають рівень її розвитку, визначають характер регуляції діяльності та поведінки.

Перспективним напрямком дослідження динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій є психологічний аналіз наявних цінностей та смислів молоді людини з метою визначення їх потенціалу в процесі соціалізації. За свідченням Д. Леонтьєва, особистісні цінності є стійким мотиваційним утворенням, їх мотиваційний вплив не обмежується конкретною діяльністю, ситуацією, вони впливають на життєдіяльність у цілому та мають високу ступінь стабільності. На наш погляд, відомі стандартизовані підходи Д. Леонтьєва і М. Рокича до визначення ціннісно-смыслових орієнтацій певною мірою обмежують аналіз їх потенціалу, тому є необхідність їх доповнення проєктивними методиками, що надають можливість вільного формулювання смислів. Аналіз вільно сформульованих смислів дозволить розширити арсенал психологічного інструментарію для вивчення психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів ВВНЗ.

З метою психологічного вивчення динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів в процесі навчання ВВНЗ було використано порівняльний метод. Було створено два емпіричних комплекси:

- курсантів 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія" – для порівняння ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів з метою виявлення їх динаміки в процесі навчання;

- курсантів 3-го курсу спеціальностей "Психологія" та "Фінанси" – для визначення відмінностей у ціннісно-смыслових орієнтаціях курсантів, що пов'язані з різними умовами навчання.

Крім того, було проаналізовано статеві відмінності ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія".

З метою реалізації завдань дослідження був використаний комплекс таких методів: теоретичні (оглядово-аналітичне дослідження психологічної літератури) – для з'ясування ступеню вивчення проблем психічної саморегуляції та ціннісно-смыслових орієнтацій в психологічних дослідженнях; емпіричні: тестування опитувальник "Тест смисложиттєвих орієнтацій" ("Мета у житті" (Purpose-in-Life Test, PIL) Дж. Крамбо та Л. Махоліка) в адаптації Д. Леонтьєва), опитувальник "Ціннісні орієнтації" М. Рокича, розроблена власна проєктивна анкета – для вивчення ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів; методи статистичної обробки експериментальних даних: кореляційний аналіз за критерієм Пірсона, однофакторний дисперсійний аналіз за t-критерієм Ст'юдента. Математико-статистичний аналіз даних здійснений в SPSS 11.5 for Windows.

Вибірка складала 70 осіб, які є курсантами Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка віком 17-20 років, з них 65 % – чоловіки і 35 % – жінки.

Під час проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів ВВНЗ було здійснено поєднання методологічних підходів В. Франкла і Д. Леонтьєва. За-

стосування принципів логотерапії і проективної рефлексії минулого, сьогодення і майбутнього мало за мету спробу визначити смислові пріоритети курсантів, які певним чином можна буде використати у вивченні психологічних особливостей динаміки їх ціннісно-смислових орієнтацій в процесі навчання.

Для проведення психологічного вивчення ціннісно-смислових орієнтацій курсантів нами було розроблено проективну анкету, що передбачала вільні відповіді на запитання:

1. Десять подій, які зроблять моє життя значущим, прожитим не даремно.
2. Мрії мого життя.
3. Цілі мого життя (конкретно, плани).
4. Хто я? (Я – це...)
5. Без чого я – не я?
6. Мої хобі.
7. Як я можу реалізувати свої хобі у військовій службі?
8. Остання книга, яку я прочитав ("для себе", не за програмою)?
9. Як я люблю проводити свій вільний час?
10. Хто і що сприяє моїй самореалізації і що мені заважає на шляху до цілі?
11. Ким я себе бачу через 20 років?
12. 3 найбільш приємних і 3 найбільш неприємних моменти, пов'язаних із військовою службою?
13. Що я роблю для реалізації моїх планів вже зараз?
14. Професійні плани на найближчі кілька років?

За результатами аналізу анкет найбільш вагомими пріоритетами для курсантів 1-го курсу спеціальності "психологія" були визначені "освіта", "сім'я", "діти", "улюблена робота", "військова служба", "друзі". Недостатньо вагомими – "професіоналізм", "кохання", "життєвий досвід", "наукова та навчальна діяльність". У курсантів 3-го курсу спостерігається часткова зміна пріоритетів – підвищення рейтингу пріоритету "наука", "сім'я", зниження рейтингу пріоритету "друзі". З'являються інші пріоритети – "спорт", "матеріальна забезпеченість". На наш погляд, результати аналізу описують характер динаміки смислових пріоритетів в процесі навчання курсантів у ВВНЗ.

Наступним етапом емпіричного дослідження було проведення аналізу ціннісних орієнтацій курсантів за М. Рокичем та смисложиттєвих – за Д. Леонтьєвим. Аналіз кореляційних зв'язків між показниками дозволив конкретизувати визначені смислові пріоритети рейтинговою оцінкою наявних особистісних цінностей респондентів. Дещо суперечливі результати, на наш погляд, можуть свідчити про недостатній життєвий досвід курсантів, що пояснюється віковими особливостями. На наш погляд, результати аналізу дозволяють спостерігати існування певної тенденції відношення до освіти як інструменту забезпечення життя, процес освіти не пов'язується з творчістю та відповідальністю (патерналістський підхід).

Виявлені наступні індивідуально-психологічні відмінності між курсантами 3 курсу спеціальностей "психологія" та "фінанси" за цінностями "активне життя", "щасливе сімейне життя", "впевненість у собі", "друзі", "свобода", "здоров'я", "освіта", "відповідальність", "раціоналізм", "чуйність" ($p < 0,05$). Аналіз порівняння середніх значень свідчить про розподіл показників, що описують індивідуально-психологічні особливості за ознакою особливостей умов навчання та професійним (корпоративним) набором групових цінностей. Курсанти спеціальності "психологія" показали більш високий рівень оцінки цінностей "чуйність" та "активне життя", що свідчить про формування професійної етики фахівця-психолога. Курсанти спеціальності "фінанси" показали вищий рівень оцінки як важливої цінності – "раціоналіз-

му", "освіти", "відповідальності", "впевненості у собі", "щасливого сімейного життя", "друзів", "здоров'я" і "свободи". На нашу думку, віддання переваги цінностям "раціоналізм", "освіта", і "відповідальність" пов'язане із специфікою майбутньої професійної діяльності курсантів спеціальності "фінанси". В цілому курсанти обох спеціальностей визнають пріоритетними цінності: "здоров'я", "щасливе сімейне життя", "освіта" і "відповідальність", тобто дані цінності є характерними, спільними пріоритетами, які проявляються незалежно від специфіки професійної освіти та умов навчання курсантів.

Щодо розподілу за ознакою статі, значно вищим є середнє значення показника "відповідальність" для курсантів-жінок, що є ознакою гендерних відмінностей. Для курсантів-жінок вищим є показник "раціоналізму" і значення фактору "забезпечене життя", ніж для чоловіків. Для курсантів-чоловіків більш значимим є фактор "свободи", ніж для курсантів-жінок, що також є гендерною особливістю.

В цілому курсанти 1-го року навчання показали вищі показники по всіх шкалах тесту "СЖО", порівняно з курсантами 3 курсу. На нашу думку, отриманий результат підтверджує складність проблеми вивчення психологічних особливостей динаміки ціннісно-смислових орієнтацій курсантів під час навчання. Курсанти 1-го року навчання, які щойно подолали фрустрацію під час вступу до ВВНЗ, показують результати більшої впевненості у результативності свого життя, задоволеність прожитою частиною життя, переконаність у здатності керувати подіями свого життя, задоволення досягнутими цілями, цілеспрямованість, переконаність в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно ухвалювати рішення і утілювати їх в життя. Натомість курсанти 3-го року навчання знаходяться на перехідному етапі, коли попередні цілі вступу до вищого навчального закладу уже досягнуті, а нові ще не сформовані, перебувають у стані невизначеності, стосовно майбутнього професійного визначення і розподілу.

Висновки. Таким чином, аналіз результатів емпіричного дослідження свідчить, що динаміка ціннісно-смислових пріоритетів пов'язана з особливостями соціалізації молодих людей, які обрали професію військового, в складних умовах реформування Збройних Сил України, невизначеності майбутнього тощо. Можна припустити, що ціннісні орієнтації є впливовим чинником особистісного розвитку в період остаточного формування особистості курсанта та його професійного самовизначення. Смислові пріоритети в даному контексті є результатом рефлексії ціннісно-смислової сфери і характеризують рівень зрілості особистості. За результатами емпіричного дослідження було визначено принаймні три проблемних періоди розвитку ціннісно-смислових орієнтацій курсантів в процесі соціалізації: адаптація до навчання (1 курс), невизначеність смислових пріоритетів (3 курс), професійне та життєве самовизначення (5 курс).

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
2. Бассин Ф. В. К развитию проблемы значения и смысла / Ф. В. Бассин // Вопросы психологии. – 1973. – № 6.
3. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов. 2-е изд. / Л. Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2010.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания – анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984.
5. Дорцен Э. ван Практическое экзистенциальное консультирование и психотерапия / Э. ван Дорцен. – Ростов-на-Дону, Ассоциация экзистенциального консультирования, 2007. – 216 с.
6. Леонтьев Д. А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
7. Наследов А. Д. SPSS: компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках / А. Д. Наследов. – СПб.: Питер, 2005.

8. Франкл В. Поиск смысла жизни и логотерапия // Психология личности. Тексты / В. Франкл. – М.: Изд-во МГУ, 1982.
 9. Франкл В. Человек в поисках смысла / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

1. Ananiev B. G. Man as an object of knowledge / B. G. Ananiev. – St. Petersburg : Peter, 2002. – 288 p.
 2. Bassin F. V. On the development problems of meaning and sense / F. V. Bassin // Voprosy psichologii. – 1973. – № 6.
 3. Burlachuk L. F. Psychodiagnosis: A Textbook for high schools. 2nd ed. / L. F. Burlachuk. – St. Petersburg : Peter, 2010.
 4. Vasylyuk F. E. Psychology experience – analysis of overcoming critical situations / F. E. Vasylyuk. – Moscow : Moscow State University, 1984.

5. Dortsen E. van Practical existential counseling and psychotherapy / E. van Dortsen. – Rostov-on-Don : The Association of existential counseling, 2007. – 216 p.

6. Leontiev D. A. Psychology of sense. Nature, structure and dynamics of the sense of reality / D. A. Leontiev. – M.: Meaning, 1999. – 487 p.

7. Nasledov A. D. SPSS: computer analysis of data in psychology and social sciences / A. D. Nasledov. – St. Petersburg : Peter, 2005.

8. Frankl V. Searching for meaning and logotherapy // The Psychology of Personality. Texts / V. Frankl. – Moscow : Moscow State University, 1982.

9. Frankl V. Man's Search for Meaning / Common ed. by L. Y. Gozman and D. A. Leontiev / V. Frankl. – Moscow : Progress, 1990. – 368 p.

Надійшла до редколегії 01.03.14

С. Васильев, канд. психол. наук, А. Андрущенко, курсант
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВЫХ ОРИЕНТАЦИЙ КУРСАНТОВ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ

Рассматриваются психологические особенности динамики ценностно-смысловых ориентаций в процессе социализации в условиях обучения в высшем учебном заведении. Актуализируется определение смысловых приоритетов как результата рефлексии ценностно-смысловой сферы и индикатора уровня зрелости личности.

Ключевые слова: ценностно-смысловые ориентации, курсант, смысловой приоритет, социализация.

S. Vasilyev, Ph. D., A. Andruschenko, student
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DYNAMIC VALUE-SEMANTIC ORIENTATIONS OF CADETS IN THE SOCIALIZATION PROCESS

Psychological peculiarities of value orientations dynamics as well as the dynamics of semantic orientations are described in the process of socialization while studying at a higher educational institution. The determination of priorities as a result of both value and semantic spheres reflection and an indicator of maturity level of an individual is actualized.

Keywords: value and semantic orientations, student, semantic priority, socialization.

УДК 159.923

Н. Гарькавець, асп.
 Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ

ПРОБЛЕМА СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ: СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті розглядаються особливості функціонування системи цінностей особистості. Зроблений аналіз підходів до визначення поняття "система" та її якісних відмінностей, а також розглянуті основні якості системи цінностей особистості. Зазначено, що використання планетарно-автономної моделі при розгляді структури системи цінностей особистості виявляється найбільш доцільним, оскільки така модель значно враховує принципи системного підходу.

Ключові слова: особистість, планетарно-автономна модель, система цінностей, системні якості.

Постановка проблеми. На теперішній час ще не розроблено єдиної моделі, на підставі якої можна було б всебічно дослідити аксіологічні уподобання особистості, зробити достатньо обґрунтований висновок відносно її ціннісних орієнтацій або домінування у ціннісно-смысловій сфері цінностей, які спрямовують її соціальну активність. Науковці не одноразово робили спроби дослідити вплив цінностей на установки та поведінку індивіда, встановити джерела походження цінностей в загальній та індивідуальній діяльності людей, а також існуючі міжкультурні різниці у ціннісних уподобаннях представників різних країн.

Проте, як ми вважаємо, с того часу як вперше М. Рокіч [9] спробував описати структуру системи цінностей індивіда й до теперішнього часу, коли С. Шварц [10] спробував побудувати узагальнену теорію цінностей на підставі універсальних людських потреб і мотивацій, проблема залишається не вирішеною, оскільки вчені по-різному підходять до розуміння власної самої системи та її структури. Отже, виявляється достатньо актуальним розглянути поняття системи цінностей особистості та вичленити її основні системні якості.

Теоретичний аналіз проблеми. Зазвичай під "...системою (система – від гр. *συστήμα* – ціле, складене з частин, поєднання) розуміють множину елементів з їхніми зв'язками та відносинами, які складають певне цілісне утворення" [7, с. 73]. Існують й інші визначення поняття системи, але як справедливо зазначала

В. В. Третяченко, систему не можна визначити тільки як комплекс предметів, вона повинна мати й певну форму структурної організації, яка може бути описана як відносини між предметами. Вчена стверджувала, що ці відносини можуть бути топологічними (близькість, позиція) або динамічними (вплив, залежність, взаємодія тощо). В останніх панує рух і для них характерною є взаємозалежність, яка означає, що вплив одного предмета на інший або відношення одного предмета до іншого справляють вплив на всю систему та на всі її частини. Всі предмети та відносини впливають один на одного й відчують на собі вплив один іншого [7].

Усе, що може бути позначено як система, має тісний зв'язок з поняттями цілісності, структури, зв'язку та елемента. При цьому саме елементи безпосередньо приймають участь в утворенні тої або іншої системи. Проте елементи розуміються тільки тоді, коли вони розглядаються як функції цієї системи. Як зазначають І. В. Блауберг та Е. Г. Юдін: "Системний об'єкт не дається дослідникові безпосередньо як система, а постає як результат зіставлення складних, суперечливих і разом із тим взаємопов'язаних властивостей та характеристик об'єкта. Експліцитне вираження системності, як обов'язкової умови, передбачає перехід від феноменалістської фіксації властивостей об'єкта до спеціального теоретичного конструювання моделей, які найбільш адекватно виявляють системну будову та сутність об'єкта" [1, с. 166].

Разом із цим, специфіка складного об'єкту не може бути зрозумілою, якщо виходити тільки з властивостей та особливостей елементів системи. Значною мірою вона залежить від цілісної природи та зв'язків і відносин, що виявляються в ієрархічних принципах будови, поліструктурної та багаторівневої організації системи. При цьому, як слушно зазначала В. В. Третьяченко, поняття ієрархії великою мірою підкреслює властивості теорії систем знаходити ту або іншу точку зору і "...саме дослідник обирає принциповий момент, рівень для дослідження системи" [7, с. 250].

У будь якій системі елемент цілого присутній в кожному елементі системи, на кшталт того, як у генах кожної клітини людського тіла міститься повне генетичне послання, на підставі якого клітини конструюються і живуть, як кожна людина несе в собі суспільство в міні-атурі або принаймні образ або уявлення про суспільство. Тобто ціле є присутнім у його частині.

Для того щоб система функціонувала потрібно, щоб те що знаходиться у середині системи розмежувалося від того, що знаходиться поза нею. Також потрібно, щоб те що відмежовує систему від інших утворень, було чітким та зрозумілим та рухливим або мобільним. Як зазначають науковці (Л. А. Блюменфельд [2], В. А. Семиченко [6], В. В. Третьяченко [7]) це сприяє збереженню внутрішньої стабільності й задоволення відкритості, яка необхідна для адаптації системи та її розвитку, відповідно до змін як усередині системи, так і за її межами. Відсутність лабільності призводить до зменшення обміну з іншими системами, а слабкі й невиразні межі призводять до незрозумілостей стосовно диференціювання та функцій усередині системи.

Система має власну складність [1; 2; 7]. Дослідники виокремлюють два аспекти: поріг складності, який задає комплекс функцій, що дозволяють системі еволюціонувати або навпаки деградувати та розвиток системи, який призводить до постійного або стрибкоподібного прирощування складності.

Ще одним важливим проявом системи є її відкритість або закритість. Як зазначають науковці "відкритою вважається така система, коли між системою й середовищем відбувається обмін (ввід або вивід), а закритими (замкнутими), коли такого обміну не відбувається" [7, с. 251-252]. Умовою обміну є зміна компонентів системи. Разом із цим, ввід тільки необхідної кількості компонентів (матеріали, енергія, інформація тощо) у систему зовні сприяє її функціонування. Надмірний ввід може бути для системи небезпечним і тому вона повинна встановити межі дозволеного. Тобто, наявність певної замкнутості для системи уявляється цілком необхідною умовою її існування, але водночас стає перешкодою на шляху її подальшого розвитку.

Відкриті системи здійснюють вивід власних компонентів у навколишнє середовище. Тобто йде обмін необхідною інформацією. Але слід пам'ятати, що є стадії, для яких характерні дезорганізація й розпад і, якщо цей процес не зупинити, це може призвести до припинення функціонування системи або навіть її смерті [1; 2; 7].

Якщо система знаходиться у нестійкому стані зміни, що відбуваються у зовнішніх або внутрішніх "полях" можуть відчутно вплинути та перевести її у новий стан. При цьому, як зазначають дослідники перебудова системи є неминучою, а її наслідки не можливо прогнозувати [7].

Коли мова йде про соціальні системи, а власно система цінностей виступає її підсистемою, то її розвиток – це є постійний рух, який має цілеспрямований характер, на досягнення структурних або продуктивних цілей.

Характерною особливістю соціальної системи є прагнення її до збереження своєї ідентичності стосовно оточення. Вчені такі прояви називають морфостазамі. До морфостаз відноситься адаптація, як процес, що спря-

мований на збереження системи. При цьому та система, яка володіє недостатньою адаптивністю, не може впоратися з трансформаціями, які необхідні у зв'язку зі змінюваними умовами і може зазнати руйнації. Дослідники виділяють п'ять головних типів адаптації [1; 2; 7].

Першим типом виступають гомеостатичні процеси, тобто процеси, які спрямовані на підтримку певного стану системи. Наприклад, це може бути теорія гармонії для збереження певного балансу в суспільстві.

Другий – глобальна зміна функції системи. Наприклад, підвищення функціонального рівня системи відтворюється на всіх або майже всіх її функціональних рівнях.

Третій – зміна вводу в систему. Це може бути матеріальна або комунікативна інформація. Можна спостерігати і певні обмеження вводу. Приклад – "заборони споживання", "небажання вислухати", "обмеження пересування" тощо.

Четвертий – зміна виводу, завдяки чому система здійснює спроби змінити навколишнє середовище. Пропаганда та реклама можуть розглядатися як засіб впливу суб'єктів на соціальне середовище.

П'ятий – тропізм або позитивний таксис, тобто орієнтація системи на сприятливе для її адаптації навколишнє середовище. Наприклад, пошук нової роботи з метою уникнути змін у самому собі, тобто запобігти саморозвитку.

Треба зазначити, що всі адаптивні процеси можуть бути як гомеостатичні, так і ні. Адаптація не означає абсолютного пристосування. Адаптація, перш за все, є стратегією виживання, а не стратегією розвитку. Проте, як зазначала В. В. Третьяченко, адаптивні зміни не впливають на головні структури та процеси системи. З цією метою виявляється необхідним вихід за межі системи [7].

Мета статті полягає у розгляді системи цінностей особистості, як відкритої системи, яка володіє змістовними якісними характеристиками, що зумовлюють її розвиток і функціонування.

Основні результати дослідження. Розгляд системи цінностей особистості, як ми вважаємо, слід починати з аналізу її системних якостей: ієрархічність; складність; відкритість; багатомодальність; дифузність; стаціонарність; інерційність; нелінійність.

Ієрархічність системи цінностей полягає у тому, що таку систему слід розглядати як у якості підсистеми більш великої системи (наприклад, система суспільних відносин або ціннісно-сміслова сфера особистості), так вона є великою системою відносно її системоутворюючих елементів (наприклад, термінальні та інструментальні цінності). Отже, система цінностей володіє такими ознаками, як частина цілого та, як ціле відносно її певних частин.

Складність системи цінностей зумовлена впливом соціальних умов та інституцій, наявними психологічними особливостями індивіда (тип вищої нервової діяльності, акцентуації характеру тощо). Зазначені аспекти впливають на формування та розвиток системи цінностей й тут виявляється важливим те, наскільки ця система є закритою або відкритою. Щоб система цінностей розвивалася потрібна наявність певного рівня її *відкритості*. Якщо вона буде повністю закритою, система цінностей стане не спроможною до свого розвитку й це може стати фатальним для розвитку особистості у цілому.

Доречно зазначити, що система цінностей радянського суспільства виявилася неспроможною до розвитку, тому що була цілком закритою, й, як наслідок, відбулася її катастрофічна руйнація.

Багатомодальність системи цінностей полягає у тому, що існує багато суджень про її властивості, але це впливає на обмеження можливостей її опису мовою будь-яких загально визначених наукових дисциплін. Так, систему цінностей особистості досліджують філософи, соціологи, політологи та психологи у всіх існують

різні підходи та визначення щодо її змісту. Проте, слід звернути увагу на те, що принцип системності у психології виступає методологічним підходом, за який психологічні явища розглядаються як системно-структурні утворення, що не зводяться до суми їхніх елементів, а властивості елементів визначаються їхнім місцем у структурі явища.

Дифузність або розмитість системи цінностей зумовлюється тим, що її формування відбувається на підставі впливу найскладніших зв'язків, залежностей та відносин. Більше того ці чинники постійно впливають й далі, зумовлюючи її подальший розвиток та функціонування. А, наприклад, під впливом психологічних чинників відбувається постійний тиск на неї, що може розмивати чіткість та прозорість ціннісних орієнтацій особистості. Прикладами такої розмитості виступають когнітивні та емоційні дисонанси особистості.

Стаціонарність – це сталість системи цінностей, яка на особистісному рівні зумовлена підвищеною ригі-

дністю індивіда, а на суспільному – жорсткими ідеологічними конструктами або режимами.

Інерційність системи цінностей зумовлена тим, що між поданням впливу на вхід системи та відгуками, які вона має на виході проходить певний період часу. Але затримка відгуку може бути достатньо великою (наприклад, сучасні системні трансформації в українському суспільстві не знаходять відповідного відгуку у значної частини суспільства, яка виявляється не спроможною їх рефлексувати), а система за цей час може істотно змінитися, що робить не можливим окремим індивідам і соціальним групам "вписатися" у нові ціннісні координати існування.

Нелінійність системи цінностей виникає з причини існування найскладніших залежностей, які не вдається подати в аналітичній формі. Система цінностей особистості постійно випробовує на собі різні впливи зовнішнього та внутрішнього порядку, які іноді суперечать один іншому, а іноді посилюють один інший.

На рис. 1. представлена схема основних якостей системи цінностей особистості.

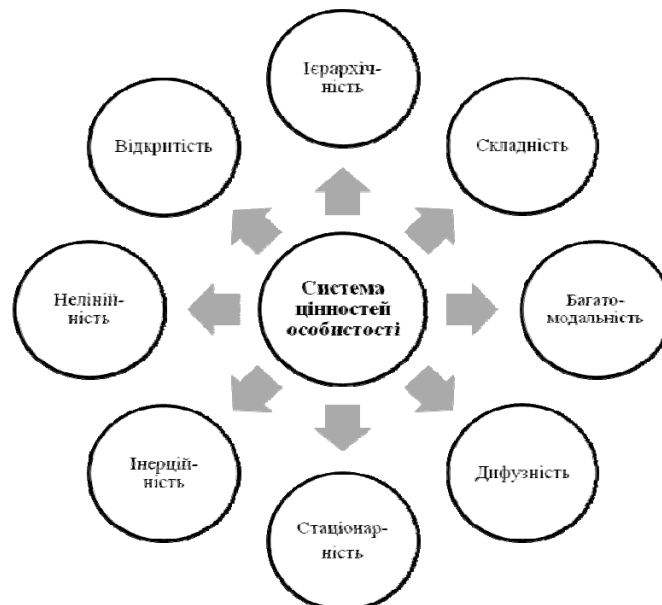

Рис. 1. Схема основних якостей системи цінностей особистості

Слід зазначити, що науковці по-різному розглядають структуру систему цінностей особистості. Так, М. Рокіч [9] запропонував поділ цінностей на термінальні та інструментальні, по 18 цінностей у кожній групі, які власно й утворюють ціннісну систему індивіда. Ш. Шварц [10] розглядає систему цінностей як поєднання у кластери індивідуальних цінностей, що розташовуються у двовимірному просторі. Тобто його структура системи цінностей є двовимірною та складається з 10 основних цінностей, на відміну від 36 у Рокіча.

В. Франкл [8] структурує систему цінностей особистості за трьома напрямками – цінності творчості, цінності переживання та цінності ставлення. Так, світостворення особистості містить у собі цінності творчості або креативні цінності, за допомогою яких особистість наповнює своє життя певним смислом, вирішуючи завдання, які стоять перед нею. Світогляд складають цінності переживання, за допомогою яких особистість, споглядаючи навколишній світ, переживає все в його унікальності. Світорозуміння – це цінності ставлення або установки. Це те, "...як особистість сприймає неминучість зустрічі зі своєю долею, своїм нещастям або стражданням" [8, с. 17].

У радянській науковій думці М. І. Бобньова [3], при аналізі соціальних норм та їхньої ролі у регуляції соціальної поведінки особистості, акцент зробила на трьох систе-

мах відносин. Першу складають відносини соціального характеру, що породжені характером суспільного розподілу праці, існуючими політичними та правовими системами тощо. Другу – відносини між номінальними та реальними організаційними групами, які мають різну амплітуду функціонування. Третю – залежності у спільнотах та соціальних групах. При цьому основні відмінності між цими системами відносин вчена вбачала у принципах регуляції поведінки та взаємодії учасників об'єднань.

М. І. Бобньова стверджувала, що у процесі регуляції поведінки особистості соціальні норми взаємодіють із багатьма соціальними чинниками регуляції. Але найбільш істотними є ті, які виступають або каналами для проведення соціального впливу, або власне реалізуються каналами цих способів регуляції. До них учена відносить моральну ціннісну детермінацію поведінки, здійснення якої неможливо поза системою соціальних, моральних норм і змістовним співвіднесенням норм і цінностей.

Дослідниця вважала, що соціальні норми, як і цінності, поділяються на універсальні, тобто обов'язкові для всіх членів суспільства (вдачі, звичаї), внутрішньогрупові (ритуали) та особистісні або індивідуальні. Вони поєднуються в структурну ієрархію за ступенем значущості й виявляють істотну подібність із цінностями в процесі їхнього присвоєння індивідом. Соціальні норми "...інтеріоризуються та перетворюються в чинники вну-

трішнього світу людини та в такий спосіб впливають на її поведінку через систему внутрішніх чинників регуляції – самосвідомість і самооцінку, мотиваційну систему, розуміння та установки" [3, с. 77-78].

Інший радянський дослідник О. Р. Ратінов [5], який вивчав структуру особистості злочинця, також розвивав ідею ціннісно-нормативного підходу, але у іншій площині. Науковець запропонував змінити площинну модель особистості на таку, яка більш адекватно передає структурні характеристики, а саме на *планетарно-автономну*. Як вважав Ратінов, у центрі такої моделі розташоване особистісне ядро, навколо якого у різних площинах і на окремих відстанях ("орбітах"), знаходяться інші утворення. Ці утворення є нічим іншим як цінностями, кожна з яких має власну "питому вагу". Чим ближче до центру, тим більш стабільні та з високою "питомою вагою" виявляються цінності, а чим більше до периферії – лабільні та ситуативні ціннісні утворення. При цьому, руйнації "периферійної цінності" не викликають змістовних змін особистості, оскільки зберігається "особистісне ядро". На думку Ратінова, власно такою є морально-психологічна модифікація, яка виражається у категорії "сенсу життя" [5, с. 27].

"Сенс життя" О. Р. Ратіновим визначається як поняття, що охоплює найбільш істотні аспекти життєдіяльності людей, які створюють життєву концепцію, філософію повсякденного життя, в якому переважають ціннісні моменти. "Сенс життя" інтегрує ставлення суб'єкта до себе, до інших і до різних сфер людської життєдіяльності, які детерміновані людськими цінностями [5, с. 103].

Саме у багатстві ставлень та відносин людина пізнає та оцінює себе, інших, власне існування, та виявляє розуміння сенсу свого життя. І. С. Кон стверджував, що сенс життя є глибинним утворенням, який виступає "екзистенціальним Я" особистості [4].

Отже, ми вважаємо, що систему цінностей особистості її структуру та особливості функціонування доцільно розглядати крізь призму ціннісно-нормативного підходу, який втілений у планетарно-автономній моделі О. Р. Ратінова. Це надасть можливість більш детально дослідити саме ті цінності особистості, які володіють високою "питомою вагою", відрізнити їх від лабільних, ситуативних цінностей та розробити дієві кроки щодо формування та переформування ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат, що навчаються у вищому навчальному закладі.

Висновки.

1. На підставі теоретичного аналізу наукових підходів до проблеми системи цінностей особистості встановлено, що цінності, переважно, розглядаються, як певні ідеали або зразки, що вбирають у себе значущість явищ дійсності, які відповідають основним потребам індивіда, соціальних груп і суспільства в цілому. Цінності особистості виступають регуляторами її соціальної активності та виникають тоді, коли вона, спочатку їх

інтеріоризує, а потім екстеріоризує у якості певних смислових утворень.

2. Система цінностей особистості – це першоджерело соціальної активності індивіда та детермінанта бачення ним дійсності, що визначає вибірковість поведінки та характер його оціночної діяльності. Змістовними характеристиками системи цінностей особистості виступають такі її якості, як: ієрархічність; складність; відкритість; багатомодальність; дифузність; стаціонарність; інерційність та нелінійність.

3. При розгляді структури системи цінностей особистості, доцільно використовувати планетарно-автономну модель, що в найбільшій мірі дозволяє аналізувати особливості її функціонування на принципах системного підходу.

Список використаних джерел

1. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 277 с.
2. Блюменфельд Л. А. Системные исследования / Л. А. Блюменфельд. – М.: Наука, 1972. – 228 с.
3. Бобнева М. И. Ценностные ориентации и механизм социальной регуляции поведения / М. И. Бобнева. – М.: Мысль, 1987. – 254 с.
4. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
5. Ратінов А. Р. Психологическое изучение личности преступника / А. Р. Ратінов. – М.: Изд-во юр. лит., 1976. – 193 с.
6. Семиченко В. А. Системно-структурное моделирование сложных объектов в психолого-педагогических исследованиях / В. А. Семиченко // Післядипломна освіта в Україні. – 2003. – № 3. – С. 26-30.
7. Третяченко В. В. Соціально-психологічні механізми формування й розвитку колективних суб'єктів управління: дисс. ... доктора психол. наук: 19.00.05 / Третяченко Вікторія Віталіївна. – К., 1997. – 496 с.
8. Франкл В. Доктор и душа / Виктор Франкл. – СПб.: Ювента, 1997. – 286 с.
9. Rokeach M. Beliefs, Attitudes, and Values / M. Rokeach. – San Francisco: Josey-Bass Co, 1971. – 120 p.
10. Schwartz S. H. Toward a psychological structure of human values / S. H. Schwartz, W. Bilsky // Journal of Personality and Social Psychology. – 1987. – Vol. 53. – P. 250-562.
1. Blauber I. V. Formation and essence of the systematic campaign / I. V. Blauber, E. G. Yudin. – Moscow: Nauka, 1973. – 277 p.
2. Blumenfeld L. A. System Research / L. A. Blumenfeld. – Moscow: Nauka, 1972. – 228 p.
3. Bobneva M. I. Values and mechanism of social regulation of behavior / M. I. Bobneva. – M.: Mysl', 1987. – 254 p.
4. Kon I. S. In search of self: personality and its identity / I. S. Kon. – M.: Politizdat, 1984. – 335 p.
5. Ratynov A. R. Psychological study of offender / A. R. Ratynov. – Moscow: Izdatel'stvo youridicheskoy literatury, 1976. – 193 p.
6. Semychenko V. A. System-structural modeling complex objects in psychological and educational research / V. A. Semychenko // Pislyadyploмна osvita v Ukrainy. – 2003. – № 3. – P. 26-30.
7. Tretyachenko V. Socio-psychological mechanisms of formation and development of collective management: thesis for PhD ...: 19.00.05 / Victoria Tretyachenko. – K., 1997. – 496 p.
8. Frankl V. Doctor and Soul / Viktor Frankl. – St. Petersburg: Juventa, 1997. – 286 p.
9. Rokeach M. Beliefs, Attitudes, and Values / M. Rokeach. – San Francisco: Josey-Bass Co, 1971. – 120 p.
10. Schwartz S. H. Toward a psychological structure of human values / S. H. Schwartz, W. Bilsky // Journal of Personality and Social Psychology. – 1987. – Vol. 53. – P. 250-562.

Надійшла до редколегії 19.04.14

Н. Гарькавец, асп.

Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Луганск

ПРОБЛЕМА СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ: СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

В статье рассматриваются особенности функционирования системы ценностей личности. Сделан анализ подходов к определению понятия "система" и ее качественных отличий, а также рассмотрены основные качества системы ценностей личности. Определено, что использование планетарно-автономной модели при рассмотрении структуры системы ценностей личности является наиболее целесообразным, поскольку такая модель значительно учитывает принципы системного подхода.

Ключевые слова: личность, планетарно-автономная модель, система ценностей, системные качества.

N. Harkavets, post-graduate

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Lugansk

THE PROBLEM OF VALUES PERSONALITY: STRUCTURE AND FEATURES OF OPERATION

In article discusses the features of the system of values of the individual. The analysis of the approaches to the definition of "system" and the qualitative differences, as well as the quality of the basic value system of the individual. Determined that the use of a planetary-autonomous model for examining the structure of the value system is the most appropriate person, as this model is much given to the principle of system approach.

Key words: personality, autonomous planetary model, system values, system quality.

УДК 316.614–0536:37.018.3

Л. Дейниченко, канд. пед. наук, доц.
Донбаський державний педагогічний університет, Слов'янськ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

У статті розкриті проблеми соціалізації дітей в умовах інтернатного закладу, а також вплив цих умов депривації на психічний розвиток особистості підлітка. Експериментальним дослідженням виявлено, що підліткам з інтернатів властиві такі показники, як неприйняття себе, соціальна ізоляція, агресивна поведінка, тривожність, фрустрація, несформованість комунікативних навичок. Такі психологічні особливості призводять до виникнення деформації соціалізації особистості. Запропоновано проведення соціотерапії як ефективного засобу успішної адаптації підлітків до соціальних умов.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, ресоціалізація, особистість підлітка, депривація, інтернатний заклад, соціотерапія.

Актуальність дослідження. Економічна криза, безробіття, послаблення сімейних традицій, руйнування моральних цінностей, нездоровий спосіб життя – ось далеко не всі причини, що зумовлюють зростання соціального сирітства. Діти-сироти залишаються однією з найбільш соціально занедбаних і найменш психологічно захищених спільнот нашої країни.

У сьогоденні значний відсоток підлітків, котрі виховувалися у інтернатах, виявляються соціально неадаптованими. Це або штовхає їх на шлях злочинності, або породжує внутрішні і зовнішні конфлікти із соціумом. Діти-сироти відчувають, що вони дещо інші, не такі як усі, і це обумовлює особливості їхньої поведінки. Зазвичай, труднощі, що виникають у дорослому житті, зумовлені впливом двох основних чинників – специфікою психічного розвитку дитини поза родиною та особливостями процесу соціалізації особистості школи-інтернату.

Одним із найважливіших завдань інтернатних закладів є підготовка дітей до самостійного життя. Від сформованості у них належним чином соціальних якостей, певних знань, умінь, навичок залежить процес соціальної адаптації, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Особливо гостро процес соціалізації переживають підлітки-сироти, оскільки вони мають не тільки звичайні підліткові проблеми (статеве дозрівання, почуття дорослості, самоствердження, формування Я-концепції та ін.), а й власні, викликані особливими умовами життя. Саме тому процес соціальної адаптації підлітків в інтернатних закладах повинен відбуватися з урахуванням психічних особливостей, притаманних дітям-сиротам, які залишаються без батьківського піклування.

Проведений аналіз сучасної наукової літератури свідчить про наявність зростаючого інтересу до проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, особливості психічного розвитку дітей, що залишилися без піклування батьків відображені у роботах А. Кравченко, І. Дубровіна, П. Павленюк. Психологічні аспекти підготовки до самостійного життя та діяльності показані в дослідженнях В. Є. Когана, І. С. Кона, А. М. Менчинського, А. В. Петровського.

Діти, що виховуються поза родиною, вже давно стали об'єктом спостереження психоаналітиків. Зокрема, психологи М. Райбл, М. Ю. Кістяковський, Н. М. Шелован розглядали саме позбавлення материнського піклування як негативний вплив на психічне здоров'я дитини та подальший процес її особистісного розвитку.

Цілий ряд досліджень, присвячених дітям-сиротам, був проведений Н. Н. Толстих, А. М. Прихожан. Вони відзначали розумову відсталість дітей, порушення у формуванні Я-концепції, підвищений рівень агресії. Дослідження також показало, що відношення до майбутнього, життєві плани, перспектива багато у чому визначаються соціальною ситуацією розвитку підлітка.

О. Кізь розглядає особливості самоствердження вихованців інтернатних закладів, формування їх образу "Я"

та образу "Ми". Нею досліджено зміст ціннісно-смыслової сфери особистості депривованих юнаків та дівчат, визначено специфіку само оцінних ставлень виховних інтернатних закладів стосовно соціальних ролей.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень підтверджує, що проблема соціалізації підлітків, які навчаються в закладах інтернатного типу, підготовка їх до самостійного життя та діяльності потребує наукового осмислення та пропозиції шляхів рішення цієї проблеми.

Мета статті: розкрити чинники соціалізації дітей в умовах інтернату та виявити особливості їх впливу на особистісний розвиток підлітків.

Психологічні особливості розвитку дитини в закладах інтернатного типу, як відмічають ряд дослідників, зумовлені впливом дериваційних умов виховання, проявляється як в особистісному аспекті, так і у процесі соціалізації. Так, спостереження О. І. Антонової, О. П. Домошевської показали, що, як наслідок, перебування у дитячих будинках і закладах інтернатного типу призводить до виникнення у дітей деприваційних ситуацій, коли дитині не надається у достатній кількості емоційних, сенсорних, когнітивних та соціальних стимулів. Це є причиною виникнення у дітей психічної депривації, яка суттєво впливає на подальший психічний розвиток дитини та її соціалізацію.

Сімейна депривація посідає ключове місце у контексті численних соціально-психологічних детермінант, які обмежують повноцінний перебіг особистісного становлення дитини. Діти, які залишилися без піклування батьків, з раннього дитинства позбавленні важливого етапу формування первинного соціального досвіду в родині, внаслідок чого процес їх подальшої соціалізації має деструктивний характер.

Депривація повноцінних батьківсько-дитячих взаємин негативно позначається на самосвідомості, стає причиною розладів і дисгармонії у процесі соціальної адаптації дітей-сиріт. Дефіцит спілкування між батьками та дітьми як причина виникнення сімейної деривації призводить до появи страхів, відчуття покинутості й особистісної неповноцінності, психічних відхилень у розвитку дитини, що породжує невідворотні конфлікти, які негативно впливають на особистість.

Експериментальне дослідження проводилося на базі школи-інтернату м. Северодонецька Луганської області та школи-інтернату № 1 м. Слов'янська Донецької області. Психодіагностичне вивчення вибірки дітей підліткового віку (загальною кількістю 93 особи (45 юнаків і 38 дівчат) було здійснене нами за допомогою пакету методик для визначення стану адаптації-деадаптації підлітків в умовах життя інтернату, вивчити властивості їх особистості, самосвідомість, рівень самооцінки, наявність у них таких психічних станів як тривожність, фрустрація, агресія та ригідність. Були використані такі методики: "Методика діагностики соціально-психологічної адаптованості" К. Роджерса, "Експрес-діагностика рівня

соціальної ізоляції Д. Рассела і М. Фергюсона, "Тест самооцінки особистості" Будасі – Кіселева та "Тест самооцінки психічних станів" Г.-Ю. Айзенка, "Методика вивчення потреби в спілкуванні" Ю. Орлова, а також методів спостереження і бесіди.

На першому етапі було проведено спостереження та бесіда з дітьми підліткового віку, які навчаються в закладах інтернатного типу з метою вивчення психологічних особливостей їх соціалізації. Було виявлено, що підлітки дуже неохоче погоджуються на контакт і співпрацю, виявляють ворожість і агресивність. Діти часто конфліктують не тільки з дорослими, але й один з одним. Ображають тих, кого вважають більш слабкими. Вони дуже вразливі, якщо їх ображають, спостерігається агресивна поведінка або замкнутість у собі.

Підлітки визначають авторитет вихователів, проте їм часто важко порозумітися з ними. У спілкуванні таких дітей з оточуючими проявляється настирливість і невтомна потреба любові і уваги. Прояв почуттів характеризується з однієї сторони, бідністю, а з іншої – гострою афективністю. Слід також відзначити, що вони в емоційному відношенні дуже вразливі, навіть маленьке зауваження може викликати гостру емоційну реакцію.

У результаті спілкування з підлітками, які позбавлені батьківського піклування, було з'ясовано, що у них недостатній запас знань, досить обмежене коло пізнавальних інтересів. Лише поодинокі діти читають щось поза програмою, більшість, навіть старші підлітки, зазнають труднощів при спробі переказати зміст прочитаного. Для них характерно відсутність глибоких стійких почуттів, пов'язаних з переживанням мистецтва, літератури тощо. Серед цінностей життя діти, у більшості випадків, виділяють матеріальний достаток, життєві втіхи та створення сім'ї. У вихованців інтернатних закладів дуже виражене прагнення до самостійного життя. Але досвід свідчить про те, що, залишаючи стіни інтернату, вони не здатні себе самореалізувати у цьому самостійному житті, адже вони звикли жити за режимом де усе вирішується за них.

Аналіз змісту мотиваційних переваг дітей готує про те, що вони детермінуються особливостями спілкування з дорослими: найважливішим виявляється бажання заслужити схвалення вчителя чи вихователя, його увагу. У цьому проявляється деривація потреб у позитивному емоційному контакті з дорослими.

Таким чином, в результаті спостереження та бесіди встановлено, що поведінка дітей підліткового віку в умовах інтернатного закладу характеризується проявом дратливості, вибухами гніву, факторами агресії, перебільшеним реагуванням на події і взаємини, вразливістю, провокуванням конфліктів з однолітками, невміння спілкуватися з ними, їм притаманне звужене бачення життєвих перспектив.

Визначення показників рівня соціально-психологічної адаптованості свідчить, що переважна більшість підлітків відчувають емоційний дискомфорт (82,4 %). Найбільш вираженими є такі показники як неприйняття себе (68,6 %) та неприйняття інших (63,7 %). Аналізуючи показники інтернальності, ми бачимо, що у підлітків переважає внутрішній контроль (60,3 %), тобто підлітки більше опираються на власні сили. Ще однією проблемою випробуваних є ескапізм, вони прагнуть втекти від проблем, замість того, щоб їх вирішувати. Загалом, для більшості вихованців (62,3 %) характерна дезадаптивність через наявність у них соціально небажаних якостей, але цей показник не має такого чіткого вираження як інші.

Для підлітків, які навчаються в установах інтернатного типу, характерна соціальна ізоляція. Високий рівень соціальної ізоляції мають 82,3 % підлітків, середній рівень – 13,5 %, низький – 4,2 %. Тому переважна більшість випробуваних почувають себе самотніми, їм не ви-

стає уваги і спілкування, розуміння і підтримки. Їм потрібна увага, яка дасть можливість відчувати себе індивідуальним, потрібним комусь. Але, зазвичай, цю потребу, у певній мірі, може задовольнити лише близька людина, яка щиро любить дитину. Відсутність такої людини і призводить до соціальної депривації, ізоляції, психологічного дискомфорту, незахищеності. У майбутньому це може призвести до прояву заздрості, надмірної критичності до інших, невдячності, повсякденного очікування зради зі сторони інших людей.

Після проведення методики "Самооцінка психічних станів" було виявлено, що у більшості підлітків усі психічні стани проявляються майже однаково на високому рівні: тривожності (87,2 %), фрустрації (85,4 %), агресивності (86,7 %). Ситуація фрустрації, що викликається неможливістю реалізувати якусь мету, є одним з видів критичних ситуацій, з якими найчастіше зустрічаються підлітки. Надто довга фрустрація, у свою чергу, породжує депривацію, оскільки в ній шумується найбільша кількість позбавлень (емоційних, когнітивних, соціальних).

Кількість підлітків, які мають середній рівень прояву цих показників незначна. Однак, значно виражена у підлітків ригідність середнього рівня, що становить 25,8 % від загальної кількості досліджуваних (див. рис. 1).

Отже, у більшості підлітків, які навчаються в умовах інтернату, проявляється тривожність, фрустрованість, агресивність; вони уникають труднощів, бояться невдач, нестримані у спілкуванні з іншими, а також схильні до незмінності своєї поведінки, поглядів, навіть якщо вони не відповідають реальним обставинам.

Самооцінка в значній мірі визначає соціальну адаптацію особистості, є регулятором поведінки і діяльності. Формування самооцінки відбувається в процесі діяльності і міжособистісної взаємодії. Соціум в значній мірі впливає на формування самооцінки особистості. Результати дослідження самооцінки показує, що у більшості підлітків виявлено низький рівень самооцінки 41 % і неадекватно низький рівень 17,4 %. Вони невпевнені у собі, нездатні реалізувати свої здібності, занадто критичні до себе. Низька самооцінка призводить до депресивних тенденцій, страху перед широкими соціальними контактами. Найменш виражений середній рівень самооцінки, тобто переважно ми спостерігаємо крайні прояви самооцінки. Узагальнивши середньогрупові показники, ми отримуємо таке відсоткове співвідношення (див. рис. 2).

Отже, лише 9,6 % підлітків демонструють адекватну самооцінку. Вони мають значно більше інтересів, активність їх спрямована на різні види діяльності, а також на міжособистісні контакти, які помірні, доцільні, спрямовані на пізнання інших і себе у процесі спілкування. Такі підлітки прагнуть реально дивитися на свої успіхи і невдачі, прагнуть ставити перед собою цілі, котрі можна здійснити. Підлітки з тенденцією до сильно завищеної самооцінки проявляють достатню обмеженість в видах діяльності і більшу спрямованість на спілкування, причому малозмістовне. У них відбувається гостре емоційне "відштовхування" усього, що порушує уявлення про себе. Сприйняття реальної дійсності стає неадекватним – суто емоційним. Низька самооцінка призводить до депресивних тенденцій, страху перед широкими соціальними контактами.

Зазвичай, у підлітків розвивається негативна Я-концепція і сплутана самоідентичність. Причина цього полягає у тому, що вихованці з раннього дитинства мають справу не з одним дорослим, що його любить та піклується про нього, яким для дитини є мати, а з багатьма, дуже різними і за поведінкою, і за характером емоційного ставлення до дитини.

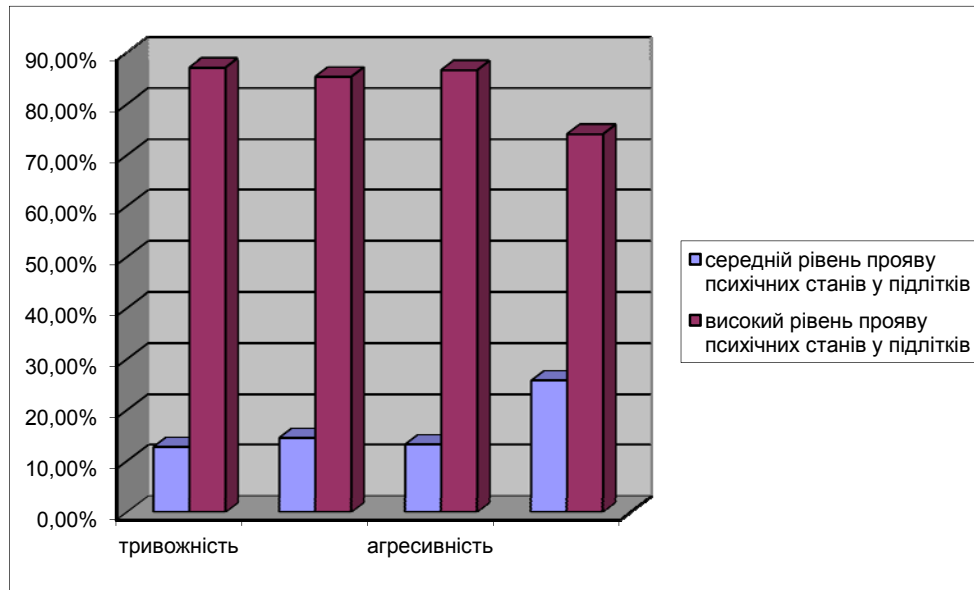

Рис. 1. Розподіл показників психічних станів у підлітків, які навчаються в інтернатних закладах

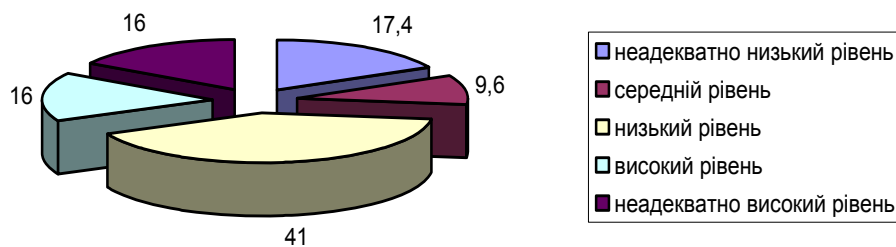

Рис. 2. Розподіл показників самооцінки у підлітків які навчаються в закладах інтернатного типу

Дослідження особливостей спілкування підлітків, які навчаються в закладах інтернатного типу, дає змогу стверджувати, що у них загальний високий рівень потреби в спілкуванні (85,6 %), що свідчить про прагнення належати до соціальної спільноти, взаємодіяти з іншими людьми. Але у більшості з них (56 %) низький рівень виразності спілкування, вони не вміють чітко висловлювати свої думки, непослідовні у постановці речення. Діти-сироти у спілкуванні з дорослими виступають з позиції споживача, а не активного учасника діалогу. У спілкуванні з однолітками керуються мотивом отримання допомоги, це свідчить про їхню залежність від оточення. Отже, основною причиною виникнення комунікативних труднощів у підлітків з інтернату є неправильно організоване спілкування в дитинстві (недостатні, емоційно збіднені контакти з дорослими).

Дитина-сирота, яка виховується в умовах інтернату, повинна у майбутньому стати повноцінним членом суспільства, здатним приймати самостійно рішення, знати своє місце в житті, реалізуватися як особистість. Повноцінна ресоціалізація як соціально-психологічна адаптація потребує таких цілеспрямованих дій, унаслідок яких у дезадаптованих підлітків формується психологічна готовність жити в нових умовах та забезпечується безболісне входження в нове соціальне середовище. Складний процес реадaptaції як пристосування до умов нормального життєіснування в пересічному соціально-культурному середовищі потребує активізації всіх особистісних потенціалів і можливостей підлітка-реадаптанта.

Тому, нами була розроблена корекційна програма, метою якої є розвиток у підлітків якостей, необхідних для адаптації в суспільстві. В основу програми психокорекційної допомоги покладені соціотерапевтичні заходи. Соціотерапія – це форма психотерапії, яка полягає у взаємодії між індивідом та оточенням. Поряд із внутрішньопсихічними явищами в соціотерапії важливими є проблеми міжособистісних і соціальних відносин. Основним завданням соціотерапії є вплив на поведінку людини з метою ресоціалізації, тобто відновлення в особистості якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, а також соціальної адаптації підлітків, які мають труднощі в соціалізації.

Аналіз результатів емпіричного дослідження дав підстави зробити такі узагальнення:

- більшість підлітків, які навчаються в школі-інтернаті, зазнають деформацію соціалізації особистості. Виявлені такі індивідуальні прояви дезадаптації підлітків, як висока критичність до оточуючих, прагнення самоті, уникнути відповідальності, хронічний емоційний дискомфорт, неприйняття самого себе як особистості;
- відсутність родинно-сімейної опіки й тепла, партнерського й адекватного статусно-рольового спілкування в умовах інтернату негативно впливають на психоемоційні стани підлітків, які загалом на тлі підвищеного рівня тривожності, фрустрації гостро й болісно переживають соціальну ізоляцію, особистісну непотрібність, суб'єктивне почуття самотності;
- у процесі соціалізації у вихованців шкіл-інтернатів відбувається формування особливого типу особистості,

яка характеризується заниженим рівнем самооцінки, низький рівень прояву саморегуляції поведінки, конфліктністю, зниженням комунікативних можливостей. Це не дає їм можливості досягти рівня соціально-психологічної адаптації;

• діти-сироти, що залишилися без батьківського піклування, зможуть успішно адаптуватися у сучасному суспільстві лише тоді, коли самі будуть активною, соціально зрілою та відповідальною особистістю.

Список використаних джерел

1. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Н. П. Дудар та ін. – К.: Укр. ін-т соц. досліджень. – Кн. 1. – 2000. – 134 с.
2. Кізь О. Б. Особливості самоставлення вихованців інтернатних закладів / О. Б. Кізь // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2002. – Т. IV. – Ч. 3. – С. 78-86.
3. Науменко Г. І. Соціальна адаптація дітей сиріт раннього віку / Г. І. Науменко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 66-71.

Л. Дейниченко, канд. пед. наук, доц.

Донбасский государственный педагогический университет, Славянск

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ ОБУЧАЮЩИЕСЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ИНТЕРНАТНОГО ТИПА

В статье раскрыты проблемы социализации детей в условиях интернатного учреждения, а также влияние этих условий депривации на психическое развитие личности подростка. Экспериментальным исследованием выявлено, что подросткам из интернатов свойственны такие показатели, как неприятие самого себя как личности, социальная изолированность, агрессивное поведение, тревожность, фрустрация, несформированность коммуникативных навыков. Такие психологические качества влияют приводят к возникновению деформации социализации личности. Предложено проведение социотерапии как эффективного способа успешной адаптации подростков к социальным условиям.

Ключевые слова: социализация, социальная адаптация, ресоциализация, личность подростка, депривация, интернатное учреждение, социотерапия.

L. Deynichenko, Ph. D. Assoc. Prof.

Donbass State Pedagogical University, Slovyansk

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS STUDYING IN RESIDENTIAL CARE

In article was discussed the problem of children's socialization in foster home conditions, and the effect of deprivation conditions on the psychological development of adolescents. By an experimental approach was revealed, that the adolescents from the foster home have such measures as rejection of himself as an individual, social isolation, aggressive behavior, anxiety, frustration, lack of communication skills. That promotes deformation of socialisation. The sociotherapy proposed to perform as effective way of successful adaptation of adolescents to the social conditions.

Keywords: socialization, social adaptation, resocialization, personality of teenager, deprivation, foster home, sociotherapy.

УДК 159.947:2–144.5

М. Єсип, асист.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ОБРАЗ БОГА ЯК ПРЕДИКАТОР СПОСОБІВ ДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ

З'ясовано, що образ Бога виступає предикатором вибору стратегій додання життєвих труднощів. Переважання в уяві віруючої особи образу люблячого Бога пов'язане з прагненням активно впливати на розв'язання проблемної ситуації. Конструювання образу байдужого Бога вказує на те, що людина займає пасивну позицію очікування того, що труднощі зникнуть самі. Якщо в індивіда відсутнє чітке уявлення про Бога, йому важко визначитися стосовно вибору копінг-стратегій.

Ключові слова: образ Бога, світські копінг-стратегії, релігійні копінг-стратегії, віруючі.

Постановка проблеми. На території України, згідно з результатами дослідження Центру Разумкова, переважна більшість населення (78 % опитаних) сповідує християнство [7]. При цьому кількість українців, які вірять у Бога, за останні десять років збільшилась на 13 %. Оскільки життя сучасних людей сповнене різноманітних випробувань, вони часто замислюються над тим, чи Бог, якого вони вважають милосердним, посилає їм важкі ситуації задля гартування їхньої сили волі, а, можливо, він є жорстоким суддею, який карає їх за гріхи. Знаходячи відповіді на ці питання, особа визначається щодо того, як їй долати труднощі – виявляти активність у розв'язанні проблеми або ж займати позицію очікування, коли негаразди зникнуть самі з плином часу. Відповідно до цього образ Бога може виступати предикатором способів додання труднощів (копінг-стратегій), однак, це потребує детальнішого вивчення.

4. Пушкар А. В. Особливості психічного розвитку і образ "Я" дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти / А. В. Пушкар // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / Проблеми загальної та педагогічної психології / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2003. – Т. 5. – Ч. 7. – С. 252-255.

1. Boardings about themselves and their life / A. N. Balakirev, T. V. Bondar, N. Dudar et al. – K.: Ukrainyskiy institute social'nyh doslidzen'. – Book 1. – 2000. – 134 p.

2. Kiz O. B. Self attitudes' features of pupils of boarding schools / O. B. Kiz // Scientific Papers of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology APS Ukraine / Ed. by S. D. Maksymenko. – K., 2002. – Vol. IV. – Part 3. – P. 78-86.

3. Naumenko G. Social adaptation of young orphans / G. Naumenko // Pedagogy and Psychology. – 1999. – № 3. – P. 66-71.

4. Pushkar A. V. Peculiarities of mental image and the image of "I" of orphans in institutions of education / A. V. Pushkar // Scientific Papers of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology APS Ukraine / Problems of General and Educational Psychology / Ed. by S. D. Maksymenko. – K., 2003. – Vol. 5. – Part 7. – P. 252-255.

Надійшла до редколегії 08.10.13

Аналіз останніх публікацій. Образ Бога посідає центральне місце у світогляді віруючих осіб [1]. Цей образ утворюється як система значень та сенсу стосовно Господа, яка вибудовується у свідомості віруючої особи. Значення розкривають свої властивості у сфері пізнання людиною себе та навколишнього світу, а сенс – у міжособистісній та почуттєвій сферах. Образ Бога постає як складний конструкт, за допомогою якого людина організовує свою діяльність. У ньому поєднані не лише знання особи про догми церковної спільноти, але й інтерпретація подій та явищ, які відбуваються у житті віруючої людини. Враховуючи те, що особистість не просто "знаходить" свій життєвий світ, а зростає та здійснюється у ньому (Т. Титаренко), вважаємо, що образ Господа доцільно розглядати не лише як відображення попереднього досвіду окремої людини та знань, вироблених релігійною спільнотою, а й як те, за

допомогою чого виражається ставлення індивіда до реальності, яку він створює для себе.

Образ Бога конструюється у процесі усвідомлення індивідом своєї життєвої позиції і виявляється через мову реальність, вербальну або символічну. Так, людина може описати Господа, перераховуючи, які риси йому притаманні, або зобразити його певними символами, знаками тощо. Часто особа уявляє Бога як міфічного персонажа або священнослужителя, який здійснює неймовірні дива. Господа людина може зображувати, беручи за зразок вигляд звичайної людини. В її свідомості Бог постає сильним та приємним мужчиною з бородою, довгим волоссям, у гарному вбранні, на голові якого є корона, який живе разом з ангелами на небесах. У процесі набуття релігійного досвіду образ Бога втрачає свою антропоморфність, перетворюючись у символічне поняття. Господь стає втіленням доброзичливості, справедливості, і/або жорстокості та байдужості [8, 9].

Усвідомлення особою того, чи надасть їй Бог допомогу у важку хвилину життя, пов'язане з майбутнім моделюванням проблемної ситуації та з'ясуванням того, яку роль буде виконувати Бог у процесі додання труднощів – помічника, який підтримає та скерує, або ж суворого судді, який перешкоджає досягненню бажаного. На зв'язок образу Бога із зусиллями, що докладає людина задля розв'язання проблемної ситуації, вказували К. Шефер, Р. Горзук, Е. Мейнард та Дж. Бйорк [11, 12]. Дослідники виявили, що схильність особи уявляти Бога доброзичливим та милосердним корелює із прагненням передати йому відповідальність за додання труднощів, але вже після того, як людина намагалась досягти бажаного самостійно [11]. Відповідальність за розв'язання проблеми людина розподіляє між собою та Богом. Такі особи схильні почувати себе комфортніше, оскільки переконані, що за будь-яких обставин Господь буде поруч з ними і надасть їм необхідну допомогу.

На відміну від них, індивіди, які конструюють образ Бога, сповненого для них таємниць та міфічності, надають перевагу виключно одноосібному доданню труднощів [11]. Люди сумніваються у тому, що Господь їм допоможе і вкаже правильний шлях до змін, тому розраховують лише на власні сили. Особа припускає, що володіє необхідними уміннями, аби успішно подолати труднощі, а також підкреслює особисту відповідальність за цей процес.

Отож, на підставі уявлення про Бога можна передбачити, як саме людина, яка ідентифікує себе як віруючу, буде долати труднощі – одноосібно, не розраховуючи отримати допомоги від Господа, або ж спільно із вищою силою, вважаючи, що Бог зробить для неї чудо. Для перевірки цього припущення проведено емпіричне дослідження.

Результати емпіричного дослідження. З метою передбачення стратегій розв'язання проблемних ситуацій людьми, які по-різному уявляють Бога, використано такі методи: "Образ Бога в релігійних осіб" М. Єсип [4], методику "Способи додання труднощів" Р. Лазаруса і С. Фолькман в адаптації С. Хаїрової та модифікації М. Єсип, методику "Релігійні копінг-стратегії" К. Парґамента, Г. Кюніґа, Л. Перез в адаптації М. Єсип [2], методику "Людина – Бог: типологія переживань" М. Єсип [3], "Діагностика міжособових стосунків" Т. Лірі.

Групою опитаних стали 370 осіб дорослого віку (21-35 років): з-поміж них 184 жінки та 186 чоловіків. Вибір цієї вікової категорії аргументований тим, що дорослі люди, які ідентифікують себе як віруючі, мають сформовані у цьому віці релігійні погляди [6]. Підтвердження цьому знаходимо у результатах відсоткового співвідношення осіб залежно від того, як вони уявляють Бога.

З'ясовано, що переважна більшість опитаних віруючих осіб (85,2 %) вже визначилась, які риси, на їхню думку, характеризують образ Бога. Зокрема кожному другому респонденту притаманний образ люблячого та доброзичливого Бога (48,5 % осіб). Кожна третя опитана віруюча людина (36,7 % осіб) уявляє його жорстоким та байдужим. Однак є й такі респонденти, їх очевидна меншість (14,8% осіб), яким важко визначитися щодо цього питання. Вони невпевнені у тому, чи Бог є втіленням любові, милосердя та могутності або, може, деспотизму, несправедливості та байдужості до її проблем.

З'ясуємо, яким стратегіям додання труднощів надають перевагу особи з різним уявленням про Бога. Згідно результатів однофакторного дисперсійного аналізу (аналізу варіацій та тесту Шеффе) при $p < 0,01$ виявлено, що віруючі з позитивним типом образу Бога демонструють вищі показники за шкалами "Позитивний тип релігійних копінг-стратегій" ($M=6,027$; $F=26,298$), "Проблемно орієнтований тип світських копінг-стратегій" ($M=5,382$; $F=6,324$), "Емоційно орієнтований тип світських копінг-стратегій" ($M=5,729$; $F=7,095$) та "Унікаючий тип світських копінг-стратегій" ($M=5,576$; $F=5,022$), порівняно з тими, хто не визначився щодо образу Бога (M становить 4,973; 4,625; 5,000; 4,838 відповідно).

Отож, особи, які уявляють Бога милосердним, використовують найрізноманітніші способи додання труднощів. Одні з них зосереджуються на проблемі (11,5 %), інші докладають зусилля, щоби підтримувати емоційну рівновагу (8,4 %). Однак переважно віруючі, яким притаманний образ турботливого та могутнього Бога, очікують, коли проблеми зникнуть самі з плином часу (24,4 %). При цьому важливо зауважити таке: будь-які зусилля, які докладає людина задля успішного додання труднощів, мають бути тісно пов'язані з її релігійними переконаннями. Майже кожна друга опитана особа, яка уявляє Бога джерелом любові та доброти, прагне долучити його до процесу додання труднощів (41,2 %).

Оскільки віруючі, яким характерний позитивний тип образу Бога, схильні використовувати різні копінг-стратегії, необхідно з'ясувати, що спонукає їх займати певну позицію у процесі додання труднощів. Результати кореляційного аналізу при $p < 0,05$ вказують на те, що на вибір способів розв'язання проблемних ситуацій впливає емоційна сфера опитаних – те, які переживання їх сповнують до Бога. Виявлено, що шкала "Позитивний тип образу Бога" взаємопов'язана зі шкалами "Любов" (значення r для груп з різними копінг-стратегіями коливається від 0,184 до 0,829), "Піднесеність" (значення r для груп з різними копінг-стратегіями коливається від 0,184 до 0,711), "Почуття таємничого" (значення r для груп з різними копінг-стратегіями коливається від 0,173 до 0,586).

Особа, яка уявляє Бога досконалим та верховним у всьому, сповнюється до нього ніжними та дружніми почуттями. Вона переживає любов та вдячність щодо Бога. Будучи впевненою у тому, що він будь-якої хвилини прийде їй на допомогу, особа намагається проаналізувати проблему, розробляє план щодо її розв'язання (значення r коливається від 0,469 до 0,532). Заручитись підтримкою вищої сили, на думку людини, можна тоді, коли вона визнає власну гріховність і попросить прощення за свої несправедливі вчинки. Підтвердженням цьому є числові показники відповідних шкал при $p < 0,01$: шкала "Проблемно орієнтований тип світських копінг-стратегій" взаємопов'язана зі шкалами "Співробітництво" ($r=0,465$) та "Релігійне очищення і прощення" ($r=0,450$), які корелюють зі шкалою "Позитивний тип релігійних копінг-стратегій" ($r=0,843$; $r=0,876$ відповідно). Розглядаючи проблемну ситуацію як частину Божого плану, метою якого є духовне відроджен-

ня людини, віруючі прагнуть подолати або змінити ситуацію, яка викликає у них труднощі. Для цього особа шукає необхідну інформацію, яка би сприяла розв'язанню проблеми, розробляє на цій основі стратегічний план, що, де і коли слід зробити для подолання труднощів. Детальний аналіз проблеми сприяє її переоцінці або розумінню того, що потрібно звернутись по допомогу до Бога.

Займати більш пасивну позицію у процесі додання труднощів спонукає особу, яка уявляє Бога милосердним та люблячим, переживання провини щодо нього. Зокрема, згідно результатів кореляційного аналізу при $p < 0,01$, шкала "Провина" пов'язана зі шкалами "Піднесеність" ($r = 0,499$), "Любов" ($r = 0,430$), "Почуття таємничого" ($r = 0,375$), а також "Позитивний тип образу Бога" ($r = 0,468$). Попри те, що особа приписує Богу доброзичливість, переживає вдячність та ніжність щодо нього, у неї з'являється почуття жалю – можливо вона образила Бога своїм гріхом, піддалась якій-небудь спокусі. Муки совісті, які сповнюють людину, спонукають її дистанціюватись від проблеми, вона докладляє зусилля, щоби зменшити своє емоційне напруження (згідно результатів кореляційного аналізу при $p < 0,05$ шкали "Унікаючий тип світських копінг-стратегій" та "Емоційно орієнтований тип світських копінг-стратегій" взаємопов'язані, де значення r коливається від 0,185 до 0,376).

Важливо зауважити, що зв'язок негативно забарвлених переживань зі схильністю уявляти Бога доброзичливим та турботливим простежується і в інших дослідженнях. Б. Кострубець говорить про "синівський" страх, зазначаючи, що людина боїться поранити Господа своїм гріхом або непослухом, однак у даному випадку це лише потенційно несправедливий вчинок [10]. Особа ще не згрішила, але переживає страх перед ним за те, що в майбутньому може піддатись якій-небудь спокусі і буде покараною, хоча і справедливо, Богом.

Результати емпіричного дослідження показали, що зі зростанням почуття провини людина докладляє зусилля, щоби дистанціюватись від неї. Для цього вона зосереджується більше на релігійних практиках: відвідує богослужіння, присвячує чимало часу молитовним роздумам, приступає до святої сповіді та причастя (шкали "Унікаючий тип світських копінг-стратегій" та "Позитивний тип релігійних копінг-стратегій" ($r = 0,359$) взаємозалежні при $p < 0,01$).

Цікавими при цьому виявився той факт, що 38,2 % тих, хто уявляє Бога доброзичливим та милосердним, вважають його безсилим змінити що-небудь у їхньому житті. Підтвердження цьому знаходимо і за результатами однофакторного дисперсійного аналізу (аналізу варіацій та тесту Шеффе): особи, які схильні використовувати негативний тип релігійних копінг-стратегій, демонструють вищі бали не лише за шкалою "Бог як деспот" ($F = 4,07$; $p = 0,018$; $M = 5,236$) у порівнянні з іншими, а й за шкалами "Бог як добродій" ($F = 17,97$; $p = 0,000$; $M = 5,132$), "Бог як опікун" ($F = 37,57$; $p = 0,000$; $M = 5,351$) та "Бог як Абсолют" ($F = 17,28$; $p = 0,000$; $M = 6,614$), порівняно з тими, кому важко визначитися щодо цих способів.

Отже, кожна третя особа, яка підкреслює позитивні риси в образі Бога, вважає себе покинутою ним у важкій ситуації. Вона вважає, що Господь втратив свою могутність що-небудь змінити у її житті, посилаючи її випробуванню як кару за її численні гріхи. Людину, незадоволену ставленням до себе Бога, охоплюють ворожі та тривожні почуття щодо нього. На це вказують результати кореляційного аналізу при $p < 0,01$: шкала "Негативний тип релігійних копінг-стратегій" пов'язана зі шкалами "Ворожість" ($r = 0,410$) та "Страждання" ($r = 0,288$). Розчарована та засмучена людина стає все більш напруженою та збентеженою через появу нега-

тивних почуттів до Господа (значення r коливаються від 0,495 до 0,634 при $p < 0,01$). Переживаючи сором, особа частіше підкреслює в його образі доброзичливі риси ($r = 0,332$ при $p < 0,01$).

У цей самий час, однак, вона розмірковує і над негативним боком образу Бога. Так, згідно результатів кореляційного аналізу, шкали "Позитивний тип образу Бога" та "Негативний тип образу Бога" взаємозалежні ($r = 0,374$ при $p < 0,01$). Віруюча людина, вважаючи себе покинутою Богом у важкій ситуації, не лише звертає увагу на його святість та божественну сутність, але й на те, що він відштовхнув її у важливий для неї момент і постійно карає її за гріхи.

Незадоволеність особи стосовно того, що Господь відмовився їй допомагати, тісно пов'язана із зростанням її недовіри до оточуючих. Підтвердженням цього є результати однофакторного дисперсійного аналізу (аналізу варіацій та тесту Шеффе): особи, які схильні використовувати негативний тип релігійних способів додання труднощів, демонструють вищі бали за шкалою "Недовіриливо-скептичний тип стосунків" ($M = 7,972$; $F = 7,458$ при $p = 0,000$), порівняно з тими, хто надає перевагу позитивному типу цих стратегій.

Отже, людина, переконана у тому, що Господь покинув її у важку хвилину життя, частіше за інших підозрює близьких у недоброзичливому до себе ставленні особливо тоді, коли прагне отримати від них будь-яку допомогу. Однак недовіра до інших, а також переживання ворожих почуттів щодо Господа, як було показано у дослідженні, проведеному нами раніше [5], вказують на наявність в уяві віруючих образу жорстокого та байдужого Бога, а не милосердного та люблячого. Тому вважаємо, що особи, які незадоволені ставленням Бога до себе у важкій ситуації, лише декларують те, що Господь є доброзичливим та милосердним, оскільки вважають за необхідне дотримуватись поглядів, згідно з якими Бог є втіленням досконалості та джерелом безмежної любові. Заявляють про свою позицію такі люди задля підтримання власного "статусу християнина", аби не протиставляти себе іншим. Проаналізуємо детальніше, як долають труднощі ті, хто уявляє Бога суворим суддею, який карає за будь-які їхні гріховні вчинки.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу (аналізу варіацій та тесту Шеффе) вказують на те, що особи з негативним типом образу Бога демонструють вищі статистично значущі бали за шкалою "Негативний тип релігійних копінг-стратегій" ($M = 5,655$; $F = 12,133$ при $p < 0,01$). Людина, в уяві якої Бог став далеким та недоступним для неї, вважає, що він відмовився їй допомагати та підтримувати у скрутні хвилини життя. Будь-яке випробування сприймається як покарання, бо в людини є багато гріхів, на які, на її думку, спокусив її диявол.

Схильють особу до вибору негативного типу релігійних копінг-стратегій переживання ворожості ($r = 0,803$) та сумніву ($r = 0,406$) до Бога. Зазначимо також, що однойменні шкали, які відповідають за перераховані вище почуття до Бога, взаємопов'язані зі шкалою "Бог як деспот" ($r = 0,374$; $r = 0,429$ відповідно), що входить до негативного типу образу Бога.

Гнів, страждання та невпевненість, які переживає людина до Бога, сприяють тому, що вона частіше сумнівається у його могутності та силі здійснити для неї чудо. При цьому особа переконується у тому, що Господь покинув її у скрутну для неї хвилину, завдяки досвіду, здобутому у сфері міжособистісних взаємин. Людина, яка не довіряє близьким, частіше вважає, що Бог покинув її у важкій ситуації ($r = 0,245$ при $p < 0,05$). Виявляючи вороже ставлення до оточуючих, особа все частіше переживає незадоволення тим, що члени релігій-

ної спільноти і сам Господь, на її думку, покинули та відвернулись від неї у важку хвилину життя.

Розчарування, яке сповнює людину, спонукає її займати пасивну позицію у процесі долаття труднощів. Так, згідно результатів кореляційного аналізу при $p < 0,01$ шкали "Негативний тип релігійних копінг-стратегій" та "Унікаючий тип світських копінг-стратегій" взаємопов'язані ($r = 0,322$). Особа, яка уявляє Бога байдужим деспотом, який втратив свою могутність що-небудь змінити у її житті, займає позицію очікування того, коли труднощі зникнуть самі з плином часу. Вона докладает зусилля, щоби дистанціюватись від проблем, які виникають, зосереджуючи свою увагу на тих видах діяльності, які найменше пов'язані для неї з труднощами.

Кожній шостій віруючій людині, як було показано, важко визначитись щодо образу Бога. З'ясуємо, яким стратегіям долаття труднощів вони надають перевагу. Результати математико-статистичного опрацювання даних вказують на те, що особи, які мають розмитий образ Бога, сумніваються щодо вибору способів розв'язання проблемних ситуацій. Цей зв'язок підкріплюється сплеском амбівалентних почуттів до Бога. Так, згідно результатів кореляційного аналізу при $p < 0,01$ шкала "Негативний тип образу Бога" та шкали "Позитивний тип образу Бога" ($r = 0,389$), "Ворожість" ($r = 0,455$), "Страждання" ($r = 0,372$), "Сумнів" ($r = 0,380$) взаємозалежні. При цьому шкала "Позитивний тип образу Бога" пов'язана зі шкалами "Піднесеність" ($r = 0,536$) та "Любов" ($r = 0,535$). Отож, віруюча людина, якій важко визначитись у питанні щодо релігійних уявлень, переживає амбівалентні почуття до Бога: радість та відчай, вдячність та сумнів.

Сповнена цих переживань особа сумнівається стосовно того, чи допоможе їй Бог у важку для неї хвилину життя. Підтвердження цьому знаходимо у результатах кореляційного аналізу при $p < 0,01$: шкала "Негативний тип релігійних копінг-стратегій", яка пов'язана зі шкалами "Ворожість" ($r = 0,569$), "Страждання" ($r = 0,628$), "Сумнів" ($r = 0,612$), "Провина" ($r = 0,553$), має тенденцію зростати зі зростанням показників за шкалою "Позитивний тип релігійних копінг-стратегій" ($r = 0,368$), яка пов'язана зі шкалами "Піднесеність" ($r = 0,493$), "Любов" ($r = 0,573$) та "Провина" ($r = 0,399$). Поява будь-яких із цих переживань спричиняє сплеск інших (показник кореляції між ними коливається від 0,358 до 0,699 при $p < 0,01$). Віруюча людина, яку охоплюють амбівалентні почуття до Бога, починає сумніватись щодо вибору способів долаття труднощів (значення r коливається від 0,368 до 0,545 при $p < 0,05$). Особі важко визначитись стосовно того, чи надасть їй Господь необхідну підтримку, вона невпевнена, чи розробляти план діяльності, спрямований на розв'язання проблеми, послаблювати емоційне напруження, викликане появою труднощів, а, можливо, пасивно очікувати, коли важка ситуація зникне сама.

Висновки. Людина, перебуваючи у проблемній ситуації, часто замислюється над тим, якими ресурсами вона володіє для того, щоби подолати труднощі. Віруюча особа, яка визнає існування надприродної реальності, передбачає отримати допомогу не лише від близьких, але і від вищої сили. Розмірковуючи над тим, яким, на її думку, є Бог, вона визначається з тим, які зусилля їй докладати у важкій ситуації, щоби досягнути бажаного. Результати емпіричного дослідження вказують на те, що образ Бога виступає предикатором вибору стратегій долаття життєвих труднощів. Переважання у уяві віруючої особи образу люблячого Бога пов'язане з прагненням активно впливати на розв'язання проблемної ситуації. Конструювання образу байдужого Бога вказує на те, що людина займає пасивну позицію очікування

того, що труднощі зникнуть самі, без її участі. Якщо індивід невпевнений щодо того, яким до нього є Бог, йому стає важко визначитись стосовно вибору копінг-стратегій.

Список використаних джерел

1. Грановская Р. М. Психология веры / Р. М. Грановская. – СПб.: Издательство "Речь", 2004. – С. 267–379.
2. Єсип М. З. Адаптація методики "Релігійні копінг-стратегії" (RCOPE) К. Паргамента, Г. Кюнріґа і Л. Перез / М. З. Єсип // Соціальна психологія. – 2010. – № 2(40). – С. 150–160.
3. Єсип М. З. Апробація методики "Людина – Бог: типологія переживань" (ЛБТП) / М. З. Єсип // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 2(131). – С. 47–56.
4. Єсип М. З. Апробація методики "Семантичний диференціал образу Бога" (СДОБ) / М. З. Єсип // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 1(130). – С. 29–38.
5. Єсип М. З. Психологічні особливості міжособових стосунків людей, схильних використовувати різні релігійні копінг-стратегії / М. З. Єсип // Психологічні перспективи: спеціальний випуск. Психологія професійної діяльності працівників соціальної сфери / гол. ред. М. Слюсаревський. – К., 2012. – С. 126–133.
6. Психологія: з викладом основ психології релігії / ред. О. Ю. Максєлон; пер. з пол. Т. Чорновіл. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 249–302.
7. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу ["Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку"], (8 лютого 2011 р.). – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/prz_2011_Rlg_smll.pdf
8. Deconchy J.-P. The idea of God: Its emergence between 7 and 16 years / J.-P. Deconchy // From religious experience to a religious attitude / Ed. by A. Godin. – Chicago: Loyola University Press, 1965. – P. 97–108.
9. Fowler J. W. Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning / J. W. Fowler. – San Francisco: Harper and Row, 1981. – 254 p.
10. Kostrubiec B. Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu / B. Kostrubiec. – Lublin: RW KUL, 2004. – 268 s.
11. Maynard E. A. Religious coping style, concept of God and personal variables in threat, loss and challenge situations / E. A. Maynard, R. L. Gorsuch, J. P. Bjorek // Journal for the Scientific Study of Religion. – 2001. – Vol. 40. – P. 65–79.
12. Schaefer C. A. Psychological adjustment and religiousness: The multivariate belief-motivation theory of religiousness / C. A. Schaefer, R. L. Gorsuch // Journal of Scientific Study of Religion. – 1991. – Vol. 30. – No. 4. – P. 448–461.
1. Granovskaya R. M. Psychology of faith / R. M. Granovskaya. – St. Petersburg: Publishing "Rech", 2004. – P. 267–379.
2. Jesyp M. Z. Adaptation techniques "Religious coping strategies" (RCOPE) by K. Pargament, G. Kyunig and L. Perez / M. Z. Jesyp // Social'na Psychologiya. – 2010. – № 2(40). – P. 150–160.
3. Jesyp M. Z. Testing methods "Man – God typology experiences" (LBTP) / M. Z. Jesyp // Practychna psychologiya i social'na robota. – 2010. – № 2(131). – P. 47–56.
4. Jesyp M. Z. Testing methods "semantic differential image of God" (SDOB) / M. Z. Jesyp // Practychna psychologiya i social'na robota. – 2010. – № 1(130). – P. 29–38.
5. Jesyp M. Z. Psychological characteristics of interpersonal relationships people tend to use different religious coping strategies / M. Z. Jesyp // Psychological Perspectives: Special Edition. Psychology of professional social workers / Head. eds. M. Slyusarevskiy. – K., 2012. – P. 126–133.
6. Psychology: outlining the foundations of psychology of religion / ed. by Y. Makselon; transl. by T. Chornovil. – Lviv: Svichado, 1998. – P. 249–302.
7. Religion and Power in Ukraine: problems of relations [electronic resource] // Informational materials to the Round Table ["Church-state relations in Ukraine, their features and trends"], (February 8, 2011). – Mode of access: http://www.razumkov.org.ua/upload/prz_2011_Rlg_smll.pdf
8. Deconchy J.-P. The idea of God: Its emergence between 7 and 16 years / J.-P. Deconchy // From religious experience to a religious attitude / Ed. by A. Godin. – Chicago: Loyola University Press, 1965. – P. 97–108.
9. Fowler J. W. Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning / J. W. Fowler. – San Francisco: Harper and Row, 1981. – 254 p.
10. Kostrubiec B. Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu / B. Kostrubiec. – Lublin: RW KUL, 2004. – 268 s.
11. Maynard E. A. Religious coping style, concept of God and personal variables in threat, loss and challenge situations / E. A. Maynard, R. L. Gorsuch, J. P. Bjorek // Journal for the Scientific Study of Religion. – 2001. – Vol. 40. – P. 65–79.
12. Schaefer C. A. Psychological adjustment and religiousness: The multivariate belief-motivation theory of religiousness / C. A. Schaefer, R. L. Gorsuch // Journal of Scientific Study of Religion. – 1991. – Vol. 30. – No. 4. – P. 448–461.

М. Есип, ассист.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

ОБРАЗ БОГА КАК ПРЕДИКАТОР СПОСОБОВ ПРЕОДОЛЕНИЯ ТРУДНОСТЕЙ

Показано, что образ Бога является предикатором выбора стратегий преодоления жизненных трудностей. Преобладание в воображении верующего человека образа любящего Бога связано со стремлением активно влиять на решение проблемной ситуации. Конструирование образа равнодушного Бога свидетельствует о том, что человек занимает пассивную позицию в ожидании того, что трудности исчезнут сами по себе. Если у индивида отсутствует четкое представление Бога, ему трудно определиться относительно выбора копинг-стратегий.

Ключевые слова: образ Бога, светские копинг-стратегии, религиозные копинг-стратегии, верующие.

M. Jesyp, Assistant

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

IMAGE OF GOD AS PREDICTOR OF COPING STRATEGIES

It has been clarified that the image of God predicts the choice of the strategy in overcoming difficulties in life. Believer's image of loving God is related to willingness actively influence resolving problems. By creating an image of indifferent God one shows that he/she is passive spectator in life, who expects problems to go away on their own. If one is not certain who God is for him/her then it gets much harder for them to choose coping-strategies.

Key words: image of God, secular coping-strategies, religious coping-strategies, believers.

УДК 159.923

Т. Завада, асист.

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Львів

ОСОБЛИВОСТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ТА САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджується проблема прагнення особистості до досконалості з позиції самоактуалізації та перфекціонізму. Піднято питання доцільності виокремлення категорії "нормальний" перфекціонізм, критерії якого практично ідентичні з критеріями "самоактуалізованих" людей за А. Маслоу. Також представлено результати емпіричного дослідження, в якому виявлено обернено пропорційний зв'язок між патологічним перфекціонізмом та самоактуалізацією особистості.

Ключові слова: перфекціонізм, "патологічний" перфекціонізм, "нормальний" перфекціонізм, самоактуалізація, самореалізація.

Починаючи із Стародавніх часів і закінчуючи сьогоденням, людину завжди цікавили проблемами пізнання власного внутрішнього світу, розкриття своїх можливостей, розвиток внутрішніх якостей. Самоактуалізація (як потреба "самості" актуалізуватись) займає чільне місце в гуманістичній психології. Розкриваючи різні аспекти свого Я, людина тим самим забезпечує собі ефективне функціонування в суспільстві, внутрішню гармонію, психологічне благополуччя. Проте, самовдосконалення може набирати іноді й дисфункціонального значення, перетворюватись на погоню за власним ідеалом, проявляється у переконанні, що ідеал існує і його варто досягти. Такий феномен розкривається через концепт перфекціонізму.

Отож, **мета** дослідження полягає у вивченні особливостей взаємозв'язку перфекціонізму та самоактуалізації особистості.

Об'єкт – перфекціонізм як психологічний феномен.

Предмет – дослідження впливу перфекціонізму на процес самоактуалізації особистості.

Самоактуалізація – це внутрішнє прагнення людини якомога повніше розкрити свої можливості, здібності тощо. Суть самореалізації полягає не у цілковитій реалізації свого потенціалу (що практично не можливо), а лише тих сторін, які є найбільш значимими для людини. М. Фрідман вдало зауважує "потенціал – це лише початок, адже людина обирає лише одну річ, залишивши тисячу нереалізованими" [5].

Проблемами самоактуалізації особистості займалися як зарубіжні так і вітчизняні науковці. Зокрема, питання самоактуалізації висвітлені у працях А. Маслоу, Р. Мея, К. Роджерса, В. Франкла, Б. Г. Ананьєва, К. А. Абульханової-Славської, О. Г. Асмолова, І. Д. Бе-ха, Л. І. Божович, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, С. Д. Максименка, С. Л. Рубінштейна, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко та ін.

Найбільш повно даний концепт розробив А. Маслоу. Як вважає дослідник, самоактуалізація – найвища по-

треба особистості (відповідно до розробленої ним "ієрархії потреб"), що полягає у неперервній реалізації людиною на протязі всього життя своїх внутрішніх можливостей; відповідність своїй внутрішній природі – "людина має бути такою, якою вона може бути" [4]. А. Маслоу зауважує, що людська природа – неідеальна. І навіть "самоактуалізованим" людям притаманний егоїзм, депресія, гнів, страх тощо. Це важливе уточнення, адже, самоактуалізація – це вагомий фактор, що мотивує особистість до розкриття внутрішніх сторін свого Я, проте, це та вершина, яку людина ніколи не зможе досягти.

Подібним, на перший погляд, до поняття самоактуалізації, виступає концепт перфекціонізму. Загалом, під перфекціонізмом розуміють прагнення особистості до досконалості.

Одні дослідники розглядають перфекціонізм як чинник, що позитивно впливає на формування особистості (О. Артем'єва, С. Волкова, К. Дембровські, І. Малкіна-Пих, О. Савенков, Г. Чепурна), інші – як дисфункціональну особливість (Д. Берн, М. Холлендер, Р. Шафран, О. Соколова, Н. Гаранян, А. Холмогорова, Т. Юдєєва). В залежності від впливу, що здійснюється на людину, прийнято розрізняти нормальний та патологічний (або позитивний і негативний, функціональний і дисфункціональний, здоровий і хворобливий, нормальний і невротичний) перфекціонізм.

Розглянемо особливості *нормального перфекціонізму*, що виділяються науковцями.

Американський дослідник Д. Хамачек вперше запропонував виділяти різні види перфекціонізму. Як зауважує автор, особи з адаптивним перфекціонізмом встановлюють для себе високі стандарти, і є гнучкими у різних життєвих ситуаціях. Автор вважає, що нормальний перфекціонізм сприяє підвищенню самооцінки та задоволеності результатами діяльності, забезпечує лідерські якості, мотивацію для досягнення цілей, активність, високу працездатність, усвідомлення власних можливостей [7].

В. Паркер пов'язував здоровий перфекціонізм з сумлінністю (за моделлю "Великої п'ятірки") [8]. Згодом, з науковцем К. Адкінсом, вчений зазначає, що активний перфекціонізм стимулює до досягнень.

Російська дослідниця Н. Г. Гаранян виділяє такі особливості здорового перфекціонізму: високий рівень стандартів та домагань, диференційоване і точне сприйняття очікувань і вимог з боку інших людей, розвинена здатність до децентрації, реалістичні уявлення про діапазон людських можливостей, сприйняття можливого як успіху так і неуспіху, усвідомлення неминучості і корисності помилок, градуйовані уявлення про результати своєї діяльності, отримання задоволення від діяльності, надія на успіх, помірна стресостійкість в повсякденному житті, адаптивні тактики вибору помірно

важких цілей, помірна мобілізація копінг-ресурсів з переважанням активних копінг-стратегій [1].

А. А. Золотарьова зазначає, що "нормальний" перфекціонізм – це гармонійне прагнення особистості до досконалості, що не вступає в конфлікт з іншими мотивами людини. Основу нормального перфекціонізму склали такі параметри: "здатність отримувати задоволення", "здатність підвищувати самооцінку на основі досягнень", "надія на успіх, переживання легкого хвилювання, азарту", "легке входження в діяльність", "концентрація уваги на власних ресурсах" [2].

Якщо розібратись, то виділені науковцями критерії нормального перфекціонізму практично ідентичні тим критеріям, які виокремив А. Маслоу, описуючи "самоактуалізованих" особистостей. Проаналізуємо їх детальніше (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз деяких критеріїв самоактуалізованих осіб (за А. Маслоу) та "нормального" перфекціонізму

Критерії самоактуалізованих особистостей за А. Маслоу	Критерії "нормального" перфекціонізму
Ефективне сприйняття дійсності та здатність добре у ній орієнтуватися	Активна життєва позиція, впевненість в собі, стресостійкість (А. Золотарева); Здатність приймати життєві зміни і успішно орієнтуватися в життєвих ситуаціях (А. Золотарева); Позитивні майбутні очікування, прагнення до реалізації цілей (А. Золотарева); Диференційоване і точне сприйняття очікувань і вимог з боку інших людей (Н. Гаранян); Помірна мобілізація копінг-ресурсів з переважанням активних копінг-стратегій (Н. Гаранян); Адаптивні тактики вибору помірно важких цілей (Н. Гаранян); Зміна стандартів у відповідності з ситуацією (О. Кашина).
Прийняття (себе, інших, природи) такими, якими вони є	Переживання самототожності, визнання і прийняття власних ресурсів і обмежень (А. Золотарева); Готовність ризикувати при ймовірних невдачах (А. Золотарева); Сприйняття невдач як потенційних можливостей, пошук нових шляхів вирішення проблеми (А. Золотарева); Розвинена здатність до децентрації, реалістичні уявлення про діапазон людських можливостей (Н. Гаранян); Сприйняття можливого як успіху так і неуспіху, усвідомлення неминучості і корисності помилок (Н. Гаранян); Градуйовані уявлення про результати своєї діяльності (Н. Гаранян).
Спонтанність, простота, природність у вираженні думок і почуттів, незалежність у поглядах	Незалежність і орієнтація на власні стандарти, впевненість у можливості вибору життєвого шляху (А. Золотарева); Спокійне, проте скрупульозне ставлення до виконуваної діяльності (О. Кашина).
Воля і активність; Життєрадісність; Отримання задоволення від будь-якої діяльності	Переживання щастя, осмисленості та задоволеності життям (А. Золотарева); Особистісне зростання і почуття безперервного саморозвитку, самовдосконалення і реалізації свого потенціалу (А. Золотарева); Переживання наповненості енергією і життям (А. Золотарева); Здатність отримувати задоволення від діяльності (О. Кашина); Отримання задоволення від діяльності, надія на успіх, помірна стресостійкість в повсякденному житті (Н. Гаранян).
Ототожнення з людством – глибоке переживання єдності з іншими людьми.	Цілі досягаються задля добробуту суспільства (О. Кашина).

Отже, виділені характеристики "нормального" перфекціонізму та самоактуалізації відображають практично одну й ту ж суть у прагненні людини до досконалості. Виникає питання доцільності виділення поняття "нормального" перфекціонізму. Якщо його все ж варто виокремлювати, то даний концепт потребує додаткового теоретичного й емпіричного уточнення. Проте, в даній роботі не ставиться за мету виокремлення критеріїв "нормального" та "патологічного" перфекціонізму, а лише висвітлення проблеми.

Існує низка науковців, які вбачають в перфекціонізмі лише негативні сторони. Розглянемо особливості *патологічного перфекціонізму*.

Слід зазначити, що першопочатково, перфекціонізм розглядався тільки як патологічна адикція.

Д. Хамачек зауважує, що невротичні перфекціоністи встановлюють нереалістичні вимоги до своєї діяльності, а також переконані у неможливості здійснення помилок. Невротичний перфекціонізм породжується страхом

неуспіху [7]. Як наслідок, прагнення ідеалу перетворюється в аутодеструктивну поведінку:

- Розчарування від невдач сприяє виникненню психічних розладів (депресія, психосоматичні порушення, харчові та сексуальні розлади), зниженню самооцінки.
- Надмірна самокритика, почуття провини породжують незадоволення результатами діяльності.
- Максималізм, принцип "все або нічого" змушує відмовитись від багатьох справ. Страх невдачі примушує уникати ситуацій, де можуть виникнути помилки.
- Втрата часу через надмірну скрупульозність, дрібязковість, увагу до деталей.

Н. Г. Гаранян, окрім орієнтації на високі результати діяльності, до структури перфекціонізму включає такі особливості: надмірна самокритика, поляризоване мислення в аспектах "все або нічого", фіксація на власних помилках, страх невдачі, відкладання справ на "потім" [1].

А. Б. Холмогорова та Н. Г. Гаранян виділяють дві форми патологічного перфекціонізму – нарцистичний та

обсесивно-компульсивний [6]. При нарцистичному перфекціонізмі домінує мотивація досягнення досконалості, отримання схвалення й захоплення на шкоду всім іншим мотивам. Він являє собою ядро особистості, тому відмова від нього тотожна відмові від власного Я. Нарцистичний перфекціоніст перетворює досягнення і визнання в головний сенс свого життя. Головна ознака нарцистичного перфекціонізму – відсутність інтересу до змісту діяльності, патологічна фіксація на її результатах і увазі зі сторони оточення. У мотиваційній сфері переважає один, надцінний мотив.

При обсесивно-компульсивному перфекціонізмі (більш простіша форма), ідеалізований образ Я не витісняє настільки всі інші мотиви й інтереси людини, як при нарцистичному. Такі люди зацікавлені не лише в результаті, а й в самій діяльності; акцент на досягненні пов'язаний з цінністю виконуваної роботи, а не лише з нав'язливою потребою викликати захоплення.

Російська дослідниця А. А. Золотарьова виділяє критерії патологічного перфекціонізму: "постійне незадоволення результатами діяльності", "надмірно високі стандарти й домагання", "демонстрація унікаючої поведінки", "концентрація уваги на власних недоліках", "діяльність під впливом страху неуспіху, тривоги, сорому й провини" [2].

Для того, аби виявити особливості взаємозв'язку патологічного перфекціонізму та самоактуалізації особистості, нами було також проведено емпіричне дослідження.

У дослідженні взяло участь 78 студентів Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького. Використано такі методики:

1. *Діагностика самоактуалізації особистості* (А. В. Лазукіна в адаптації Н. Ф. Каліної). Прагнення до самоактуалізації розкривається у методиці через такі фактори як: "орієнтація у часі", "цінності", "погляд на природу людини", "потреба в пізнанні", "креативність (прагнення до творчості)", "автономність", "спонтанність", "саморозуміння", "аутосимпатія", "контактність" та "гнучкість у спілкуванні".

2. *Опитувальник перфекціонізму* Н. Г. Гаранян, А. Б. Холмогорової, що діагностує патологічний перфекціонізм. Дослідники розглядають перфекціонізм як складний психологічний конструкт, що поєднує у собі такі компоненти: "надвисокі стандарти й домагання в очікуваних результатах діяльності", "порушення соціальних когніцій (приписування оточуючим людям надмірно високих очікувань)", "персоналізацію, що пов'язана з постійним порівнянням себе з оточуючими", "поляризоване мислення, за принципом – все або нічого", "фіксація на негативній інформації щодо результатів своєї діяльності".

Результати дослідження. На основі кореляційного аналізу встановлено, що більш людина переконана, що інші люди очікують від неї надвисоких результатів у виконуваних діяльності ($r = -0,32$), а також схильна постійно порівнювати свої досягнення з оточуючими ($r = -0,32$), то гірша в неї орієнтація у часі. Під орієнтацією у часі розуміється здатність особи жити теперішнім, не відкладати справи "на потім", не "втікаючи" у минуле. Ймовірно, що приписування оточуючим людям надмірно високих очікувань (як когнітивний параметр) взаємопов'язано з дитячим досвідом відповідати високим очікуванням батьків. Доведено, що формування перфекціонізму залежить від специфіки сімейного виховання. Надто вимогливі, критичні батьки є передумовою для розвитку даної проблеми. Власне, сформована модель сімейних взаємовідносин, коли батьки надто вимогливі й критичні, "віддзеркалюється" у дорослому досвіді взаємодії з іншими людьми.

При зростанні орієнтації на полюс найуспішніших у виконуваних діяльності ($r = -0,23$) – контактність особи

знижується. В даному випадку, коли йде мова про контактність, мається на увазі здатність до встановлення доброзичливих, стійких стосунків з іншими людьми, а не рівень комунікативних навичок. Іншими словами, перфекціоністам, які орієнтовані на найвищі стандарти та еталони в процесі життєдіяльності, важко встановлювати теплі, основані на довірі стосунки з людьми. Існує низка досліджень, що доводить руйнуючий вплив перфекціонізму на побудову гармонійних взаємовідносин з людьми, що може проявлятися у соціальній ізоляції, гострій конкуренції, заздрощах, ревнощах тощо (Р. Шафран, М. Якобі, О. Соколова, Н. Г. Гаранян, А. Б. Холмогорова, Т. Ю. Юдєєва).

Результати кореляційного аналізу доводять, що вищий показник фіксації особистості на власних помилках та невдачах, то нижчі показники її аутономності ($r = -0,3$) та аутосимпатії ($r = -0,27$). Загалом, автономність та аутосимпатія в гуманістичній психології розглядаються як важливі показники психічного здоров'я особистості. Вони відображають незалежність, самостійність у судженнях, зрілість, усвідомлення позитивних сторін "Я-концепції", що забезпечує адекватну самооцінку і сприяє самоактуалізації. Ймовірно, що впевненість в собі, слабкість власного Я, низька самооцінка, недостатня особистісна зрілість унеможливають прийняття особою власних негативних сторін, що може породжувати важкі емоційні переживання, надмірну самокритику, психосоматичні розлади.

Що важливіший для особи життєвий принцип "все або нічого" – то менша потреба у пізнанні ($r = -0,23$). Під пізнавальними потребами А. Маслоу вбачав відкритість людини до нового досвіду, що не завжди пов'язано з задоволенням конкретних бажань. Таке пізнання не передбачає оцінок чи порівнянь, а цінування і сприйняття оточуючого середовища такого, яким воно є. Набуття досвіду людиною безумовно пов'язано з певними невдачами чи помилками. Для перфекціоністів будь-яка невдача переживається дуже гостро, вони не допускають помилок у власній діяльності; на їх думку, краще взагалі її не розпочинати, ніж припуститись невдачі. Така позиція не лише гальмує розкриття свого Я, а й деструктивно впливає на психологічне благополуччя людини.

У дослідженні було також виявлено, що вищий у особи загальний показник перфекціонізму, то нижчий показник орієнтації у часі ($r = -0,3$) та аутосимпатії ($r = -0,23$). Загалом, можемо зробити висновок, що параметри перфекціонізму обернено пропорційно взаємопов'язані з параметрами самоактуалізації особистості.

Отже, проведений теоретичний та практичний аналіз проблеми, дозволяє сформулювати такі **висновки**:

- В основі перфекціонізму і самоактуалізації лежить прагнення до досконалості. Проте, якщо самоактуалізація – безперервний процес розкриття людиною власних можливостей, що сприяє внутрішній гармонізації і ефективному функціонуванню в суспільстві, то перфекціонізм – дисфункціональна властивість особистості, яка полягає у переконанні, що досконалисть будь-якими способами варто досягнути (у всіх важливих для особи сферах життєдіяльності). Така позиція сприяє постійному незадоволенню результатами діяльності, пов'язана з самокритикою, залежністю від позитивної оцінки оточуючих людей.

- Критерії "нормального" перфекціонізму, що виділяються дослідниками, та критерії самоактуалізованих людей (А. Маслоу) практично ідентичні за своєю суттю, що потребує додаткового теоретичного та емпіричного вивчення.

- Патологічний перфекціонізм негативно впливає на актуалізацію особистістю свого внутрішнього потенціалу.

Список використаних джерел

1. Гаранян Н. Г. Перфекционизм и враждебность как личностные факторы депрессивных и тревожных расстройств: Автореф. дис. ... на получение наук. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.04 "Медицинская психология" / Н. Г. Гаранян. – Москва, 2010. – 42 с.
2. Золотарева А. А. Диагностика индивидуальных различий перфекционизма личности : Автореф. дис. ... на получение наук. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 "Общая психология, психология личности, история психологии" / А. А. Золотарева. – Москва, 2012. – 25 с.
3. Кашина О. П. Проблема перфекционизма и нарциссизма в современном обществе / О. П. Кашина // Вестник Нижегородского университета Н. И. Лобачевского. Серия "Социальные науки". – 2010. – № 2(18). – С. 41–46.
4. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
5. Фридман М. Роль філософії у гуманістичній психології / М. Фридман // Гуманістична психологія: Антологія в 3-х томах. Т. 2. – К. : Пульсари, 2005. – С. 89–99.
6. Холмогорова А. Б. Нарциссизм, перфекционизм и депрессия / А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян // Московский психотерапевтический журнал. – 2004. – № 4. – С. 18–35.
7. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism / D. Hamachek // Psychology. – 1978. – V. 15. – P. 27–33.
8. Parker W. D. Perfectionism and the gifted / W. D. Parker // Roepel Review. – 1985. – V. 17. – № 3. – P. 173–176.
9. Slaney R. A programmatic approach to measuring perfectionism: the almost perfect scales / R. Slaney, K. Rice, J. Ashby // Perfectionism : Theory, research and treatment. – Washington : Amer. Psychol. Assoc., 2002. – P. 63–89.
10. Slaney R. Perfectionism: Its measurement and career relevance / R. Slaney, J. Ashby, J. Trippi // Journal of Career Assessment. – 1995. – V. 3. – № 2. – P. 279–297.
1. Garanyan N. G. Perfectionism and hostility as personality factors of depressive and anxiety disorders : Abstract of doctoral thesis in Psychology. Speciality 19.00.04 "Medical Psychology" / N. G. Garanyan. – Moscow, 2010. – 42 p.
2. Zolotarev A. A. finding individual differences of personality makeovers: Abstract of Ph.D. thesis in Psychology. Speciality 19.00.01 "General psychology, personality psychology, history of psychology" / A. A. Zolotarev. – Moscow, 2012. – 25 p.
3. Kashin O. P. Problem of perfectionism and narcissism in modern society / O. P. Kashin // Bulletin of Lobachevsky University of Nizhny Novgorod. A series "Social Sciences." – 2010. – № 2(18). – P. 41–46.
4. Maslow A. Motivation and Personality / A. Maslow. – St. Petersburg : Eurasia, 1999. – 478 p.
5. Friedman M. The role of philosophy in humanistic psychology / M. Friedman // Humanistic Psychology: Anthology in 3 vols. – Vol. 2. – K. : Pulsars, 2005. – P. 89–99.
6. Kholmogorova A. B. Narcissism, perfectionism and depression / A. B. Kholmogorova, N. G. Garanyan // Moscow psychotherapeutic magazine. – 2004. – № 4. – P. 18–35.
7. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism / D. Hamachek // Psychology. – 1978. – V. 15. – P. 27–33.
8. Parker W. D. Perfectionism and the gifted / W. D. Parker // Roepel Review. – 1985. – V. 17. – № 3. – P. 173–176.
9. Slaney R. A programmatic approach to measuring perfectionism: the almost perfect scales / R. Slaney, K. Rice, J. Ashby // Perfectionism : Theory, research and treatment. – Washington : Amer. Psychol. Assoc., 2002. – P. 63–89.
10. Slaney R. Perfectionism: Its measurement and career relevance / R. Slaney, J. Ashby, J. Trippi // Journal of Career Assessment. – 1995. – V. 3. – № 2. – P. 279–297.

Надійшла до редколегії 10.12.13

Т. Завада, асист.

Львовский национальный медицинский университет имени Данила Галицкого, Львов

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ ПЕРФЕКЦИОНИЗМА И САМОАКТУАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В статье исследуется проблема стремление личности к совершенству с позиции самоактуализации и перфекционизма. Поднят вопрос целесообразности выделения категории "нормальный" перфекционизм, критерии которого практически идентичны критериям "самоактуализированных" людей по А. Маслоу. Также представлены результаты эмпирического исследования, в котором обнаружена обратная пропорциональная связь между патологическим перфекционизмом и самоактуализацией личности.

Ключевые слова: перфекционизм, "патологический" перфекционизм, "нормальный" перфекционизм, самоактуализация, самореализация.

T. Zavada, assistant

Daniel Galician National Medical University of Lviv, Lviv

FEATURES AND INTERCONNECTION BETWEEN MAKEOVERS AND SELF-ACTUALIZATION

In this article problem of aspiration of person for thoroughness from position of self-actualization and perfectionism is investigated. It is discussed a possibility of severance of category "normal perfectionism", requirements of which are just the same as criteria of "self-actualized" persons according to A. Maslow. Also are presented the results of empirical research, which proves an existing of inversely proportional connection between perfectionism and self-actualization of individuality.

Key words: perfectionism, neurotic perfectionism, normal perfectionism, Self-actualization, Self-realization.

УДК 316.614

М. Козирева, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В даній статті розглядаються особливості соціалізації як такої, проблеми та особливості її проходження обдарованими дітьми. Нами було виділено та розглянуто основні проблеми соціалізації обдарованих дітей та проведено аналіз даних аспектів з метою розробки подальшого напрямку дослідження даної проблематики.

Ключові слова: особистість, соціалізація, обдарованість, комунікація, розвиток, суспільство, референта соціальна група, індивідуальний стиль діяльності.

Обдаровані діти – діти, які виявляють загальну або спеціальну обдарованість (до музики, малювання, математики тощо) [1]. Обдарованість діагностують за темпом розумового розвитку. Раніше інших можна виявити художню обдарованість дітей, в області науки швидше всього проявляється обдарованість до математики. Нерідкі випадки розбіжності між загальним розумовим розвитком дитини і вираженістю більш спеціальних здібностей. Становлення індивідуально-психологічних особливостей залежить від вроджених задатків, навколишнього середовища та від характеру діяльності [2, 3].

Особливості психічного розвитку яскраво проявляються в обдарованості, успішності. Отже, одна дитина

відразу запам'ятовує довгий вірш, інша – легко складає в розумі п'ятизначні числа, третя – висловлює думки, гідні філософа. Батьки і вчителі досить часто спостерігають прояви ранніх і яскравих здібностей, швидкий темп засвоєння знань, невичерпного в заняттях улюбленою справою [4].

Дитяча і шкільна обдарованість неодноразово ставала предметом дискусій науковців та вчителів. На одному з таких обговорень А. В. Петровський відзначав, що обдарованість дітей була завжди, але на тлі науково-технічних досягнень, інтелектуального, художнього та фізичного розвитку блиск "вундеркіндів" як би потьмянів, але яскраві прояви дитячої обдарованості як і

раніше існують. А. В. Петровський підкреслював, що, як правило, такі діти легко переносять прискорений, бурхливий розвиток своїх здібностей, і, пояснюється це тим, що на вирішення завдань, що стоять перед ними вони витрачають менше сил. І ще не можна забувати про позитивні емоції від успіху, які прекрасно компенсують енергетичні витрати. Слід відзначити, що підтримуючи прояви яскравих здібностей, не можна випускати з уваги формування особистості.

Отже, можна виділити такі особливості обдарованих дітей:

1. Зібраність, гарно розвинена увага, постійна готовність до напруженої роботи.

2. Потреба виконувати великий обсяг роботи без відпочинку.

3. Особливості мислення: швидкість розумових процесів, високий рівень аналітико-синтетичної діяльності, висока продуктивність розумової роботи.

4. Диференційоване коло пізнавальних інтересів.

У сукупності всі ці особливості утворюють структуру розумової обдарованості, яка безумовно впливає на процес соціалізації такої дитини. Якщо ж говорити про специфічні розходження в обдарованості, то вони виявляються, головним чином, в спрямованості інтересів, які можуть бути дуже різноплановими.

Обдаровані діти випереджають інших у кількості та силі сприйняття навколишніх подій і явищ: вони здатні більше "вловити" та сприймати в оточуючій дійсності [5, 7]. Вони більше бачать, чують і відчувають, ніж інші в тих же умовах. Вони можуть стежити одночасно за кількома подіями. З поля їхнього сприйняття не випадають інтонації, жести, пози і моделі поведінки оточуючих. Обдаровану дитину нерідко порівнюють з губкою, що вбирає найрізноманітнішу інформацію і відчуття [6]. Але така здатність до сприйняття йде пліч-о-пліч з уразливістю, що пояснюється підвищеною чутливістю.

Детермінанти, що зумовлюють проблематичність соціалізації обдарованих осіб:

- **Перфекціонізм** – прагнення робити все найкращим чином, що не рідно стає причиною невдоволення собою, яка впливає на самооцінку, та, як наслідок, погіршує стосунки з оточуючими. Нерідко обдаровані є надто вимогливими до свого оточення.

- **Самостійність**. Як позитивна якість вона передбачає незалежність в судженнях, здатність формувати власну точку зору в будь-якій ситуації.

- **Соціальна автономність**. Саме з цим феноменом часто пов'язують неприйняття традиційної системи освіти. Нерідко, такі діти бажають не підкорюватись правилам, що ускладнює встановлення тісних взаємин та формування соціально сприйнятливої поведінки.

- **Егоцентризм**. Обдарованим людям (особливо у підлітковому віці) складно зрозуміти, що інші принципово відрізняються від них у думках бажаннях та діях. Чим більше знань про щось має така дитина, чи вже доросла людина, тим більше шансів поводитись егоцентрично вона має. Особливо ускладнює процес соціалізації в даному контексті саме моральний егоцентризм – складність у виявленні моральної першооснови вчинків інших людей. Проте, саме обдарованим дітям простіше прийняти моральну сферу суспільства та усвідомити її особливості, ніж їх одноліткам.

Як ми бачимо, якщо говорити про обдарованість особистості, то позитивні якості психіки таких людей, одночасно можуть стати завадами на шляху соціалізації.

Безпосередньо ускладнюють процес соціалізації обдарованих осіб у шкільному та підлітковому віці такі чинники:

- Труднощі спілкування з однолітками і дорослими. Реакції на зовнішні подразники, як правило, теж не

вкладаються в стандарти, до яких звикло суспільство у взаємодії з такими дітьми. Однокласників може дратувати їхня постійна готовність правильно відповісти на будь-яке питання вчителя. А дорослих – їхні знання в різних (або в одній якій-небудь) галузях. Дорослі часто розглядають наявність таких знань як замах на їх дорослий авторитет.

- Труднощі управління модифікаціями своєї поведінки. Обдаровані діти не люблять монотонної і нудної роботи. Їх девіз – творчий "вибух". Як правило, такі діти втрачають інтерес до діяльності до її закінчення. Їх навіть не цікавить результат.

- Труднощі розвитку емоційної сфери. Розумовий розвиток обдарованих дітей випереджає їх фізичний та емоційний розвиток [8].

Слід відзначити, що одним із важливих чинників покращення та полегшення проходження соціалізації в обдарованих осіб має саме оточення: його дбайливе та чуйне ставлення.

Зокрема, батьки повинні з великою часткою терпіння і спокою сприймати емоційні перепади обдарованої дитини [9, 10]. Таким дітям потрібно допомогти розібратися в тому, що не всі зауваження та коментарі належать безпосередньо до них, і що люди говорять і діють іноді не так, як вони вважають за потрібне, але без наміру завдати шкоди саме їм.

Однією з найнагальніших проблем обдарованих особистостей саме в шкільному віці є проблема адекватного включення в колектив однолітків і соціалізація, сприйняття програм навчання.

Цілеспрямований та інтенсивний розвиток певних здібностей, починаючи з раннього віку, часто спрямовується не у вірне русло та носить деформований характер за рахунок відсутності урахування специфіки формування вищих психічних функцій у таких особистостях і, як наслідок, може не відповідати індивідуальним та актуальним потребам дитини. Високі досягнення ставлять дитину в розряд обдарованих, в той час як відповідна структура обдарованості не сформована, в силу чого порушення в онтогенезі зростають. Цей факт стає основою як особистісних, так і навчальних проблем дитини надалі.

Сподівання оточення та референтної соціальної групи на високі результати від дитини, яка має розвинену здатність до навчання, часто призводить до штучної провокації раннього розвитку певних новоутворень психіки. Слід зауважити, що інколи особливості ставлення до дитини в сім'ї можуть бути причиною, що породжує дійсно серйозні проблеми в обдарованих дітей.

Наявність в сім'ї обдарованої дитини, як правило, ламає виховні стереотипи, прийняті в культурі і вимагає більш пильної уваги до потреб дитини, які інколи залишають непоміченими вже в дорослому віці.

Інша ситуація, коли дитина емоційно включена у творчу, захоплену якоюсь діяльністю сімейну середу. У цьому випадку більш імовірним є позитивний прогноз розвитку обдарованості та відсутність негативного самосприйняття свого таланту такою дитиною.

Інколи феномен обдарованості в процесі соціалізації носить характер спонтанного розвитку, в даному випадку мова йде про феномен "особливо" обдарованих. Саме цю категорію обдарованих особистостей часто характеризує дисгармонійність розвитку. В основі дисгармонійного шляху розвитку може лежати генетичний ресурс іншого типу, інший віковий тип розвитку, що часто характеризується прискореним темпом формування новоутворень, можливе порушення інтегративних процесів, що ставить під питання наявність обдарованості, як такої. В психічному відношенні їх майже завжди характери-

зує складний набір різного роду психологічних, психосоціальних і навіть психопатологічних проблем, в силу чого вони зараховуються до "групи ризику".

Таким чином, феномен обдарованості саме в контексті соціальної включеності таких індивідів вимагає подальшої розробки та диференціації напрямків вивчення даної проблематики. Окреслюючи подальші напрямки дослідження даної теми можна виділити такі принципи науково-дослідницької роботи:

1. Цілісність вивчення проблематики обдарованості в контексті соціалізації;
2. Комплексність розгляду здібностей таких особистостей;
3. Гуманність підходу до соціально негативних чинників поведінки обдарованих людей;
4. Необхідність більш детального вивчення нейрофізіологічного субстрату обдарованості;
5. Більш диференційоване та чітке розуміння принципів формування гармонійного суспільства;

Таким чином, суб'єктність – одна із ключових характеристик обдарованої особистості, соціально обдарований індивід повинен бути соціально орієнтованим і мати добре розвинену здатність соціального проектування і управління в різних ситуаціях взаємодії не лише із своєю референтною групою, а і з соціумом в цілому. Важливим в даному контексті є формування соціального інтересу в обдарованої особистості та вироблення стратегії взаємодії в конкретній ситуації. Перш за все, необхідне подальше вивчення методів формування відповідальної поведінки оточення до такого типу індивідів.

Необхідно формувати в обдарованих особистостях здібності соціономічного характеру. Перш за все, це здатності до соціальної перцепції і експресії, просоціальної поведінки, високий рівень розвитку соціального інтелекту і контролю.

В контексті даної проблематики перспективи дослідження полягають не лише у розвитку інструментарію для вивчення психічних особливостей обдарованих дітей, але і у поглибленні вивчення явищ суто соціального характеру: сутності і типу взаємодії обдарованих дітей із своїм соціальним оточенням, структура цього оточення та саме індивідуальний вклад кожного учасника даного процесу формування здорового суспільства.

Соціалізація – процес тривалий і дуже складний. З одного боку, будь-яке суспільство, яке на кожному етапі свого розвитку виробляє певну систему соціальних норм, повинно мати зацікавленість в тому, щоб кожна дитина, прийнявши і засвоївши їх, змогла жити в цьому

суспільстві, стати його повноправним членом. Суспільство, в тій чи іншій формі, завжди надає цілеспрямований вплив на особистість, здійснюваний через виховання і освіту. З іншого боку, на її формування великий вплив мають і різноманітні стихійні, спонтанні процеси, що відбуваються в навколишньому житті. Тому сумарний результат таких цілеспрямованих і стихійних впливів не завжди передбачуваний і не завжди відповідає інтересам суспільства.

Одним із найважливіших аспектів розгляду обдарованості в контексті соціалізації є саме необхідність розвитку гармонійності внесків кожного із інститутів соціалізації у правильність спрямованості обдарованості особистості.

Список використаних джерел

1. Богоявленская Д. Б. Рабочая концепция одаренности / Д. Б. Богоявленская, А. В. Брушлинский, Бабаева и др. / Под ред. В. Д. Шадрикова. – М., 1998.
2. Одаренные дети / Под ред. Г. В. Бурменской и В. М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
3. Клименко В. В. Психологические тесты таланта / В. В. Клименко. – Харьков, 1996.
4. Краткий тест творческого мышления. Фигурная форма: Пособие для школьных психологов. – М., 1995.
5. Петровский А. В. Способности / А. В. Петровский // Введение в психологию. – М., 1995.
6. Петровский А. В. Способности и труд / А. В. Петровский. – М., 1966.
7. Попова Л. В. Биографический метод в изучении подростков с разными видами одаренности / Л. В. Попова. – М., 1993.
8. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. – М., 1996.
9. Степанов С. С. Психологический словарь для родителей / С. С. Степанов. – М., 1996.
10. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий / Б. М. Теплов. – М., 1961.
1. Bogoyavlenskaya D. B. Working concept of giftedness / D. B. Bogoyavlenskaya, A. Brushlinskiy, Babaeva et al. / Ed. by V. D. Shadrikova. – M., 1998.
2. Gifted children / ed. by G. V. Burmenskaya and V. M. Slutsky. – Moscow: Progress, 1991. – 376 p.
3. Klimenko V. V. Psychological tests of talent / V. V. Klimenko. – Kharkiv, 1996.
4. Short test of creative thinking. Figural shape: A Handbook for School Psychologists. – M., 1995.
5. Petrovskiy A. Abilities / A. V. Petrovskiy // Introduction to Psychology. – M., 1995.
6. Petrovskiy A. Abilities and labor / A. V. Petrovskiy. – M., 1966.
7. Popova L. V. Biographical method in the study of adolescents with different types of giftedness / L. V. Popova. – M., 1993.
8. Psychology of gifted children and adolescents / Ed. by N. S. Leites. – M., 1996.
9. Stepanov S. Psychological dictionary for parents / S. S. Stepanov. – M., 1996.
10. Teplov B. M. Problems of individual differences / B. M. Teplov. – M., 1961.

Надійшла до редколегії 06.03.14

М. Козырева, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В данной статье рассматриваются особенности социализации как таковой, проблемы и особенности ее прохождения одаренными детьми. Нами были выделены и рассмотрены основные проблемы социализации одаренных детей и проведен анализ данных аспектов с целью разработки дальнейшего направления исследования данной проблематики.

Ключевые слова: личность, социализация, одаренность, коммуникация, развитие, общество, референтная социальная группа, индивидуальный стиль деятельности.

М. Kozyreva, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIALIZATION OF GIFTED CHILDREN: PROBLEMS AND PROSPECTS OF RESEARCH

In this article features socialization as such, problems and peculiarities of its passage gifted children. We have identified and the basic problems of socialization gifted children and conducted data analysis aspects in order to develop further lines of research this subject.

Keywords: personality, socialization, talent, communication, development, society, social referent group, the personal style of activity.

УДК 317.78

О. Корнієнко, канд. психол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО БЕЗПЕКИ ПСИХОСОМАТИЧНОГО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ

У представленій статті приводяться індивідуально-психодіагностичні дані досліджень 2006-2009 рр. психосоматичного здоров'я студентів-дівчат (375 осіб) та юнаків (311 осіб) трьох факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка: психології, соціології, радіофізики.

Ключові слова: безпека, психодіагностика, підтримання.

Вступ. Проблема комплексного дослідження безпеки психосоматичного здоров'я студентської молоді на прикладі студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка досліджувалась автором з 2006 по 2009 рр. та продовжується розроблятися у пошуках нових форм психопрофілактики, психокорекції в структурі навчального процесу з урахуванням отриманих психодіагностичних даних.

На сьогоднішній день серед вітчизняних та зарубіжних фахівців медичної психології, клінічної психології, психотерапії на продовжується дискусія стосовно мети, завдань клінічної психології та прикладної психодіагностики В. В. Кришталь, Б. В. Михайлов, Н. О. Марута, Л. Ф. Шестопалова [1, с. 3-4], M. Alricsson, D. Domalewski, U. Romild, K. Asplund [4, с. 511].

Колектив вітчизняних фахівців з клінічної психології, психіатрії пропонує наступну чотирих компонентну структуру медичної психології [1, с. 3-4]. Проблеми медичної психології розробляються різними фахівцями, медиками та психологами і це слід розглядати як позитивне явище, проте необхідно визначити теоретичні основи, загальні принципи та підходи до вивчення психічного/психологічного здоров'я людини з урахуванням адекватного розуміння фахівцями двох понять (проблема норми/патології). Різні підходи призвели до недостатньої уніфікації, медико-психологічної термінології, до визначеної відокремленості понять, особливо, до неоднозначного формулювання навіть основних з них, таких як медична психологія та клінічна психологія, патопсихологія та психопатологія, соціальна патопсихологія. Не вирішене питання про те, хто повинен бути медичним психологом – лікар чи психолог. Між тим чітке розділення цих понять, виділення частин і розділів медичної психології є необхідною умовою успішного вирішення не тільки теоретичних, але і важливих практичних задач її реалізації – підвищення ефективності психодіагностичних, психотерапевтичних, психогігієнічних, психопрофілактичних, реабілітаційних заходів, психологічної експертизи і у кінцевому рахунку – завданнями збереження психічного здоров'я та формування гармонійної особистості з високим рівнем адаптації у соціумі. Представляємо чотири основні частини медичної психології за групою авторів [1, с. 3-4] у вигляді рис. 1.

Автори даної схеми акцентують особливу увагу меті та завданнях першої складової частини медичної психології, як недостатньо розробленого напрямку.

Нормальна психологія: вивчає психічні функції людини; біоритми його психічної активності, психічний та психосексуальний розвиток; особистість та здоров'я; свідоме та несвідоме у нормі; психічне здоров'я; психологію ставлених відмінностей; вікову психологію; міжособистісні стосунки (мікро- і мікрогрупи); сім'ю та її функціонування (здоров'я сім'ї; адаптацію; психогігієну).

Виходячи з вищевикладеного автор статті представляє власні теоретико-методологічні принципи на основі яких виконувалися дослідження 2006-2009 рр. **Об'єктом комплексних психодіагностичних досліджень** автора є здоров'я практично здорових студентів (межовий, перед хворобливий стан між здоров'ям та хворо-

бою). **Предметом дослідження** є психодіагностика, психокорекція, психопрофілактика порушень стану психосоматичного здоров'я студентів впродовж навчання

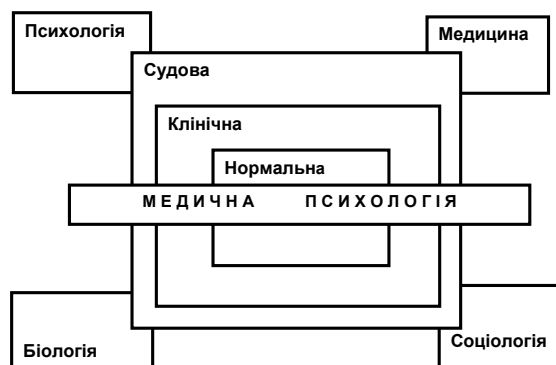

Рис. 1

Одними з основних здобутків автора представленої статті є підготовлені: навчальний посібник "Підтримання психосоматичного здоров'я практично здорових людей" [2, с. 126] та монографія "Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді" [3, с. 264] та матеріали теоретико-прикладних досліджень у тезах конференцій, статтях.

Враховуючи вищевикладене **метою даної статті** є порівняння комплексних досліджень студентів-дівчат та юнаків чотирьох факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка: психології, соціології, Військового інституту, радіофізики впродовж 2006-2009 рр.

Нами були сформульовані наступні **завдання** теоретико-емпіричного дослідження:

1. Формування контрольної (n=301) та експериментальної групи (n=74) студентів-дівчат з загальною вибіркою з урахуванням виражених показників диференціальної діагностики депресивних станів В. А. Жмурова та методики експрес-діагностики неврозу К. Хека і І. Хеса.

2. Формування контрольної (n= 295) та експериментальної групи (n=16) студентів-юнаків з загальною вибіркою з урахуванням виражених показників диференціальної діагностики депресивних станів В. А. Жмурова та методики експрес-діагностики неврозу К. Хека і І. Хеса.

3. Проведення дослідження у студентській поліклініці Київського національного університету імені Тараса Шевченка через аналіз даних щорічної диспансеризації студентів за 2005–2010 навчальні роки.

4. Організація та забезпечення очно-дистанційних психодіагностичних досліджень та проведення психокорекції, підтримання психосоматичного здоров'я студентів-дівчат та юнаків впродовж 2006–2009 навчальних років.

5. Порівняльний аналіз комплексних результатів дослідження двох груп вибірок 375 студентів-дівчат та 311 студентів-юнаків.

Методика. Нами були виділені чотири блоки психодіагностичних методик:

1. **Перший рівень:** індивідуально-психологічний та психофізіологічний (ЕРІ інтроверсія, амбіверсія, екстравер-

рсія, емоційна стабільність/нестабільність адаптований А. Г. Шмельовим за Д. Я. Райгородським (тест № 1); інтегральність темпераменту за Ю. Беловим (тест № 2); особливості відчуття та сприйняття (репрезентативні системи людини "візуальність", "кінестетичність", "аудіальність") за Т. М. Орловою та О. М. Добророднєвим (тест № 3).

2. Другий рівень: особистісно-орієнтований акцентуації характеру за Шмішеком за Л. А. Головей, Е. Ф. Рибалко (тест № 4); методика діагностики темпераменту Я. Стреляу за Д. Я. Райгородським (тест № 5), шкала самооцінки особистісної та ситуативної тривожності С. Spielberger за В. Л. Марищук та ін. (тести № 6, 7).

3. Третій рівень: психосоматично-орієнтований методика диференціальної діагностики депресивних станів В. А. Жмурова за Д. Я. Райгородським (тест № 8); Гісенський опитувальник, адаптований у психоневрологічному інституті ім. В. М. Бехтерева (тест № 9); мето-

дика експрес-діагностики неврозу К. Хека і І. Хеса за Д. Я. Райгородським (тест № 10).

4. Четвертий рівень: міжособистісно-орієнтований методика діагностики міжособистісних відношень Т. Лірі за Д. Я. Райгородським (тест № 11).

Результати досліджень та їх обговорення

Отримані дані власних психодіагностичних досліджень порівнювалися з аналізом щорічних диспансеризацій, проведених на базі студентської поліклініки за 2005-2010 навчальні роки. Загальна кількість проаналізованих особистих амбулаторних карток студентів склала 163 особи, із них: дівчат – 86, юнаків – 77. Акцентовуємо увагу на наведену нижче табл. 1.

Для більшої наочності представляємо рис. 2 для уточнення специфіки встановлених діагнозів лікарями.

Представляємо дані дослідження групи студентів-юнаків в табл. 2.

Для більшої наочності представляємо рис. 3 для уточнення специфіки встановлених діагнозів лікарями.

Таблиця 1

Перелік встановлених діагнозів лікарями студентської поліклініки експериментальної групи студентів-дівчат Київського національного університету за 2006–2009 навчальні роки (n=33 із загальної кількості n=74)

№/п	Вік	Курс	Спеціальність	Діагноз
1.	17	1	Психол., 2006	Хронічний гастрододеніт
2.	18	1	Психол., 2006	Кіфосколіоз
3.	19	1	Психол., 2006	Варикоз вен нижніх кінцівок
4.	18	1	Психол., 2006	Дифузний зоб (захворювання щитоподібної залози)
5.	18	1	Психол., 2006	Вегето-судинна дистонія, міопія
6.	18	1	Психол., 2006	Варикоз вен нижніх кінцівок
7.	21	1	Соціол., 2006	Сколіоз
8.	21	1	Соціол., 2006	Міопія
9.	21	1	Соціол., 2006	Сколіоз, міопія
10.	21	1	Соціол., 2006	Нейроциркуляторна дистонія за змішаним типом
11.	20	1	Соціол., 2006	Кіфосколіоз
12.	21	1	Соціол., 2006	Кіфосколіоз
13.	19	1	Соціол., 2007	Нейроциркуляторна дистонія, мастопатія
14.	21	1	Соц. робота, 2006-2009	Міопія
15.	20	1	Соц. робота, 2006-2009	Міопія
16.	21	1	Соц. робота, 2006-2009	Дифузний зоб (захворювання щитоподібної залози)
17.	18	1	Соціол., 2009	Міопія
18.	18	1	Соціол., 2009	Сколіоз, мастопатія
19.	18	1	Соціол., 2009	Сколіоз, ерозія шийки матки, церебро-астенічний синдром
20.	18	1	Соціол., 2009	Кишкова непрохідність
21.	18	1	Соціол., 2009	Ерозія шийки матки, плоскоступність
22.	18	1	Соціол., 2009	Сколіоз
23.	18	1	Соціол., 2009	Плоскоступність, сколіоз, ерозія шийки матки
24.	18	1	Соціол., 2009	Епілепсія
25.	21	1	Рад.-фіз., 2006-2009	Сколіоз, плоскоступність
26.	22	4	Рад.-фіз., 2006-2009	Вегето-судинна дистонія, хронічний аднексит (гінеколог. захв.), ерозія шийки матки
27.	23	4	Рад.-фіз., 2006-2009	Хронічний холіцистит
28.	21	4	Рад.-фіз., 2006-2009	Плоскоступність, варикозне розширення вен нижніх кінцівок, ерозія шийки матки
29.	19	3	Психол., 2009	Хронічний холіцистит
30.	20	3	Психол., 2009	Дифузний зоб (захворювання щитоподібної залози), сколіоз
31.	19	3	Психол., 2009	Вегето-судинна дистонія, ерозія шийки матки
32.	20	3	Психол., 2009	Вегето-судинна дистонія, хронічний холіцистит, міопія
33.	19	3	Психол., 2009	Аутоімунний тиреоїд (захворювання щитоподібної залози)

Таблиця 2

Перелік встановлених діагнозів лікарями студентської поліклініки експериментальної групи студентів-юнаків Київського національного університету за 2006-2009 навчальні роки (n=13 із загальної кількості n=77)

№ п/п	Вік	Курс	Спеціальність	Діагноз
1.	21	1	Психол., 2006	Кіфосколіоз, алергійний дерматит
2.	23	4	Рад.-фіз., 2007	Сколіоз
3.	22	4	Рад.-фіз., 2007	Кіфосколіоз, плоскоступність, вроджена деформація гр. клітини
4.	21	4	Рад.-фіз., 2007	Плоскоступність, вроджена деформація гр. клітини
5.	23	4	Рад.-фіз., 2007	Плоскоступність
6.	22	4	Рад.-фіз., 2007	Кіфосколіоз, плоскоступність, дизкінезія жовчних шляхів
7.	23	4	Рад.-фіз., 2008	Нейроциркуляторна дистонія
8.	22	4	Рад.-фіз., 2008	Сколіоз
9.	22	4	Рад.-фіз., 2007	Хронічний холецистит, Нейроциркуляторна дистонія, пролапс мітрального клапану, нефропатія змішаного ґенезу, плоскоступність
10.	18	4	Рад.-фіз., 2009	Плоскоступність
11.	20	4	Рад.-фіз., 2009	Хронічний гастрододеніт, хронічний холіцистит, сколіоз, плоскоступність.
12.	20	4	Рад.-фіз., 2009	Міопія

13.	20	4	Рад.-фіз. 2009	Сколіоз, хронічний гастрит
-----	----	---	----------------	----------------------------

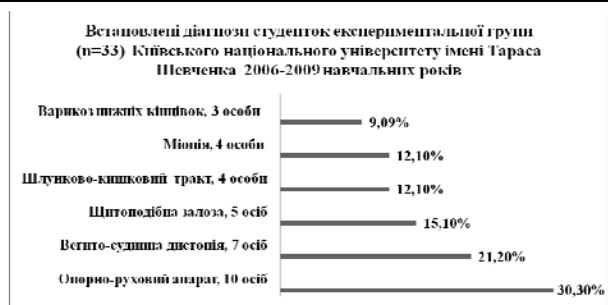

Рис. 2

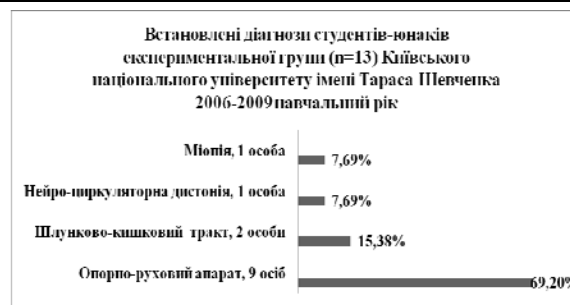

Рис. 3

Висновки

1. Отримані емпіричні дані дозволяють стверджувати про доцільність застосування комплексних психодіагностичних досліджень у структурі вищого навчального закладу.

2. Порівняльний аналіз підтвердив наше припущення про необхідність виявлення "донозологічних показників" (передхворобливих станів) перших ознак погіршення психосоматичного здоров'я студентів-дівчат та юнаків.

3. Порівняльний аналіз власних психодіагностичних досліджень двох вибірок студентів-дівчат (375 осіб) та студентів-юнаків (311 осіб) та даних щорічної диспансеризації студентів поліклініки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2005–2010 навчальні роки) показав суттєву відмінність у проявах перших ознак (до нозологічних / передхворобливих станів) досліджуваних осіб.

4. Для студентів-дівчат та юнаків на першому ранговому місці були виявлені скарги на стан опорно-рухового апарату: дівчата – 30,3 %, юнаки – 69,2 %. Друге місце: дівчата – вегето-судинна дистонія (21,2 %), юнаки – шлунково-кишковий тракт (15,38 %). Третє місце: дівчата – щитоподібна залоза (15,1 %), юнаки – нейро-циркуляторна дистонія (7,6 %). На четвертому місці: дівчата – шлунково-кишковий тракт (12,1 %), юнаки – міопія (7,69 %).

5. Принциповою відмінністю проявів перших ознак донозологічних станів двох вибірок було те, що у дівчат було виявлено скарги на п'ятому, шостому рангових місцях (міопія – 12,1 %), варикоз нижніх кінцівок – 9,09 %, а у юнаків подібних показників не було.

6. Попередній аналіз представлених середньостатистичних даних може свідчити про більш складний передхворобливий стан у студентів-дівчат на відміну від юнаків. Для уточнення даного питання планується включити існуючі показники кореляційного, факторного аналізу у двох вибірках окремо, що дозволить урахувати результати психодіагностичних досліджень, які виявляють конкретні прояви психосоматичних розладів.

Список використаних джерел

1. Кришталь В. В. Роль и место медицинской психологии в системе медицинской помощи населению / В. В. Кришталь, Б. В. Михайлов, Н. О. Марута, Л. Ф. Шестопалова // Медицинская психология. – 2006. – Т. 1, № 1. – С. 3-6.
2. Корнієнко О. В. Підтримання психосоматичного здоров'я практично здорових людей : Навчальний посібник / О. В. Корнієнко. – К. : Видавничий центр "Київський університет", 2000. – 126 с.
3. Корнієнко О. В. Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді : Монографія / О. В. Корнієнко. – К. : Видавничий центр "Київський університет", 2004. – 264 с.
4. Alricsson M. Physical activity, health, body mass index, sleeping habits and body complaints in Australian senior high school students / M. Alricsson, D. Domalewski, U. Romild, K. Asplund // International journal of adolescent medicine and health. – 2008. – Vol. 20(4). – P. 501-512.
5. Kryshchal V. The role and place of medical psychology in the system of medical care / V. V. Kryshchal, B. Mikhailov, N. A. Maruta, L. F. Shestopalova // Medicinskaya Psychologiya. – 2006. – Vol. 1, № 1. – P. 3-6.
6. Kornienko A. Maintenance of psychosomatic health of healthy people: Manual / A. V. Kornienko. – K. : Publishing Center "Kyiv University", 2000. – 126 p.
7. Kornienko A. Safety and maintenance of psychosomatic health of young people : Monograph / O. Kornienko. – K. : Publishing Center "Kyiv University", 2004. – 264 p.
8. Alricsson M. Physical activity, health, body mass index, sleeping habits and body complaints in Australian senior high school students / M. Alricsson, D. Domalewski, U. Romild, K. Asplund // International journal of adolescent medicine and health. – 2008. – Vol. 20(4). – P. 501-512.

Надійшла до редколегії 10.09.13

А. Корнієнко, канд. психол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К БЕЗОПАСНОСТИ ПСИХОСОМАТИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ

В представленной статье приводятся индивидуально-психодиагностические данные исследований 2006–2009 гг. психосоматического здоровья студентов-девушек (375 человек) и юношей (311 человек) трех факультетов Киевского национального университета имени Тараса Шевченко: психологии, социологии, радиопизики.

Ключевые слова: безопасность, психодиагностика, поддержка.

A. Korniyenko, Ph.D., Assoc. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PSYCHODIAGNOSTIC APPROACH TO SECURITY OF STUDENTS' PSYCHOSOMATIC HEALTH

In the present article includes research data 2006–2009 years individual-psychological psychosomatic students-girls (375 persons) and students-boys (311 persons) of three faculties of Taras Shevchenko National University of Kyiv: psychology, sociology, radiophysics.

Key words: safety, psychodiagnostics, promotion.

УДК 159.923.32

О. Лавренко, канд. філос. наук, доц.
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ

МОРАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглядаються поняття моралі, моральності, "людини економічної", економічної культури, її зв'язок з моральністю особистості. Представлено дані емпіричних досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: мораль, моральність, особистість, "людина економічна", економічна культура.

Актуальність дослідження. Суспільство, індивід, що соціалізується в ньому, втрачають надто багато у всіх сферах людської діяльності, відкинувши на задній план духовність, моральність людини. Соціальні, економічні реалії сьогодення неможливо правильно оцінити і осмислити без урахування їхнього соціокультурного та етичного аспектів. Психологи, економісти, соціологи, культурологи, філософи відмічають, що поява нового економічного і соціального простору в Україні за часів незалежності, безпрецедентна капіталізація країни, негативні наслідки курсу реформ різко актуалізували потребу в усебічному аналізі культурної, моральної складової в усіх сферах суспільного життя.

Суттєвою стороною моральної проблематики на сучасному етапі соціально-економічного розвитку є та особливість, що сфера застосування моралі в житті людини і суспільства в цілому розширюється. Особливо стрімко це розширення відбувається протягом останніх десятиліть. Дедалі чіткіше і гостріше постає морально-етична проблематика політики, економіки, медицини, природоохоронної діяльності, інформаційно-інтенсивних технологій тощо.

Моральна проблематика життя окремої особистості та суспільства доволі добре розроблена в соціальній психології, в психології особистості. Загальні тенденції засвоєння моральних норм, перетворення їх у "свої" детально розглянуті в роботах психологів (Л. Божович, О. Кульчицька, В. Мухіна, Є. Субботський, С. Якобсон та ін.). У працях А. Бандури, І. Беха, М. Боришевського, І. Булах, З. Карпенко, Л. Колберга, Д. Леонтьєва, С. Максименка, В. Москальця, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, Н. Чепелевої, С. Якобсон та ін. відстежена логіка переходу зовнішнього морально-етичного припису в особисту норму.

Дедалі більше уваги приділяється економічній культурі у сучасних наукових дослідженнях. В межах західної економічної соціології нині формуються великі напрями, що акцентують свою увагу на культурних складових: культурно-історичній (В. Зелізер) і культурно-зорієнтованій (Н. Бігарт, П. Дімаджіо). На пострадянському просторі розробку проблем економічної культури активно здійснюють А. Ахієзер, І. Діскін, Т. Заславська, Я. Кузьмінов, О. Морозов, Р. Ривкіна, Г. Соколова, А. Л. Журавльов, Н. А. Журавльова, А. Б. Купрейченко та ін. Серед українських учених економічна культура перебуває в центрі уваги як соціологів, економістів (Д. Богині, В. Врублевського, Є. Головахи, Т. Єфременко, В. Пилипенка, Н. Приходько, М. Семикіної, Є. Суїменка тощо), так і психологів (Л. М. Карамушка, О. А. Філь, О. В. Креденцер, Ю. М. Швалб, В. В. Москаленко, Г. В. Ложкін, Н. М. Дембицька, І. К. Зубіашвілі, І. В. Білоконь, Т. В. Петровська, Н. Ю. Волянчук, О. О. Міщенко тощо). Ґрунтовне комплексне теоретичне та емпіричне дослідження морально-психологічної регуляції економічної активності представників різних соціальних груп РФ було здійснено психологами РАН під керівництвом А. Л. Журавльова та А. Б. Купрейченко. Однак проблема моральності як складової економічної культури української молоді взагалі та студентської зокрема не знайшла ще достатнього відображення в наукових вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.

Основний матеріал та результати досліджень.

Мораль, моральність – ці слова не користуються великою популярністю у наші дні, водночас наголосимо, що норми моралі брали не меншу участь у розвитку людини, ніж праця. У буденному розумінні, мораль – це норми поведінки, які прийняті у суспільстві, норми, яких повинні дотримуватися усі люди. Однак норми поведінки, мораль і моральність – це різні поняття. Найголовніша їх відмінність полягає в тому, що норми поведінки – це зовнішня складова моралі, а моральність – це внутрішня, особистісна для кожного окремого індивіда. Моральності особистість не можна навчити, як навчають, наприклад, правильно говорити, правильно поводитися за столом. Моральність – це межі, які особистість встановлює сама собі, і чим більше обмежень, тим людина є більш моральною. Моральність є однією із самих позитивних якостей у людини, вона повинна допомагати їй добиватися своїх цілей. Мораль, на відміну від моральності (російської "нравственности"), – це передусім певна форма свідомості, тобто сукупність вироблених і усвідомлюваних людьми принципів, правил, норм поведінки. Мораль, як імперативно-оцінний спосіб ставлення людини до дійсності, є регулятором поведінки людей з точки зору принципового протиставлення добра і зла, справедливості і несправедливості.

Слова "мораль", "етика", "моральність" сприймаються в наш час неоднозначно. Зазначимо, що із соціально-економічними змінами в нашому суспільстві змінювалося і саме розуміння моралі. Так, в 1920-х рр. вважалося, що нове суспільство взагалі може обійтися від моралі; в 1930-1950 рр. мораль отожднювалася з політичною доцільністю, практичними потребами Радянської держави; в 1960-1970 рр. вона розглядалася в якості відносно самостійного духовного феномену, який визначається економічними інтересами, класовими цілями і включає деякі загальнолюдські елементи; в період Перебудови їй була відведена роль загальної програми життя. З утворенням незалежної Української держави моральні аспекти в суспільстві відійшли на задній план. На початку 2000-х рр. соціологи фіксували навіть аномічну деморалізованість в українському суспільстві як переважаючий фон масових настроїв у всіх вікових групах; а у 87 % молодих респондентів був виявлений різний ступінь деморалізованості [1, с. 21].

Сила моральних вимог, завжди безумовних за формою, строгих за змістом, полягає в тому, що суб'єкт повинен звертати їх до себе і лише через досвід власного життя пред'являти іншим. Для моральності внутрішньої (виходячи з власних настановлень особистості) важливою виявляється проблема тієї "орієнтації на поведінку інших", у якій класик німецької соціології М. Вебер вбачав суть соціальної дії. Категорію соціальної дії він розглядав "вихідною клітинкою" соціального життя. Виділяючи чотири види економічної поведінки, він акцентує, що ціннісно-раціональна дія базується на свідомій вірі у етичну, естетичну, релігійну чи іншу безумовно власну самоцінність певної поведінки, взятої незалежно від успіху [2]. М. Вебер дослідив, яку роль відіграла зміна релігійної етики, обумовлена виникнен-

ням і розвитком протестантизму, у становленні економіки сучасного капіталізму та проведенні в життя принципу раціоналізму.

Моральність поведінки людини, включеної у ринкову конкуренцію, повинна визначатися не мотивами, які передбачають бажання наживи, безпощадність, хитрість та інше з "букету" егоїзму, а тим, що вона обмежує свій егоїзм заданими суспільними рамками, морально санкціонованими правилами.

Одним із перших в економіці та філософії взаємопов'язаність економічної та моральної свідомості розглянув А. Сміт [3]. Він сформулював концепцію "економічної людини" та "природного порядку". Сміт вважав, що основою суспільства є людина, і досліджував поведінку людини з її мотивами і прагненням до особистої вигоди. Природний порядок у нього – це ринкові відносини, в яких кожна людина засновує свою поведінку на особистих і корисливих інтересах, сума яких утворює інтереси суспільства. За уявленнями Сміта, саме такий порядок забезпечує багатство, благополуччя і розвиток як окремої людини, так і суспільства в цілому. Для існування природного порядку потрібна "система природної свободи", основу якої Сміт вбачав в існуванні приватної власності. У нього це поняття має подвійний смисл. З одного боку, це принцип і мета економічної політики, тобто політики *laissez faire*, з іншого – це теоретична конструкція, "модель" для вивчення економічної дійсності. Для мислителя homo economicus – це вираження відвічної людської природи, а сама політика *laissez faire* прямо витікає з його поглядів на людину і суспільство. Якщо економічна діяльність кожної людини в кінці кінців приводить до блага суспільства, то цю діяльність нічим не треба обмежувати. Головну причину спотворення моральних почуттів він вважав у готовності людей захоплюватися багатими і знатними людьми і презирливо ставитися до людей бідних. Люди співпереживають radoшам правителів і багатіїв, вважаючи, що їх життя є суцільним щастям. Сміт стверджує, що існування таких людей є необхідністю, так як вони є втіленням ідеалів пересічних людей.

За радянської доби поняття "людини моральної" і "людини економічної" набувало різних значень і відтінків: а) як людини, яка має доступ до матеріальних благ, бюрократичної кнопки, незвичайної професії; б) як односторонньої, однобічної людини, яка втратила повноту людських інтересів і можливостей (у побуті – це хапуга, бариґа, шахрай, користолюбєць); в) як продукту нерівності і несправедливості; г) як "підпільної економічної людини" 1970-х рр., яка діє переважно не в сфері виробництва (де вона незаконно, нелегально щось виробляє), а в сфері розподілу і бюрократії, де вона має доступ до предметів розподілу, до дефіцитних речей – книжок, спектаклів, виставок, концертів; її паразитична діяльність підкреслювалася місцем проживання; д) як трудової "економічної людини" – тямущого, дбайливого господаря, що знається у своїй справі, любить землю не пасивно-споглядалю любов'ю туриста чи поета, а активно-діяльно, зрощуючись з працею, господарством, природою. Насаджуваний ідеологією образ "економічної людини" Заходу, яка включена в гонку споживання, викликаною гонкою капіталіста за прибутком, безперервного відтворення виробництва заради виробництва, був мало схожий на образ "економічної людини" як в його "підпільному", так і в трудовому варіанті.

На наш погляд, сьогодні в українському суспільстві існують два полюси, дві системи моральних цінностей і норм. Одна базується на загальнолюдських гуманістичних началах, де домінуючими виступають принципи свободи, особистої автономії, поваги до прав інших

людей, самореалізації особистості. В основу іншої системи поставлені матеріальні блага, авторитет в суспільстві, досягнення престижу в очах інших, споживання і придбання, незалежно від того, якими засобами здійснюється досягнення мети. Відповідно до цієї системи моральних цінностей формується економічна культура особистості, започаткована на Заході в середині ХХ ст., яка тепер набуває дедалі більшого поширення на теренах нашої країни. Вона пов'язана з тим, що людство відкинуло на периферію суспільної свідомості питання духовності, моралі, натомість спрямувало свої помисли і сили на підвищення матеріального благополуччя, опинившись у його тенетах.

Соціалізованість сучасної молоді людини, її моральність треба аналізувати в поняттях певної системи цінностей. Під впливом західного суспільства у систему цінностей всіма інформаційними засобами насаджуються три наступних системи: індивідуалізм, гедонізм та конс'юмеризм. На наш погляд, українській молоді бракує економічної культури для належної оцінки з точки зору моралі цих систем.

Радикальний індивідуалізм став знаком сучасної системи цінностей. Його настановами є: "займайся своєю справою", "шукай свою вигоду", "плюй на закон і мораль", "захищай свої права і свою власність", "люби себе", "будь самодостатнім" тощо. Ці настанови заставляють людей думати, що вони можуть знайти своє щастя і реалізувати себе поза суспільством, замість того, щоб шукати його всередині суспільства.

Другою складовою нової системи цінностей є **гедоністична складова** сучасної моралі, в основу якої покладена концепція, що самодостатність і щастя людини базуються на задоволенні. Зовнішня привабливість, юність стають важливими цінностями. Споживання товарів також є джерелом задоволення, гарантом щастя на протизагу традиційній моралі, яка наполягає на виконанні обов'язків, на відповідальності, на роботі, конструктивних цінностях.

Третьою важливою складовою сучасної західної моралі є **конс'юмеризм**, який дедалі більше поширюється серед усіх верств нашого суспільства. Це ідеологія, яка стверджує вірність постійному споживанню товарів і послуг, мотивує нездорове задоволення від придбання предметів матеріальної культури. Найважливішими його механізмами є контроль над іншими через процеси володіння, панування і спокуси. Володіння матеріальними благами чи багатством вважається природною метою людських дій, єдиним джерелом престижу, поваги і становища у суспільстві. Все це насаджується з допомогою гучних рекламних кампаній, соціальних сіток, "універсальних посібників" успішних бізнесменів тощо. Особлива ставка у просуванні конс'юмеризму робиться на молодь, у руках якої майбутнє країни.

Сьогодні ми, як і весь світ, зіштовхнулися з настирливими спробами нав'язати одноманітну, стандартизовану глобальну культуру західного походження (переважно англо-американську) зі своїми стандартами. Поширюються не лише елементи матеріальної культури споживання, а й універсального образу життя, мислення, світогляду, соціальної поведінки (комп'ютерні і комунікаційні технології, торговельні сітки і тренди, телепрограми, популярна музика, література, кінофільми, ігрові заклади, заклади сфери послуг і т. п.), розраховані на різну вікову категорію. Перш за все ці елементи культури стають привабливими для дітей, юнацтва, студентської молоді, оскільки сприймаються ними некритично, без урахування нашої ментальності, культури, моралі.

Основний принцип конс'юмеризму – твердження, що успішна людина весь час щось споживає, що всім ін-

шим для досягнення успіху треба робити так само ("бути такими, як усі"). На просування цього принципу активно працюють нові інформаційні технології, засоби масової інформації. Для обробки масової свідомості виробники товарів та послуг створюють і фінансують наукові школи, розробляють методики реклами і просування товарів. Сучасним споживачам навіюється переконаність у тому, що для того, щоб відповідати вимогам часу, вони повинні у заданому виробниками темпі купувати не лише предмети, а набувати навичок заробляння грошей; навичок переконувати роботодавців у тому, що вони вміють працювати; мати модний імідж; способи переконувати оточуючих у тому, що вони дійсно є такими, якими тепер виглядають; способи набуття нових потрібних друзів і позбавлення від старих, небажаних; способи отримання максимального задоволення від любові і уникнення залежності від коханого чи люблячого партнера [4, с. 78].

Особливих обертів набуває інформаційний консюмеризм, який став культурним трендом сучасності. Рівень якості життя став визначатися наявністю у людини певного набору засобів для комунікації з іншими людьми. Така парадигма формує нову людину – "людину сітьову", залежну від постачальників інформаційних послуг. Сьогодні у молодій людини немає потреби тримати в голові великий обсяг інформації, яку можна легко і просто отримати із Інтернету, з мобільних телефонів, телевізорів, радіо, яка не завжди підлягає моральній цензурі.

На наш погляд, високий рівень економічної культури, наповнення її моральною складовою, сформоване економічне мислення надають молодій людині можливість уникнути тенет вище вказаних ціннісних систем.

Поняття "економічна культура" крім якісної характеристики соціальності, вкоріненої в економічних процесах, характеризує також здатність людини до трудової діяльності, без якої неможливе саме відтворення людського життя, особистості. Як зазначає Т. Єфременко, економічна культура людини базується на трьох "китах": знаннях і цінностях, ґрунтованих на моральних, духовних засадах, та естетичних, що виявляються у розумінні й сприйнятті краси, почутті прекрасного. Знання як результат освоєння буття визначають предметний зміст і рівень культури; духовні засади – інтенціональність, спрямованість, вищу мету культури та діяльності, в якій вона опредмечується; а естетичні цінності – форми її вияву. [5, с. 129]. Економічна культура має підносити її носія – людину, вона повинна ґрунтуватися на гуманістичних, моральних основах і нести з собою конструктивне функціональне начало, а не деструктивне.

Науковцями лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України в рамках науково-дослідницької теми "Соціально-психологічні засади становлення суб'єкта економічної соціалізації" (2008-2011 рр.) встановлена певна взаємопов'язаність моральності та економічної культури у учнівської та студентської молоді. Так, Н. М. Дембицька, виділила три типи економічної суб'єктності. Перший тип (вчинковий; зріла суб'єктність), зорієнтований на моральні принципи справедливості при розподілі матеріальних благ та практикування чесних, суспільно прийнятних способів оперування власністю; цей тип характеризується відповідальністю, соціальною творчістю, моральністю; має зрілу ціннісну позицію у відносинах власності, прагне самореалізуватися в економічній сфері, самоствердитися, самовдосконалитися, підвищити самоповагу.

Другий тип (передвчинковий; раціональна суб'єктність) характеризується прагматичною ціннісною позицією у відносинах власності, заснованою на розвитку

раціонального, поміркованого ставлення до об'єктів і суб'єктів привласнення та поціновування економіко-психологічних наслідків, ефектів привласнення, а також стратегії адаптивної стабілізуючої поведінки у ситуаціях економічних взаємин.

Третій тип (компенсаторний), егоїстичний перетворювач економічної реальності, характеризується суперечливим ставленням до власності, що ґрунтується на нормах подвійної моралі; на допущенні поряд із суспільно прийнятними способами оперування власністю також і аморальних засобів, пов'язаних із бандитизмом, обманом, здирицтвом; на безвідповідальності, прагненні виглядати сучасною людиною, швидко і безтурботно, навіть з певним ризиком отримувати матеріальні блага, зазнаючи при цьому переважно негативних переживань (сором, заздрість) [6].

О. О. Міщенко, досліджуючи у студентській молоді образ "людини економічної", як фактору, що детермінує зміст і розвиток економічної культури особистості, виділила типи "Культура економічної пасивності" і "Культура економічної активності". Тип з порівняно високими оцінками власної економічної успішності, умінням йти на розумний ризик, допускає готовність заради великих грошей переступити закон або взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства, тобто аморальні засоби досягнення цілей [7, с. 354-363].

Водночас в інших дослідженнях зафіксована тенденція відходження на задній план моральних основ буття, які виконують функцію життєвого орієнтира, підґрунтя для вибору діяльності та субординації цілей. Так, число українців, в тому числі і молоді, які вважають мораль важливою життєвою цінністю, важливим регулятором життя, за останні роки зменшилось. Це засвідчили результати дослідження Інституту Горшеніна "Моральні орієнтири українців", проведеного серед населення у жовтні 2011 р.: 52,3 % опитаних вважає, що притримуватись у житті моральних норм треба через внутрішню переконаність (в 2007 р. так вважали 56 %). Третина респондентів вважає за потрібне дотримуватись моральних норм з мотивів "гарно виглядати в очах оточуючих людей", а не власних переконань. Більшість респондентів (83,2 %) головним носієм моральних цінностей вважає сім'ю, на другому місці церква (37,2 %), на третьому – школа чи інший навчальний заклад, далі – література та кінематограф. Держава знаходиться лише на 6-му місці, як вважає кожен п'ятий із опитаних (в 2007 р. державу вважали носієм моральних цінностей біля третини опитаних) [8].

Ринкова економіка спрямована переважно на інноваційність, свободу вибору, культура – визначає стабільність, визначеність соціальних норм. Зовнішні умови соціуму з їх незадовільним рівнем соціальної захищеності, бідність уповільнюють особистісний розвиток молоді, не дають їй можливості створити свій унікальний життєвий світ, життєвий шлях через оволодіння обставинами, контроль над собою, через власну активність і креативність. Щоб цей розвиток не гальмувався, особистості потрібне так зване традиційне середовище з його усталеністю, передбачуваністю, непорушні духовні і моральні цінності, а також сформована економічна культура.

Висновки. Сучасний етап розвитку нашої країни викликає особливий інтерес до проблеми морально-психологічної регуляції економічної активності молоді.

Моральний компонент особистості є її важливим стрижнем. Моральність особистості проявляється не лише в тому, що вона узгоджує свою поведінку з іншими людьми в суспільстві, не лише в здатності регулювати свої вчинки, діяльність, а в тому, що вона є способом духовного буття людини, єдино можливим способом бу-

ти людиною, реалізувати свою людську сутність. Нехтування мораллю згубно позначається на всіх сферах діяльності особистості, зокрема, на її економічній культурі.

Моральність є важливим компонентом і чинником економічної культури особистості. Особистісна економічна культура залежить від стану економіки, економічної культури всього суспільства. За своєю структурою економічна культура особистості являє собою систему психологічних знань і здатності їх використовувати відповідно до властивостей особистості, високих морально-етичних норм і духовних цінностей, психологічних відносин.

Економічна культура особистості вбирає в себе різноманітні моральні, релігійні, естетичні цінності, переломлює їх у просторі соціально-економічних відносин, пов'язаних із виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ і послуг, "переплавляючи" у цілісну економічну свідомість, що є ядром цієї культури.

Список використаних джерел

1. Панина Н. Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной анонимии / Панина Н. // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5-26.
2. Вебер М. Избранные произведения : Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова. / М. Вебер; [пер. с нем. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – М. : Республика, 1997. – 351 с.
4. Билан Н. И. Консьюмеризм как проблема этики и экономики в эпоху постмодернизма / Н. И. Билан // Філософсько-антропологічні виміри глобальних трансформацій : Монографія колективу авторів / Наук. ред. Т. І. Власова, Т. І. Власова, І. М. Грабовська, В. П. Кравець, О. М. Кікінежді, Т. В. Філат. – Дн-ськ : Вид-во Маковецький, 2012. – С. 77-84.
5. Ефременко Т. Економічна культура як соціологічне поняття / Тетяна Ефременко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 123-141.

О. Лавренко, канд. филос. наук, доц.
Институт психологии НАПН Украины, Киев

НРАВСТВЕННОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье рассматриваются понятие морали, нравственности, "человека экономического", экономической культуры, ее связь с нравственностью личности. Представлено данные эмпирических исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: мораль, нравственность, личность, "человек экономический", экономическая культура.

O. Lavrenko, Ph.D., Assoc. Prof.
Institute of Psychology of NAPS Ukraine

MORALITY AS A PART OF ECONOMIC CULTURAL IDENTITY OF STUDENTS

In the article such terms as morality, moral behavior, "the economical human being", economical culture and its connection with personality morality are described. The research data on this problem have been analyzed.

Keywords: moral, morality, personality, "economic person", economic culture.

УДК 316.614

В. Лазаренко, канд. соціол. наук, доц., К. Луб'яна, студ.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОТРЕБИ ДІТЕЙ-СИРИТ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

В статті презентовані результати дослідження потреб дітей-сиріт у соціальній інтеграції та працевлаштуванні, а також форм роботи соціальних інститутів, які надають допомогу громадянам в скрутних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: діти-сироти, соціалізація, соціальна інтеграція, працевлаштування.

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Проблема сирітства є споконвічною. В усі часи були діти, яким випадала доля рости без батьків. Сиріт всиновлювали, брали у монастирі, створювали приюти. Час появи таких закладів відомі чеські дослідники проблеми сирітства Й. Лангмейєр та З. Матейчек називають IV ст. н. е. (335 р., Цар-місто). У Російській педагогічній енциклопедії згадується відкритий в 787 р. в Мілані перший дім для виховання дітей. Початок наукового осмислення проблеми розвитку дітей, що залишилися

6. Дембицька Н. М. Психологічні особливості становлення суб'єктності студентів у просторі відносин власності / Н. М. Дембицька // Проблеми сучасної психології : Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксиома. – 2011. – Вип. 14. – С. 35-43.

7. Міщенко О. О. Економічна культура особистості як соціально-психологічний феномен / О. О. Міщенко // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2008. – Т. X, ч. 2. – С. 354-363.

8. Моральность украинского общества: нравственные ориентиры украинцев // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://institute.gorshenin>.

1. Panina N. Youth of Ukraine: the structure of values, social well-being and morale in terms of total anomie / N. Panina // Sociology: Theory, Methods, Marketing. – 2001. – № 1. – P. 5-26.

2. Weber M. Selected Works / Max Weber; [transl. by N. Davydov]. – Moscow : Progress, 1990. – 808 p.

3. Smith A. Theory of Moral Sentiments / A. Smith. – M. : Respublica, 1997. – 351 p.

4. Bilan N. I. Consumerism as a problem of ethics and economics in the era of postmodernism / N. I. Bilan // Philosophical and anthropological dimensions of global transformations : Monograph by group of authors / T. I. Vlasova, I. Hrabovska, V. Kravets, A. Kikinezhdi, T. Filat. – Dnepropetrovsk : Makovetskiy, 2012. – P. 77-84.

5. Efremenko T. Economic culture as a sociological concept / Tatiana Efremenko // Sociology: Theory, Methods, Marketing. – 2005. – № 3. – P. 123-141.

6. Dembitskaya N. Psychological characteristics of students' subjectivity becoming in spacious of property relations / N. M. Dembitskaya // Problems of modern psychology : Coll. scientific papers. – Ivan Ogiienko National University of Kamenets-Podolsky, GS Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine. – Kamenets-Podolsky : Axioma. – 2011. – Vol. 14. – P. 35-43.

7. Mishchenko A. A. Economic Culture as individual socio-psychological phenomenon / A. A. Mishchenko // Problems of General and Educational Psychology : Coll. sciences. works of G. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine / Ed. by S. D. Maksymenko. – K., 2008. – Vol. X, p. 2. – P. 354-363.

8. Morality of Ukrainian society: moral orienteer for Ukrainians // Electronic resource. – Mode of access: <http://institute.gorshenin>.

Надійшла до редколегії 18.09.14

без батьківського піклування відноситься до початку XX ст. [1]. Але, незважаючи на те, що в останній час проблема сирітства привернула увагу науковців різних сфер, в ній залишається значна частка проблем, які потребують наукового вирішення. До однієї з найбільш актуальних проблем вихованців дитячих будинків дослідники відносять труднощі в соціалізації дітей-сиріт.

Ступінь розробленості проблеми. Під соціалізацією розуміють сукупність всіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює певну систему норм і цінно-

стей та може повноцінно функціонувати як член суспільства. Соціалізацію визначають як такий процес взаємодії індивіда і соціального середовища, в ході якого, опинившись в різних проблемних ситуаціях, які виникають у сфері міжособистісних відносин, індивід набуває механізми і норми соціальної поведінки, установки, риси характеру, особливості і підструктури, котрі в цілому мають адаптивне значення [2]. Крім того, соціалізацією називають двосторонній процес засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних відносин, разом з тим, самостійне відтворення цих соціальних відносин за рахунок активної діяльності та активного включення самої людини в соціальне середовище [3]. Соціалізація, як засвоєння індивідом соціального досвіду в кінцевому прояві полягає не тільки в тому, щоб надати індивіду інформацію про соціальні норми, санкції та рольові приписи, але й перевести їх у внутрішній план, перетворити їх у внутрішні поведінкові регулятори. Тим самим соціалізація має дві взаємопов'язані сторони: змістовну і функціональну. Змістова сторона визначає що і які особистісні утворення формуються в процесі соціалізації, а функціональна сторона – завдяки яким механізмам відбувається.

Г. Гібш і М. Форверг, визначаючи зміст процесу соціалізації, наголошують, що соціалізація охоплює такі найважливіші сфери життєдіяльності людини, як "організм і середовище", "людина і професія", "людина і суспільство", "людина і самосвідомість" [4]. Тобто, змістова сторона процесу соціалізації передбачає формування професійних знань, навичок, які дозволяють людині включатися в систему трудових відносин, формування системи регулятивних механізмів суспільної поведінки індивіда, систему його ціннісно-нормативних, правових, етичних, соціальних, політичних уявлень, ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, емоційно-вольових якостей, а також формування механізмів саморегуляції. Отже, процес соціалізації можна вважати успішним, якщо в проблемних ситуаціях людина успішно використовує набуті на попередніх етапах розвитку навички і механізми поведінки, а також виконує функції, які призводять до її адаптованості в різних соціальних ситуаціях.

Функціональний аспект процесу соціалізації має відповідати на запитання завдяки яким соціальним детермінантам, соціально-психологічним механізмам, агентам та інститутам відбувається засвоєння соціальних норм і правил та входження людини в соціум. Напевно, що соціальними детермінантами вважається вся сукупність соціально-економічних, ідеологічних, культурних, національних умов життя соціуму в цілому та його окремих груп, в яких відбувається становлення та формування особистості. Інститутами соціалізації є ті конкретні групи, в яких особистість залучається до соціальних норм і цінностей і які є трансляторами соціального досвіду. Такими соціальними інститутами є сім'я, навчальні, трудові колективи, неформальні групи і об'єднання. Роль сім'ї є вирішальною, особливо на ранніх етапах життя людини. Поступово все більшого значення в соціалізації набувають шкільні і трудові колективи, неформальні групи [5]. Але в ситуації, коли людина позбавлена сімейного оточення, функцію первинної соціалізації з самого початку виконують соціальні інституції та їх представники, які на всіх етапах соціалізації активізують всю сукупність механізмів, завдяки яким відбувається засвоєння та відтворення людиною норм, правил та входження людини в систему соціальних відносин, зокрема трудових. Звісно, наявність сім'ї не обов'язково гарантує якісне забезпечення процесу соціалізації дитини та її успішної інтеграції в соціум, але предметом

нашої уваги стали форми роботи тих соціальних інститутів, до компетенції яких входить безпосередня участь та надання допомоги громадянам у соціальній інтеграції та працевлаштуванні, які знаходяться в скрутних життєвих ситуаціях та особливо цього потребують, а саме діти-сироти.

Метою нашого дослідження є емпірично визначити потреби дітей-сиріт в сфері інтеграції і працевлаштування та умови покращення надання послуг цільовій групі спеціалістами профільних соціальних служб.

Ми провели дослідження в рамках проекту "Кожний має право отримати роботу: партнерство для покращення працевлаштування соціальних сиріт в Кривому Розі" за підтримки мережі Нідерландських благодійних фондів для Центральної та Східної Європи.

Серед завдань дослідження були: 1) вивчити проблеми та потреби сиріт як користувачів послуг та рівень їх задоволення послугами, що надаються, в сфері інтеграції і працевлаштування; 2) проаналізувати стан нормативного забезпечення надання послуг у сфері працевлаштування й особливості реалізації партнерства в цій галузі на місцевому рівні (оцінка партнерства між суб'єктами соціальної роботи з метою створення можливостей для працевлаштування сиріт); 3) вивчити місцеві ресурси надання послуг в сфері працевлаштування і інтеграції сиріт (оцінка наявності, якості, доступності соціальних, інформаційних, освітніх послуг і можливостей працевлаштування для сиріт); 4) сформулювати рекомендації щодо покращення послуг у сфері працевлаштування і інтеграції сиріт. Для проведення дослідження були обрані методи: контент-аналіз документів, фокус-групи, анкетне опитування, психодіагностичне тестування.

В дослідженні взяли участь 25 фахівців соціальних служб, зокрема 20 спеціалістів центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, та 5 спеціалістів центрів зайнятості (міського та районних) м. Кривий Ріг. А також 70 дітей-сиріт, які є випускниками інтернатних закладів віком (від 14 до 20 років), які навчаються в середніх технічних та середніх спеціальних навчальних закладах м. Кривий Ріг та стоять на порозі працевлаштування.

Результати дослідження та висновки. Проведене дослідження потреб дітей-сиріт в сфері працевлаштування та соціальної інтеграції дає можливість говорити, що:

1. Проблема працевлаштування та соціальної інтеграції дітей-сиріт в Україні є надзвичайно актуальною і гострою як з точки зору працівників соціальної сфери, так і з точки зору самих дітей-сиріт.

2. Спеціалісти соціальної сфери (зокрема, ЦСССДМ) використовують традиційні форми роботи і майже не впроваджують спеціальні послуги для даної цільової групи дітей-сиріт. А саме, переважні види послуг, які надають спеціалісти соціальних служб (за ступенем переваги): співпраця з навчальними закладами (наприклад, ПТУ, технікуми, вузи); інформаційні послуги; співпраця з іншими службами (центр зайнятості); профорієнтаційна робота; безпосереднє працевлаштування; психологічне консультування; влаштування в навчальні заклади. Переважними формами надання послуг (за ступенем переваги) є: індивідуальні консультації; консультації спільно з іншими спеціалістами; індивідуальні бесіди; групові тренінги.

Доводиться констатувати, що такі форми надання послуг є малоефективними для розвитку та формування навичок соціальної адаптації, які потрібні дітям-сиротам не менше, ніж професійні навички, які вони не можуть реалізувати, навіть при наявності бажання, оскільки відсутні навички соціальної взаємодії, а основними питаннями, які обговорюються під час проведення таких заходів є (за перевагою у обговоренні): умови та

проблеми навчання; матеріальні та побутові проблеми; проблеми поведінки в навчальному закладі або в інших суспільних місцях; особисті проблеми; плани подальшої роботи та працевлаштування.

3. Самі діти-сироти оцінюють такі види та форми роботи як малокорисні, оскільки вони носять загальний характер, не стосуються особистих проблем, не задовольняють особистих потреб кожної дитини. Переважна кількість дітей-сиріт відмітили, що такі послуги є частково корисними, оскільки лише частково стосуються вирішення їх проблем; дещо менша кількість дітей відмітила, що послуги не є корисними, оскільки неможливо ними скористатися і що отримані послуги не стосуються їх конкретної ситуації, тому не задовольняють їх потреб. Разом з тим, певна частина респондентів відмітили, що послуги були повністю корисними і цікавими, оскільки містили рекомендації стосовно шляхів вирішення їх особистої проблеми.

4. Спеціалісти ЦСССДМ підкреслюють переважні соціальні та психологічні проблеми дітей-сиріт, пов'язані з працевлаштуванням: неадаптованість в соціумі; відсутність підготовки до праці; не знання відповідних служб; відсутність мотивації активного пошуку вакансій; відсутність навичок працювати; відсутність навичок комунікації; проблеми самореалізації; невідповідність обраної професії бажанням; недовіра до рекомендованого місця роботи.

5. Разом з тим, спеціалісти центрів зайнятості мають значні ресурси у вирішенні даної проблеми і можливості у наданні спеціальних послуг, але з даною цільовою групою не працюють в силу певних причин та обставин, які традиційно склалися.

6. Існують певні проблеми у наданні послуг цільовій групі, які полягають у тому, що:

- у спеціалістів, які залучені до вирішення проблеми працевлаштування та соціальної інтеграції дітей-сиріт, відсутні необхідні уміння та навички з індивідуальної роботи на основі клієнт-орієнтованого підходу (який передбачає спільне з дитиною визначення її потреб, пошук та активізація саме її особистісних ресурсів, розробка плану дій та контроль за їх реалізацією);
- відсутні уміння проведення інтерактивних занять з технологій працевлаштування саме для даної категорії дітей;
- відсутні тренінгові програми з формування життєвих навичок;
- відсутній досвід міжсекторної/міжвідомчої взаємодії, а саме відсутня інформація в організаціях про зміст та можливості надання послуг іншою організацією, тому має місце розрізненість та одномоментність надання послуг;
- має місце брак інформаційного та матеріального забезпечення (необхідної апаратури, відповідно обладнаного приміщення тощо).

7. Переважна більшість працівників соціальних служб готові підвищувати кваліфікацію з питань соціальної інтеграції та працевлаштування дітей-сиріт.

8. Певна частина дітей-сиріт не усвідомлюють власних майбутніх проблем стосовно працевлаштування та соціальної адаптації, що свідчить про їх певну споживачку позицію у питаннях соціального пристосування та сподівання на те, що проблеми вирішить хтось, або вони вирішаться без їх власної участі та докладання зусиль. Не розуміють які зусилля прийдеться докласти, які навички їм знадобляться. Власне, це не дивує, оскільки цьому сприяє виховання у дитячих будинках, основне завдання яких полягає у забезпеченні їх існування, а методи виховання є недостатньо ефективними для розвитку необхідних навичок соціальної адаптації.

9. З'ясовані потреби дітей-сиріт для їх успішної соціальної інтеграції, професійної адаптації та працевлаштування:

- навички пошуку інформації та інформації про організації, які можуть надати допомогу;
- навички поведінки в робочому колективі, культури поведінки в громадських та державних установах;
- навички ставити запитання та відповідати на них;
- навички контролювати емоції;
- навички гідного ставлення до себе як особистості та до оточуючих;
- навички безконфліктного спілкування;
- навички прийняття рішення;
- навички відповідального ставлення до проблем та їх вирішення;
- вміння критично оцінювати ситуацію і себе в ній;
- вміння планувати і раціонально використовувати бюджет;
- навички пошуку шляхів досягнення реальних цілей;
- вміння залучати різні ресурси.

Наведені результати дослідження не вичерпують всіх аспектів досліджуваної проблеми та дозволяють сформулювати **рекомендації** щодо покращення послуг у сфері соціальної інтеграції та працевлаштування сиріт:

1. Підвищувати професійну компетентність спеціалістів з метою покращення якості та рівня послуг, а також розширення їх спектру.

2. У роботі з дітьми-сиротами з питань їх соціальної адаптації та працевлаштування рекомендується обирати переважно інтерактивні форми навчання, які допомагають розвивати навички та звертатися до особистих проблем, пов'язаних з власними потребами, поступово їх усвідомлювати через власний досвід участі в їх обговоренні та випробування власних здібностей у рольових вправах.

3. Розвивати різноманітні життєві навички, оскільки переважна кількість дітей-сиріт мають дефіцит соціально корисних навичок та моделей поведінки. Заперечення існування у них будь-яких проблем є психологічним захистом від їх усвідомлення та визнання власної збитковості. Відсутність соціально корисних навичок обумовлює їх агресивність, ізолюваність, низьку мотивацію досягнень, низьку самооцінку, невпевненість у собі, відсутність самостійності у вирішенні важливих питань, соціальну непристосованість.

4. Впроваджувати систему роботи з дітьми-сиротами з оволодіння ними навичками соціальної адаптації (життєвих навичок), проведення циклу освітніх тренінгових занять в інтернатних установах, підтримуючих в СПТУ, технікумах, місцях працевлаштування.

5. Реалізувати міжсекторну взаємодію з метою організації системи комплексного надання послуг з означених проблем: проведення спільного навчання, створення дорадчого координуючого органу, організація постійно діючого діалогу між представниками служб та роботодавцями, розробка міжгалузевої програми, налагодження та розвиток зв'язків між інтернатними установами та підприємствами для формування позитивних моделей соціалізації у дітей-сиріт.

Список використаних джерел

1. Прихожан А. М. Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – СПб. : Питер, 2004. – 391 с.
2. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян [Отв. ред. Э. А. Александрин]; АН АрмССР, Ин-т философии и права. – Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1988. – 263 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 416 с.
4. Гиш Г. Введение в марксистскую социальную психологию / Г. Гиш, М. Форверг. – М. : Прогресс, 1972. – 296 с.

5. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М.: Редакционно-издательский центр Консорциума "Социальное здоровье России", 1994. – 250 с.

1. Prikhodzhan M. Psychology of abandonment / A. M. Prikhodzhan, N. Tolstykh. – St. Petersburg: Peter, 2004. – 391 p.

2. Nalchadjyan A. Socio-psychological adaptation of the person (forms, mechanisms and strategies) / A. A. Nalchadjyan [Ed. by E. A. Alexandria]; Academy of Sciences of the Armenian SSR, Institute of Philosophy and

Law. – Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1988. – 263 p.

3. Andreeva G. M. Social psychology / G. M. Andreeva. – Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1980. – 416 p.

4. Gybsh G. Introduction to Marxist social psychology / Gybsh G., M. Vorweg. – Moscow: Progress, 1972. – 296 p.

5. Belicheva S. A. Basics of Preventive Psychology / S. A. Belicheva. – M.: Publishing center Consortium "Social Health of Russia", 1994. – 250 p.

Надійшла до редколегії 27.01.14

В. Лазаренко, канд. социол. наук, доц., К. Лубяная, студ.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепропетровск

ПОТРЕБНОСТИ ДЕТЕЙ-СИРОТ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ И ТРУДОУСТРОЙСТВА

В статье презентованы результаты исследования потребностей детей-сирот в социальной интеграции и трудоустройстве, а также форм работы социальных институтов, которые оказывают помощь гражданам в сложных жизненных обстоятельствах.

Ключевые слова: дети-сироты, социализация, социальная интеграция, трудоустройство.

V. Lazarenko, Ph. D., Assoc. Prof., K. Lubyana, student

Oles Gonchar National University of Dnepropetrovsk, Dnepropetrovsk

ORPHANS' REQUIREMENTS IN THE SOCIAL INTEGRATION AND EMPLOYMENT

The results of the research of the needs of orphan children in social integration as well as forms of work of social institutions assisting in complex life circumstances are presented in the article.

Keywords: children-orphans, socialization, social integration, employment.

УДК 159.923.31

Л. Ліснівська, канд. психол. наук, доц.
Університет сучасних знань, Київ

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСІБ, ЗАЛЕЖНИХ ВІД ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

В статті розглядається необхідність створення певного терапевтичного середовища, що являє собою сукупність об'єктивних факторів, об'єднаних у програму і спрямованих на подолання дисфункційних проявів з метою формування соціально прийнятних особистісних і поведінкових якостей осіб, залежних від вживання ПАР. Проаналізовано диспозиційні особливості залежних, оскільки після зняття гострої симптоматики у них залишається позиція, сформована в результаті взаємодії з хворобою.

Ключові слова: залежні від вживання ПАР, диспозиції, установки, соціальність.

Актуальність проблеми. Сучасне суспільство загалом та громадське здоров'я, зокрема, значно потерпає від багатьох згубних наслідків, пов'язаних із розвитком проблеми залежностей. Актуальність проблеми вимагає пошуку ефективних шляхів її вирішення. Доцільним є не лише з'ясувати підстави, які впливають на розвиток уязливого, зокрема від вживання ПАР (психоактивних речовин), оскільки механізми його розвитку ще недостатньо добре вивчені, але й дотримання науково обґрунтованого процесу здійснення реабілітації із застосуванням певної сукупності реабілітаційних заходів.

Загальноприйнятною є теоретична модель, яка ґрунтується на застосуванні двох підходів до розуміння аддиктивної поведінки: біопсихосоціальної та психодинамічно орієнтованій [4]. У руслі біопсихосоціального підходу передумови виникнення залежності від ПАР є властивості функціонування людського організму, вплив соціальних факторів та внутрішня система саморегуляції. Поведінка людини закріплюється шляхом отримання винагород і покарань у випробуванні нею різних шляхів функціонування у соціумі. Але для закріплення згаданих способів у суспільстві наявна ригідність: людина всіляко протидіє спробам змінити сталі стереотипи взаємодії з оточуючим світом. Психодинамічне бачення поєднує в собі медичний/патологічний підхід та психологічну концепцію самолікування у поясненні сутності залежності. Поряд із визнанням значення впливу властивостей ПАР на організм людини, середовища і соціокультурних факторів, акцент робиться на порушеннях в індивідуальному розвитку, структурі особистості та психодинаміці залежного, тобто, його внутрішній проблематиці. Залежність розглядають як адаптивну поведінку, спрямовану на полегшення болю, і на те, щоб на деякий час підвищити спроможність володіти

собою та функціонувати. Вживання ПАР є спробою подолати базові труднощі у сфері саморегуляції.

У контексті даної проблеми є доцільним наголосити на виключному значенні родинного середовища, як чинника формування залежності, яке може як збільшувати, так і обмежувати ризик уязливого людини з метою створення сприятливих умов для нормального розвитку своїх членів. Звідси така істотна роль відводиться, так званому, родинному спадку, який діє у дорослому житті у формі норм та звичаїв, винесених з родинного дому.

Важливим завданням, яке стоїть перед фахівцями, є об'єднання зусиль і розгортання фахової дискусії щодо впровадження комплексної моделі у наданні систематичної допомоги залежним особам, оскільки врахування переважно медико-біологічних способів впливу на хворого є недостатньо. Обмеження роботи лише заходами детоксикації не дає позитивного результату. Є нагальна потреба у продовженні терапії, проведенні ресоціалізації залежних, їхньої психологічної реабілітації, без яких здійснення діяльності суб'єкта у соціальному середовищі не є ефективним.

Однією з основних задач стаціонарного лікування є створення терапевтичного середовища, що являє собою сукупність об'єктивних факторів, об'єднаних у програму і спрямованих на подолання дисфункціональних проявів з метою формування соціально прийнятних особистісних і поведінкових якостей клієнта. Важливого значення при цьому надається мотиваційному інтерв'юванню, яке використовується для того, щоб викликати поведінкові зміни шляхом надання допомоги клієнтам у дослідженні та зміні власного амбівалентного ставлення до проблеми. Провідним принципом мотиваційного інтерв'ювання є створення помітного дисонансу

© Ліснівська Л., 2014

або протиріччя між теперішньою поведінкою і важливими особистісними цілями та цінностями людини.

Доцільним є і проведення групової терапії, модель якої полягає у поєднанні гуманістичної парадигми, когнітивно-біхевіоральних стратегій консультування з психодинамічно орієнтованим підходом до розуміння групової динаміки.

Переконливим доказом необхідності створення ефективного середовища є отримані результати **дослідження, мета якого полягала** в аналізі диспозиційних особливостей осіб, залежних від вживання ПАР, оскільки після зняття гострої симптоматики у них залишається позиція, сформована в результаті взаємодії з хворобою. Ми мали з'ясувати вплив залежності на сталість та динаміку ціннісних орієнтацій, соціальних установок особистості. Ядро мотиваційної активності особистості, ставлення її до себе та до інших, життєва концепція визначається системою ціннісних орієнтацій. При цьому важливим механізмом перебудови диспозиційних структур є процес інтеріоризації індивідом нових видів діяльності. У нашому випадку мова йде про прийом реабілітації, які складають суть ресоціалізації. *Диспозиція* (лат. *dispositio* – нахил, схильність) – наперед визначений план поведінки, спосіб дії людини, в якій особистість розглядається як цілісний об'єкт і суб'єкт діяльності та соціальних відносин. Системотворюючою ознакою цього принципу виступають диспозиції особистості – певні рівні та стани, схильності і передбачуваність індивіда до певних дій. На всіх рівнях поведінка особистості, яка має досить складну структуру та включає поведінкові акти: звична дія або вчинок, поведінка у тій або іншій сфері діяльності і, нарешті, цілісна поведінка або власне діяльність у всьому її обсязі, регулюється диспозиційною системою. У кожній конкретній ситуації, залежно від мети, провідна роль належить певному диспозиційному утворенню.

В установчо-позиційній (диспозиційній) концепції В. О. Ядова підхід до структури особистості має свої особливості, де диспозиція розглядається як комплекс схильностей, готовності до повного сприйняття умов діяльності й до певної поведінки за цих умов [2]. У такому розумінні вона є дуже близькою до поняття установи (атитюду). Проте ці поняття не є тотожними. Атитюд (від англ. *attitude* – ставлення, установка) є внутрішнім станом готовності людини до дії та передусім поведінки. Атитюд формується на підставі попереднього соціально-психологічного досвіду, розгортається на усвідомленому й неусвідомленому рівні та здійснює регулятивну (спрямовує поведінку або керує нею) функцію стосовно поведінки індивіда. Він також визначає стійкий, послідовний, цілеспрямований характер поведінки в ситуаціях, що змінюються; звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення й довільно контролювати поведінку в стандартних ситуаціях; може виступати і як чинник, що зумовлює інертність дії та гальмує пристосування до нових ситуацій, котрі вимагають зміни програми поведінки.

У контексті даної проблеми доречним є більшою мірою деталізувати концепцію диспозицій В. О. Ядова [2]. Він запропонував диспозиційну структуру, центральною ланкою якої є диспозиція особистості. Аналізуючи зазначене поняття автор відзначає також, що орієнтації можуть являти собою продукт "зіткнення" потреб і ситуацій (умов), за яких потреби можуть бути задоволені. Заслуга науковця полягає в побудові теорії диспозиційної регуляції, яка враховує загальні та соціальні умови діяльності особистості, які визначають не лише специфіку мікросфери, але й детермінують вищі регулятивні сфери соціально-установчої діяльності – сис-

тему ціннісних орієнтацій особистості. Принципова новизна диспозиційної теорії полягає в тому, що кожен із елементів утворення соціальної установки (потреба – диспозиція – ситуація) розгортається в ієрархічну систему. Нижчий рівень цієї ієрархії – вітальні потреби. Вищий рівень диспозиційної ієрархії – система ціннісних орієнтацій щодо цілей життєдіяльності та засоби досягнення цих цілей, зумовлені, з одного боку, вищими потребами особистості в самоактуалізації та самоствердженні, з іншого – загальними соціальними умовами, що визначають реальні можливості цих потреб.

На нижчому рівні ієрархічної системи диспозицій знаходяться елементарні фіксовані установки. Вони формуються у найпростіших ситуаціях, на основі життєвих потреб. Ці установки позбавлені модальності (переживання "за" і "проти") і неусвідомлені. Вони не є змістом свідомості, але знаходяться в основі свідомих процесів.

До другого рівня диспозиційної структури належать соціальні фіксовані установки. Вони мають складну структуру, яка містить емоційний (оцінний), когнітивний (розумовий) і поведінковий компоненти. Соціальна фіксована установка формується на основі соціальних потреб і відповідних соціальних ситуацій. Інакше соціальна фіксована установка може бути визначена як "ставлення" або *"attitюд"*. Соціальні установки, на думку В. О. Ядова, формуються на базі оцінки окремих соціальних об'єктів або їх властивостей і окремих соціальних ситуацій чи властивостей [2].

Базові соціальні установки створюють наступний диспозиційний рівень – це загальна спрямованість інтересів особистості на ту або іншу сферу соціальної активності. Ці установки формуються на основі більш складних соціальних потреб прилучення до певної сфери діяльності і включення в цю сферу як домінуючу серед інших. Психолог вважає, що у даному випадку можна ототожнювати спрямованість особистості з тією або іншою галуззю соціальної діяльності. Соціальні установки цього рівня також містять три компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий.

Нарешті, вищий диспозиційний рівень утворюють ціннісні орієнтації, цілі життєдіяльності і засоби її досягнення, обумовлені соціальною дійсністю та особливостями життя людини. Вчений припускає, що система ціннісних орієнтацій формується на основі вищих соціальних потреб особистості і в рамках соціокультурних умов, які дають можливість реалізувати соціальні та індивідуальні цінності.

Наведена ієрархічна система є результатом усього попереднього досвіду і впливу соціальних умов. У ній вищі рівні здійснюють загальну саморегуляцію поведінки, нижчі є відносно самостійними, вони забезпечують адаптацію особистості за конкретних мінливих умов. Здебільшого розглянута концепція є спробою знайти взаємозв'язок між диспозиціями, потребами й ситуаціями, які теж утворюють ієрархічні системи. Отже, позиція і є системою поглядів, установок, уявлень, ціннісних орієнтацій стосовно умов власної життєдіяльності, які реалізуються в поведінці особистості. Цікавим тут є і те, що позиція – це власне, суб'єктивне ставлення людини, пов'язане з оцінкою навколишньої дійсності й вибором оптимальної поведінки. Дана позиція включає уявлення про себе (з урахуванням знань та уявлень щодо цінностей, атрибутів життя), сприйняття форми своєї залежності, її нюансів та особливостей, сформовані механізми психологічного захисту, стиль життя, на який наклали відбиток клінічні прояви захворювання. Особливу увагу слід надати установці вживання ПАР та її структурним особливостям: пізнавальному, емоційному та поведінковому компонентам. Безумовно дана установка

включає і ряд інших складових, які становлять певну єдність, при цьому одні з них знаходяться в активному стані, інші – в латентному. В залежності від ситуації її самореалізація відбувається за допомогою перегрупування, коли домінують то одні, то інші позиції, стикаючись з перешкодою – включаються інші складові частини, перебудовуючи, видозмінюючи сферу пізнання, породжуючи особливі емоційні стани. У залежних осіб наявна взаємодія декількох установок, при цьому присутнє явище синергізму (симбіоз установки вживання ПАР з іншими життєвими установками). При цьому досить часто залежні особи намагаються демонструвати оточуючим хибне уявлення про себе з метою збереження власного рівня домагань, проте продовжують вживати ПАР. Вони досить активно здатні демонструвати ті уявлення щодо моральності, які визначають закономірності поведінки оточуючих, при цьому вчиняють, керуючись лише власним потягом. Уважно спостерігають за поведінкою та мімікою оточуючих, звертають уваги на враження, яке на тих справляють їхні дії та переконання, створюючи таким чином "ситуацію довіри" до своїх слів. Певною мірою йдеться про високий рівень соціабельності, яка є можливістю суб'єкта підтримувати число контактів, оптимальність використання яких визначається обміном інформацією та ресурсами, так званою кооперацією (при наявності сумісництва з особами, з якими встановлені контакти). Таким чином афіліативна поведінка залежних осіб (демонстрація бажання бути членом даної групи) носить суто номінальний характер.

Основний матеріал та результати дослідження.

Ми використали методику М. Рокича "Ціннісні орієнтації", основою якої є пряме ранжування переліку цінностей [3]. В ній розрізняють два класи цінностей: термінальні – переконання в тому, що кінцева мета варта того, щоб прагнути до неї (Т-цінності), інструментальні – переконання в тому, що певний спосіб дії є найбільш дієвим у даній ситуації (І-цінності). Такий поділ відповідає поділу на цінності-цілі та цінності-засоби.

Респондентам пропонували два списки цінностей (по 18 у кожному), в якому вони надавали кожній цінності ранговий номер. Спочатку пропонували перелік термінальних, а потім інструментальних цінностей.

До нашої вибірки було включено 67 осіб чоловічої статі (віком від 30 до 37 років) та 72 хворих (віком від 38 до 45 років), які проходили стаціонарне лікування у відділенні залежностей КЗ КОР "Київської обласної психоневрологічної лікарні № 2". Всі залежні лікуються вдруге та втретє, мають вищу та спеціальну освіту. Серед чоловіків 30–37 років 3,0 % не працюють, розлучені – 16,4 %, а серед чоловіків 38–45 років непрацюючих осіб – 11,1 %, розлучених – 34,7 %. При цьому вмотивоване ставлення до лікування виявили 14,3 % залежних, а у 85,7 % осіб воно носить ситуаційно обумовлений характер. У бесіді з психологом лише 43,8 % чоловіків визнають факт захворювання на синдром залежності від алкоголю, а 12,2 % осіб взагалі відреагували повною відмовою продовжувати спілкування щодо вживання ПАР. За результатами анкетування 33,8 % опитаних щодо мети перебування у

медичному закладі зазначають: "Приїхав за допомогою, щоб швидше вийти із запійного стану", "Піклуюся про своє здоров'я", "Бажаю підлікувати внутрішні органи, обстежитися" (з протоколів).

За результатами дослідження, серед чоловіків 30–37 років домінуючими є шість термінальних цінностей. Так, 80,5 % осіб ставлять на перше місце цікаву роботу, 79,1 % залежних на друге – здоров'я, на третє – щасливе подружнє життя (76,1 %). На четвертому місці у 71,6 % чоловіків є матеріально забезпечене життя, п'ятому – наявність гарних та вірних друзів (67,1 %), шосту позицію посідає активне життя (62,6 % осіб).

Серед чоловіків 38–45 років 76,3 % опитаних ставлять на перше місце щасливе подружнє життя. На друге місце 69,4 % хворих ставлять здоров'я, третю позицію у 83,3 % осіб займає цікава робота, на четвертому місці у 66,6 % залежних – наявність гарних та вірних друзів. Матеріально забезпечене життя у 62,5% осіб знаходиться на п'ятому місці, 80,5% чоловіків надають шосту позицію свободі.

У списку інтернальних цінностей чоловіків 30–37 років, які є переліком особистісних якостей, домінуючу позицію посідає тверда воля у 68,6 % осіб, самоконтроль у 67,1 % чоловіків, а також присутня орієнтованість на ефективність у справах у 61,1 % осіб та незалежність у 58,2 % хворих.

Чоловіки 38–45 років віддають перевагу відповідальності (80,5 % хворих), самоконтролю (79,1 % осіб), незалежності (65,2 % залежних), а також орієнтованості щодо раціоналізму (57 % осіб).

Можна зробити висновок, що помітної диференціації між віковими групами не має. Проте варто зазначити, що дані мотиви є лише "знаючими", а не "реально діючими". За певних умов, одні мотиви можуть перетворюватися в інші, адже іноді результат дії виявляється більш значимим, ніж мотив, що реально збуджує цю дію [1].

Отже, отримані дані переконливо свідчать у необхідності проведення роботи по апробації інших прийомів реабілітації залежних від вживання ПАР, що становлять суть ресоціалізації особистості.

Список використаних джерел

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
2. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / В. А. Ядов. – М. : Наука, 1979. – С. 127–153.
3. Rokeach M. Values as social indicators of poverty and race relations / M. Rokeach, S. Parker // Annals of the American Academy of Political and Social Sciences, 1970.
4. Theories of Drug Use // Drugs in American Society, 5th edition / Ed. by E. Goode. – McGraw-Hill, 1999. – Ch. 3.
1. Леонтьев А. Н. Activities. Consciousness. Personality / A. N. Leontiev. – Moscow : Politizdat, 1977. – 304 p.
2. Yadov V. A. Self-control and prediction of social behavior of the person / V. A. Yadov. – Moscow : Nauka, 1979. – P. 127–153.
3. Rokeach M. Values as social indicators of poverty and race relations / M. Rokeach, S. Parker // Annals of the American Academy of Political and Social Sciences, 1970.
4. Theories of Drug Use // Drugs in American Society, 5th edition / Ed. by E. Goode. – McGraw-Hill, 1999. – Ch. 3.

Надійшла до редколегії 13.03.14

Л. Лисновская, канд. психол. наук, доц.
Университет современных знаний, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ И РЕСЦИАЛИЗАЦИЯ ЗАВИСИМЫХ ОТ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПСИХОАКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ

В статье рассматривается необходимость создания терапевтической среды, которая есть совокупностью объективных факторов, направленных на преодоление дисфункциональных проявлений с целью формирования социально принятых личностных и поведенческих качеств зависимых от употребления ПАВ. Проанализированы диспозиционные особенности зависимых, поскольку после снятия острой симптоматики у них остается позиция, сформировавшаяся в результате взаимодействия с болезнью.

Ключевые слова: зависимые от употребления ПАВ, диспозиции, установки, социальность.

L. Lisnovska, Ph.D., Assoc. Prof.
University of Modern Knowledge, Kyiv

PSYCHOLOGICAL REHABILITATION AND RE-SOCIALIZATION OF PERSONS ADDICTED WITH PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

The article considers the necessity of creating some therapeutic surroundings which is the whole complex of factors, united into the programme and aimed on overcoming dysfunctional display in order to form socially acceptable personal and behavioral qualities of the people which are depended on psycho-active substance. We analyzed specific characteristics of the addicted because after having taken down sharp symptoms the position appeared as the result of the disease is left.

Key words: people which are depended on psycho-active substance, options, disposition.

УДК 316.614

Г. Ломакін, здобувач

Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Харків

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

У даній роботі проаналізовані та розглянуті соціально-психологічні особливості та основні підходи до соціалізації у сучасному суспільстві людей, що приймали участь у бойових діях; визначені основні напрямки соціально-психологічної роботи з означеною категорією громадян для більш успішної їх (ре)адаптації в умовах мирного життя.

Ключові слова: учасники бойових дій, бойовий стрес, психічна травма, (ре)адаптація, (ре)соціалізація, реабілітація.

Проблеми, що пов'язані з соціалізацією та соціально-психологічною адаптацією у сучасному суспільстві людей, які перебували в екстремальних, пов'язаних з ризиком для життя умовах діяльності, на сьогоднішній день досить актуальна. Це обумовлено перш за все тим, що в усьому світі спостерігається стійка тенденція до збільшення чисельності техногенних катастроф, аварій, стихійних лих та військових конфліктів, які в світі впливу на особистість мають особливе значення. Подібні тенденції спостерігаються і в Україні. Досвід інших країн говорить, що участь у екстремальних подіях, пов'язаних з ризиком до життя, травмуючим чином впливає на психічне здоров'я, стан і поведінку їх учасників, ускладнює соціалізацію в суспільстві.

Ще більш своєрідним є досвід військових, що приймають участь у різних локальних конфліктах, – їх відносять до групи людей з підвищеним ризиком розвитку психогенних порушень [1]. Пов'язані зі стресом психічні розлади є одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху реадaptaції ветеранів до звичайного життя. У них виникають труднощі в (ре)соціалізації в сучасному суспільстві, спостерігаються антигромадські, антисоціальні прояви, такі як наркоманія, алкоголізм, злочинність, жорстокість, апатія, суїцид тощо, які є проявом асоціалізації особистості, як наслідку впливу умов бойових обставин.

Психологічні наслідки участі в бойових діях призводять до того, що в умовах вже мирного часу у ветеранів порушується соціальна взаємодія, виникають сімейні та проблеми з працевлаштуванням, втрачається інтерес до суспільного життя, знижується активність при вирішенні життєво важливих проблем.

За отриманими даними провідних російських військових психіатрів, що вивчають частоту та структуру санітарних втрат в збройних конфліктах та локальних війнах, в останній час суттєво змінилися втрати психіатричного профілю в бік збільшення чисельності розладів пограничного рівня (між нормою та патологією) [7]. Ці психічні порушення впливають на всі рівні людського існування і приводять до стійких особистісних змін не лише у самих комбатантів (фр. Combattant – учасник бойових дій) але і членів їх сімей та очевидців травмуючих подій, суттєво впливають на їх ресоціалізацію в суспільстві [6].

Метою даної роботи є вивчення психологічного стану людей, які приймали участь у екстремальних подіях та впливу стрес-факторів бойових обставин на особистість учасників бойових дій, їх подальшу (ре)соці-

лізацію та соціально-психологічну (ре)адаптацію до умов мирного життя, збереження їх здоров'я та працездатності.

Дослідження впливу бойового стресу на особистість ветерана (С. В. Літвінцев; Е. В. Снедков; О. Б. Довгополок; Е. М. Єпачинцева; О. М. Харитонов; Г. М. Тимченко; Т. Б. Дмитрієва, В. Г. Василевський, Г. О. Ростовцев; Г. О. Фастовець тощо) довели, що його наслідки можуть бути більш суттєвими та тривалими ніж наслідки стресу мирного часу із-за кумульованих (накопичених) в душі, в пам'яті неодноразово пережитих жахів війни, фізичного та психічного перенапруження. Статистичні дані також свідчать, що на кожного загиблого на війні військовослужбовця приходиться один випадок самогубства ветеранів в період після проходження військової служби [7]. Таким чином, війна ще дуже довго впливає на її учасників. І тут на перше місце виходить питання про необхідність їх ресоціалізації в сучасному суспільстві, реадaptaції до умов мирного життя.

Отже **актуальність** порушеної теми обумовлюється необхідністю систематизації теоретичних та практичних знань про природу і типові прояви бойового стресу у учасників бойових дій, що необхідно для визначення шляхів подолання наслідків війни у ветеранів, з метою їх (ре)соціалізації в сучасному суспільстві та (ре)адаптації в мирному житті.

Об'єктом даної роботи є проблеми ресоціалізації та реадaptaції, що притаманні інвалідам війни та учасникам бойових дій, їх наслідки і методи вирішення.

Предмет – це психологічні наслідки участі у бойових діях, які проявляються у вигляді психічної травми бойового стресу і порушують процес (ре)соціалізації ветеранів в умовах мирного життя.

Те, як участь у бойових діях впливає на психіку людини, що побувала в екстремальних умовах, особливо солдата, віддавна служило предметом досліджень, переважно клініцистів, а в останні десятиріччя ці проблеми стали активно вивчати психологи та соціологи. Були підняті проблеми, пов'язані з реабілітацією, адаптацією військовослужбовців до умов мирного життя, які повернулися з війни у Афганістані та з інших локальних війн. І особливо гостро ці проблеми стали після аварії на Чорнобильській АЕС, землетрусу у Вірменії, Японії та інших промислових і стихійних катастроф. Багаторічні дослідження, під керівництвом Н. В. Тарабріної, довели, що "після впливу бойового травматичного психологічного стресу учасникам бойових дій приходиться

фактично заново відновлювати в умовах мирного життя структуру свого суб'єктивного життєвого простору, в тому числі і структуру взаємин стосунків, самооцінки та смисложиттєвих орієнтацій" [7].

Позначимо, що особливості життя за бойових умов, за дослідженням військових медиків та психологів, призводять до того, що соціальний стан індивіда після звільнення у запас характеризується так званою кризою ідентичності, тобто втратою цілісності та віри у своє соціальне призначення. Це виявляється в порушеннях здібності учасників бойових дій оптимально проявляти себе у складних соціальних взаємодіях, в котрих і формується самореалізація людської особистості [2]. Багато з цих людей втратили зацікавленість до громадського життя, знизилась їх активність при вирішенні своїх життєво важливих проблем. Також спостерігається і втрата здібності до співпереживання і необхідності у душевній близькості з іншими людьми.

Майже половина опитаних військовослужбовців, що приймала участь у бойових діях свідчать, що вони не можуть знайти порозуміння ні в суспільстві, ні у родині. Кожен четвертий з них має труднощі при спілкуванні у трудових колективах, а кожен другий змінював своє місце роботи декілька разів. Порушення здібності підтримувати соціальні зв'язки впливає і на сімейні стосунки (спостерігається дуже високий рівень розпадків шлюбу) [7].

Ще більш гостру психологічну драму відчувають інваліди, а також ті, хто втратив своїх близьких [5]. Повертаючись до повсякденного життя після впливу екстремальних подій, військовослужбовці ніяк не можуть адаптуватися до мирних умов. Страх, агресивність, підозрілість стають для багатьох з них постійними супутниками життя [3].

Отже, поряд з багатьма наслідками війни (економічні, політичні) існують не менш важливі психологічні та соціальні наслідки.

Перебування в екстремальних умовах характеризується впливом на психіку людини стрес-факторів підвищеної інтенсивності [2]. Тривалість їх впливу, а також психотравмуючий характер можуть сприяти виникненню змін у психічній діяльності, знижуючи ефективність життєдіяльності в соціальній сфері, як в середовищі дії, в якому відбувається процес розширення та примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом вже в мирних умовах. При цьому поширюється і коло жертв, в котре потрапляють не тільки самі учасники подій, але і їх родичі.

В джерелах сучасної концепції соціалізації (А. Бандура, Г. Тард, Т. Парсонс) процес соціалізації розглядається в широкому (філогенез) та вузькому розумінні цього поняття (процес включення людини в соціальне життя шляхом активного засвоєння нею норм, цінностей та ідеалів). Та розглядається, як типовий (формуванням типових для певної спільноти стереотипів поведінки) і одиничний процеси (пов'язаний з індивідуалізацією особистості, виробленням нею власної лінії поведінки, набуттям особистого життєвого досвіду, тобто зі становленням індивідуальності) і реалізується через соціальну адаптацію та через процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє "Я", тобто через інтеріоризацію (лат. *interior* – внутрішній) [6].

Отже, можемо зауважити, що соціалізація учасників бойових дій після повернення до умов мирного життя виступає як ресоціалізація, тобто відновленням порушених якостей особистості (довоєнних), що необхідні їй для повноцінної життєдіяльності в суспільстві; та через процес соціальної реабілітації – поновлення, включен-

ня в нормальний процес соціалізації осіб, які пережили бойовий стрес.

Свідченням того, що колишні учасники бойових дій мають труднощі в соціальній адаптації, як виду взаємодії особи із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін, до умов мирного життя, є їх конфліктна поведінка в соціальній середі: нездатність прийняти нові правила "гри", небажання іти на компроміси, спроби вирішувати суперечки мирного часу звичними силовими методами. Колишні вояки підходять до мирного життя з фронтовими мірками та переносять військовий досвід поведінки на мирний час, хоча ідесь у глибині душі розуміють, що це неприпустимо. Після бойового гартування компроміси мирного часу, коли "ворог" формально таким не є і застосування до нього звичних методів боротьби заборонено Законом, зазвичай виявляється складним для психологічного сприйняття тими, у кого виробилась миттєва та загострена реакція на небезпеку. Багатьом ветеранам взагалі важко стримуватися, виявляти гнучкість, відмовлятися від звички будь-що братися за зброю – у прямому чи переносному значенні цього слова. Деякі починають пристосовуватися, намагаючись не виділятися серед інших. Іншим це не вдається, і вони залишаються "бійцями" на все подальше життя. Яка ж із двох цих тенденцій у психологічному потенціалі учасників бойових дій (творча або руйнівна) буде домінувати за мирних умов, напряму залежить від індивідуальних особливостей ветерана, а також від умов, у яких вони опиняються після повернення з війни [10].

Слід також відмітити, що соціальна реабілітація та реадaptaція учасників бойових дій до умов мирного життя характеризується напруженими відносинами між ними та суспільством. Більшість ветеранів негативно ставляться до представників влади, вважають, що держава їх зрадила, у них виникає бажання вимістити накопичений душевний біль за безглузде кровопролиття та загибель своїх товаришів. Життєвий досвід цих людей досить самотній та унікальний, він надто сильно відрізняється від досвіду людей що не воювали, що і породжує непорозуміння з боку основної маси населення. Громадянське суспільство, як правило, ставиться до колишніх вояків з непорозумінням та побоюванням, що тільки посилює хворобливу реакцію ветеранів на таке ставлення, яке вони сприймають та розцінюють з приたまанням їм фронтовим максималізмом [7].

У новій соціальній ситуації, до якої потрапляють учасники локальних воєн та збройних конфліктів, їх екстремальний досвід стає непотрібним, а вони (ветерани) у свою чергу не в змозі від нього відмовитися. Виявляється таке психологічне протиріччя: військова дисципліна, необхідність беззаперечного виконання наказу, підлеглість своїм військовим командирам ведуть до обмеження особистої свободи, але в свою чергу екстремальні умови війни виробляють у рамках цієї жорсткої військової системи і такі якості, як рішучість, ініціативність, винахідливість, здібність до самостійних дій в скрутних обставинах – бо виживає той, чия реакція швидше, а прийняте рішення буде найбільш адекватним до цієї конкретної обставини [4]. Тому і виходить, що слухняний виконавець, що звик до військового розпорядку, погано пристосований до життя у громадянському суспільстві, в той же час нерідко виявляється сильною, вольовою, незалежною особистістю, що усвідомлює свою винятковість, що має специфічний досвід та особисту систему поглядів. За мирних обставин такі люди, як правило, стають незручними для керівників своєю самостійністю, сміливістю та фронтовим максималізмом, саме тими якостями, які допомогли уціліти на війні.

Ветерани війни вимушені шукати шляхи до застосування своїх сил, енергії та досить специфічного досвіду

там, де як їм здається, вони потрібні, де їх розуміють та сприймають такими, які вони є: намагаються знову потрапити на війну (їдуть до "гарячих" точок), влаштовуються до силових відомств, а інколи їдуть до кримінальних угруповань – туди, де може бути потрібен їх специфічний досвід та навички. За соціологічними даними, 75 % опитаних виявляли бажання повернутися до Чечні (річ іде про учасників бойових дій у Чечні, РФ), також це стосується і учасників інших конфліктів, або у будь яку іншу "гарячу" точку, причому практично кожен четвертий міг би це зробити без усяких роздумів. А до 12 % учасників локальних конфліктів минулих років виявляли бажання присвятити своє життя військовій службі за контрактом у будь-якій армії, що воює [9].

Зазначимо, що соціалізація ветеранів відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості [6]. Спогади та загальне минуле, яке не відоме ні рідним, ні знайомим, зближують ветеранів та примушують їх тягтися один до одного. Так формуються громадські об'єднання та спілки учасників бойових дій. Усвідомлення приналежності до "особливої касты" на довгі роки зберігає між ветеранами бойових дій теплі, довірливі стосунки. Вони прилучається до групи учасників бойових дій, намагаючись стати її частиною, досягнути почуття "Ми" і почуття "Я" серед "Ми", що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду. Ветерани намагаються допомогти один одному та підтримувати в оточуючому їх соціумі, де інші ставляться до них без належного порозуміння, з підозрілістю та настороженістю.

Можемо зазначити, що накопичений, кумульований за довгі роки роботи в Харківській міській Спілці ветеранів Афганістану досвід роботи з означеною категорією громадян відіграє свою позитивну роль в соціалізації ветеранів, сприяє їх адаптованості в суспільстві.

Розглядаючи зміни фізичного та психологічного стану учасників бойових дій, спираючись на дані світової статистики, можна говорити, що кожен п'ятий учасник при відсутності будь яких фізичних ушкоджень страждає нервово-психічними розладами, а серед поранених, що отримали каліцтва – кожен третій. Інші наслідки, котрі проявляються після екстремальних впливів, починають виявлятися через декілька місяців по поверненню до умов мирного життя [3]. Це різноманітні психосоматичні захворювання. За даними експертів військово-медичної академії у учасників бойових дій (у порівнянні з людьми, які не перебували в бойових обставинах) у два-три рази вище вірогідність таких захворювань, як гіпертонія, виразка шлунка та дванадцятипалої кишки. Загальний стан здоров'я характеризується слабкістю, погіршеною працездатністю, головними та серцевими болями, сексуальними розладами, порушеннями сну, фобічними реакціями тощо, а у інвалідів доповнюється ще й проблемами, пов'язаними з отриманими пораненнями та травмами [7].

Психологічні розлади та прояви дезадаптації у військовослужбовців виникають, як правило, після впливу травмуючих психіку умов бойових обставин та, більш того, здатні виникати несподівано, через довгі роки, на фоні загального благополуччя. У симптомокомплексі, що їх супроводжує, всі симптоми пов'язані між собою, і прояви одного із них породжують інший. Следствием цих проявів виступають депресивні стани, що тільки ускладнюють взаємодію ветеранів в соціальному середовищі. В основі психічної травми можуть бути усвідомлювані і неусвідомлювані зміни фізіологічної, емоційної,

когнітивної (інтелектуальної) і поведінкової складових системи регуляції. Але якщо безпосередньо у позначеній стресовій ситуації дані зміни можна вважати нормою, то в мирному житті вони часто викликають дезадаптивні реакції і виглядають як психічні відхилення, але по суті це не що інше, як глибоко закоренілі способи поведінки, пов'язані з екстремальними подіями у минулому [3]. Після повернення до мирних обставин на вже наявні, пов'язані з військовою психічною розладами, нашіруються нові розлади, обумовлені стресами, пов'язаними з соціальною дезадаптацією. Ветерани підходять до мирного життя з фронтовими мірками і переносять військовий спосіб поведінки на мирний ґрунт; у них особливим чином з'єднуються способи поведінки, що сформувалися під впливом стрес-факторів бойової обстановки, і колишні (довоєнні) способи поведінки.

Подолання індивідом психотравмуючого впливу стресорів бойових обставин залежить від трьох факторів: характеру психотравмуючих подій, індивідуальних характеристик ветеранів та особливостей умов, в які ветеран потрапляє після повернення з війни. Взаємодія цих трьох факторів з процесом когнітивної переробки психотравмуючого досвіду (поєднання уникнення спогадів з періодичним їх повторенням) приводить або до зростання психічного напруження, або до поступової асиміляції психотравмуючого досвіду. В результаті чого можливі: психічна рестабілізація або десоціалізація. Впливаючи на умови, в які потрапляє ветеран і змінюючи їх, можливо позитивно змінювати і індивідуальні характеристики ветерана. В цьому і полягає особливість реабілітаційних заходів та соціально-психологічної роботи з успішною реадaptaції учасників бойових дій в мирних умовах [7].

Основними сферами соціалізації є діяльність, спілкування та самосвідомість. Залучення учасників бойових дій до соціальної активності, сумісної діяльності через Спілки ветеранів дає змогу комбатантам виражати себе як суспільними індивідами, проявляти особистісні смисли, виявляти самостійність, ініціативу, творчість та професіоналізм, засвоювати нові види активності. У сфері спілкування відбувається поглиблене розуміння себе та інших учасників комунікативного процесу, збагачення змісту взаємодії та сприйняття людьми одне одного, а у сфері самосвідомості передбачається становлення "Я-концепції" індивіда, осмислення свого соціального статусу, засвоєння соціальних ролей, формування соціальної позиції, моральної орієнтації. Двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків і активне їх відтворення. Тобто людина не тільки адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, а й завдяки своїй активності перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки [6].

Впливаючи на умови, в які потрапляє ветеран, залучаючи ветеранів до соціальної активності, сумісної діяльності через громадські та ветеранські об'єднання, можливо впливати і на процес соціалізації, що охоплює всі аспекти залучення особистості до культури, навчання і виховання, за допомогою яких людина набуває соціальності, спроможності брати участь у соціальному житті.

Отже, можемо стверджувати, що на вищезазначені прояви дезадаптації, які спостерігаються у ветеранів за умов мирного життя, значний вплив мають психічні розлади, як наслідок екстремальних ситуацій участі у бойових діях. Тому край важливою для ветеранів є організація реабілітаційних заходів, яка повинна носити комплексний характер, з урахуванням індивідуальних особливостей ветерана. Поряд з медичною допомогою треба надавати і психологічну. Ветерани потребують не

лише соціальної допомоги, а й психотерапії, психокорекції, зняття емоційного напруження.

Важливою, на наш погляд, є і попереджувальна діагностика. Виявлені особливості слід враховувати при організації реабілітаційних заходів з учасниками бойових дій, інвалідами війни та членами сімей загиблих (померлих) ветеранів, що і буде сприяти успішній інтеграції колишніх воєнків у суспільному просторі, знижуючи напруженість у соціальних відносинах, сприяти їх ресоціалізації в мирних умовах.

Одним із шляхів в психосоціальної та психокорекційній роботі з означеною категорією громадян є діяльнісний підхід, теоретично розроблений О.М. Леонтьєвим і який дозволяє більш якісно та глибоко осмислити особистість ветерана та його потреб. Залучення ветеранів до соціальної активності (діяльності) дає змогу корегувати прояви дезадаптації особистості. Соціальна активність допомагає індивіду в процесі діяльності переосмислити травматичний досвід і може виступати запорукою подолання негативних психологічних наслідків бойових дій, катастроф та стихійних лих таких, як: психосоматичні розлади, емоційні і особистісні порушення, порушення в когнітивній сфері. В процесі соціальної діяльності можлива профілактика та психокорекція міжособистісних стосунків та успішності адаптації постраждалих в суспільстві.

Таким чином практична спрямованість та перспективи даної роботи полягають в систематизації сучасних теоретичних та практичних знань у вивченні соціально-психологічних особливостей процесу (ре)соціалізації учасників бойових дій в мирному житті.

Список використаних джерел

1. Абдурахманов Р. А. Психологические проблемы послевоенной адаптации ветеранов Афганистана / Р. А. Абдурахманов // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13, № 1. – С. 131-134.
2. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса / Л. А. Китаев-Смык. – М.: Наука, 1983. – 367 с.

Г. Ломакин, соискатель

Харьковский национальный педагогический университет имени Григория Сковороды, Харьков

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ УЧАСТНИКОВ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

В данной работе проанализированы и рассмотрены социально-психологические особенности и основные подходы к социализации в современном обществе людей, которые принимали участие в боевых действиях; обозначены основные направления социально-психологической работы с данной категорией граждан для более успешной их (ре)адаптации в условиях мирной жизни.

Ключевые слова: участники боевых действий, боевой стресс, психическая травма, (ре)адаптация, (ре)социализация, реабилитация.

G. Lomakin, competitor

Gregory Scovoroda National Pedagogical University of Kharkiv, Kharkiv

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF COMBATANTS' RESOCIALIZATION PROCESS

In this work were analyzed and considered socio-psychological features and main approaches to socialization in the modern society of people who took part in military actions; defined main directs of socio-psychological works with special category of citizens for more successful (re)adaptation in society of peaceful life.

Key words: participants of the military actions, combat stress, psychic trauma, (re)adaptation, (re)socialization, rehabilitation.

УДК 316.6

Т. Мандзик, студ.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ВИХОВНИЙ СТИЛЬ БАТЬКА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТОВАНOSTІ ПІДЛІТКІВ

У статті розглянуто проблему виховних стилів батька в суб'єктивному сприйнятті підлітками, його значення для формування соціально-психологічної адаптованості та домінуючого типу ставлення підлітка до оточуючих в комунікативній сфері. Докладно проаналізовано важливість батька в вихованні дитини та вплив різних моделей його поведінки на формування особистісних рис підлітка.

Ключові слова: стилі батьківського виховання, соціально-психологічна адаптованість, соціально – психологічна дезадапованість, типи ставлення особи до інших.

Вступ. Батьки передають дитині моделі поведінки, характерологічні особливості, і навіть способи вирішення проблем, чим самим сприяючи соціально-психологічній адаптації дитини.

3. Ломакин Г. И. Роль социальной активности в коррекции ПТСР у ветеранов / Г. И. Ломакин // Проблемы экстремальной та кризисной психологии. Сборник научных работ. Вып. 11. – Харьков: НУЦЗУ, 2012. – С. 109-120.
4. Лесной Н. После войны / Н. Лесной. – ГЕО, 2006. – № 2. – С. 104-108.

5. Посттравматическое стрессовое расстройство. Предисловие. – 2005. – С. 3-4.
6. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / Ирина Германовна Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.

7. Орбан-Лембрик Л. Е. Социальная психология: Пособие. У 2-х кн. Кн. I: Социальная психология личности и сплочения / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либидь, 2004. – 576 с.
8. Підчасов Є. В. Аналіз соціально-психологічних проявів ПТСР в осіб, які приймали участь в бойових діях / Є. В. Підчасов, Г. І. Ломакин // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вып. 10. – Харьков: НУЦЗУ, 2011. – С. 86-98.

9. Психосоциальная работа с участниками локальных боевых действий: Метод. пособие / Сост. М. А. Костенко, Н. Б. Костенко, А. В. Урезков. – М.: АСТ, 2000. – 198 с.
10. Сенявская Е. С. Войны XX столетия: социальная роль, идеология, психология комбатантов и посттравматический синдром / Елена Спартаковна Сенявская. – История. – 1999. – № 43. – С. 39-72.

1. Abdurahmonov R. A. Psychological problems of postwar adaptation of veterans of Afghanistan / R. A. Abdurahmonov // Psychologicheskij Jurnal. – 1992. – V. 13, № 1. – P. 131-134.
2. Kitaev-Smyk L. A. Psychology of stress / L. Kitaev-Smyk. – Moscow: Nauka, 1983. – 367 p.

3. Lomakin G. The role of social activity in the correction of PTSD in veterans / G. I. Lomakin // Extreme problems and crisis psychology. Collected Works. Iss. 11. – Kharkov: NUTSZU, 2012. – P. 109-120.
4. Lesnoy N. After the war / N. Lesnoy. – GEO. – 2006. – № 2. – P. 104-108.
5. Post-traumatic stress disorder. Foreword. – 2005. – P. 3-4.

6. Malkina-Pych I. G. Psychological assistance in crisis situations / Irina Germanovna Malkina-Pych. – M.: Izdatel'stvo EXMO, 2005. – 960 p.
7. Orban-Lembryk L. E. Social Psychology: Handbook: In 2 Vol. Book I: Social psychology of personality and communication / L. E. Orban-Lembryk. – K.: Lybyd', 2004. – 576 p.

8. Pidchasov E. V. Analysis of socio-psychological manifestations of PTSD in individuals who took part in the fighting / E. V. Pidchasov, G. Lomakin // Extreme problems and crisis psychology. Collected Works. Iss. 10. – Kharkov: NUTSZU, 2011. – P. 86-98.
9. Social work with local actors fighting: Method. Manual / Comp. M. A. Kostenko, N. B. Kostenko, A. V. Urezkov. – M.: AST, 2000. – 198 p.
10. Senyavskaya E. S. Wars of the twentieth century: the role of social ideology, psychology combatants and PTSD / Elena Spartakovna Senyavskaya. – Istoriya. – 1999. – № 43. – P. 39-72.

Надійшла до редколегії 08.11.14

але за умов швидкого зростання темпу життя та збільшення факторів, які впливають на умови існування особи, чим підвищують вимоги до людини як члена суспільства, дослідження факторів адаптації набуває значної актуальності. Саме сім'я як один з основних інститутів соціалізації особистості дає дитині основне підґрунтя в сприйнятті навколишньої дійсності, створенні домінуючого типу ставлення особи до інших, тобто транслює зразки поведінки в найважливіших життєвих сферах – емоційній, комунікативній, інтелектуальній тощо.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Питаннями батьківсько-дитячих стосунків займався фахівець з різних сфер науки – психологи, педагоги, філософи тощо. Теоретичну базу для дослідження складають психологічні концепції та ідеї, розгорнуті в працях Е. Ейдемлера, В. Юстіккіса, Е. Трифонової, М. Лавренцевої, Є. Туманової, які досліджували чинники батьківського виховання та порушення ролей дитини в сім'ї. Серед зарубіжних дослідників варто виділити роботи В. Сатир, Г. Крайг, Е. Еріксона, А. Броді, Д. Бомрінд, Е. Фромма, які зробили великий внесок до розуміння специфіки взаємодії дитини і батьків [5, 7]. Особливу увагу варто звернути на дослідження А. Долінського, який в своїй праці "Zachowania młodzieży w sytuacjach społecznych jako wzorów rodzinnych" ("Поведінка молоді в суспільних ситуаціях як трансмісія батьківських зразків") описав процес та особливості передачі моделей поведінки від батьків до дитини в різних сферах (комунікативній, емоційній, інтелектуальній тощо) [9].

На сьогоднішній день дослідження образу батька в підлітків є нечисленними, хоча з кінця 1970-х років ми можемо спостерігати зростання зацікавлення дослідниками цією темою. А. Адлер підкреслював роль батька в формуванні у дитини соціального інтересу. Д. С. Аківіс вказує в своїй роботі "Любов батька", що позитивні стосунки з батьком пов'язані з такими якостями дітей як емоційна стабільність, оптимізм, високий рівень самоконтролю, розуміння соціальних норм, більш високий рівень соціальної адаптації [3]. Низка дослідників підкреслюють, що батьківство впливає на ставово-рольову ідентифікацію дитини (З. Фрейд, Ш. Барт), інтелектуальний розвиток (Р. Бернс, Б. Кочубей), засвоєння моральних норм (О. Б. Чиркова), емоційно-особистісну сферу дитини (Е. О. Смирнова) [1, с. 88].

Серед останніх досліджень можемо виділити дослідження А. М. Прихожан, яка виявила, що емоційно благополучні підлітки позитивно сприймають батька, відзначаючи такі його якості як турботливість і прийняття, а підлітки з підвищеним рівнем тривожності оцінюють батька як менш турботливого і більш контролюючого, і разом з тим домінантного та надійного (2000). Роботи Л. І. Вассерман, А. І. Подольського, Е. Е. Роміцина, І. А. Горькової та ін. виявили зв'язок між окремими аспектами стилів виховання батька в суб'єктивному сприйнятті підлітками з вираженістю в них симптомів депресії, тривоги, делінквентної поведінки (2004). Питання впливу стилів виховання батька в своїх статтях розкривають І. В. Павлов, А. М. Скрибченко, У. Ю. Савастьянова, які займаються вивченням взаємодії батько-дитина, досліджують психологічні аспекти впливу батьківства на соціалізацію та становлення особистості [1, 3].

Постановка проблеми. Оглядаючи наукову літературу, ми можемо знайти багато посилань на важливість саме постаті матері (важливість її опіки, прийняття, любові тощо) у формуванні особистості дитини, і в той же час батько далеко не завжди розглядається як один з ключових важелів, який теж може керувати та впливати на цей процес: досить тривалий період батькові відводилася вторинна роль в вихованні дитини, оскільки основні його функції зосереджувалися на матеріальному забезпеченні сім'ї та психологічній підтримці матері, яка

виконувала провідну роль в цьому процесі. В нашій роботі за допомогою аналізу вже існуючого матеріалу з даної тематики та проведення дослідження ми постаємо з'ясувати, яким чином суб'єктивне сприйняття підлітком стилю поведінки батька впливає на формування його соціально-психологічної адаптивності. Це виявляється в наявності таких психологічних феноменів як оцінка, розуміння і прийняття нею навколишнього середовища і самої себе, їх будови, вимог, завдань [6, с. 9]) та комунікативної сфери, зокрема типові ставлення до оточуючих. Саме такий аспект розгляду і зумовлює актуальність теми дослідження.

Основним завданням нашої роботи було дослідити рівень адаптованості-дезадапованості в системі міжособистісних стосунків у досліджуваних, діагностувати домінуючий тип ставлення підлітка до інших людей, визначити установки, поведінку і методи виховання батьків в світлі бачення їхніми дітьми в підлітковому віці та особливості взаємин підлітків з їхніми батьками.

Результати дослідження. Згідно з метою нашої роботи, тобто з'ясування суб'єктивного сприйняття підлітками батьківського стилю виховання на їхню соціально-психологічну адаптованість, була сформована вибірка досліджуваних. Вибірку склали учні 8-9 класів спеціалізованої школи № 75 імені Лесі Українки м. Львова. Серед опитуваних налічувалося 37 хлопців і 36 дівчат (всього 73 особи). Всі досліджувані живуть в повних сім'ях, тобто виховуються двома батьками.

В нашому дослідженні були використані наступні методики:

1) опитувальник "Поведінка батьків та ставлення підлітка до них" Е. Шафера, який допоміг дослідити бачення підлітками установок, поведінки і методів виховання, які до них застосовують батьки. Даний опитувальник містить 5 шкал, які окремо характеризують оцінку матері сином, оцінку матері дочкою, оцінку батька сином і оцінку батька дочкою. В опитувальнику наявні наступні шкали: позитивного інтересу, директивності, ворожості, автономності та непослідовності;

2) опитувальник "Діагностика міжособистісних ставлень" Т. Лірі, призначений для визначення домінуючого типу ставлення в особи до оточуючих. Цей опитувальник включає в себе 8 шкал, які характеризують типи ставлень: домінування, впевненість в собі, консерватизм, скептицизм, поступливість, залежність, конформізм, чуйність;

3) "Опитувальник соціально-психологічної адаптованості" (СПА) К. Роджерса і Р. Даймонда, спрямований на визначення ступеню адаптованості-дезадапованості в системі міжособистісних стосунків. В дану методику входить 8 шкал: адаптація, самосприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність, прагнення до домінування, шкала правдивості та шкала ескапізму (втечі від проблем);

4) опитувальник "Взаємодія Батьки – Дитина" (підлітковий варіант), за допомогою якого ми визначили, як підлітки оцінюють особливості ставлення своїх батьків до них. Опитувальник містить такі 10 шкал: невимогливість – вимогливість, м'якість – строгість батьків, автономність – контроль щодо дитини, емоційна дистанція – емоційна близькість дитини до батьків, відсутність співпраці – співпраця, незгода – згода між дитиною та батьками, непослідовність – послідовність батьків, авторитетність батьків, задоволеність відносинами дитини з батьками.

Аналіз та інтерпретація даних здійснювалася на основі використання методів кореляційного аналізу Ч. Спірмена, порівняльного аналізу за t-критерієм та факторного аналізу.

Наведемо результати порівняльного аналізу між досліджуваними за критерієм "стать" (рис. 1). З отриманих даних видно, що хлопці частіше відчувають на собі

прояв директивності ($t=11,32$ при $p<0,05$), ворожості ($t=7,54$ при $p<0,05$) та непослідовності ($t=10,11$ при $p<0,05$) батька, в той час коли прояв перерахованих

критеріїв до дівчат значно нижчий: директивність батька ($t=9,44$ при $p<0,05$), ворожість батька ($t=5,22$ при $p<0,05$) та непослідовність батька ($t=8$ при $p<0,05$).

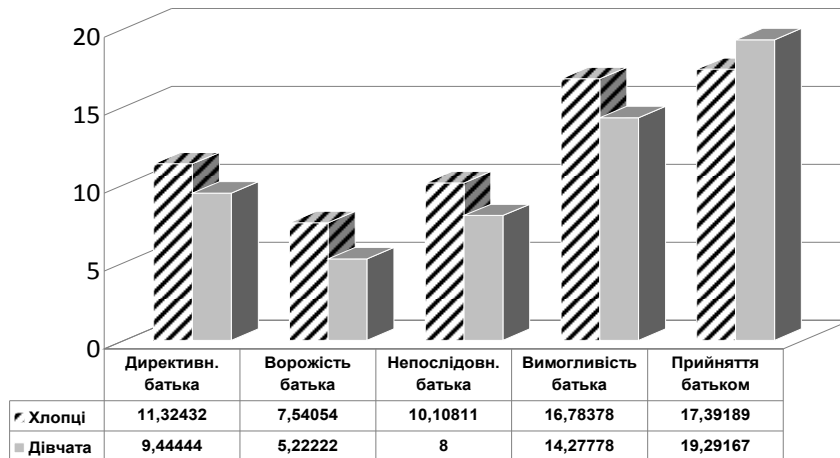

Рис. 1. Діаграма показників хлопців та дівчат за опитувальниками "Поведінка батьків та ставлення підлітка до них" Е. Шафера та "Взаємодія Батьки – Дитина"

Отримані дані можна проінтерпретувати наступним чином: як ми бачимо, в своїй поведінці батько в більшій мірі проявляє вимогливість, прагнення до контролю та ворожість до хлопців, ніж до дівчат. Також батько в своїх діях та вимогах до хлопців менш послідовний, в більшій мірі старається контролювати їхню поведінку, прагне домінувати над ними та скеровувати їхню діяльність, тобто бути в певній мірі наставником, в порівнянні з дівчатами. Це можна пояснити певним чином гендерними стереотипами: хлопець має рости "справжнім" чоловіком, а цього можна досягнути тільки застосовуючи певні міри директивності, також хлопці в своїй поведінці частіше, ніж дівчата, проявляють схильність до афективності, агресії та бажання до самостійності, це і може призвести до прояву ворожості та нерозуміння з боку батьків.

Порівняльний аналіз хлопців і дівчат за опитувальником "Взаємодія Батьки – Дитина" (рис. 1) дав такі результати: хлопці зазнають вищої вимогливості з боку батька ($t=16,78$ при $p<0,05$), ніж дівчата ($t=14,28$ при $p<0,05$), та меншого прийняття батьком ($t=17,39$ при $p<0,05$), в порівнянні з дівчатами ($t=19,29$ при $p<0,05$).

Отож, батько ставить вищий рівень відповідальності перед хлопцями, ніж перед дівчатами. Це можна пояснити тим, що батько сам відчуває більшу відповідальність в вихованні хлопчика, ніж дівчинки, чий виховання має займатися в більшій мірі матері. Батько прагне передати хлопцю свої вміння, знання та чоловічі риси, тому і вимоги до нього стоять більші, адже в цьому випадку він більше йому віддає, тому і прагне в заміні більшого. Прийняття батьком дитини, корелює з попередніми результатами: воно проявляється в прийнятті чи

відторгненні особистісних якостей дитини й її поведінкових проявів, тобто чим більше ставиться вимог до дитини, тим більше хочеться ідеального виконання твоїх наказів та відповідності до бажаного.

При подальшому опрацюванні даних ми провели аналіз на виявлення крос-кореляційних зв'язків. Зупинимось на найбільш значущих моментах.

Існує пряма залежність між позитивним інтересом батька до підлітка та проявленням конформізму в ставленні до інших ($r=0,244$ при $p<0,05$), рівнем адаптивності підлітка ($r=0,317$ при $p<0,05$), прийняттям інших ($r=0,271$ при $p<0,05$), емоційним комфортом ($r=0,283$ при $p<0,05$), інтернальністю ($r=0,302$ при $p<0,05$) та обернений зв'язок з показниками ескапізму ($r=-0,251$ при $p<0,05$) (табл. 1). Зі збільшенням позитивного інтересу батька до підлітка зростає рівень конформізму підлітка в стосунках з оточуючими, адаптивності підлітка, прийняття інших, емоційного комфорту, інтернальності та знижується прагнення втечі від проблем. Це означає, що чим більше в поведінці батька проявляється постійність, він виявляє увагу, теплоту та відкритість до підлітка, тим більш ймовірно, що підліток орієнтуватиметься на думку оточуючих, шукатиме соціального схвалення, така людина в колективі є комунікабельною, активно взаємодіє з групою. Також такі підлітки більш адаптовані до навколишньої дійсності, не прагнуть до втечі від реальності в мрії, очікують позитивного ставлення від оточуючих, беруть на себе відповідальність за те, що з ними відбувається та в більшій мірі переживають позитивні емоційні стани.

Таблиця 1

Крос-кореляції стилів виховання батька в суб'єктивному сприйнятті підлітками та їхніх особистісних характеристик				
Correlation (N=73; $p<0,05$)				
	Позит. інтерес батька	Директивність батька	Ворожість батька	Непослідовність батька
Сать	---	-0,26	-0,244	-0,302
Домінування	---	0,236	---	---
Консервативність	---	0,318	---	---
Залежність	---	0,252	0,329	0,291
Конформізм	0,244	---	---	---
Адаптація	0,317	---	-0,43	-0,267
Самоприйняття	---	---	-0,364	-0,288
Прийняття інших	0,271	---	-0,34	---
Емоц. комфорт	0,283	---	-0,315	---
Інтернальність	0,302	---	-0,374	-0,245
Ескапізм	-0,251	---	0,327	0,292

За отриманими даними видно, що існує пряма залежність між директивністю батька до підлітка та проявом домінування ($r=0,236$ при $p<0,05$), консервативності ($r=0,318$ при $p<0,05$) та залежності ($r=0,252$ при $p<0,05$) в ставленні до інших та обернений зв'язок з статтю ($r=-0,26$ при $p<0,05$) (табл. 1). Зі збільшенням прояву батьком директивності щодо підлітка зростає переважання таких типів ставлення до інших як домінування, залежність та консервативність. Також обернений зв'язок зі статтю вказує на те, що батько більше проявляє директивність в поведінці щодо хлопців, ніж дівчат. Ці дані можна проінтерпретувати наступним чином: чим більше батько в своїх діях щодо підлітка пропагує свою авторитетність, "розумну строгість", то тим ймовірніше в підлітків будуть доминувати у ставленні до інших дві протилежні форми: з одного боку – формування лідерської, егоїстичної, в певній мірі деспотичної до інших позиції особистості, яка враховуватиме лише своїх інтереси, а з другого це буде сприяти формуванню несамоїсної, залежної особистості. Така амбівалентність може бути пояснена тим, що з одного боку підліток старатиметься імітувати в спілкуванні з оточуючими надбаний ним від батька домінуючий стиль поведінки, але з іншого боку він все-таки залишатиметься підпорядкованим і залежним від батька, що не даватиме йому почуття повної свободи та впевненості в собі.

Також існує пряма залежність між ворожістю батька в ставленні до підлітка та проявом залежності у стосунках з іншими ($r=0,329$ при $p<0,05$) та рівнем ескапізму ($r=0,327$ при $p<0,05$), а також обернений зв'язок з адаптивністю підлітка ($r=-0,43$ при $p<0,05$), його самоприйняттям ($r=-0,364$ при $p<0,05$), прийняттям інших ($r=-0,34$ при $p<0,05$), емоційним комфортом ($r=-0,315$ при $p<0,05$) та інтернальністю ($r=-0,374$ при $p<0,05$) (табл. 1). Зі збільшенням прояву батьком ворожості щодо підлітка зростає переважання такого типу ставлення до інших як залежність та рівня ескапізму, також зменшується рівні адаптивності підлітка, його прийняття себе та інших, емоційний комфорт та інтернальність. Це означає, що чим вищий рівень незадоволення батька діяльністю підлітка, вимог до нього та постійної критики, тим більше зростає ймовірність дезадаптації підлітка, неприйняття себе та інших, заниженої самооцінки, оскільки дитина завжди перебуватиме в стані тривоги у зв'язку постійною незадоволеністю батька, що тягне за собою переважання в неї негативних емоційних станів та небажання брати відповідальність за свої вчинки та події, які з нею відбуваються. Також прояв такого типу виховання з боку батька сприяє розвитку несамоїсності, залежності підлітка, що зумовлює його прагнення постійно перебувати під чиєюсь опікою та нездатність самому розпоряджатися своїм життям. Це також може бути наслідком завищених вимог, які ставить батько.

З отриманих даних видно, що існує пряма залежність між непослідовністю батька в своїх діях щодо підлітка та проявом залежності у стосунках з іншими ($r=0,291$ при $p<0,05$) та рівнем ескапізму ($r=0,292$ при $p<0,05$), а також обернений зв'язок з адаптивністю підлітка ($r=-0,267$ при $p<0,05$), його самоприйняттям ($r=-0,288$ при $p<0,05$), інтернальністю ($r=-0,245$ при $p<0,05$) та статтю ($r=-0,302$ при $p<0,05$). (табл. 1). Зі збільшенням прояву батьком непослідовності в своїх діях щодо підлітка зростає переважання такого типу ставлення до інших як залежність та рівень ескапізму, також зменшується рівні адаптивності підлітка, його прийняття себе та інтернальність. Також обернений зв'язок зі статтю вказує на те, що батько більше проявляє непослідовність в поведінці щодо хлопців. Це означає, що різкі зміни поведінки батька в своєму ставленні до підлітка (то похвала, то покарання за одні і ті ж речі), призво-

дять до збільшення ймовірності прояву підлітком несамоїсності та залежності від інших, також це тягне за собою бажання втекти від реальних проблем в світ фантазій. Наслідками такого виховання може стати збільшення рівня дезадаптивності підлітка, небажання брати на себе відповідальність за те, що робиться з ним та перекладати вирішення проблем на інших людей, така людина не може оцінити себе за заслугами, має занижену самооцінку та переважно бачить в собі недоліки, а не переваги. Така поведінка зумовлюється нестійкістю в поглядах та діях батька, яка не дозволяє відчувати підлітку захищеність, впевненість та сприяє підвищенню тривожності.

Висновки та перспективи. Результати проведеного дослідження впливу виховного стилю батька на формування соціально-психологічної адаптованості підлітків дозволяють нам говорити про існування такого взаємозв'язку – це підтверджується як і в проаналізованій науковій літературі, так і в проведеному емпіричному дослідженні.

Результати кореляцій показують, що підлітки, які відчують позитивний інтерес з боку батька мають на вищому рівні розвинуту соціально-психологічну адаптивність як особистісну рису, вони вміють брати на себе відповідальність за свої вчинки та за своє життя, на що вказує пряма кореляція з інтернальністю, є більш адаптованими та вміють налагоджувати стосунки з членами групи на оптимальному рівні. Також такі підлітки частіше переживають позитивні емоції та почуття. Отож, за рахунок позитивної моделі спілкування з батьком у них формується повноцінний Я-образ, що детермінує позитивне сприймання і прийняття себе та інших, вони володіють почуттям самоїсності та власної відповідальності.

Прояв батьком директивності в свої поведінці, тобто демонстрування своєї переваги над дитиною, не дає їй в повній мірі сформувати свій образ: вона, беручи приклад з батька, теж хоче проявляти серед оточуючих свою домінантність, але разом з тим все ж залишається безсилою перед батьком, що зумовлює розвиток невпевненості в собі та бажання залежати від когось, тобто зняття з себе відповідальності. Також життя за постійними правилами виробляє в підлітка установку на певну ригідність та любов до "вже усталеного", що може стримувати його творчі потенції.

Ворожий та непослідовний стилі виховання батьком спричиняють подібний розвиток формування рис підлітка. Ці стилі виступають найменш продуктивними та сприяють розвитку в підлітка залежності, зниження рівня адаптації, що також тягне за собою порушення в самоприйнятті себе та інших. Підлітки, батько яких виховували таким стилем, є в більшій мірі несамоїсними, безвідповідальними, вони прагнуть перекласти свої справи та рішення на оточуючих або вирішити їх шляхом фантазування. Також такі діти в більшій мірі схильні до делінквентної поведінки. Такі характеристики зумовлюють розвиток почуття надмірної тривожності, незадоволеності як собою, так і іншими, що може спричинити переживання в більшій мірі негативних емоційних станів.

Продовження дослідження даної проблематики заслуговує особливої уваги. В наш час потрібно зробити акцент на важливості постаті батька в вихованні дитини, змінити його позицію з "доповнюючої", "вторинної" на "рівноправну", яка знаходиться на одному рівні з матір'ю, та є значима для емоційного благополуччя, встановлення особистості та її реалізації в житті. Отримані результати мають прикладний характер та дають можливість краще зрозуміти сукупність факторів, які впливають на формування соціально-психологічної адаптивності підлітка та роль батька в цьому процесі. Ці результати можуть

використовуватися в освітніх установах, які постійно перебувають у взаємодії з підростаючим поколінням та стикаються з різними формами девіантної поведінки серед учнів. В подальших дослідженнях варто звернути увагу, як взаємодіють між собою стилі виховання матері і батька в їхньому суб'єктивному сприйнятті підлітками, чи детермінують вони один одного та як це впливає на розвиток особистості дитини.

Список використаних джерел

1. Калинина О. Г. Значение отца для развития ребенка (на материалах зарубежных исследований) / О. Г. Калинина, А. Б. Холмогорова // Семейная психология и семейная терапия. – 2006. – № 1. – С. 87–99.
2. Лаврентьева М. В. Родительские установки и стили воспитания / М. В. Лаврентьева // Слово. – 2011. – № 18. – С. 16–23.
3. Павлов И. В. Психология отцовства: обзор исследований и некоторые выводы о современном состоянии проблемы / И. В. Павлов // Перинатальная психология и психология родительства. – 2008. – № 4. – С. 78–95.
4. Трифонова Е. В. Влияние семейных отношений на формирование субъективных позиций у детей (на материале исследования семей с разновозрастными и моновозрастными родителями) / Е. В. Трифонова, В. К. Шабельников // Журнал практического психолога. – 2005. – № 6. – С. 149–158.
5. Туманова Е. Н. Семейное неблагополучие как психогенный фактор развития кризисных ситуаций в жизни подростков / Материалы юбилейной конференции / Е. Н. Туманова. – Саратов: Изд-во СГУ, 2001. – С. 77–89.
6. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості / А. В. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 196 с.
7. Эйдемиллер Э. Психология и психотерапия семьи / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкий. – СПб: Питер, 2008. – 672 с.

8. Adams G. Rule compliance and peer sociability: A study of family processes, school-focused parent-child interactions, and children's classroom behavior / G. Adams, B. Ryan, M. Ketschis, L. Keating // Journal of Family Psychology. – 2000, № 14. – P. 237–250.

9. Doliński A. Zachowania młodzieży w sytuacjach społecznych jako transmisja wzorów rodzinnych / A. Doliński. – Kraków: Implus, 2004. – 315 s.

1. Kalinin O. G. Value for the development of the child's father (on materials of Foreign Studies) / O. G. Kalinin, A. B. Kholmogorova // Family psychology and family therapy. – 2006. – № 1. – P. 87–99.

2. Lavrent'eva M. V. Parent installation and parenting styles / M. V. Lavrent'eva // Slovo. – 2011. – № 18. – P. 16–23.

3. Pavlov I. V. Psychology of fatherhood: a review of studies and by some of the findings about the current status of the problem / I. V. Pavlov // Perinatal Psychology and Psychology of parenthood. – 2008. – № 4. – P. 78–95.

4. Trifonov E. Influence of family relationships on the formation of subjective positions in children (based on studies of families with different age and monovozrastnymi parents) / E. Trifonov, V. K. Shabel'nikov // Journal of Practical Psychology. – 2005. – № 6. – P. 149–158.

5. Tumanova E. N. Family trouble as psychogenic factor in the development of crisis situations in life podroskov / Proceedings of the Jubilee Conference / E. N. Tumanova. – Saratov: SGU, 2001. – P. 77–89.

6. Furman A. V. Psychodiagnostics of personal adaptability / A. V. Furman. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2000. – 196 p.

7. Eidemiller E. Psychology and psychotherapy of family / E. Eidemiller, V. Yustitskis. – St. Petersburg: Peter, 2008. – 672 p.

8. Adams G. Rule compliance and peer sociability: A study of family processes, school-focused parent-child interactions, and children's classroom behavior / G. Adams, B. Ryan, M. Ketschis, L. Keating // Journal of Family Psychology. – 2000, № 14. – P. 237–250.

9. Doliński A. Zachowania młodzieży w sytuacjach społecznych jako transmisja wzorów rodzinnych / A. Doliński. – Kraków: Implus, 2004. – 315 s.

Надійшла до редколегії 07.02.14

T. Мандзык, студ.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ СТИЛЬ ОТЦА КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПОДРОСТКА

В статье рассматривается проблема воспитательных стилей отца в субъективном восприятии подростками, его значение для формирования социально-психологической адаптированности и доминирующего типа отношения подростка к окружающим в коммуникативной сфере. Подробно проанализированы важность отца в воспитании ребенка и влияние различных моделей его поведения на формирование личностных качеств подростка.

Ключевые слова: стили родительского воспитания, социально-психологическая адаптация, социально-психологическая дезадаптация, типы отношения человека к другим.

T. Mandzyk, student

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

PARENTING STYLE OF FATHER AS A FACTOR OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF ADOLESCENTS

The article considers the problem of parenting styles of father in subjective teenagers' perception, its importance for the development of socio-psychological adaptation and the dominant type of teen attitudes toward others in the communication sphere. Also we detailed analyzed the importance of fathers in a child's upbringing and the influence of different models of his behavior on the formation personality traits of adolescents.

Keywords: styles of parenting, socio-psychological adaptation, socio-psychological disadaptation, types of attitude to others.

УДК 159.961

В. Матвеев, д-р філос. наук, доц.
ПВНЗ Університет новітніх технологій, Київ

УКРАЇНСЬКЕ ХАРАКТЕРНИЦТВО ЯК ЕЗОТЕРИЧНА СИСТЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті піднімається низка проблем, пов'язаних із самореалізацією особистості, наявність котрої служить підґрунтям для розвитку будь-якої нації. Для відродження і розвитку української національної системи самореалізації особистості автор пропонує звернутися до такого феномену, як козацтво, в той же час вказуючи, що в середині нього завжди спостерігалися ідеологічні протиріччя між звичайним православним козацтвом і так званими характеристиками, які сповідували езотеричну доктрину військової магії, що мала свої витоки в язичницькій релігії. Вказуючи на негативну роль, яку зіграло деовіря на теренах нашої країни, робиться висновок, що подолати цю проблему можна лише через розкриття езотеричного потенціалу як язичництва, так і християнства.

Ключові слова: військова магія, дгарма, козацтво, самореалізація, езотерика, характеристики.

Відомо, що інтерес до особистості людини, особливо до розвитку її індивідуальних здібностей, значно загострюється в кризові або переломні моменти історії, а саме такий момент і переживає зараз Україна, як зрештою й інші країни пострадянського простору. Логіка поступу людства усе більш підводить до думки, що без особистого удосконалення, розвитку своїх резервних здібностей, людина ризикує просто виродитися як вид, перетворитися в досить жалюгідний придаток техніки.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що техніка увесь час удосконалюється (наприклад, той же комп'ютер, що ще 20 років тому здавався вершиною технічної думки, сьогодні вже може викликати лише поблажливу посмішку), що ж стосується вдосконалення людини, то тут ситуація повторюється фактично майже з точністю до навпаки. Багато українських політиків зараз беруть Захід за зразок, з усіма його цінностями і традиціями. Звичайно, Україна – це європейська держава і ми, укра-

інці, повинні бути відповідати тим цінностям і стандартам, яких досягли народи європейських країн. В той же час, треба зважати на те, що саме в країнах з високим технічним потенціалом часто спостерігається зниження особистісного розвитку людини. Так, популярний російський сатирик М. Задорнов не раз показував, із властивим йому іскрометним гумором, обмеженість американської культури мислення та переваги слов'янської кмітливості.

В країнах Сходу накопичений тисячолітній досвід існування релігійно-філософських систем, які ставлять за мету вирішення проблеми самореалізації особистості в фізичному, моральному та духовному планах. Іншими словами, якщо Захід традиційно йшов шляхом максимального пристосування природи до потреб людства, то Схід – максимального пристосування людини до природи. Реалії сьогодення показують, що ті країни, де є розвинутими системи самореалізації особистості – Китай, Японія, Індія, – більш ефективно вирішують і свої економічні проблеми. Тому немає нічого дивного, що в країнах Заходу, особливо з другої половини ХХ ст., починають захоплюватися східними релігійними системами, або ж просто медитативними практиками цих систем.

В той же час можна зазначити, що майже 3000 років тому в Індії було розроблене поняття дгарми. Вважалося, що кожний народ, кожна варна, кожна людина мають свою дгарму – свій шлях, яким вони мають йти. Якщо ж дгарма не виконується або підміняється чужою, то порушується космічна гармонія. Наш вітчизняний філософ Г. Сковорода розробив концепцію сродної праці, яка, на наш погляд, є цілком співзвучною з даною індійською концепцією. Виходячи з цього, ми не повинні сліпо копіювати чийсь шлях розвитку, навіть якщо він здається нам вельми привабливим, а маємо знайти свій, рідний і неповторний, що відповідає глибинним засадам менталітету українського народу – антеїзму, філософії серця, загостреному інтуїтивно-образному осягненню світу.

Проблема і навіть трагедія нашого народу, на погляд автора, полягає у відсутності національної системи самореалізації особистості, яка б, спираючись на тисячолітній досвід національної традиції, викладала б мудрість віків і мистецтво побудови гармонійних суб'єктно-об'єктних відносин. Такий недолік, без сумніву, гальмує розвиток нашої країни в усіх його напрямках, оскільки історія діє через конкретний морально-духовний зріз окремої особистості і від "якості" нашої свідомості залежить рівень культури нашого життя.

Процеси демократизації в нашій країні, що почалися чверть століття тому, дозволили по новому поглянути на проблеми історії та культури українського народу, де важливе місце завжди займало існування такого феномену, як козацтво. В той же час можна зазначити, що козацтво, на жаль, ніколи не було монолітним утворенням, в середині нього завжди спостерігалися ідеологічні протиріччя між звичайним православним козацтвом і т. зв. характеристиками, які сповідували езотеричну доктрину військової магії, що мала свої витоки в язичницькій релігії.

Один з дослідників характерництва В. Чумаченко в своїй статті "Характерницькі езотеричні практики" вказує, що "кіри (характерники – В. М.) виступали як вчителі з військової справи, уникаючи якихось значних посад, займаючи на щаблях військових звань місця не вище сотника [1]. З цим важко погодитися, оскільки майже всі козацькі гетьмани, кошові отамани і знамениті полковники були "характерниками" (серед них – Дмитро Байда-Вишневецький, Іван Підкова, Самійло Кішка, Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Максим Кривоніс, Дмитро Нечай і найбільший характерник із них – Іван

Сірко). Так, за час свого отаманування з 1659 по 1680 рр. Сірко брав участь у 55 битвах і скрізь виходив переможцем, не рахуючи безлічі дрібних сутичок з ворогами, не занесених до літописів і виграних ним.

Д. І. Яворницький у своїй "Історії запорізьких козаків" описував характерників як таких козаків, "котрих ні вода, ні шабля, ні звичайна куля, крім срібною, не брали. Такі "характерники" могли відмикати замки без ключів, плавати човном по підлозі, як по морських хвилях, переправлятися через ріки на повстині чи роґожі, брати голими руками розпечені ядра, бачити на кілька верстов навколо себе за допомогою особливих "верцадел", жити на дні ріки, залазити й вилазити з міцно зав'язаних чи навіть зашитих мішків, "перекидатися" на котів, перетворювати людей на куші, вершників на птахів, залазити у звичайне відро й пливати в ньому під водою сотні і тисячі верстов" [2, с. 174]. В тій же роботі він вказував, що на Січі "був такий силач, що одним подихом міг убити людину" [там само].

Офіційна православна церква, зазвичай, негативно ставилася до характерників, звинувачуючи останніх у чаклунстві. Доказом того, що багато хто з характерників не був християнином, було те, що "їх ніколи не ховали попи, а ховали їх запорожці по-своєму". Навіть декотрим, як розповідають легенди, забивали в груди кілок, щоб вони по смерті не вставали, а тоді засипали землею. Однак найпоширенішим похованням характерників було поховання лицем донизу.

Оскільки християнство, що прийшло на Київську Русь, боролосся з усіма проявами язичницької культури (хоча до кінця їх так і не змогло викоринити), прослідкувати зародження характерництва досить важко. Одна з легенд, яку, до речі, наводить вже цитований нами В. Чумаченко, вказує, що ще за часів князя Ігоря жив знаменитий майстер володіння мечем на прізвище Дубежич. Він здійснив подорож до східних країн і, повернувшись назад до Київської Русі, приніс мистецтво володіння зброєю у змінених станах свідомості, коли людське єство набуває зовсім іншої якості і проявляє здібності, що, з погляду звичайної людини, стають неймовірними.

Повернувшись додому з тієї багаторічної мандрівки, Дубежич передав те Знання своїм синам Лано і Корі, з яких і пішло, мовляв, проростати те характерницьке сім'я в Ігоровому війську [1].

Недоліком подібного підходу до вивчення характерництва, який бере за основу дану легенду, є те, що тут утверджується думка, що знання військової майстерності прийшли до нас зі Сходу. В той же час, як відомо, монастир Шаолінь в Китаї заснував легендарний індійський монах Бодхидгарма. Таким же відомим фактом є те, що індійську цивілізацію створили арійські племена. Тому більш продуктивним здається підхід Тараса Коляндрука, який в своїй монографії "Загадки козацьких характеристик" наводить слова одного з дослідників бойових мистецтв Д. Гілбі, який вказує, що майстри китайських бойових мистецтв можуть підсміюватися над каратистами Окінави, Кореї і Японії, але всі вони переповнені поваги до традиційного індійського кулачного бою, оскільки знаменита шаолінська школа походить саме від нього. Тому Т. Коляндрук вказує на те, що індійські види боротьби – каларіпаята та ваджрамушті – незаслужено забуті, і що можна провести відповідні паралелі між боротьбою індійських кшатріїв та військовою підготовкою українських козаків [3, с. 12].

Таким чином, якщо прийняти тезу, що ми, українці, є нащадками тих арійських племен, які в свій час вторглися в Індію і створили там визначну цивілізацію, в котрій домінуючу роль відігравала ведична релігія (ведична – від "відати", "знати"), то ми маємо мало досліджу-

ваний пласт історії і культури нашого народу. Введення ж християнства на Київську Русь породило проблему феномену двовір'я. І ці протиріччя в нашій свідомості, без сумніву, породжували протиріччя та негаразди в реальному житті нашого народу.

Культура праукраїнців, як і більшості прадавніх народів, була землеробською, тому визначалася природно-космічними циклами. Нічого дивного немає в тому, що наші предки, які цілком залежали від природи, намагалися встановити з останньою максимально гармонійні стосунки, розвиваючи тим самим свою екологічну свідомість. Досліджуючи календар наших пращурів, можна зрозуміти їх світоглядні засади, філософію життя, яка реалізувалася через систему свят, обрядів, звичаїв.

Введення ж християнства в Київській Русі князем Володимиром привело до руйнування або спотворення прадавнього календаря. До речі, цікавим є той факт, що космічно-природні уявлення праукраїнців цілком узгоджувалися з концепцією про визначальну дію стихій (вогню, землі, металу, води, дерева), яку зустрічаємо в давньоіндійській, давньокитайській, давньогрецькій філософії. Ця концепція, до речі, зараз реалізується в гомеопатії, рефлексотерапії, астрології та ін.

Землеробські та світоглядні язичницькі свята, які сакралізували життя наших предків, вносячи в нього вищий сенс єдності з вищими природними силами, були замінені на християнські, які переважно визначалися вшануванням різноманітних мучеників і мучениць, котрі, як правило, нічого спільного з українським народом не мали. Це вело до відчуження нашого народу від природи, породження внутрішніх і зовнішніх протиріч, втрати відчуття сенсу буття, а головне – своєї власної автентичності.

Звичайно, автор далекий від думки, що введення християнства у Київській Русі було своєрідною помилкою історії, і що християнство взагалі не спроможне вказати сенсозаважливі орієнтири для нашого народу. Зародившись майже 2000 років тому, християнство на той час мало фактично універсальну систему виховання і вдосконалення особистості, виступаючи з ідеєю "обоження", тобто перетворення людини звичайної в людину богоподібну. Але, ставши офіційною римською релігією, християнство підпало в залежність від світської влади, причому особливо це проявилось в східній частині Римської імперії, тобто там, де в свій час особливого розвитку отримали саме містико-філософські засади християнства.

Ще більш значних втрат християнство зазнало при запровадженні його на Київській Русі, оскільки воно вводилося насильницькими методами, на недостатньо підготовлений ґрунт, руйнуючи тисячолітні язичницькі традиції наших предків, які вже мали досить високий культурний рівень.

Як вказує сучасний засновник в Україні бойового гопака В. Пілат: "Після хрещення Русі, переслідувані князями та греками волхви, жерці і воїни-охоронці храмів об'єднувалися у таємні громади і у віддалених від великих міст місцях почали створювати Січі. На островах Дніпра, побережжях Бугу і Дністра, в Карпатах і багаточисельних лісах України (Русі) волхви заснували школи бойового гартування і вишколу, в яких шлях воїна до вершин досконалості опирався на рідну віру, одвічні звичаї та обряди" [4, с. 68]. Таким чином, створюючи свою систему бойового вишколу, козаки-характерники були продовжувачами справи волхвів. Це відображується в сучасному бойовому гопаку, де існує 7 ступенів бойової майстерності (три учнівські – Жовтяк, Сокіл, Яструб, одна проміжна – Джура, і три майстерні – Козак, Характерник і Волхв).

Характерники в Запорозькому війську мали свій курінь та свій прапор. У близькому колі кошового отамана завжди знаходилося два-три характерники для вирішення проблем в будь-якій екстремальній ситуації. Підготовка майбутнього козака-характерника велася буквально з пелюшок і в результаті багаторічного тренування на фізичному, морально-етичному і духовному планах виховувався воїн, який володів дивовижними здібностями.

Таким чином, можна зазначити, що прийнявши за тезу необхідність формування національної системи самореалізації особистості, необхідно піти в глиб віків, досліджувати системи розвитку здібностей, якими володіли наші предки на протязі тисяч років нашої історії.

Певну цікавість в цьому аспекті являє собою й так званий Центр характерництва, який було відкрито в травні 2004 року під Києвом. Засновником Центру є В. І. Холошня, предки котрого були козаками, колишній чорнобилець, котрий декілька разів знаходився в стані клінічної смерті, після чого у нього відкрилися здібності, які зараз прийнято називати паранормальними. Відчувши, що його обов'язок тепер – допомагати людям, і що це він може робити дуже успішно, 20 років тому В. І. Холошня організував семінар розвитку здібностей людини, який складається з п'яти рівнів, котрий потім і був перейменований в Центр характерництва. На відкритті Центру були присутні представники генералітету українського козацтва на чолі з гетьманом А. Поповичем, котрі пройшли перший рівень семінару. Самому В. І. Холошню командуванням козацтва, враховуючи його заслуги, було присвоєно звання генерала козачих військ.

На цих семінарах люди за лічені дні домагаються таких результатів, яких досягають йоги, факіри, тибетські ламы за багато років наполегливої роботи над собою. Іншими словами, уже на першому рівні семінару його учасники суттєво зміцнюють своє здоров'я, купуються в ополонці, стрибають на бите скло, ходять по розпеченому вугіллю, лежать на дошках, утиках цвяхами, в семінаристів без усякої для них шкоди кидають гостро відточені ножі тощо. Автору монографії пощастило побувати на двох рівнях даного семінару, що отримало своє висвітлення в інтерв'ю, яке було опубліковане в "Київських відомостях" [5, с. 11] та більш розгорнутій статті в Інформаційному віснику [6, с. 7-8], а також знайшло своє відображення в посібнику "Релігієзнавство" [7, с. 169-173].

В певній мірі цю систему можна назвати "українською йогою", але потрібно зазначити, що В. І. Холошня не полюбляє цього слова, вважаючи, що його – це індійська система самовдосконалення, у нас же інша культура, клімат, їжа тощо, тому тут вона ефективно застосовуватися не може. Засновник Центру також негативно ставиться до екстрасенсорик, різних видів чаклунства, гіпнозу, вважаючи, що подібні захоплення приводять до негативних наслідків. Свою систему він називає "біоенергоінформотерапія", використовуючи термін, винайдений акад. А. А. Адаменко, трактуючи його в такий спосіб: "біо" – це життя, "енергія" – рушійна сила, "інформація" – безпосереднє отримання інформації з інформаційного поля Всесвіту. В. І. Холошня упевнений, що якщо ми правильно налаштуємо свою життєву силу, як це робили козаки-характерники, на Інформаційне Поле Всесвіту, то повинні відбутися процеси відновлення всього організму, людина може цілком відновитися, оздоровитися, пробудити в собі приховані можливості, про які й не підозрювала – це і є "терапія". До речі, 23 травня 2012 року Володимирі Івановичу було присвоєно ступінь професора з інформаціології Міжнародного університету фундаментальних наук, що входить в Оксфордську освітню мережу.

У своїх лекціях В. І. Холошня прагне спертися на давньоруські святині і традиції, показати велич і глибину коренів праслов'янського народу, древніх аріїв або оріїв, переконати слухачів, що без знання власної історії, релігії, культури ми не зможемо побудувати високорозвинене суспільство.

На відміну від А. Кашпіровського або А. Чумака, які своїми сеансами по телебаченню намагалися ощасливити все людство, В. І. Холошня йде іншим шляхом, він виступає в ролі провідника, намагається допомогти людям знайти свій шлях, що веде до досконалості.

До відкриття Центру в Києві заняття проводилися в різних місцях: в Новій Каховці, Донецьку, під Мелітополем, поблизу Кам'яної Могили. Остання тут шанується особливо, як всесвітньо-історичний пам'ятник початку земної цивілізації, як велична святиня наших пращурів. Не зайвим буде зазначити, що у своєму прагненні орієнтуватися на древні традиції, на семінарах, що проводить засновник Центру характерництва, формуються не націоналістичні, а національні прагнення. Під час занять в шахтарській столиці – Донецьку, де традиційною завжди була російська мова і не всі мешканці за роки незалежності України перейшли на українську, лекції читалися російською, а в перервах спілкування йшло як на російській, так і на українській мовах.

Заняття у семінаристів складаються з фізичних вправ, медитації, афірмацій на повне оздоровлення, розкриття своїх здібностей та пробудження любові до всього оточуючого. Семінаристи освоюють роботу з п'ятьма природними стихіями: водою, повітрям, землею, деревом і вогнем. В. І. Холошня вважає, що ми багато втратили, забувши релігію, культурні традиції, звичаї своїх предків. В той же час, на відміну від деяких сучасних рідновірів, він не вважає, що християнство є свого роду негативним явищем, а вказує на те, що кращі християнські засади вже були розвинуті в езотеричній частині праслов'янських вірувань, тому християнство не принесло фактично нічого нового. Сповідування ж концепції карми і перевтілення, яка була і є характерною для різних містичних систем, дозволяє розглядати людину, перш за все, як духовну істоту, яка в силу певних причин може отримати тіло мусульманина, християнина, іудея чи представника іншої релігії. Тому проблема полягає не в тому, щоб замкнутися в межах своєї релігійно-культурної традиції, а, спираючись на стародавні корені своєї нації, бачити те спільне, що об'єднує всі релігії, тобто їхній езотеричний потенціал.

І хоча семінар, який веде В. І. Холошня, було перейменовано з "Центра характерництва" на більш демократичну назву – "Людина та її можливості", він пробудив не-

абиякий інтерес до пошуку глибинних засад самореалізації особистості в аспекті дослідження козацьких традицій.

В свій час автор статті видав монографію під назвою: "Самореалізація особистості: досвід індуїзму та християнства" [8], де намагався довести, що по-перше: кожна релігія по суті справи, являє собою систему самореалізації особистості, оскільки завжди надавала певний ідеал особистості та вказувала шляхи його досягнення, а по-друге: християнство в своїх езотеричних витоках стоїть набагато ближче до індуїзму, ніж християнство офіційне.

Таким чином, досліджуючи язичництво і християнство у всій глибині і повноті, можна сформувати національну систему самореалізації особистості, вкрай необхідну для розвитку нашої країни.

Список використаних джерел

1. Чумаченко В. Характернікці езотеричні практики / Василь Чумаченко // Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.ukrainforever.narod.ru/kozaktop/xaraktermapraktika.html>
2. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. – Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Львів: Світ, 1990. – 319 с.
3. Каландрук Т. Загадки козацьких характерників / Т. Каландрук. – Львів: ЛА "Піраміда", 2007. – 288 с.
4. Пилат В. Бойовий Гопак / В. Пилат. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1999. – 336 с.
5. Симкович В. Філософ на углях. Йогом можна стать всего за девять дней / Валентина Симкович // Киев. ведомости. – 2004. – 17 янв. – С. 11.
6. Матвеев В. О. "Цього не може бути!? Але це є насправді": спогад про семінар "Можливості людини" В. І. Холошні / В. О. Матвеев // Інформаційний бюлетень. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. – 2005. – 21 лип. (№ 28). – С. 7-8.
7. Матвеев В. О. Релігієзнавство: навч. посіб. / В. О. Матвеев. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – 288 с. – С. 169-173.
8. Матвеев В. О. Самореалізація особистості: досвід індуїзму та християнства / В. О. Матвеев. – Н.: "Аспект-Поліграф", 2010. – 339 с.
1. Chumatchenko V. Harakternyck's esoteric practices / Vasil Chumatchenko // Electron. data. – Mode of access: <http://www.ukrainforever.narod.ru/kozaktop/xaraktermapraktika.html>
2. Yavornytsky D. I. History of Zaporizhzhya Cossacks. Vol. 1 / D. I. Yavornytsky. – Lviv: Svit, 1990. – 319 p.
3. Kalyandruk T. Riddles of Cossack-Kharakternycks / T. Kalyandruk. – Lviv: LA "Pyramida", 2007. – 288.
4. Pilate V. Battle Gopak / V. Pilate. – Lviv: Galic'ka Vydavnycha Spilka, 1999. – 336 p.
5. Simkovich V. Philosopher on the coals. Yogi can become in just nine days / Valentine Simkovich // Kievskie Vedomosti. – 2004. – 17 Jan. – P. 11.
6. Matveev V. A. "This can not be!? But it really is": memory of the seminar Human capabilities "V. I. Holoshni, V. A. Matveev // Informatsiyni Buleten'. Vseukrainskyi gromad'skyi i politychnyi Tyznevick. – 2005. – July 21 (№ 28). – P. 7-8.
7. Matveev V. A. Religion: teach. guidances / V. Matveev. – Nizhin: Aspect-Polygraph, 2006. – 288 p. – P. 169-173.
8. Matveev V. Self-identity: the experience of Hinduism and Christianity / V. A. Matveev. – N.: Aspect-Polygraph, 2010. – 339 p.

Надійшла до редколегії 14.12.13

В. Матвеев, д-р филос. наук, доц.

ЧВУЗ Университет новейших технологий, Киев

УКРАИНСКОЕ ХАРАКТЕРНИЧЕСТВО КАК ЭЗОТЕРИЧЕСКАЯ СИСТЕМА САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В статье поднимается ряд проблем, связанных с самореализацией личности, наличие которой служит основой для развития любой нации. Для возрождения и развития украинской национальной системы самореализации личности автор предлагает обратиться к такому феномену, как казачество, в то же время указывая, что внутри него всегда наблюдались идеологические противоречия между обычным православным казачеством и так называемыми характерниками, исповедовавшими эзотерическую доктрину военной магии, которая имела свои истоки в языческой религии. Указывая на негативную роль, которую сыграло двоеверие в нашей стране, делается вывод, что преодолеть эту проблему можно только через раскрытие эзотерического потенциала как язычества, так и христианства.

Ключевые слова: военная магия, дхарма, казачество, самореализация, характерники, эзотерика.

V. Matveev, Ph. D. Assoc. Prof.

University of new technologies, Kyiv

UKRAINIAN KHARAKTERNYKY AS AN ESOTERIC SYSTEM OF REALIZATION OF PERSONALITY

The article raises a number of problems associated with self-realization of personality-the necessary basis for the development of any nation. For revival and development of Ukrainian national system of self-realization, the author turns to the phenomenon of the of the Cossacks at the same time pointing out that inside it always observed ideological differences between normal Orthodox Cossacks and with so-called Characterniki who professed esoteric doctrine of military magic, which has its origins in pagan religion. Analyzing the negative role of dual faith the author concludes that that this problem can be overcome only through the disclosure of esoteric potential of Paganism and Christianity.

Keywords: military magic, dharma, the Cossacks, self-realization, Esoterics, Kharakternyky.

СТВОРЕННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розглянуто поняття розвитку складових когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів соціального інтелекту протягом шкільного віку, викладені погляди вчених та наведений власний підхід до визначення цих явищ. На основі результатів дослідження розроблено корекційну програму підвищення рівня розвитку складових соціального інтелекту дітей шкільного віку в залежності від особливостей розвитку цих складових у різних вікових періодах. Проведено перевірку ефективності запропонованої програми та доведено необхідність застосування комплексного підходу, який сприяє підвищенню показників рівня розвитку окремих здатностей, що входять до структури соціального інтелекту.

Ключові слова: соціальний інтелект, корекційна програма, когнітивний, емоційний та поведінковий компонент, молодший, середній та старший шкільний вік.

Соціальний інтелект є одним з найважливіших компонентів життєдіяльності людини, він надає можливість розуміти самого себе, забезпечує вірне трактування вчинків людей, їх вербальних і невербальних реакцій, виступає у якості важливої когнітивної складової в структурі комунікативних здатностей особистості [1]. Соціальний інтелект виступає провідним компонентом успішності включення людини в соціальне життя суспільства, дозволяє постійно вдосконалюватися, швидко адаптуватися до умов та вимог, які постійно змінюються, глибше розуміти партнера під час взаємодії та спілкування з ним, прогнозуючи його й свою поведінку. Соціальний інтелект створює сприятливі передумови для саморозкриття, самореалізації й самоактуалізації особистості [6].

Основні завдання вивчення соціального інтелекту з позицій вікового підходу полягають у тому, щоб визначити роль соціального інтелекту у вирішенні завдань розвитку в рамках кожного психологічного віку; виявити, в яких віково-специфічних феноменах проявляється соціальний інтелект у сфері значущих відносин дитини та яке місце соціального інтелекту в системі психологічних новоутворень в рамках психологічного віку; а також дослідити співвідношення когнітивних та афективних процесів, що складають основу соціального інтелекту [16].

Кожний віковий період характеризується інтенсивним розвитком не лише інтелектуальних здатностей особистості, а й міжособистісної взаємодії, уявлень про особистість та поведінку. Тим не менш у науковій літературі немає однозначної думки щодо впливу вікових особливостей на становлення та розвиток соціального інтелекту, особливо у період, в рамках якого соціальний інтелект отримує свій подальший та активний розвиток – шкільний вік [5]. На даний час не існує спеціально створеної програми, спрямованої на розвиток соціального інтелекту згідно з віковими особливостями учнів, а тому розробка програми, спрямованої на корекцію та підвищення рівня розвитку складових соціального інтелекту є першозавданням для багатьох вчених.

Найбільш яскраво вікові особливості соціального інтелекту проявляються через його функції в індивідуально-особистісному розвитку учня [11]. У зв'язку з цим цікавими є такі концепції соціального інтелекту, що пропонують досліджувати соціальний інтелект згідно з його структурними компонентами. Серед великої кількості розглянутих теорій соціального інтелекту найбільш обґрунтованими та вимірюваними, з нашої точки зору, є модель соціального інтелекту Г. П. Геранюшкіної [2] та концепція А. І. Савенкова [14]. На базі цих двох концепцій ми запропонували таку модель соціального інтелекту людини, яка складається з когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів [3]. На даний час не існує спеціально створеної колекційної програми, спрямованої на розвиток соціального інтелекту згідно з віковими особливостями учнів та враховуючи поділ соціального інтелекту на когнітивний, емоціональний та поведінко-

вий компоненти [10]. Враховуючи це, ми під час складання програми виходили з положення про те, що в основі соціального інтелекту знаходиться складна структура здатностей, кожна з яких має певні особливості прояву у різних вікових періодах – молодшому, середньому та старшому шкільному віці.

Отже, метою нашого дослідження є порівняння рівнів розвитку складових соціального інтелекту дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку до та після застосування корекційної програми щодо підвищення рівня розвитку соціального інтелекту.

У дослідженні приймали участь учні 2-х, 6-х та 10-х класів СЗОШ № 168 м. Харкова. Загальна кількість досліджуваних – 286 осіб віком 8-17 років, з них 157 дівчат та 129 хлопців.

Аналіз завдань щодо розвитку соціального інтелекту, які стоять перед психологом, дозволив зробити висновки про те, що для успішної діяльності та комунікації необхідні розвинуті компоненти соціального інтелекту і достатньо сформований та високий рівень соціального інтелекту [8, 13]. У зв'язку з цим, під час оформлення змісту матеріалу корекційної програми ми орієнтувалися на прояв вказаних здатностей у кожному віковому періоді – молодшому, середньому та старшому шкільному віці. Структура заняття побудована таким чином, що у своєму складі воно має хоча б одну вправу, спрямовану на розвиток здатностей, що входять до когнітивного, емоційного або поведінкового компоненту. Програма включає три етапи: початковий, де головними завданнями є створення сприятливої атмосфери, розвиток інтересу, мотивації до заявленої теми; основний, де безпосередньо відбувається розвиток необхідних якостей за допомогою спеціально відібраних прийомів та методів; та заключний, на якому підводяться результати роботи у групі, діти діляться думками та відпрацьовують отримані вміння. Кожний день занять містить у собі вступну (роль та місце навички чи уміння, що піддається корекції та розвитку), основну (короткий список та опис технік, прийомів, вправ) та заключну (зворотній зв'язок, групове обговорення, домашнє завдання) частини. Перший варіант корекційної програми розрахований для роботи з молодшими школярами віком від 7 до 11 років, другий – з дітьми середнього та старшого шкільного віку віком від 11 до 17 років, та має групову форму занять. Оптимальна кількість учасників групи: 7-10 осіб (кількість обумовлена наявністю вправ, які проводяться лише у колективі). Заняття проводяться один раз на тиждень, реалізація завдань корекційної програми крізь проведення вправ може відбуватися практичними психологами середніх загальноосвітніх шкіл, а також інших навчальних закладів.

Для перевірки ефективності запропонованої програми та порівняння отриманих після застосування програми результатів з тими, що були виявлені на попередньому етапі, групи досліджуваних школярів були роз-

поділені на експериментальну та контрольну групи відповідно. До контрольних та експериментальних груп увійшли учні, в яких були виявлені низькі та середні рівні розвитку здатностей (окрім агресивності), що входять до складу соціального інтелекту. З учнями, які увійшли до експериментальної групи, проводилася корекційна програма щодо підвищення рівня розвитку соціального інтелекту, з контрольними групами такі заняття не проводилися.

Повторне експериментальне дослідження відбувалося за допомогою наступних методик: тест Дж. Гілфорда та М. Салівена "Діагностика соціального інтелекту" (дорослий варіант – в адаптації Є. С. Михайлової-Альошиної, дитячий варіант – в адаптації Я. І. Михайлової); методика оцінки емоційного інтелекту Н. Холла, а також дитячий варіант методики у адаптації Я. І. Михайлової; методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд (дорослий та дитячий варіанти); методика "Запам'ятовування професій та імен людей" О. В. Шешукової; проективна методика "Улюблене місто" О. В. Шешукової [3].

Для аналізу рівня статистичної достовірності розбіжностей між середніми значеннями показників, що визначають складові соціального інтелекту дітей різного шкільного віку з контрольних та експериментальних груп було використано Т-критерій Вілкоксона.

Отже, внаслідок статистичної перевірки ефективності корекційної програми для дітей молодшого шкільного віку нами зафіксовані достовірні відмінності в бік збільшення після проведення корекційної програми між середніми значеннями показника загального рівня розвитку соціального інтелекту. Виявлений у експериментальній та контрольній групах рівень розвитку соціального прогнозування, на відміну від рівня розвитку соціальної інтуїції, доволі високий (3,87-4,46 бали з можливих 5). Здатність до підкорення у дітей з контрольної групи виявлена на більш високому рівні, в той час як серед дітей з експериментальної групи діагностований більш низький рівень розвитку даної здатності. Також у дітей молодшого шкільного віку з контрольної групи визначений високий рівень здатності до підкорення, а з експериментальної групи – помірний.

Серед дітей середнього шкільного віку статистично доведений більш високий середній рівень розвитку здатності до соціальної інтуїції був діагностований у експериментальній групі, тим самим зумовивши наявність значущих розрізень і у дослідженні загального рівня розвитку соціального інтелекту. Повторне дослідження емоційності у дітей даної вікової категорії підтвердило наявність істотних розрізень між показниками, виявленими у контрольній та експериментальній групі майже за всіма шкалами, окрім здатності до емпатії, яка на первинному етапі була діагностована як розвинута на середньому рівні. На істотно вищому рівні достовірності були доведені розрізнення за таким показником розвитку здатності до соціальної адаптивності як прийняття себе (встановлений більш високий рівень у експериментальній групі) та показником розвитку здатності до соціальної взаємодії як агресивність (встановлений більш низький рівень у експериментальній групі).

Отримані показники вказують на більшу, порівняно з іншими віковими категоріями, здатність дітей старшого шкільного віку до корекції рівнів розвитку складових соціального інтелекту, а саме свідчать про сензитивність представників даного віку до активного розвитку у сфері соціальних відносин та спілкування. Рівень розвитку соціального прогнозування був підвищений з низького рівня до середнього у експериментальній групі дітей старшого шкільного віку, що, в свою чергу, відо-

бразилося на загальному рівні розвитку соціального інтелекту, де також істотні розрізнення були доведені статистично. За всіма показниками, які входять до складу такої здатності поведінкового компоненту соціального інтелекту як соціальна адаптованість, було доведено істотні розрізнення на досить високому рівні достовірності.

Отже, враховуючи отримані певні кількісні та якісні результати, можемо стверджувати, що корекційна програма є ефективною: розширює уявлення учня про себе, спрощує процес пізнання інших людей, покращує уміння входити в контакт з оточуючими та адекватно розпізнавати діагностичну інформацію у зовнішніх проявах партнера по спілкуванню, удосконалює уміння передбачувати наслідки поведінки та розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці.

Список використаних джерел

1. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка та чинники розвитку / О. І. Власова. – К.: ІВЦ, 2005. – 307 с.
2. Геранюшкіна Г. П. Социальный интеллект студентов-менеджеров и его развитие в условиях формирующего эксперимента: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г. П. Геранюшкіна. – Иркутск: ИрГУ, 2001. – 194 с.
3. Калина Н. Ф. Диагностика социального интеллекта личности / Н. Ф. Калина // Журнал практикующего психолога. – 1999. – № 5. – С. 159-178.
4. Кудинова И. Б. Социальный интеллект как предмет исследования / И. Б. Кудинова, С. И. Кудинов. – Тольятти: ТГУ, 2007. – 168 с.
5. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: от рождения до 17 лет: Учеб. пособие / И. Ю. Кулагина. – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 176 с.
6. Куницына В. Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение / В. Н. Куницына // Теоретические и прикладные вопросы психологии. – СПб. – 1995. – Вып. 1. – Ч. 1. – С. 48-61.
7. Леонтьев А. Н. О формировании способностей / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы совет. психологов периода 1946-1980 гг. / Под ред. И. И. Ильиной, В. Я. Ляудис. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 304 с.
8. Ляховець Л. Розвиток соціального інтелекту засобами тренінгу сензитивності / Л. Ляховець // Соціальна психологія. – 2008. – № 2. – С. 150-159.
9. Марасанов Г. И. Социально-психологический тренинг / Г. И. Марасанов. – М.: Совершенство, 1998. – 208 с.
10. Мельник А. А. Социальный интеллект как многокомпонентная структура / А. А. Мельник // Матеріали міжнародної молодіжної науково-практичної конференції "Вектори психології-2010". – Х.: ООО "Ріф", 2010. – С. 66-68.
11. Михайлова Е. С. Социальный интеллект: концепции, модели, диагностика / Е. С. Михайлова. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2007. – 266 с.
12. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 168 с.
13. Прутченков А. С. Социально-психологический тренинг межличностного общения / А. С. Прутченков. – М., 1991. – 48 с.
14. Савенков А. И. Концепция социального интеллекта / А. И. Савенков // Одаренный ребенок. – 2006. – № 1. – С. 6-18.
15. Социальный интеллект: Проблемы исследования и диагностики: учеб.-метод. пособие / Сост. А. П. Лобанов, О. Н. Подунова, О. Н. Кунгурцева / Под ред. А. П. Лобанова. – Мн.: БГПУ, 2003. – 46 с.
16. Чеснокова О. Б. Возрастной подход и исследование социального интеллекта у детей / О. Б. Чеснокова // Вопросы психологии. – 2005. – № 6. – С. 35-45.
1. Vlasova O. I. Psychology of social skills: structure, dynamics and factors of development / O. I. Vlasova. – K.: IVC, 2005. – 307 p.
2. Geranyushkina G. P. Social intelligence of student-managers and its development in a formative experiment: Abstract of PhD thesis in psychology: 19.00.07 / G. P. Geranyushkina. – Irkutsk: IrGU, 2001. – 194 p.
3. Kalina N. F. Diagnosis of social intelligence of the person / N. F. Kalina // Jurnal praktikuyushego psihologa. – 1999. – № 5. – P. 159-178.
4. Kudina I. B. Social Intelligence as a subject of study / I. B. Kudina, S. I. Kudinov. – Toliatty: TGU, 2007. – 168 p.
5. Kulagina I. Y. Developmental psychology: from birth to 17 years: Teaching manual / I. Y. Kulagina. – M.: Izdatel'stvo URAO, 1997. – 176 p.
6. Kunitsyn V. N. Social competence and social intelligence: structure, function, relationship / V. N. Kunitsyn // Theoretical and applied problems of psychology. – St. Petersburg, 1995. – Vol. 1. – Part 1. – P. 48-61.
7. Leontiev A. N. On the formation of abilities / A. N. Leontiev // Reader on developmental and educational psychology. Works of Soviet psychologists period 1946-1980 / Ed. by I. Ilyasova, V. Y. Liaudis. – Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1981. – 304 p.
8. Lyahovets L. Development of social intelligence means of training sensitivity / L. Lyahovets // Social'na Psychologiya. – 2008. – № 2. – P. 150-159.

9. Marasanov G. I. Socio-psychological training / G. I. Marasanov. – M.: Sovershenstvo, 1998. – 208 p.
10. Mel'nick A. Social intelligence as a multi-component structure / A. A. Miller // Proceedings of the International Youth Scientific Conference "Psychology Vectors-2010". – H.: ООО "Rif", 2010. – P. 66-68.
11. Mikhailova E. S. Social intelligence: concepts, models, diagnostics / E. S. Mikhailova. – St. Petersburg: Izdatel'stvo SPbGU, 2007. – 266 p.
12. Petrovskaya L. A. Theoretical and methodological problems of socio-psychological training / L. A. Petrovskaya. – Moscow: Moscow State University, 1982. – 168 p.

13. Prutchenkov A. Socio-psychological training of interpersonal communication / A. Prutchenkov. – M., 1991. – 48 p.
14. Savenkov A. I. Concept of social intelligence / A. I. Savenkov // Odarjonnij rebenok. – 2006. – № 1. – P. 6-18.
15. Social Intelligence: Problems of research and diagnostics: Teaching-methodic manual / Comp. by A. P. Lobanov, O. Podunova, O. N. Kungurtseva / Ed. by A. P. Lobanov. – Mn.: BGPU, 2003. – 46 p.
16. Chesnokova O. B. Age approach and the study of social intelligence in children / O. B. Chesnokova // Voprosy Psichologii. – 2005. – № 6. – P. 35-45.

Надійшла до редколегії 05.04.14

A. Мельник, ассист.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков

СОЗДАНИЕ КОРРЕКЦИОННОЙ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Рассмотрено понятие развития составляющих когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов социального интеллекта на протяжении школьного возраста, изложены взгляды ученых и приведен собственный подход к определению этих явлений. На основании результатов исследования разработана коррекционная программа повышения уровня развития составляющих социального интеллекта детей школьного возраста в зависимости от особенностей развития этих составляющих в разных возрастных периодах. Проведена проверка эффективности предложенной программы и доказана необходимость применения комплексного подхода, который способствует повышению показателей уровня развития отдельных способностей, входящих в структуру социального интеллекта.

Ключевые слова: социальный интеллект, коррекционная программа, когнитивный, эмоциональный и поведенческий компонент, младший, средний и старший школьный возраст.

A. Melnik, assist. Lecturer

V. N. Karazin National University of Kharkiv, Kharkiv

CREATION INTERVENTION PROGRAMS OF SOCIAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT FOR SCHOOL AGE CHILDREN

The concept of components of cognitive, emotional and behavioral components of social intelligence during the school age is considered. Scientists' views are described and own approach to the definition of these phenomena is given. Based on the results of the research, the correctional and development program for increasing the level of the development of components of the social intelligence of children of the school age, depending on the characteristics of the development of these components in different age periods is created. Verification of the effectiveness of the proposed program is performed and the necessity of a comprehensive approach, which facilitates the increase of the data of the development levels of some abilities, is proved.

Keywords: social intelligence, correctional and development program, cognitive, emotional and behavioral component, junior, middle and senior school age.

УДК 316.614

О. Михайлюк, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТИ ШКІЛЬНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглядається специфіка процесу соціалізації особистості. Наведено основні підходи, що стосуються періодизації даного процесу. Представлені психологічні та соціальні фактори і умови, що впливають на ефективність соціалізації. Розглянуто основні особливості шкільної соціалізації дітей, що проживають у міській та сільській місцевості. Представлені результати дослідження, що присвячене порівнянню ефективності соціалізації населення у різних видах населених пунктів.

Ключові слова: соціалізація, особистість, суспільство, адаптація, школа.

Вступаючи у шкільний вік, дитина переходить на новий етап свого розвитку, етап набуття досвіду при взаємодії з однолітками, вчителями та зовсім новим оточуючим світом. Школа є одним з найголовніших осередків соціалізації особистості. Дану функцію вона виконувала з самого її створення як суспільного інституту.

На процес соціалізації впливає дуже велика кількість умов та чинників, і етап шкільної соціалізації не є у цьому плані винятком. У зв'язку з цим завжди актуальним був і залишається на сьогоднішній день аспект вивчення особливостей соціалізації дітей в умовах шкільного середовища.

Дана проблематика має досить широке представлення у науковій літературі, проте, зважаючи на швидкий розвиток суспільних процесів та технологій, у руслі даної теми відкриваються все нові і нові аспекти, вивчення яких являє собою науковий та практичний інтерес для спеціалістів у різних сферах психологічної науки та педагогіки.

У зв'язку з цим, метою даної статті, по-перше, є розгляд теоретичної літератури, що стосується шкільної соціалізації, її умов та факторів; по-друге, здійснення порівняльного аналізу рівня соціалізованості школярів, що проживають у різних регіонах України та виділення

основних факторів, які впливають на особливості процесу їх соціалізації.

Перше питання, що виникає при розгляді даної проблематики, стосується самого визначення соціалізації. У широкому розумінні соціалізацією можна назвати процес розвитку людини у взаємодії з оточуючим її світом.

У науці, що розглядають центральним аспектом своїх досліджень людину, термін "соціалізація" прийшов з політекономії, де в початковому значенні розумівся як "усуспільнення" землі або засобів виробництва.

Вперше використав даний термін стосовно людини американський соціолог Франклін Г. Гіддінгс. Він у 1887 р. у книзі "Теорія соціалізації" вжив термін у близькому до сучасного значенні – "розвиток соціальної природи або характеру людини", "підготовка людського матеріалу до соціального життя" [3, с. 3-4].

На сьогоднішній день суть соціалізації розглядають у більш розгорнутому визначенні, як двосторонній процес, що з одного боку включає у себе засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку, це процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного

включення в соціальне середовище. Людина не лише засвоює соціальний досвід, але і перетворює його у власні цінності, орієнтації та установки [1, с. 193].

А. В. Петровський у своїх працях розглядає процес соціального розвитку людини як діалектичну єдність перервності і неперервності. Перша тенденція відображає якісні зміни, породжені особливостями включення особистості в нові соціально-історичні умови, а друга – закономірності розвитку в рамках даної референтної групи. Він також підкреслює, що у більшості випадків перехід на новий етап розвитку особистості не визначається внутрішніми психологічними закономірностями (вони лише забезпечують готовність до такого переходу), а детермінований зовнішніми соціальними чинниками [3, с. 18].

А. В. Мудрик визначає соціалізацію через поєднання пристосування та відокремлення. Пристосування – процес і результат зустрічної активності суб'єкта щодо соціального середовища, становлення індивіда соціальною істотою. Відокремлення – процес автономізації людини в суспільстві, процес і результат становлення людської індивідуальності [3, с. 21-22].

Не менш важливе та цікаве питання при розгляді даної тематики стосується того, чи існують якісь вікові рамки періоду соціалізації. Багато років ведуться дискусії з цього приводу, проте єдиної точки зору не існує.

Оскільки у 1960-х роках поширеною була думка, що процес соціалізації завершується в юності, однією з типових та той час її періодизацій виступала така:

- первинна – соціалізація дитини;
- маргінальна – соціалізація у підлітковому віці;
- стійка або концептуальна (цілісна) – соціалізація в період з 17-18 р. до 23-25 р.

Одним з перших піддав сумніву те, що соціалізація закінчується у молодому віці американський дослідник О. Г. Брім-молодший. Він виступив з твердженням, що соціалізація відбувається протягом усього життя і на кожному етапі свого розвитку має ряд особливостей [3, с. 29].

У вітчизняній психології зроблений акцент на те, що соціалізація передбачає засвоєння соціального досвіду перш за все у ході трудової діяльності. Відповідно виділяють дотрудову, трудову та післятрудова стадії соціалізації.

Перша стадія охоплює весь період життя людини до початку трудової діяльності і поділяється на ранню соціалізацію (від народження до вступу в школу) та стадію навчання.

Друга стадія – це весь період трудової діяльності людини.

Третя стадія починається з відходом особистості від професійної діяльності і триває до кінця життя [1, с. 196-198].

Важливим аспектом, який не може бути залишеним поза увагою при розгляді даної теми, є питання механізмів здійснення соціалізації у реальному житті. Даний процес включає в себе не лише свідомі, контрольовані й цілеспрямовані впливи, а й стихійні, спонтанні процеси, які певним чином впливають на формування особистості. На підставі цього розрізняють процеси спрямованої і не спрямованої соціалізації, які диференціюються за критерієм наявності або відсутності в суб'єкта організації впливу на дитину, конкретної мети виховання і розвитку [2, с. 20].

На процес соціалізації дуже великий вплив здійснюють різноманітні умови, з якими особистість контактує на своєму шляху становлення. Такі умови або фактори об'єднують у чотири групи:

- мегафактори (космос, світ, планета, мережа Інтернет);
- макрофактори (країна, етнос, суспільство, держава);
- мезофактори (умови соціалізації великих груп, що виділяються: по місцевості і виду поселення (регіон, місто, село); по належності до тих чи інших субкультур);

- мікрофактори (безпосередньо впливають на конкретних людей, які з ними взаємодіють, – сім'я, сусіди, однолітки, мікросоціум, релігійні організації) [3, с. 33].

Усі зазначені фактори діють взаємопов'язано і практично завжди соціалізація є результатом взаємодоповнюючого впливу зазначених умов, вплив яких здійснюється на всіх етапах життя людини.

Даний вплив відбувається безпосередньо або через певні соціальні групи. Ті соціальні групи, в яких особистість долучається до систем норм і цінностей і які виступають своєрідними трансляторами соціального досвіду, отримали назву інститутів соціалізації.

Одним з основних інститутів соціалізації є школа. Вона забезпечує учню систематичну освіту, яка сама є важливим елементом соціалізації, але крім того школа зобов'язана підготувати людину до життя в суспільстві. Так чи інакше школа задає первинні уявлення людини як громадянина і відповідно сприяє (або перешкоджає) його входженню у доросле життя. Школа розширює можливість дитини в плані її спілкування: тут, крім спілкування з дорослими, виникає стійке специфічне середовище спілкування з однолітками, що саме по собі виступає як один з найважливіших інститутів соціалізації [5, с. 4-5].

Завданням школи як інституту соціалізації є формування всебічно розвинутої особистості, надання всіх можливих впливів для забезпечення цього процесу і створення умов для існування класу як малої соціальної групи, оскільки саме успішна взаємодія в класному колективі багато в чому визначає рівень соціалізованості учнів.

Серед малих контактних груп, членом яких є школа, зазвичай найбільший вплив на його розвиток здійснює шкільний клас. У даний період життя навчальна діяльність для дитини являється провідною, контакти з класом мають регулярний і довготривалий характер, успішність навчання в школі зазвичай розглядається як головний критерій її інтелектуального рівня, соціалізації і загального розвитку. За допомогою взаємодії з однокласниками учень задовольняє базові соціальні потреби: у спілкуванні, самоактуалізації, у суспільному визнанні. Їх реалізація впливає на прийняття дитиною класу, на ідентифікацію з ним, на усвідомлення себе як члена даної групи [4, с. 165-166].

Тісно пов'язаним зі шкільною соціалізованістю є поняття адаптації та дезадаптації. Так, при входженні в нове соціальне середовище за необхідністю виникають симптоми дезадаптації, які проявляються у психологічній напрузі й зниженні ефективності діяльності дитини. В міру розвитку механізмів адаптації такі симптоми поведінки, як правило, зникають, і поведінка стає адаптованою.

Первинна дезадаптація – це явище, яке виникає у дитини на початку шкільного навчання (вступ до школи, перехід у середню й старшу школу). Її психологічний зміст полягає в тому, що вона "запускає" у дію функціонування й подальший розвиток особистісних механізмів адаптації дитини до нових норм і правил поведінки шкільного життя через усвідомлення їх і більш-менш довільну регуляцію здійснення. Саме в цей час у дітей формується ставлення до педагогів і школи, класного колективу і навчальної діяльності. У випадку позитивного закінчення первинної адаптації це ставлення стає довірливо-зацікавленим. Якщо ж дитині так і не вдалося досягти певного психологічного оптимуму активності в навчальному колективі, то її переживання будуть недовірливо-тривожними. В останньому випадку необхідно говорити вже про вторинну дезадаптацію [2, с. 298].

Як уже зазначалось вище, існує велика кількість факторів та умов, що визначають успішність соціалізації особистості, у т. ч. й шкільної як одного з її етапів. Одним з таких факторів є вид поселення, в якому прожи-

ває індивід. Дана умова відноситься до мезофакторів соціалізації особистості.

Кожному з видів поселень властиві особливості територіальної організації, економічного устрою, соціальної структури, культурного розвитку та способу життя, які спричиняють специфічний вплив на соціалізацію їх жителів [3, с. 105].

У цьому плані на сьогоднішній день найбільш значущі відмінності в умовах життя населення можна віднайти, якщо порівняти такі два типи поселень як село і місто.

Якщо говорити про особливості соціалізації учнів у сільській місцевості, то потрібно зазначити, що школа впливає на виховання підростаючого покоління в основному у руслі прийнятих у сільському соціумі цінностей. У житті своїх учнів вона може грати більш суттєву роль, ніж міська. Це пов'язано з тим, що якщо вона і не завжди єдиний центр культурного життя, то майже завжди єдиний навчальний заклад у поселенні. Також діти, що навчаються у сільській школі, піддаються більшому впливу традицій та звичаїв тієї місцевості, в якій живуть. Аспектом, який негативно впливає на процес соціалізації, є те, що існує територіальна обмеженість, однобічність культурного рівня оточуючих. Це веде до унеможливлення спілкування з широким колом людей, що могло б позитивно впливати на процес соціалізації [3, с. 108].

Для міської школи такий аспект не є актуальний, адже специфіка організації життя дозволяє спілкуватися з досить широким колом однолітків, отримувати впливи з різних каналів.

Також потрібно зазначити, що в сучасному суспільстві особливу роль у соціалізації школярів відіграє вплив міста на село. Це здійснюється завдяки дивовижно швидкому розвитку технологій, ЗМІ, мережі Інтернет і, особливо, широкому поширенню соціальних мереж. Це сприяє доступності для учнів широкого спектру навчальної інформації та можливості спілкування з набагато ширшим колом однолітків. Дані процеси здійснили позитивний вплив також на процес навчання, оскільки відкрили можливість для використання наочного матеріалу (проектори, монітори та ін.) та швидкого отримання інформації.

На сьогоднішній день цікавим є розгляд питання, що стосується відмінностей у соціалізованості учнів сільських та міських шкіл. З такою метою було проведено дослідження, завданням якого було визначення рівня соціалізації учнів та порівняльний аналіз отриманих даних.

У якості досліджуваних були залучені учні 9-10 класів шкіл м. Києва та сіл центральних регіонів України. Визначення рівня соціалізованості здійснювалось за "Методикою діагностики соціалізованості у школі" М. І. Рожкова. Загальний показник рівня соціалізації учнів складається з чотирьох складових:

- оцінка соціальної адаптивності;
- оцінка автономності;

- оцінка соціальної активності;
- оцінка прихильності дітей до гуманістичних норм життєдіяльності (моральності).

Отримані результати свідчать, що рівень соціалізації учнів 9-10 класів міських шкіл дещо вищий ніж в учнів, що навчаються у сільських школах. Це може бути обумовлено як суспільними процесами, рівнем фінансування школи, доступністю інформації, так і соціально-психологічними та особистісними особливостями шкільного колективу та окремого учня зокрема.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити такі висновки:

- Соціалізація – це процес розвитку людини у взаємодії з оточуючим її світом; засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище.
- Існує велика кількість поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо періодизації соціалізації. В сучасній психологічній науці переважає думка щодо неперервності даного процесу протягом усього життя.
- Соціалізація – багатофакторний процес: від мегафакторів, що впливають на соціалізацію всього населення планети Земля до мікрофакторів, які безпосередньо впливають на конкретних людей, що з ними взаємодіють.
- Інститути соціалізації – соціальні групи, які виступають трансляторами соціального досвіду. Одним з основних інститутів виступає школа.
- Тип поселення, в якому проживає дитина впливає на успішність соціалізації учня. Встановлено, що в умовах міського життя рівень соціалізації школярів є дещо вищим, порівняно з сільською місцевістю. Проте різниця є не значною, що дозволяє говорити про поступове зближення міста і села у даному аспекті життя.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология : Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Власова О. І. Педагогічна психологія : Навч. Посібник / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
3. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. В. Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр "Академия", 2006. – 304 с.
4. Педагогическая психология : Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. Н. В. Ключевой. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 400 с.
5. Шабанов Л. В. Социализация : Учебно-методическое пособие / Л. В. Шабанов. – Томск, 2006. – 19 с.
1. Andreeva G. M. Social Psychology: A Textbook for higher education / G. M. Andreeva. – M. : Akspekt Press, 2004. – 365 p.
2. Vlasova O. Educational Psychology : Teach. workbook / O. Vlasova. – K. : Lybid, 2005. – 400 p.
3. Mudrik A. Human Socialization: Teaching book for university students / A. V. Mudrik. – 2nd ed., Rev. and ext. – M. : Publishing Center "Academy", 2006. – 304 p.
4. Educational Psychology: A Handbook for university students / Ed. by N. V. Klueva. – M. : Publishing house VLADOS PRESS, 2003. – 400 p.
5. Shabanov L. V. Socialization : Study guide / L. V. Shabanov. – Tomsk, 2006. – 19 p.

Надійшла до редколегії 17.09.13

О. Михайлюк, студ.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ШКОЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматривается специфика процесса социализации личности. Приведены основные подходы, касающиеся периодизации данного процесса. Представлены психологические и социальные факторы и условия, влияющие на эффективность социализации. Рассмотрены основные особенности школьной социализации детей, проживающих в городской и сельской местности. Представлены результаты исследования, посвященного сравнению эффективности социализации населения в различных видах населенных пунктов.

Ключевые слова: социализация, личность, общество, адаптация, школа.

O. Myhailuk, student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF SCHOOL SOCIALIZATION IN MODERN SOCIETY

The article deals with the specifics of the process of individual socialization. The basic approaches concerning periodization of the process are mentioned. There are basic psychological and social factors and conditions that influence the effectiveness of socialization in this article. The main features of school socialization of children living in urban and rural areas were examined. The results of studies devoted to comparison of the effectiveness of socialization in various localities are given.

Keywords: socialization, identity, society, adaptation, school.

УДК 316.614

А. Некіпелова, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПУБЕРТАТНИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуті основні підходи до розуміння процесу економічної соціалізації особистості в пубертатний період, а також соціально-психологічні детермінанти входження підлітка у світ економіки.

Ключові слова: економічна соціалізація, підліток, світ економіки, соціально-психологічна сутність.

Економічна соціалізація – це процес входження індивіда в економічну сферу суспільства, формування у нього економічного мислення, процес інтеріоризації економічної реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, формування економічних уявлень, знання економічних категорій, засвоєння і реалізацію ролей та навичок економічної поведінки.

Економічна соціалізація – це процес, який детермінується конкретними соціально-економічними умовами, його не можна вважати завершеним на якомусь етапі життєдіяльності людини. Економічна соціалізація, як і економічний розвиток, охоплюють все життя людини.

Метою економічної соціалізації є вироблення адекватних і гармонійних уявлень про економіку, знання економічних категорій, розвиток навичок економічної поведінки. Варто відмітити, що цілі й задачі економічної соціалізації багато в чому збігаються з цілями і задачами економічного виховання, оскільки останнє є цілеспрямованою формою економічної соціалізації. Для розуміння безперервності економічного розвитку особистості важливим є розрізнення понять "економічна соціалізація" і "економічна соціалізованість". Останнє В. В. Москаленко [6] визначається як відповідність людини соціально-економічним вимогам, які пред'являються до даного вікового етапу як наявність особистісних і соціально-психологічних передумов, які за безпечують нормативну поведінку. Отже, підкреслюється швидше не процесуальна, а результативна сторона соціалізації як розвитку. Порівняно з поняттям "економічна соціалізованість", на думку В. В. Москаленка, "економічна соціалізація" є більш широким поняттям, яке включає в себе, крім економічної соціалізованості, готовність переходу в нові ситуації соціально-економічного розвитку. З урахуванням сказаного економічну соціалізацію та економічну соціалізованість доцільно співвідносити як процес та його результат в кожен конкретний момент економічного розвитку особистості.

Отже, економічна соціалізація – безперервний динамічний процес економіко-психологічного розвитку особистості, який відбувається як активний внутрішньомотивований процес прийняття особистістю умов її існування в певних соціально-економічних ситуаціях, можливість використання інтеріори зованих економічних цінностей суспільства.

Досліджуючи стадійний характер економічної соціалізації, науковці виділяють різну кількість періодизацій, підкреслюючи умовність розподілу в залежності від дії різних факторів. В більшості таких праць, що досить цікаво, охоплюється віковий діапазон від 4-5 до 12-13 років. Тут також треба зазначити, що особливо важливою є стадія первинної соціалізації [3], тобто основи економічних знань, економічного мислення і поведінки починають закладатися ще в дошкільному дитинстві. Варто відмітити, що провідним фактором у включенні дитини в економічну реальність є практичне пізнання повсякденного життя – встановлення прямої залежності знань від досвіду, який у молодших дітей здійснюється через осмислене виокремлення у власній свідомості грошей як особливих знако-символів, котрі продукують

появу таких відносин між людьми, як "купівля-продаж". Загалом, економічна діяльність в дитинстві спрямована на засвоєння специфіки функціонування і виявлення таких соціоекономічних феноменів, як багатство-бідність, банк, реклама, інвестиції та ін., проте згодом, вже в підлітковому віці починає з'являтися новий досвід входження в економічний світ суспільства, формуються тенденції переходу від "купівлі-продажу" до економічної реальності, в якій відбувається виробнича діяльність, в якій підліток під дією власне психологічних та антропогенних факторів проходить через процес переорієнтації зі споживачького використання грошей до завтосування їх виробничо-діяльної функції [7].

В широкому розумінні, економічну соціалізацію можна розглядати як процес входження підростаючої людини в економічну сферу суспільства, як формування у неї економічного мислення, як процес інтеріоризації нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки і реалізацію їх в навколишній дійсності.

Процес економічної соціалізації індивіда пов'язано з його соціальними умовами різного рівня: з соціально-економічними проблемами суспільства, з повсякденним життям, яке відбувається в різних групах, з впливом різноманітних засобів, що здійснюються різними агентами соціалізації.

Актуальність дослідження різних моделей соціалізації також зумовлена необхідністю вирішення завдань, пов'язаних з формуванням особистості, що виникають в різних інституціях під впливом трансформаційних процесів, які в них відбуваються.

В цілому, теорія соціалізації акцентує увагу на дослідженні зовнішніх детермінант. Соціалізація індивіда в цьому аспекті є процесом формування екзопсихічних, тобто зовнішніх його виявлень, тобто таких психічних феноменів, зміст яких визначається ставленням його до зовнішніх об'єктів, які він виокремлює і оцінює.

Компонент соціальної системи, який наділяється особливим значенням в індивідуальній або суспільній свідомості, є соціальною цінністю. Цінність – це значимість предмета, яка визначається його роллю у соціальній взаємодії. Кожен соціальний інститут інституційованого соціального середовища має свій "набір" цінностей, завдяки яким відбувається інтеграція індивіда в групу, групи – в соціальну структуру, різних елементів соціальної структури – в соціальну систему. Соціальні цінності, інтеріоризуючись індивідами, стають їх ціннісними орієнтаціями, а також прагненнями у певному розумінні. Суспільство лише тоді функціонує успішно, коли його ціннісна система інтеріоризується кожним індивідом, перетворюється на його ціннісні орієнтації. Через такі орієнтації здійснюється зв'язок зовнішнього, предметного об'єктивного світу особистості з її внутрішнім суб'єктивним світом, в результаті чого формуються певні соціальні параметри людини та, відповідно, певним чином формуються загальнолюдські критерії соціуму [2].

З даної точки зору, аналіз соціалізації дає можливість визначити специфіку цього процесу, який залежить від особливостей системи цінностей інституційо-

ваного соціального середовища, а також від особливостей потребової системи індивідів.

У свідомості індивіда ціннісні орієнтації мають неоднорідне походження: частина належить до "соціальних уявлень" в концептуальному значенні цього поняття за механізмом свого утворення, інша ж частина є результатом індивідуальної рефлексії. Не викликає подиву і те, що в соціально-психологічній та соціологічній літературі такі індивідуальні форми репрезентацій надіндивідуальних цінностей мають різні назви. В залежності від форми, яка репрезентує надіндивідуальні цінності, вони визначаються як аттитюди, ціннісні уявлення, соціальні настанови, ідеали, стереотипи, догми, загальноприйняті сентенції тощо. Деякі дослідники та науковці висунули пропозицію, зміст якої полягав у тому, щоб спробувати замінити поняття "ціннісні орієнтації" на поняття "ціннісні уявлення" як усвідомлені уявлення суб'єкта про власні цінності, про дійсно цінне саме для нього. Та попри все, найбільш поширеним для визначення цих видів відображення цінностей являється поняття "ціннісні орієнтації".

Дослідження з проблем невідповідності декларованих і реальних цінностей підтверджують, що ціннісні орієнтації не зовсім відповідають реально значимим цінностям [4]. Така невідповідність пояснюється тим, що цінності як "умови життя" репрезентуються у свідомості індивіда через його потребу систему. Саме тому, не зважаючи на всі відмінності у визначенні поняття "ціннісні орієнтації", що існують в науці, головним у цих визначеннях є те, що ціннісні орієнтації – це усвідомлені та інтеріоризовані індивідами соціальні цінності, які відповідають їхнім потребам. У визначеному вище баченні дослідження потребової системи індивіда є важливим як фактор, що опосередковує інтеріоризацію соціальних цінностей і перетворення їх на певну форму ціннісних орієнтацій (уявлення, ідеали, настановлення), тобто у ті внутрішні умови, які формуються під впливом зовнішніх чинників.

З одного боку, особливості потребової системи індивіда визначаються культурно-історичною системою цінностей суспільства і зумовленими нею експектаціями, а з іншого – визначають можливості індивіда інтеріоризувати ті чи інші елементи цієї системи. Послідовно виконуючи призначені функції, особливості потребової системи індивіда, індивідуально-психологічні його властивості спричиняють деяку форму інтеріоризації цих цінностей.

Процес соціалізації особистості здійснюватиметься в залежності від того, як саме та чи інша форма виявлення (різні системи інституційних цінностей можуть мати у свідомості індивіда багатогранні форми виявлень, наприклад: ідеали, уявлення, настановлення, ціннісні орієнтації, аттитюди стереотипи тощо) відповідатиме узгодженості вимог соціального середовища і потребовій системі індивіда.

Досліджуючи економічну соціалізацію у зв'язку з аналізом економічних цінностей суспільства в їх структурно-системному ракурсі, лабораторія соціальної психології Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України створила концептуальну модель економічної соціалізації, яку можна трансформувати в операціональну модель, що складається з окремих індикаторів процесу економічної соціалізації особистості. Це важливо для визначення критеріїв її соціалізованості [6].

Виокремлено такі складові процесу економічної соціалізації, а саме:

1) визначення особливостей ціннісної системи економічної інституції, в межах якої здійснюється інтеграція індивідів в економічну сферу суспільства;

2) виокремлення основних системоутворюючих цінностей економічної інституції, в межах якої розглядається соціалізація особистості;

3) визначення форми ціннісних репрезентацій, в якій найкраще узгоджено цінності економічної інституції з потребою системою індивіда;

4) виявлення певної конфігурації когнітивного, афективного і конативного компонентів певної форми ціннісних репрезентацій як фактора, що визначає особливості економічної соціалізації.

Отже, можна сказати, що процес економічної соціалізації здійснюється в межах системи економічних цінностей. Одним з напрямів аналізу економічної соціалізації особистості з погляду окресленої загальної концепції є визначення особливостей системи економічних цінностей, компонентом якої є закріплені в певних нормах і правилах економічні цінності, які вимагають від індивідів відповідати певним експектаціям стосовно прийнятих для даного суспільства "зразків" поведінки і особистісних характеристик. Економічні цінності є важливим фактором соціалізації, вони стають умовами реалізації в діяльності активної позиції особистості щодо зовнішнього світу, інтеріоризуючись індивідом та набуваючи якостей "внутрішнього" регулятора його поведінки, тобто саморегулятора.

В системі економічних цінностей сучасного українського соціального простору одночасно існують цінності ринкової орієнтації, а також цінності, пов'язані з архетипами старого суспільства. Покоління сучасних підлітків, соціалізацію котрих ми і досліджуємо, виросло в період становлення ринкової економіки, тому для них ринкові цінності стали нормою. Нинішня молодь є носієм оновлених в широкому розумінні економічних цінностей, які втілюються в оновлену систему економічної інституції.

Важливо звернути увагу на прямопропорційну залежність між успішним протіканням процесу економічної соціалізації підлітка та відповідністю форм економічних репрезентацій до узгодженості вимог суспільства (експектацій) з потребою системою юної особи. Іншими словами, рівень успішності інтеріоризації економічних цінностей підлітком залежить від усвідомлення ним цінностей як своїх потреб (тут неодмінно треба зазначити, що дуже важливо не допускати протилежного, а саме, усвідомлення власних потреб як незамінних за значенням цінностей), а також здатності інтеріоризувати такі цінності, а з іншого боку – від тих вимог, які висуває суспільство до цих індивідів (економічних експектацій).

Основною потребою підліткового етапу розвитку особистості є потреба "в дорослості", домінування саме цієї потреби у ендопсихічній системі підлітка не може не позначитись на системі його економічних репрезентацій. На підтвердження приведемо за приклад суттєві відмінності між підлітками і молодшими школярами у ставленні до грошей і розумінні їх функції, що зумовлено віковими особливостями їх потребової системи [8]. Визначальним у розумінні грошей для дитини є їх споживацька функція, а простором економічної поведінки – місце купівлі-продажу (магазин), підліток на противагу цьому, перш за все, вбачає у грошах забезпечення матеріального добробуту або, деколи, засіб задоволення особистих бажань, осмислено перетворених у власній свідомості на потреби. Зміна місця в економічній реальності, перехід в простір виробничої діяльності відбувається саме завдяки віковим змінам у розумінні підлітками функції грошей. Саме цей новий простір економічної поведінки підлітків відповідає, як вже відомо, основній потребі підростаючої людини "у дорослості" та прелімінарно відображається у свідомості, а також у поведінковому компоненті системи економічних репрезентацій особистості. Ця ж таки найголовніша потреба впливає на форму економічних ціннісних репрезентацій, яка визначається конфігурацією їх когнітивного,

афективного і конативного компонентів. Ця форма визначає особливості, що є основоположними для творення економіко-психологічних параметрів особистості.

Економічна соціалізація – багатокомпонентний процес, в якому виділяють окремі критерії економіко-психологічних параметрів особистості, які і вказують на рівень її економічної соціалізованості.

Звертаючись до попередньо викладеного, відмітимо, що у дослідженні економічної соціалізації виділяють певні періоди. На початкових етапах досліджень було виявлено, що діти і підлітки певною мірою втягнені в економічні проблеми і мають про них деяке уявлення, а подеколи беруть непряму участь у процесі їх вирішення. У більшості досліджень процесу економічної соціалізації звертається увага на стадії, які проходять підлітки в розумінні економічних реалій суспільства, проте поширеним на сьогодні також є аналіз процесу соціалізації з точки зору розглядання таких його складових, як когнітивна, афективна і конативна (поведінкова) [5].

Когнітивний компонент включає в себе загальні економічні знання, економічні норми і цінності, які підлітки засвоюють в ході соціалізації. Він пов'язаний з усвідомленням і раціональною осмисленістю індивідом різних сторін економічної реальності, результатом яких є сукупність уявлень і знань у цій сфері.

Когнітивна змінна економічної соціалізації характеризується такими рисами: 1) поінформованість особистості знаходиться в прямій залежності від складності того чи іншого економічного поняття і можливості безпосереднього знайомства з його уявами у реальності; 2) адекватність економічних уявлень визначається здебільшого розвитком особистості.

Емоційний або, інакше кажучи, афективний компонент, є емоційним ставленням підлітка до економічної реальності. Він представлений в ціннісних економічних репрезентаціях як сукупність об'єктивних, емоційно забарвлених думок і оцінок різних сторін економічної реальності.

Афективний компонент поділяють на:

- праксичні емоції (задоволення результатом і процесом праці);
- глоричні емоції (бажання самоствердження, визнання);
- пугнічні емоції (азарт, ризик);
- альтруїстичні емоції (бажання приносити іншим радість);
- комунікативні емоції (бажання спілкуватися, ділитися переживаннями).

Емоційна змінна економічної соціалізації має амбівалентне вираження, вона може бути проявлена як позитивно так і негативно.

Конативний (поведінковий) компонент економічних репрезентацій представлено у свідомості суб'єкта у вигляді мотивів, цілей, спрямувань, намірів і готовності суб'єкта до здійснення економічної діяльності. Конативний компонент відображає зразки економічної поведінки, які підліток за своїх і привласнив на даному віковому етапі.

Поведінкова змінна характеризується через виокремлення таких елементів споживацької і трудової поведінки:

Елемети споживацької поведінки: мотивація при здійсненні покупок спрямованістю вектора зацікавленості споживача; придбання типових продуктів (користування типовими послугами), яке зумовлюється віком особистості; планування покупок, їх вибір.

Характеристики трудової поведінки: традиційна трудова діяльність (побутові клопоти, хатня робота, самообслуговування); професійна діяльність, професійні навички і якості; планування фінансового прибутку, грошові витрати.

Потребова система індивіда детермінує зміст компонентів економічних ціннісних репрезентацій. Характеризуючи, наприклад, таку складову когнітивного компонента, як економічна поінформованість, слід пам'ятати про її залежність від складності того чи іншого економічного поняття і можливості безпосереднього знайомства підлітка з його виявленнями у реальності, а у визначенні адекватності економічних уявлень особистості – брати до уваги розвиток самого підлітка. На характері взаємозв'язку компонентів економічних репрезентацій особистості позначаються також особливості потребова системи підлітка. Так, в конфігурації когнітивного, афективного і конативного компонентів економічної соціалізації підлітків домінує місце починає посідати конативний компонент з інтенціями, що визначають його прагнення бути включеним до економічної сфери суспільства в якості суб'єкта економічної діяльності. Найбільш відповідає узгодженості вимог економічної інституції суспільства і можливостей та потреб особистості підліткового віку форма економічних репрезентацій, яка визначається такою конфігурацією компонентів цих репрезентацій. Саме тому ця форма економічних ціннісних репрезентацій зумовлює ефективність процесу економічної соціалізації [6].

Отже, на підставі аналізу наукової літератури, дослідження і вивчення проблем і явищ економічної соціалізації, можна зробити такі **ВИСНОВКИ**:

Економічна соціалізація – складний, багатоаспектовий процес входження підлітка в економічну сферу суспільства, в результаті якого підліток, формуючи відповідні соціальні властивості, стає повноправним суб'єктом економіки. Економічна соціалізація є важливою стороною соціалізації особистості і актуальною проблемою у її дослідженні.

У вивченні економічної соціалізації підлітків дослідники зосередили увагу на таких питаннях: як і коли підлітки включаються в економічну сферу суспільства, які фактори впливають на цей процес. Вивчення розуміння дітьми економічних понять і законів могло б дати більш реалістичну інформацію про процеси їх мислення, ніж дослідження розуміння ними фізичних законів, які мають до більшості дітей віддалений стосунок, як зазначає англійський психолог А. Фьонем.

В роботах з економічної соціалізації розглядаються такі фактори, як класова належність, регіональні і національні особливості, вік, стать, які впливають на формування ціннісної і потребова системи, а також визначають рівень поінформованості підлітка, що в свою чергу впливає на поведінковий компонент, формування якого зумовлено емоційним сприйняттям економічної дійсності. Детальне вивчення всіх цих аспектів дало можливість зробити висновок про те, що процес економічної соціалізації проходить через усвідомлення підлітками ролі грошей, роботи і їх взаємозв'язку. Цей процес відбувається у відповідності зі ступенем зростання їх контактів з економічним світом дорослих, бесід з батьками, впливу засобів масової інформації.

Усі наукові надбання з даної теми та увесь суспільний досвід, являючись результатом діяльності попередніх поколінь, виступає передумовою соціалізації підростаючої людини у випадку, коли він із форми результату діяльності переходить у форму живої діяльності, стає уже не результатом минулого, а елементом сучасного.

Основним фактором включення підлітків в новий соціально-економічний простір є особистий досвід економічної діяльності, який, наприклад, у відношеннях грошей відбувається через їх накопичення для здійснення придбань. В результаті цього досвіду у підлітків формується здатність заробляти гроші. Середній рівень

сформованості здатності заробляти гроші характеризує особливості процесу економічної соціалізації особистості на підлітковій стадії, а також є свідченням економічної соціалізованості підлітків на етапі переходу від дитинства до дорослості.

Отже, детермінантами економічної соціалізації особистості на різних вікових етапах, а, особливо, на підлітковому, стають ті фактори, які наділяються особистістю значеннями і сенсами, що відповідають її найбільш вагомим потребам, інтересам, мотивам.

Підсумовуючи сказане, можна додати, що, окрім ціннісно-нормативної та потребової систем, когнітивного, афективного та конативного компонентів, важливою особливістю економічної соціалізації підлітка є бажання самоствердитись, яке на тлі вікового максималізму виявляється у необхідності самореалізації. Остання найчастіше здійснюється через працю, а це, в свою чергу, зумовлює входження підлітка в соціально-економічний простір, де він проходить процес соціалізації під дією усіх перелічених факторів.

Список використаних джерел

1. Бояринцева А. В. Психологические особенности экономической социализации / А. В. Бояринцева // Педагогика. – 1994. – № 4. – С. 12-18.
2. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / заг. ред. В. В. Москаленко. – К., 2008. – 336 с.

3. Козлова Е. В. Психологические особенности социализации на разных этапах детства : Дис. ... канд. психол. наук / Е. В. Козлова. – М., 1998. – 150 с.

4. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании / Д. А. Леонтьев // Психологическое обозрение. – № 1. – 1998. – С. 3.

5. Москаленко В. В. Соціальна психологія : Підручник / В. В. Москаленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.

6. Москаленко В. В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / В. В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2006. – № 3(17). – С. 3-17.

7. Проблемы экономической психологии. – М. : Изд-во ИП РАН, 2004. – 620 с.

8. Фенко А. Б. Дети и деньги: особенности экономической социализации / А. Б. Фенко // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 94-102.

1. Boyarintseva A. V. Psychological features of economic socialization / A. V. Boyarintseva // Pedagogika. – 1994. – № 4. – P. 12-18.

2. The economic socialization of youth: social and psychological aspects / Gen. ed. by V. Moskalenko. – K., 2008. – 336 p.

3. Kozlova E. V. Psychological features of socialization at different stages of childhood : Abstr. of PhD thesis of psychol. / E. V. Kozlova. – M., 1998. – 150 p.

4. Leontiev D. A. Value concepts in individual and group consciousness / D. A. Leontiev // Psychologicheskoe Obozrenie. – № 1. – 1998. – P. 3.

5. Moskalenko V. Social Psychology : Handbook / V. Moskalenko. – K. : Centr navchal'noi literatury, 2005. – 624 p.

6. Moskalenko V. Economic socialization: a conceptual model / V. Moskalenko // Social'na Psychologiya. – 2006. – № 3(17). – P. 3-17.

7. Problems of Economic Psychology. – Moscow : Izdatel'stvo IP RAN, 2004. – 620 p.

8. Fenko A. B. Children and money: especially economic socialization / A. B. Fenko // Voprosy Psychologii. – 2000. – № 2. – P. 94-102.

Надійшла до редколегії 29.09.13

А. Некипелова, студ.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ПУБЕРТАТНОМ ПЕРИОДЕ

В статье рассмотрены основные подходы к пониманию процесса экономической социализации личности в пубертатный период, а также социально-психологические детерминанты вхождения подростка в мир экономики.

Ключевые слова: экономическая социализация, подросток, мир экономики, социально-психологическая сущность.

A. Nekipelova, student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ECONOMIC SOCIALIZATION IN PUBERTY

The article describes the main approaches to understanding the process of economic socialization during puberty, and the social and psychological determinants of entry into the world economy by teenager.

Key words: economic socialization, teenager, world of economy, social and psychological substance.

УДК 316.614

М. Огороднічук, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА

В статті розглядається специфіка процесу соціалізації підлітка в сучасному суспільстві та особливості підліткового віку як такого. Представлені основні соціальні та психологічні детермінанти, які обумовлюють процес соціалізації. Розкрито ряд проблем, пов'язаних з порушенням соціалізації, які проявляються на соціальному та індивідуально-психологічному рівні.

Ключові слова: суспільство, соціалізація, сім'я, девіантна поведінка, особистість.

Специфіка сучасного суспільства, рівень розвитку культури та процес світової глобалізації сприяють тому, що практично будь-яка сфера життя індивіда обумовлюється саме суспільними процесами та нормами. Кожна людина більшою або меншою мірою є частиною глобальної суспільної системи. Успішність процесу інтегрування в це суспільство та способи існування в ньому є тими чинниками, які формують процес життєдіяльності та існування особистості як такої.

Даний процес визначається як соціалізація, яка передбачає комплексне засвоєння індивідом певних соціальних ролей та інтеграцію особистості до певної соціальної групи. Ефективність здійснення соціалізації визначає подальші можливості особистості у даній суспільній реальності. Саме завдяки здійсненню соціалізації дитина перетворюється на особистість, стає суб'єктом

своїєї діяльності, набуває знань та навичок, що є характерними для певного суспільства.

Варто зазначити, що більшість актуальних суспільних проблем є наслідком порушення процесу соціалізації окремих представників цього суспільства. Саме тому вивчення соціальних і психологічних чинників порушення соціалізації являє собою актуальну наукову і соціальну проблему сучасності.

Важливим аспектом вивчення факторів соціалізації підлітка виступає специфіка даного вікового періоду. Адже він характеризується процесом інтенсивного становлення життєвої позиції, формуванням поглядів, уявлень, прагнень. У цей період особистість засвоює (або не засвоює) постулати моралі та моральності, набуває громадянської позиції. Труднощі становлення у підлітковому віці обумовлені також особливостями психіки:

© Огороднічук М., 2014

підвищеною збудливістю, нестійкістю нервової системи, фізіологічними та іншими специфічними процесами.

Індивідуальна поведінка, діяльність та соціальна активність особистості в цьому віковому періоді є процесом, який має складну внутрішню структуру. Поведінкові прояви підлітка представляють собою соціально детермінований і психологічно мотивований процес, який об'єктивується у здійсненні тих дій, які порушують соціально-нормативний порядок, або тих, які сприяють нормальному функціонуванню та розвитку суспільства. Посилення інтересу до своєї особистості в цей період є умовою цілеспрямованої самоосвіти й самовиховання. Для підлітків провідним центром усього розвитку стає особистісне самовизначення.

Визначення вектору і потенціалу подальшого життєвого шляху виступає афективним центром життєвої ситуації, навколо якої структуруються психічні процеси, поведінка, інтереси та діяльність.

Ключовим аспектом даного періоду на рівні соціально-психологічного буття виступає розвиток соціальної компетентності як основної складової здатності особистості в процесі спілкування та взаємодії набувати нових соціальних контактів та зміцнювати уже набуті. Цей процес детермінується здатністю до соціального порівняння, що дозволяє виявити і оцінити характерні риси інших представників суспільного середовища. Спираючись на ці оцінки, підлітки диференціюють певний фрагмент соціуму і формують власний соціальний простір. Актуальним на даному етапі є принцип схожості інтересів, поглядів, що дозволяє компенсувати кількість значимих соціальних зв'язків їхньою якістю та глибиною. При цьому інтимність стає обов'язковим атрибутом дружби з ровесником однієї статі.

В цілому феномен соціалізації підлітка являє собою процес і результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду, що реалізується у спілкуванні та діяльності. Соціалізація може здійснюватися як в умовах стихійного впливу на особистість різноманітних обставин життя в суспільстві, які мають іноді характер різноспрямованих факторів, так і в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування особистості [9].

Г. М. Андрєєва під соціалізацією розуміє процес становлення соціального "Я" людини завдяки залученню індивіда до культури, навчання і виховання, що сприяє набуттю ним соціальної природи [1]. О. В. Вакуленко зазначає, що соціалізація охоплює всі сфери життєдіяльності індивіда та впливає на вибір способу життя та формування соціально-активної особистості [5].

Соціалізація виступає формою відповіді внутрішньо особистісного змісту індивіда на зовнішні впливи оточення, що реалізуються на базі індивідуально-психологічних засад людини. Процес соціалізації досягає певного ступеня завершеності при досягненні особистістю соціальної зрілості, що характеризується здобуттям підлітком інтегрального соціального статусу. Чинники порушення процесу соціалізації можуть знаходитись як у сфері внутрішньо-особистісного базису людини, так і в сфері зовнішніх процесів, що здійснюють формуючий вплив на особистість.

Порушення соціалізації підлітка зручно розглянути через призму поняття соціальної дезадаптації, що в даному контексті визначається як порушення системи "особистість-суспільство", внаслідок чого відбувається дисфункція індивідуальної інтеграції в соціальну єдність і особистісні труднощі у взаємодії з нею.

Залежно від природи, характеру і ступеня дезадаптації виділяють патогенну, психосоціальну і соціальну адаптацію підлітків. Патогенна дезадаптація викликана відхиленнями, патологіями психічного розвитку та нервово-психічними захворюваннями, в основі яких лежать функціонально-органічні ураження нервової системи. Пато-

генна дезадаптація за ступенем і глибиною свого прояву може носити стійкий, хронічний характер (психози, психопатії) і такий, що коригується. Останній викликаний психогенними факторами соціальної природи – несприятливою соціальною, шкільною, сімейною ситуацією.

Психосоціальна дезадаптація пов'язана із статевовіковими і індивідуально-психологічними особливостями підлітка, які обумовлюють його важковиховуваність, що вимагає індивідуального педагогічного підходу. За своєю природою і характером різні форми психосоціальної дезадаптації також діляться на стійкі (акцентуації характеру, дефекти емоційно-вольової та мотиваційно-пізнавальних сфер тощо) і тимчасові, нестійкі (статевовікові особливості кризових періодів розвитку дитини, психічні стани) форми.

Соціальна дезадаптація проявляється у порушенні норм моралі і права, асоціальних формах поведінки й деформації системи внутрішньої регуляції, референтних і ціннісних орієнтацій, соціальних установок. Йдеться про порушення процесу соціального розвитку, соціалізації індивіда, коли має місце порушення як функціональної, так і змістовної сторони соціалізації. При цьому порушення соціалізації можуть бути викликані як прямими десоціалізуючими впливами (демонстрація найближчому оточенню зразків і установок девіантної поведінки), так і непрямыми десоціалізуючими впливами, коли має місце зниження референтної значущості провідних інститутів соціалізації (сім'я і школа) [6].

Нестабільність у соціальній, політичній та економічній сферах суспільства значно розширює спектр соціально-педагогічних і соціально-економічних чинників, які активно стимулюють порушення процесу соціалізації. Серед них одну з провідних позицій посідають такі фактори, як кризові явища в родині – порушення структури і функцій сім'ї, погіршення умов утримання дітей.

Це пояснюється тим, що саме в сім'ї дитина отримує перші навички спілкування, поведінки, накопичує перший "багаж" знань, саме тут формуються перші звички. Від того, в яких умовах відбувається виховання, залежить формування духовних потреб, (ідеалів, моральних, ідейних і пізнавальних інтересів) культурних цінностей [7].

Проте, дуже часто сім'я, як інститут соціалізації, не завжди є готовою до виконання цієї ролі. У такому випадку родинне виховання в цілому трансформується у деструктивний чинник соціалізації.

В цілому можна виділити три основні групи негативних явищ, що знижують ефективність сімейного виховання:

- несприятливі матеріально-побутові умови життя сім'ї;
- несприятливий соціально-психологічний клімат у сім'ї;
- психолого-педагогічна невідповідність батьків до виховання дітей.

Ці групи негативних внутрішньо сімейних процесів тісно взаємопов'язані і можуть в різній мірі впливати на формування особистості. У вихованні підлітка визначальним є соціально-психологічний клімат у сім'ї, психолого-педагогічна культура батьків, моральна спрямованість сім'ї як соціального інституту [2].

Ще одним важливим чинником, що впливає на успішність соціалізації особистості є референтна група. Орієнтація на норми і цінності групи однолітків відіграє велике значення в засвоєнні особистістю соціального досвіду. Специфіка тої чи іншої референтної групи здійснює визначальний вплив на характер соціального становлення особистості. Саме тому формування кола близьких друзів є відповідальним елементом виховного процесу, який має коригуватися як з боку батьків, так і самою особистістю – на базі вже отриманих знань, уявлень та очікувань щодо актуального соціального оточення.

Будучи членом певної групи, індивід успішно соціалізується тоді, коли його поведінка відповідає груповим очіку-

ванням, коли він змінює свою поведінку у відповідності з цими очікуваннями, тобто він підпорядковується прийнятим нормам. Процес соціалізації в нормі передбачає інтегрування індивідом соціальних норм і цінностей.

Навряд чи це відбудеться, якщо індивід не розділяє норми і цінності, що прийняті в групі, і дотримується їх тільки під груповим тиском чи з остраху покарань. Отже, успішний процес соціалізації підлітка протікає тільки тоді, коли він знаходить референтну групу, колектив школи, класу, і зовнішні норми цієї групи переходять у внутрішній план регуляції поведінкою підлітка. Негативний, антисоціальний характер функціонування референтної групи може виступити чинником, який обумовлює розвиток девіантної поведінки особистості. Девіантна поведінка визначається як система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої норми, яка може стосуватись психічного здоров'я, права, культури і моралі [8].

Л. Бенько виділяє такі чинники, які зумовлюють девіантну поведінку:

- недостатність розумового розвитку в цілому (але не патологія) – цей фактор стає на заваді правильному самоаналізу поведінки і прогнозування її наслідків;
- недостатність самостійного мислення, внаслідок чого стає більшою конформність і навіюваність;
- низька пізнавальна діяльність, зрідненість і нестійкість духовних потреб [4].

Причин виникнення соціальних відхилень дуже багато і вони дуже різні. Звичайно, всі вони в процесі розвитку суспільства видозмінюються. Але основним джерелом відхилень є соціальна нерівність. Головним у процесі девіантної поведінки є не сам по собі рівень задоволення матеріальних і духовних потреб, а розрив у можливостях їх задоволення для різних соціальних груп.

Окрім соціальних чинників порушення процесу соціалізації існує також ряд психологічних та психофізіологічних факторів, які мають значний вплив на порушення процесу входження особистості в соціальний простір.

Одним з найкритичніших періодів утвердження особистості в соціумі є пубертатний період. Саме в цей час психофізіологічні зміни мають найбільш впливовий характер на процес соціалізації особистості. До таких психофізіологічних передумов можна віднести такі зміни, що відбуваються у структурі особистості підлітка на рівні психологічних та поведінкових проявів:

1. Прискорений і нерівномірний розвиток підлітка під час статевого дозрівання: нерівномірність розвитку серцево-судинної та кістково-м'язової систем, обтяжливий психічний і фізичний стан; "гормональна буря", викликана підвищеною активністю ендокринної системи в період статевого дозрівання, яка проявляється в емоційній нестійкості, непередбачуваності настрою.

2. Зміни в характері взаємовідносин з дорослими, батьками, вчителями, що виражаються в підвищеній конфліктності і пояснюються такими причинами:

- так званий конфлікт "моралей", коли мораль підпорядкування замінюється мораллю рівності;
- відчуття дорослості, реакція емансипації, вивільнення від впливу дорослого;
- підвищена критичність по відношенню до дорослих при одночасній увазі до думки однолітків.

3. Зміни в характері взаємовідносин з однолітками, як з представниками своєї, так і протилежної статі:

- активне формування потреби спілкування з однолітками, яке загострюється
- прагнення до самоствердження, що в певних несприятливих умовах може виявлятися у різних формах асоціальної поведінки [3].

Таким чином, можна виокремити низку таких соціальних і психологічних чинників, що виступають провідними детермінантами соціалізації особистості:

- психологічний клімат та ідеологічне підґрунтя родинного виховання;
- специфіка перебігу навчального процесу, досвід спілкування з викладачами;
- вплив референтної групи;
- особливості психофізіологічного субстрату розвитку особистості;
- особистісні переконання та очікування підлітка, що сформувались на попередніх етапах соціалізації.

Дисфункціональний вплив будь-якого із зазначених фрагментів реальності соціально-психологічного простору підлітка може призвести до порушення процесу соціалізації та виступити у якості деструктивних впливів на даний процес.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология : Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Балцевич В. А. Семья и молодежь: профилактика отклоняющегося поведения / В. А. Балцевич. – Л. : Университетское, 1989.
3. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева // Социальное здоровье России. – 1994.
4. Бенько Л. Нормативна і девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації / Л. Бенько // Соціальна психологія. – № 3(29). – 2004. – С. 14-17.
5. Вакулєнко О. В. Взаємозв'язок здорового способу життя та процесу соціалізації особистості / О. В. Вакулєнко // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С. 123-128.
6. Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 14(152).
7. Организация и методика клубной работы с детьми и подростками. – М., 1982.
8. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989.
9. Петровский А. В., Ярошевский М. Г., Психологический словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат. – 373 с.
10. Конєва О. Б. Неблагополучная семья и девиантное поведение: социально-психологические признаки / О. Б. Конєва // Специальный выпуск. – С. 44-50.

1. Andreeva G. M. Social Psychology: A Textbook for higher education / G. M. Andreeva. – M. : Aспект Press, 2004. – 365 p.
2. Baltsevich V. A. Family and youth: prevention of deviant behavior / V. A. Baltsevich. – L. : Universitetskoye, 1989.
3. Belicheva S. A. Basics of Preventive Psychology / S. A. Belicheva // Social'noe zdorov'e Rosiyi. – 1994.
4. Benko L. Normative and deviant individual behavior in terms of socialization / L. Benko // Social Psychology. – № 3(29). – 2004. – P. 14-17.
5. Vakulenko O. V. Relationship of healthy lifestyles and the process of socialization / O. V. Vakulenko // Ukrains'kyi sotsium. – 2003. – № 1(2). – P. 123-128.
6. Bulletin of the Chelyabinsk State University. – 2009. – № 14(152).
7. Organization and methods of the club's work with children and teenagers. – M., 1982.
8. Kon I. Psychology early adolescence / I. Kon. – M. : Prosveschenie, 1989.
9. Petrovskiy A. V. Psychological Dictionary / A. V. Petrovskiy, M. G. Yaroshevskiy. – 2nd ed., Rev. and ext. – M. : Politizdat. – 373.
10. Konev O. B. Troubled family and deviant behavior: social and psychological signs / O. B. Konev // Special Issue. – P. 44-50.

Надійшла до редколегії 13.02.14

М. Огороднийчук, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

СОЦИАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПРОЦЕССА СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКА

В статье рассматривается специфика социализации подростка в современном обществе и особенности подросткового возраста как такового. Представлены основные социальные и психологические детерминанты, которые обуславливают процесс социализации. Раскрыт ряд проблем, связанных с нарушением социализации, проявляющийся на социальном и индивидуально-психологическом уровне.

Ключевые слова: общество, социализация, семья, девиантное поведение, личность.

M. Ogorodnijchuk, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS

The article describes the specifics of the process of socialization teenager in today's society and the teenage itself. We describe the basic social and psychological determinants that lead to the process of socialization. We uncovered the problems associated with the violation of socialization, which are manifested in the social and individual psychological level.

Keywords: society, socialization, family, deviant behavior, personality.

УДК 159.923.2:316.663

А. Одінцева, асист
Херсонський державний університет, Херсон

РОЛЬОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА РОЛЬОВА ВАРІАТИВНІСТЬ ЯК ФАКТОРИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті наводиться спроба розглянути рольову ідентичність та рольову варіативність як фактори, що спрямовують особистість до глибшого розвитку. Поняття "життєвої ролі" розкривається через такі поняття, як: "життєвий сценарій", "життєва позиція", "життєва лінія", "стратегія життя" та "життєва перспектива".

Ключові слова: рольова ідентичність, рольова варіативність, життєва роль, життєвий сценарій, життєва позиція, життєва лінія, стратегія життя, життєва перспектива.

Постановка проблеми. Розвиток особистості більшою мірою залежить від можливості людини проявляти себе, свої можливості, риси свого характеру у суспільстві під час взаємодії з навколишніми. Відтак, актуальність дослідження зумовлено важливістю гармонійного розвитку особистості, задля комфортного її існування, а метою статті є визначення впливу рольової ідентичності та рольової варіативності на характер життєвих ролей, що виконує особистість, та на можливість прояву особистістю своєї самості.

Аналіз досліджень з проблеми. О. М. Леонтьєв писав про те, що "...особистість не народжується, особистість стають... Особистість є відносно пізній продукт суспільно-історичного і онтогенетичного розвитку людини... Особистість як спеціальне людське утворення... Як і свідомість людини, як і її потреби... особистість людини теж "виробляється" – створюється суспільними відносинами, в які індивід вступає у своїй діяльності. Та обставина, що при цьому трансформуються, змінюються і деякі її особливості як індивіда, становить не причину, а наслідок формування особистості" [5, с. 176-177]. Ця думка нашою нас на ідею про те, що особистість в процесі свого розвитку в умовах громадського середовища (в умовах суспільних норм, правил, моделей поведінки тощо), засвоює певні ролі, аналоги тих, кого вона бачить під час дорослішання (ролі оточуючих людей, літературних героїв та суспільних діячів), що і детермінують розвиток її особистості, а неповторність набору цих ролей, робить її унікальною.

Велике значення у формуванні Я-концепції особистості мають уявлення людини про себе як про суб'єкта ролі (рольова ідентичність), а також кількісний та якісний комплект цих ролей (рольова варіативність). За П. П. Горностаєм, рольова ідентичність – це відчуття і переживання себе суб'єктом певної ролі, властивість особистості, зумовлена інтеграцією людини у різних соціальних групах, де їй властиві деякі групові ролі; а рольова варіативність – це компонент рольової компетентності, багатство та якісна різноманітність рольового репертуару особистості [3].

Життєві ролі пов'язані з такими характеристиками життя людини, як стиль життя, сенс життя та життєвий сценарій (життєвий шлях).

На думку Л. І. Анциферової, унікальність людського існування полягає у тому, що людина здатна мати власне ставлення, займати оцінюючу позицію до життя взагалі і до свого, особливо. Вона здатна розпоряджатися ним і навіть – що вже зовсім немислимо для інших істот у природі – по своїй волі піти з життя. Таким чином,

Л. І. Анциферова розглядає життя людини як розгорнуту в часі систему виборів. В основі цієї системи є базальний вибір – між життям і смертю. Кожній людині протягом життя доводиться робити багато екзистенціальних, тобто щодо самої суті свого існування, виборів. Все життя людини являє собою ланцюг переходів з одного життєвого світу в інший. Вона потрапляє в нові системи соціально-психологічних зв'язків, в незвичні обставини, з матеріалу яких вона повинна створити свій новий унікальний життєвий світ і оволодіти новими способами життя [2].

З іншого боку, питання часто піднімається не настільки радикально, і смерть не розглядається як альтернатива, що лежить в основі життєвого шляху. К. А. Абульханова-Славська розглядає життєвий шлях людини як її здатність організовувати свою долю за власним задумом, нею виділяються типи життєвих стратегій на основі двох критеріїв: ініціатива і відповідальність [1].

П. Жане вважає, що життєвий шлях – це еволюція особистості, послідовність вікових етапів її розвитку, етапів її біографії [1, с. 15].

На думку С. Л. Рубінштейна [7], життєвий шлях необхідно розглядати як ціле, хоча в кожному окрему мить людина є залученою до окремих ситуацій, пов'язаною з окремими людьми, здійснює окремі вчинки. Одиницею аналізу життєвого шляху вважав співвідношення трьох компонентів:

- ставлення до предметного (наочного) світу;
- до інших людей;
- до самого себе.

Для С. Л. Рубінштейна життєвий шлях – це не тільки рух людини уперед, а й також рух у гору, до вищих, досконаліших форм, до кращих проявів людської сутності. В розумінні С. Л. Рубінштейна, рух у гору – це рух до людської досконалості, тобто етичної, соціальної, психологічної довершеності.

Ш. Бюлер говорить про життєвий шлях як про індивідуальне, особистісне життя в динаміці [8].

У своїх працях К. А. Абульханова-Славська зробила спробу цілісного розгляду життєвого шляху людини з урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Автор пропонує розглядати життя як завдання або проблему, а людину – як потенційного суб'єкта власного життя. В роботі "Стратегія життя" [1] для характеристики життєвого шляху К. А. Абульханова-Славська вводить поняття "життєва позиція", "життєва лінія", "стратегія життя", "життєва перспектива".

Життєва позиція – це життєві відносини, спосіб їх реалізації, що відповідають (чи не відповідають) потре-

бам, цінностям особистості. Це вироблений особистістю за даних умов спосіб свого суспільного життя, місце в професії, спосіб самовираження. Радикальна зміна життєвої позиції може бути результатом невіршених протиріч або реалізації себе в неоптимальних напрямках.

Життєва лінія – реалізація життєвої позиції в часі і в обставинах життя, відповідна динамічним характеристикам життєвого шляху. Це певна послідовність (або непослідовність) особистості в поведінці, реалізації своєї життєвої позиції, вірність собі, своїм принципам і відносинам у мінливих обставинах. Вона має типологічні характеристики: послідовність – непослідовність – хаотичність.

Стратегія життя – це спосіб розкриття і вирішення життєвих суперечностей, індивідуальна організація, постійне регулювання ходу життя по мірі її здійснення відповідно до цінностей даної особистості і її індивідуальної спрямованості. Вона може носити активний або пасивний характер.

Е. П. Варламова і С. Ю. Степанов виділяють типи життєвих стратегій за співвідношенням індивідуальної своєрідності і творчої активності людини в основних моментах життя:

- творча унікальність відображає творче ставлення людини до власного життя, коли її ініціатива призводить до високої неповторності і екстраординарності подій її життя;
- пасивна індивідуальність являє собою стихійний, випадковий характер формування людини, коли її індивідуальна своєрідність в основному залежить не від її зусиль, а визначається зовнішніми обставинами;
- активна типовість відображає прагнення людини "бути як усі", коли її зусилля спрямовані на досягнення загальних цілей і цінностей;
- пасивна типовість характеризує стихійне дотримання людиною соціальних стереотипів, її беззаперечне підпорядкування нормам [4].

Сенс життя (життєва концепція) характеризує теоретичний спосіб організації життя. Його наявність або відсутність слугує критерієм розвитку особистості. Реально він існує в сукупності з такими поняттями як життєва позиція і життєва лінія, так як висловлює прагнення особистості та підтверджує її реальні досягнення. Життєва перспектива включає сукупність обставин і умов життя, які створюють можливість оптимального життєвого просування. Вона відкриває того, хто в теперішньому часі створив систему оптимальних (з безліччю можливостей) життєвих відносин.

Основним внутрішнім критерієм особистості в реалізації її життєвої програми слугує активність. Активність виходить з потреби в діяльності. Її основною властивістю є приналежність людині, поза якою вона не може існувати. Активність може реалізовуватися ефективно-практично або структурно-умоглядно. Протягом життя особистості активність набуває різної спрямованості у зв'язку з орієнтацією на конкретні досягнення або високі духовні цінності. Вона залежить як від внутрішніх передумов, так і від зовнішніх умов [1, с. 45-145].

Категорії "життєва лінія" і "життєва перспектива" можуть бути представлені у тимчасовому аспекті. У цьому випадку поняття життєва лінія об'єднує два рівні організації особистого часу: свідомий і несвідомий. Свідомий рівень пов'язаний із життєвими етапами, початок і кінець яких пов'язані з часом долучення до певного соціального інституту або події.

Інша постановка питання вводиться з поняттям життєвого стилю. Ч. Морріс [6] виділяє три головні компоненти особистості, які виражаються зокрема в тому чи-

слі і в етичній системі, і у тому стилі життя, якому віддається перевага:

- "Діоніса" – потурання бажанням.
- "Прометея" – активна тенденція переробляти світ і маніпулювати ним.
- "Буддиста" – саморегуляція контролю над бажаннями.

Іншим, не менш важливим питанням у вивченні особистості, є особистісне життя. Тут буде доцільним надати визначення особистісному життю, яке було запропоновано К. А. Абульхановою-Славською: "...особистісне життя починається з постановки таких питань, як: чи живе людина згідно зі своїми потребами, чи мириться вона зі своєю незадоволеністю життям, чи має життєві перспективи, як вона поєднує у своєму житті те чого хоче, що вона може та що повинна?" [1, с. 8].

Індивідуальність життя полягає в здатності людини організувати її за власним задумом, відповідно зі своїми уподобаннями та прагненнями. Кожна людина є особистістю, але не кожна можна вважати суб'єктом життя, тобто людиною яка є самостійним творцем свого життя.

Усі життєві спрямованості особистості визначаються її життєвою позицією. У соціології прийнято вважати, що активна життєва позиція – це сукупність ролей, які виконує особистість у своєму житті. К. А. Абульханова-Славська, вважає що це – сукупність відношень особистості до життя, де відношення особистості – це не тільки її суб'єктивні думки та погляди, це, також, способи її взаємодії з навколишніми людьми та дійсністю.

Життєва позиція – це сукупність реалізованих життєвих відношень, цінностей, ідеалів та знайдений характер їх реалізації, який визначає подальше життя.

Особистість іноді розглядається як "приватна особа", або як хтось безликий, прихований за маскою виконуваної ролі. "Особистість... (мала визначення) спочатку у етрусків як маска, яку одягає актор, потім цього останнього і його роль" [1].

Поняття "роль" тісно пов'язане з такими поняттями, як "театр", "сцена" та "акторська гра". Виходячи з цього, ми можемо прослідкувати розвиток поняття "особистість": від ролі до маски (личини), від личини до особистості. Отже, трансформація поняття "особистість" бере початок від ролі та акторської гри. Саме тому, ми можемо стверджувати, що поняття "роль" відображає не лише соціальний бік особистості, але й її внутрішню структуру, як спосіб розуміння та визначення свого стану.

Ми вважаємо, що характер життєвої позиції визначає роль, яку особистість свідомо чи не свідомо, виконує під час взаємодії з навколишніми людьми. Наприклад, якщо життєва позиція особистості полягає у здобутті професійного успіху, то у взаємодії з навколишніми, вона буде виконувати ту роль, яка як найкраще, на її думку, продемонструє ті якості які є важливими для досягнення цього успіху (відповідальний професіонал, турботлива колега, людина, що демонструє великий потенціал, "хлопчик на побігеньках" тощо). Саме тому, життєва позиція – це не кількість ролей, а їх якісне наповнення. Життєва позиція пов'язана з домаганнями особистості, чим менше у людини домагань, тим менша кількість ролей є в її "арсеналі".

Отже, на основі зіставлення поняття "ролі" з такими поняттями, як "життєвий шлях", "життєва позиція", "сенс життя", ми можемо зробити спробу надати власне тлумачення поняттю "життєва роль".

Життєва роль – це динамічна система поглядів, відношень та дій особистості, що починає формуватися в ранньому дитинстві та триває усе життя (як компонент процесу пристосування, соціалізації). Якісне забарв-

лення життєвої ролі є суто індивідуальним (так як одна і та сама роль різними людьми буде сприйматися та виконуватися по-різному), прояв певної ролі пов'язаний з міжособистісною взаємодією, з соціальними та особистими стереотипами та з рівнем домагань особистості.

Результати теоретичного аналізу дали змогу дійти таких **висновків**. Отже, особистість здатна гармонійно розвиватися за умови, якщо в неї є можливість проявляти свою індивідуальність, через програвання великої кількості життєвих ролей у різних сферах життя. Чим більша кількість цих ролей, тим більш вільною почуває себе людина і це дає їй змогу та натхнення до саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Анцыферова Л. И. Психология личности как развивающейся системы / Л. И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности / Под ред. Л. И. Анцыферовой. – М.: Прогресс, 1981. – 260 с.
3. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горностай. – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
4. Иванов В. В. Общие вопросы самосознания личности / В. В. Иванов. – СПб.: Питер, 2002. – 508 с.

А. Одицова, ассист.

Херсонский государственный университет, Херсон

РОЛЕВАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И РОЛЕВАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ КАК ФАКТОРЫ ГАРМОНИЧНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье приводится попытка рассмотреть ролевую идентичность и ролевую вариативность как факторы, направляющие личность к более глубокому развитию. Понятие "жизненной роли" раскрывается через такие понятия, как: "жизненный сценарий", "жизненная позиция", "жизненная линия", "стратегия жизни" и "жизненная перспектива".

Ключевые слова: ролевая идентичность, ролевая вариативность, жизненная роль, жизненный сценарий, жизненная позиция, жизненная линия, стратегия жизни, жизненная перспектива.

A. Odintsova, assist.

Kherson State University, Kherson

ROLE-IDENTITY AND ROLE-VARIABILITY AS FACTORS OF HARMONIOUS DEVELOPMENT OF PERSONALITY

In the given article is attempt to consider the role of identity and role variability, as factors that direct the individual to a more complete and profound development. The concept of the "vital role" is revealed through such concepts as: "life script", "attitude", "life line", "the strategy of life" and "life perspective".

Key words: role of identity, role variability, vital role, life script, attitude, life line, the strategy of life, life perspective.

УДК 159.922.1:159.923.2

В. Одицова, ст. викладач

Херсонський державний університет, Херсон

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ЖІНКИ ЯК ЧИННИК ЇЇ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ

У даній статті розглядається вплив професійного становлення на самооцінку жінки, а також різні підходи до визначення поняття "кар'єри", її типологія зарубіжними і вітчизняними авторами. Викладено результати дослідження впливу типу кар'єри на самооцінку жінок.

Ключові слова: професійне становлення, самооцінка жінки, тип кар'єри.

Постановка проблеми. Самосвідомість та самооцінка свого місця в соціумі грають якщо не вирішальну, то одну з головних ролей у формуванні особистості. Самосвідомість і самооцінка в значній мірі визначають соціальну адаптацію й дезадаптацію особистості, будучи регуляторами поведінки й діяльності.

У вузькому сенсі, соціалізація – це процес засвоєння і присвоєння, в результаті якого людина отримує і приймає основоположні цінності та норми того суспільства, в якому вона живе. Це процес адаптації до вимог конкретного суспільства і початок конструктивної взаємодії.

Людина – істота соціальна, тому з самого початку свого життя вона залучена в різноманітні соціальні взаємодії. В певній мірі процес соціалізації відображає вираз "з ким поведешся, від того й наберешся". Отримані від життя уроки кожен з нас засвоює по-своєму, але напрацьований досвід стає частиною нас назавжди. Соціалізація – це не тільки процес і результат засвоєн-

5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1997. – 304 с.

6. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика / Под ред. Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 1982. – 390 с.

7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.

8. Buhler Ch. Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem / Ch. Buhler. – Leipzig, 1933.

1. Abulkhanova-Slavskaya K. A. Life strategy / K. A. Abulkhanova-Slavskaya. – M.: Mysl', 1991. – 299 p.

2. Antsyferova L. I. Personality Psychology as an evolving system / L. I. Antsyferova // Psychology formation and personality development / Ed. by L. I. Antsyferova. – Moscow: Progress, 1981. – 260 p.

3. Gornostay P. P. Personality and role: Role approach to social psychology personality / P. P. Gornostay. – K.: Interpress LTD, 2007. – 312 p.

4. Ivanov V. V. General questions of personality self-identity / V. V. Ivanov. – S.-Petersburg: Peter, 2002. – 508 p.

5. Leontiev A. N. Activities. Consciousness. Personality / A. N. Leontiev. – M.: Politizdat, 1997. – 304 p.

6. Morris C. W. Foundations of the theory of signs / C. W. Morris // Semiotics / Ed. by Y. Stepanov. – Moscow: Raduga, 1982. – 390 p.

7. Rubinstein S. L. Problems of General Psychology / S. L. Rubinstein. – M.: Pedagogika, 1976. – 416 p.

8. Buhler Ch. Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem / Ch. Buhler. – Leipzig, 1933.

Надійшла до редколегії 18.11.13

ня індивідом певного соціального досвіду, але і його подальше активне відтворення. Ось чому ми вважаємо, що професійне становлення є одним з важливих факторів соціалізації особистості, так як це тривалий, багаторічний, практично нескінченний процес, який передбачає можливість безмежного розвитку людини, даний процес пов'язаний з різними цілями і має різний зміст на різних вікових етапах.

Метою даної статі є визначення впливу типу кар'єри на самооцінку жінки.

Основна частина. Процес професійного становлення особистості є багаторівневим явищем (Е. Ф. Зеєр, 2005; Є. М. Іванова, 2005; Є. О. Клімов, 1998, 2006; Т. В. Кудрявцев, 1986; Н. В. Кузьміна, 1990; Л. М. Мітіна, 1996; Е. Еріксон, 1996; Е. Фром, 1994 та ін.), на який здійснюють вплив зовнішні та внутрішні фактори.

Самооцінку відносять або до внутрішніх факторів професійного розвитку чи кар'єри, що забезпечує її

рух, або до суб'єктивних ознак моделі кар'єри. Самооцінка як внутрішній фактор кар'єри пов'язується з вибором певного виду професії, з професійною приналежністю, зі стратегією подолання труднощів у ході професійної кар'єри.

Самооцінка є однією із рушійних сил становлення професіонала: керування нею у значній мірі – це керування своїм професійним і особистим життям. Визначено, що професійна самооцінка впливає на успішність та результативність діяльності (О. В. Козієвська, Г. С. Нікіфоров, А. О. Реан), щодо проблем професійного розвитку особистості та побудови кар'єри (В. О. Бодров, Є. О. Климов, А. К. Маркова, Г. С. Нікіфоров, М. С. Пряжніков, А. Маслоу, Д. Сьюпер).

У вітчизняній психології існує декілька визначень поняття "кар'єра". Одні автори розглядають кар'єру як "послідовність посад" (С. В. Шекшня), інші як "просування по виробничій, соціальній, адміністративній ієрархії" (Ф. Р. Філіпов). А. Я. Кибанов визначає кар'єру як "індивідуально усвідомлену позицію і поведінку, що пов'язана з трудовим досвідом і діяльністю протягом професійного життя людини" [3].

Визначення поняття "кар'єри" іноді виходить за рамки власне професійної діяльності. Так, М. С. Пряжніков вбачає, що "це не тільки успішність в даній професійній діяльності, але й успішність всього життя".

Існує широке й вузьке розуміння кар'єри. А. К. Маркова надає їх порівняльну характеристику і вважає, що людина може свідомо обирати і будувати свою кар'єру як у професійному так і в посадовому плані [2].

Успішність кар'єри визначається зовнішніми і внутрішніми факторами. До зовнішніх можна віднести соціальне, професійне, організаційне середовище, вплив подій, випадковості. Внутрішні ж фактори обумовлені інтелектом, мотиваційною структурою особистості, самооцінкою, знаннями та особливостями індивідуального життєвого шляху.

Поняття успішної кар'єри пов'язується насамперед з успішним професійним самовизначенням, яке являє собою вибори, що постійно чергуються: після закінчення школи, вищого навчального закладу, при переході в іншу професійну сферу. Теорія професійного самовизначення Д. Сьюпера (1957) – одна з популярних у психології. Вона включає дев'ять основних положень. Одне з них полягає в тому, що задоволеність роботою (а багато в чому і життям у цілому) залежить від того, у якій мірі людина знаходить адекватні можливості для реалізації своїх здібностей, інтересів і властивостей особистості в професійній ситуації, а це в значній мірі визначається можливістю грати ту роль, що вважалася підходящою на стадії професійного розвитку. У теорії Сьюпера затверджується, що найважливішою детермінантою професійного шляху людини є її уявлення про свою особистість – т. зв. "професійна Я-концепція", що кожна людина в житті втілює в серії кар'єрних рішень. Професійні переваги і тип кар'єри – це спроба відповісти на запитання: "Хто я?" Обрана професія і кар'єрні досягнення впливають на нашу загальну концепцію і самооцінку. При цьому дуже часто людина реалізує свої кар'єрні орієнтації неусвідомлено [5].

Д. Сьюпер розділив професійний шлях людини на п'ять характерних етапів: росту (від народження до 14 р.), дослідження (15-24 р.), зміцнення кар'єри (25-44 р.), збереження досягнень (45-64 р.), спаду (65 р. і більше). У першу чергу його цікавили з'ясування індивідуумом своїх схильностей і здібностей і пошук їм підходящої професії. Під час цього пошуку людина розвиває й уточнює професійну Я-концепцію. Перші три етапи і характеризують вибір професійної кар'єри.

Існують різні підходи до типології кар'єри, вони базуються на наступних положеннях: сфера діяльності, професія; послідовність; особливості образу життя; способи ідентифікації особистості з професією; успішні і неуспішні кар'єри; гендерні особливості побудови кар'єри.

Розглянемо найбільш відомі типології кар'єр. Д. Сьюпер виділив чотири типи кар'єри, що залежать від особливостей особистості, способу життя, відносин і цінностей людини. Основою цієї класифікації служить показник стабільності кар'єри.

1. Стабільна кар'єра характеризується просуванням, навчанням, тренуванням у єдиній постійній професійній діяльності.

2. Звичайна кар'єра – найбільш розповсюджена – збігається з нормативними стадіями життєвого шляху людини, включаючи кризи.

3. Нестабільна кар'єра характеризується двома або декількома спробами, причому зміна професійної діяльності відбувається після певного періоду стабільної роботи в попередній професійній сфері.

4. Кар'єра з множинними пробами – це кар'єра, коли зміна професійних орієнтацій відбувається протягом усього життя.

Класифікація кар'єр для жіночої вибірки за Д. Сьюпером більш розгорнута і включає такі типи:

1. Кар'єра домогосподарки;

2. Звичайна кар'єра (робота до заміжжя, а потім жінка стає домогосподаркою);

3. Стабільна робоча (після отримання освіти жінка знаходить роботу, яка стає справою життя);

4. Дволінійна (сполучення кар'єри домогосподарки і стабільної робочої кар'єри);

5. Перервана;

6. Нестабільна;

7. Кар'єра з множинними виборами [1].

Найбільш докладну типологію кар'єри запропонував російський психолог Є. Молл, яку можна застосувати до сучасних російських реалій. Вона включає вісім типів: суперавантюрна, авантюрна, традиційно лінійна, послідовно кризисна, прагматична, відбуваюча, перетворююча, еволюційна. Автор класифікував кар'єри за чотирма параметрами. Кожному типу за Є. Молом відповідає певна швидкість просування по рівням ієрархії (висока, поступова, середня, нульова), послідовність посад (позицій), що обіймає суб'єкт (з пропусками однієї чи декількох позицій, прискорюючи кар'єру, зміна сфери діяльності, поступова), перспективна орієнтація (на вищі посади – розширення впливу, на збереження посади – боротьба за збереження досягнутого рівня, просування разом з ростом організації до утримання позицій), особистісний смисл, що носить максимально виражену психологічну значимість посадового просування (від особистих інтересів, збагачення, влади до самореалізації, поєднання суспільних і особистих інтересів) [5].

Ми вважаємо, що тип кар'єри може значною мірою впливати на самооцінку особистості. На початку статті, ми вже наводили приклади типологій кар'єри. Для підтвердження нашої гіпотези ми використали типологію Д. Сьюпера, так як даний автор наводить приклади суто жіночих типів кар'єр, в яких з'являється позиція домогосподарки.

Задля підтвердження гіпотези про те, що тип кар'єри впливає на рівень самооцінки, нами був проведений констатуючий експеримент. В експерименті взяли участь 40 жінок різного віку та соціального становища. Дослідження проводилося у два етапи: 1) бесіда, з метою виявлення типу кар'єри піддослідної (див. рис. 1); 2) дослідження самооцінки за допомогою процедури ранжування (модифікація методики С. А. Будассі) [4].

Рис. 1. Кількісна представленість типів кар'єри жінок

На другому етапі дослідження було визначено рівень самооцінки опитаних. Нами були отримані такі результати: завищену самооцінку демонструють 11 досліджуваних (r від 0,7 до 1), адекватну – 12 (r від 0,4 до 0,6) та 17 опитуваних мають занижену самооцінку (r від -0,2 до 0,3).

Наступним кроком було віднести отриманий рівень самооцінки до типу кар'єри досліджуваних.

Розглянемо детальніше отримані результати та спробуємо їх обґрунтувати. Вісім досліджуваних відносять себе до категорії домогосподарок – це жінки, які після закінчення університету, або, навіть не закінчуючи його, створили сім'ю та жодного дня не працювали, займаючись домашніми справами та вихованням дітей. За результатами методики визначення рівня самооцінки ми бачимо загальну тенденцію до заниження самооцінки ($r=0,35$). Ми вважаємо, що дана тенденція пов'язана з відчуттям нереалізованих можливостей у наших досліджуваних. Відсутність професійного саморозвитку та здобутків на кар'єрній ниві призвела до загального заниження самооцінки.

Звичайну кар'єру, тобто працю до заміжжя, а після нього домогосподарство, мають опитані нами п'ять жінок. Дана категорія жінок в цілому має тенденцію до завищення самооцінки ($r=0,78$). Спираючись на відповіді опитаних, під час бесіди, ми прийшли до висновку, що дана тенденція обумовлена "відчуттям жертвовності" жінок даної категорії. Більшість з них презентували себе як жінок, що були реалізовані у професії, мали певні професійні здобутки та змогли відмовитися від власної кар'єри на користь інтересів сім'ї. Більшість жінок даної категорії вважають себе реалізованими у всіх видах суспільного життя.

П'ять досліджуваних мають стабільну робочу кар'єру, тобто після навчання вони знайшли роботу, яка стала справою усього їхнього життя. Загалом ми можемо прослідкувати адекватну самооцінку у жінок даної групи ($r=0,64$). Дані результати, ми пов'язуємо з упевненістю у професійному житті досліджуваних.

Сім досліджуваних цілком успішно поєднують кар'єру домогосподарки та стабільну робочу кар'єру, тобто мають дволінійну кар'єру. Рівень самооцінки даної групи досліджуваних відповідає адекватному рівню ($r=0,61$). Ці жінки звикли реально оцінювати свої можливості, тому цей результат не викликає в нас ніяких запитань.

Перерваний тип кар'єри мають чотири опитувані, які на час дослідження знаходилися в декретній відпустці. Рівень самооцінки цих досліджуваних занижений ($r=0,25$), під час бесіди жінки цієї групи в більшій мірі ніж інші опитувані, були схильні до фраз типу: "Зараз я нічим не займаюсь...", "Часу завжди не вистачає, я не можу зосередитися на роботі...", "Мені набридло сидіти вдома, але зараз це необхідно". Жінки цієї групи відрізняються від досліджуваних зі звичайним типом кар'єри, тим, що їм бракує професійної сторони їх життя, зміна стилю життя була надто різкою і вони до неї ще не звикли. Ми вважаємо, що саме з цим пов'язана тенденція до заниження самооцінки.

П'ять досліджуваних мають нестабільний тип кар'єри. Для даних жінок є характерним змінювати професійну діяльність, навіть після деякого часу стабільної професійної діяльності. В досліджуваних даної групи прослідковується занижений рівень самооцінки ($r=0,22$). Ми припускаємо, що для даної групи жінок, наша гіпотеза як має місце, тобто заниження самооцінки є наслідком частої зміни професійної діяльності, так і спростовує її, тобто може мати інший зміст: занижена самооцінка впливає на невпевненість у своїх професійних вміннях та навичках у зв'язку з чим і має місце відсутність професійної стабільності та часта зміна місця роботи.

Кар'єру з великою кількістю проб мають шість досліджуваних, загалом, в них прослідковується занижений рівень самооцінки ($r=0,21$). Ми вважаємо, що дані результати пов'язані з постійною зміною професійних орієнтацій, що неодмінно призводить до невпевненості у собі та власних можливостях.

Висновки. Нам вдалося підтвердити висунуту нами гіпотезу, про те, що тип кар'єри впливає на рівень самооцінки.

Під час аналізу, ми помітили певну тенденцію: тип кар'єри, де жінка не має стабільного місця працевлаштування, кар'єрного росту та певних здобутків, призводить до заниження самооцінки. Ми гадаємо що це пов'язано з типовим для сьогодення суспільним поглядом на те, що жінка повинна працювати та реалізовувати себе на ниві професійного розвитку та кар'єрного росту.

Список використаних джерел

1. Зеер Э. Ф. Психология профессий. Учебное пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – М.: Академический проект, 2003. – 336 с.
2. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. – 308 с.
3. Могилевкин Е. А. Карьерный рост: диагностика, технологии, тренинг. Монография. – СПб.: Речь, 2007. – 336 с.
4. Практикум по возрастной психологии. Учебное пособие / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2005. – 688 с.
5. Психология менеджмента. Учебник для вузов / Под ред. Г. С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2004. – 639 с.
1. Zeer E. F. Psychology of professions. Textbook for students / E. F. Zeer. – M.: Academicheskii Project, 2003. – 336 p.
2. Markova A. K. Psychology of professionalism / A. K. Markova. – M.: International Humanitarian Fund "Znanie", 1996. – 308 p.
3. Mogilevkin E. A. Career: diagnosis, technology, training. Monograph. – St. Petersburg: Rech, 2007. – 336 p.
4. Workshop on psychology. Textbook / Ed. by L. A. Golovey, E. F. Rybalka. – St. Petersburg: Rech, 2005. – 688 p.
5. Psychology of Management. Textbook for High Schools / Ed. by G. S. Nikiforov. – St. Petersburg: Peter, 2004. – 639 p.

Надійшла до редколегії 01.09.13

В. Одинцова, ст. преподаватель
Херсонский государственный университет, Херсон

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ КАК ФАКТОР ЕЕ АДЕКВАТНОЙ САМООЦЕНКИ

В данной статье рассматривается влияние профессионального становления на самооценку женщины, а также различные подходы к определению понятия "карьера", ее типология зарубежными и отечественными авторами. Изложены результаты исследования влияния типа карьеры на самооценку женщин.

Ключевые слова: профессиональное становление, самооценка женщины, тип карьеры.

V. Odintsova, senior lecturer
Kherson state university, Kherson

PROFESSIONAL FORMATION OF WOMEN AS A FACTOR OF ITS SELF-ESTEEM

In the given article are discussed the impact of professional development on self-esteem women, and the various approaches to the definition of "career", the typology of the foreign and domestic authors. In the article were presented the results of investigations of the influence of the type of career on the self-esteem of women.

Keywords: professional development, self-esteem women, the type of career.

УДК 159.923:316.614

В. Рибалка, д-р психол. наук, проф.
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ

ВІТЧИЗНЯНІ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ПЕРСОНОЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГА І ПЕДАГОГА ЯК ЧИННИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Наводяться наукові визначення особистості, запропоновані в період з другої половини XIX до початку XXI ст. вітчизняними філософами, психологами, педагогами, та здійснюється ортономічний, контентно-частотний і антиномічний аналіз їх змісту з метою формування персонологічного мислення психологів і педагогів для покращення роботи із соціалізації молоді.

Ключові слова: наукові визначення особистості, ортономічний, контентно-частотний і антиномічний аналіз, персонологічне мислення, психологи, педагоги, соціалізація молоді

При постановці **проблеми** ми враховуємо ту обставину, що особистість виступає у психології, у т. ч. і соціальній, центральною категорією, на основі якої будується її теоретичний категоріально-поняттєвий апарат, методологія дослідження і практична робота психологів різноманітних служб. Завдяки цьому складається, зокрема, особистісно орієнтована парадигма наукової психології. Особливо важливо враховувати наукове розуміння особистості в умовах соціалізації молоді в системі освіти. Ми розглядаємо соціалізацію, услід за спеціалістами (див., зокрема "Психологічний словник" за ред. В. І. Войтка, К., 1982, с. 176) як "процес перетворення людини на суспільний індивід, утвердження її як особистості, включення у суспільне життя як активної і діючої сили". Таке розуміння робить конче актуальним врахування особистісних ресурсів соціалізації педагогами, практичними психологами і соціальними працівниками. Ці ресурси утворюють "особистісний потенціал" соціалізації. Зрозуміло, що даний процес базується на поєднанні як зовнішніх, власне суспільних, так і внутрішніх, зокрема особистісних ресурсів людини в процесі її соціалізації. Відповідно до цього явно недостатньо лише особистісного підходу у соціалізації молоді, потрібний, як ми побачимо далі комплексний суспільно-особистісний підхід, який будується на поєднанні впливу конкретних соціальних інститутів і впливу самої особистості на хід власної соціалізації.

При цьому, якщо враховувати особистісний вплив на соціалізацію, то тут як з боку "соціалізаторів", так і "соціалізованих" доцільно врахування передусім можливостей основних компонентів структури особистості, приміром, її здатності до спілкування, мотивації, рис характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіології тощо [12]. Але можливий і такий погляд на структуру особистості, який базується на "сукупному визначенні" особистості, що здійснюється у свою чергу на основі наявності достатньої кількості таких визначень та певному їх узагальненні. Саме це передбачається зробити в даній статті – проаналізувати декілька десят-

ків дефініцій особистості, знайти певні закономірності у побудові "сукупної формули" особистості, відтворити інтелектуальний шлях до них їх авторів та запропонувати відповідні рекомендації щодо покращення процесу соціалізації молоді психологами і соціальними працівниками системи освіти.

Аналіз **спеціальних досліджень і публікацій** з точки зору висловлених міркувань свідчить про те, що доцільно і можливо розглянути розуміння особистості вітчизняними філософами, психологами і педагогами через аналіз визначень особистості, запропонованих ними в період з кінця XIX до початку XXI ст. Саме в цей період формувалися відповідні теорії особистості, кількість яких сягає, за нашими даними, більше 40 [1; 2; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 12; 14]. Відмітимо, що цього року виповнюється якнайменше 125 років вітчизняній персонології, якщо взяти до уваги вихід у світ книги П. П. Вікторова "Учення про особистість як нервово-психічний організм. Випуск перший (Москва : Вид. К. Т. Солдатенкова, Вересень 1887. – 180 с.) [12].

Визначення особистості виступають як стислі вихідні думки про сутність особистості, що входять до складу теорій і конкретизуються у наступних їх розділах. Звичайно, що розробка дефініцій та теорій особистості у вітчизняній персонології вимагало наявності в їх авторів особливого мислення, яке ми називаємо персонологічним – за головним його предметом – особистістю, що є найскладнішим і найунікальнішим явищем у світі. Воно має право на існування так само, як і інші види предметного мислення спеціалістів, наприклад, філософського, соціального, математичного, фізичного, хімічного, біологічного, медичного, екологічного, педагогічного, психологічного мислення тощо, оскільки так само визначається специфікою свого предмету, яким є феномен особистості. Разом з тим, хоча кожній професії і властивий свій специфічний тип мислення, проте їм притаманні й загальні риси. Ці риси визначаються також загальним персонологічним мисленням, оскільки для кожної професії властиве міжособистісне спілку-

вання і пов'язане з ним певне "особистісне", власне персоністичне, мислення, з його як загальними, так і специфічними особливостями.

В цьому плані для соціальної психології важливо те, що в останні роки спеціалісти все частіше говорять саме про соціалізовані, зокрема професіоналізовані види особистості, наприклад, про наукову, мовленнєву, музичну, інформаційну, інноваційну тощо особистість, що важливо враховувати спеціалістам. Слід зазначити, що ще на початку XX ст. відомі філософи і психологи В. Дільтей і Е. Шпрингер розробили цікаву ціннісно-особистісну класифікацію типів людей, в яку були включені теоретична, економічна, естетична, соціальна, політична та релігійна людина, точніше – особистість, що стало результатом їх своєрідного персоністичного мислення. Зрозуміло, що кожний тип особистості має свою специфіку, яка відбивається на її соціалізації.

Проте, персоністичного мислення, як одного із важливих чинників соціалізації особистості, бракує, за нашими спостереженнями, багатьом професійним психологам, педагогам і соціальним працівникам. Так, проведене при підготовці даної статті пілотажне опитування тридцяти теоретичних і практичних психологів, бакалаврів і магістрів, наукових співробітників і викладачів психології, навіть кандидатів і докторів наук (ми зверталися до них з однією й тією ж пропозицією: "Дайте, будь ласка, коротке визначення особистості"), свідчить про те, що стисле розуміння сутності особистості доступне певною мірою приблизно лише 20 відсоткам з них. При цьому деякі з опитуваних вдавалися до тривалих і запутаних розмірковувань, згадуючи свій академічний досвід навчання за відповідним спецкурсом, або імпрізували, звертаючись до власної інтуїції, деякі навіть відмовлялися відповідати, а інші давали надто лаконічні, хоча іноді й цікаві визначення. Так, молодший науковий співробітник одного з академічних інститутів (І. П.) подала найкоротше з відомих нам визначень: "Особистість – це соціалізований індивід", яке, на наш погляд, є правильним, але потребує, як ми побачимо далі, певного доповнення, наприклад, наступним чином: "...в життєтворчості, розвитку, діяльності тощо...".

З іншого боку, отримані результати свідчать про те, що в умовах навіть такого спеціального, але певною мірою "соціалізованого" опитування психологічно підготовлених спеціалістів, було продемонстровано низький потенціал персоністичної і соціалізації з їх боку. Що ж в такому разі говорити про спеціалістів інших профілів?

Ці дані говорять також про ту парадоксальну обставину, що психологи, педагоги і соціологи, які здебільшого не мають чіткого уявлення про мету соціалізації, тобто особистість, у своїй професійній діяльності можуть фактично здійснювати інший процес, приміром, ре соціалізації... Адже, якщо процес соціалізації позбавлений мети, то який досягається результат? Чи не заступає при цьому місце мети спосіб? Чи не формується замість особистості "індивідуум" або навіть "організм", який потребує задоволення матеріальних, а не духовних потреб? Тоді замість соціалізації психологами, педагогами і соціологами і може здійснюватися процес псевдосоціалізації, або навіть ресоціалізації. "Соціалізатори", які чітко не усвідомлюють значення категорії особистості, принижують, примітивізують її сенс і тому можуть бути залучені в інші, не соціалізуючі діяння... Це впливає, зокрема, із "вершинного" розуміння особистості, властивого таким вітчизняним психологам, як Б. Г. Ананьєв, О. М. Ткаченко та ін.

Отже при формулюванні **мети даної статті та її завдань** зазначене вище робить конче актуальним розгляд різних аспектів саме проблеми визначення особистості,

як еталону соціалізації, розуміння процесу визначення як продуктивного процесу, тобто як певної мисленнєвої діяльності, власне персоністичного мислення, з його специфічними мотивами, змістом, цілепокладанням, способами, прийомом, операціями, результатом розв'язання відповідних завдань, емоційним переживанням процесу досягнення продуктивного їх вирішення, що виступає у певній образно-понятійній формі або вербальній схемі. Вказане мислення має відображати специфічні особливості особистості як свого унікального предмету – її надзвичайну складність (і ортономічність понятійного відображення), певне і не менш складне якісне і кількісне співвідношення між собою множини властивостей і відповідних до них атрибутивних ознак, зокрема – частотність їх використання у сукупності визначень; наявність як в реальній особистості, так і в її теоретичних визначеннях таких діалектичних характеристик, як, приміром, внутрішня єдність і суперечність і відповідна до них антиномічність її атрибутів тощо.

Тому завданням даної статті є:

а) виявлення, наведення і узагальнене вивчення специфіки існуючих у вітчизняній науці визначень особистості як мети і еталону соціалізації молоді;

б) проведення ортономічного, контентно-частотного й антиномічного аналізу вітчизняних визначень особистості, характеристика її "сукупної форми";

в) якісний опис суттєвих ознак персоністичного мислення психолога і педагога як суб'єктів процесу соціалізації молоді.

Відмітимо, що розв'язання вказаних завдань може доповнити методологію соціалізації певним інтегративним суспільно-особистісним підходом, який будується саме на засадах пошуку аргументів віднесення суб'єкта і об'єкта соціалізації до певного цілісного соціально визначеного соціально-персоністичного типу людини, тоді як звичайно соціальна робота будується переважно на засадах пошуку наявних у людини окремих соціально важливих властивостей її особистості. Використання закономірностей "сукупного визначення" особистості може покращити ефективність соціалізуючої роботи психологів, педагогів і соціальних працівників. Адже замість невизначеного терміну "врахування" особистості в процесі соціалізації з'являється реальний процес персоністичного мислення психолога і педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. У філософському словнику поняття визначення (від лат. definition – логічне визначення, дефініція, розмежування) трактується як "певна логічна дія, спрямована на відрізнєння об'єкта від інших об'єктів через встановлення його специфічних і типологічних ознак, чи таке розкриття значення терміна певного об'єкта, що замінює опис його властивостей" [15, с. 80]. У процесі визначення об'єкт береться в ідеалізованій, формалізованій формі. З гносеологічного погляду визначення є встановленням істотних ознак, рис об'єкта, що передбачає врахування відносності рівней пізнання його сутності у наукових поняттях, розкриття та формулювання змісту понять у формі судження за певними правилами, наприклад, через вказівку на їх найближчий рід і видову відзнаку. У мовному аспекті визначення поділяються на семантичні (т. зв. оstenсивні, що здійснюються через дії з об'єктами, та вербальні), синтаксичні (генетичні та індуктивні), операційні, явні та неявні (через встановлення відношень об'єкта до інших об'єктів та формулювання аксіом чи проведення контекстуального аналізу). Існують і спеціальні види визначення, які потребують переходу від формального опису об'єкта до змістовного розкриття його істотних рис [там само].

Що ж стосується саме визначень особистості, то існують, як ми вже вказували і побачимо далі, й інші їх особливості, які впливають з їх специфіки і стосуються, зокрема значної складності предмета дефініції, ієрархічності та взаємопов'язаності атрибутивних характеристик особистості, певної антиномічності її ознак. Тому наведемо виявлені нами в ході пошукової роботи, проведеної при написанні навчального посібника "Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці" [12] та підготовки його наступного видання 40 визначень особистості саме як результатів персонологічного мислення декількох поколінь вітчизняних науковців, в специфіці яких можна виявити змістовні, процесуальні і продуктивні особливості такого мислення. Визначення наводяться в умовному хронологічному порядку, що в основному відповідає датам народження їх авторів, справжніх експертів вітчизняної персонології, до числа яких ми включаємо, поряд із власне українськими за походженням, фактом роботи в Україні, також прізвища декількох відомих спеціалістів із спільного україно-російського, україно-польського, україно-німецького тощо наукового простору, які справили помітний вплив на становлення вітчизняної психології особистості. Відмітимо тут той історичний факт, що вітчизняними персонологами після виходу у 1887 р. вищезгаданої книги П. П. Вікторова було створено більше сорока теорій особистості, в кожній з яких було дано оригінальне визначення особистості (!).

Ось ця історична лінія дефініцій особистості в персоналіях та їх думках.

1. М. Я. Грот (1852-1899): "Очевидно, особистість людини не є тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а сполучення цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, що створила світ, і в цій останній містяться корені всього нашого морального життя... Особистість є не тільки органічна індивідуальність, але і "над-індивідуальне", божественне, творче начало" в людині. "...Безпосереднє завдання кожної особистості є створити і підтримати, зберегти чи врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і спасати від смерті все живе – ось загальна формула" [див. у 12, с. 51, 52].

2. П. П. Вікторов (1853-1929): "Наша особистість є все той же наш організм, тільки виражений в об'єктивно-суб'єктивних термінах нервово-психічного апарату" [12].

3. В. М. Бехтерев (1857-1927): "Особистість з об'єктивної точки зору є не що інше, як самодіяльна особа зі своїм психологічним складом та індивідуальним відношенням до навколишнього світу" [12].

4. В. І. Вернадський (1863-1945): "В ноосфері вирішальним і визначальним чинником є духовне життя особистості, в її спеціальному виявленні... Немає нічого більш цінного в світі та нічого, що вимагає більшого збереження і поваги, ніж вільна людська особистість" [12].

5. О. Ф. Лазурський (1874-1917): "І саме цей священний вогонь, це прагнення (особистості – Р. В.) до якомога повного всебічного розвитку своїх духовних сил ми вважаємо однаково цінним, чи буде він виявлятися у яскравій і різноманітній психіці багато обдарованої людини, чи у бідній примітивній душі індивідуума..." [12].

6. В. В. Зенківський (1881-1962): "Особистість не може бути абсолютизована, вона не розвивається сама із себе, але набуває свого змісту у спілкуванні зі світом цінностей, у живому соціальному досвіді, у зверненні до Бога" [12].

7. С. М. Балей (1885-1952): "Ми приєднуємося до тих, хто використовує поняття "особистість" у двох зна-

ченнях, говорячи, з одної сторони, про особистість ідеальну, а з іншої – про особистість реальну (дійсну) [2].

8. А. С. Макаренко (1888-1939): "Виховуючи окрему особистість, ми маємо думати про виховання усього колективу. На практиці ці два завдання будуть вирішуватися тільки спільно і тільки в одному загальному прийомі. У кожний момент нашого впливу на особистість ці впливи обов'язково мають бути впливом на колектив. І, навпаки, кожне наше доторкання до колективу обов'язково буде і вихованням кожної особистості, яка входить у колектив" [12].

9. С. Л. Рубінштейн (1889-1960): "При поясненні будь-яких психічних явищ особистість виступає як єдине пов'язана сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються усі зовнішні діяння (в ці внутрішні умови включаються і психічні явища – психічні властивості і стани особистості)" [12].

10. В. М. Мясіщев (1893-1973): "Особистість характеризується передусім як система відношень людини до навколишньої дійсності. В аналізі цю систему можна дробити на безкінечну кількість відношень особистості до різних предметів дійсності, але якими б частковими в даному сенсі відношення не були, кожне з них завжди залишається особистісним" [12].

11. О. Ю. Кульчицький: (1895-1980) "Особистості, що творять культуру, бувають захоплені, можна сказати, одержимі певними цінностями. Завдяки цінностям немов проникає у людську історію "вищий світ" і змушує історичні особистості йти до нього на службу..." [12].

12. Л. С. Виготський (1896-1934): "Особистість... – поняття соціальне, вона охоплює надприродне, історичне в людині. Вона не природжена, але виникає внаслідок культурного розвитку, тому "особистість" є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, котра вирізняється ознакою оволодіння..." [12].

13. Г. С. Костюк (1899-1982): "Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи ті суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей" [7; 12].

14. О. М. Леонтьєв (1903-1979): "Дослідження процесу породження і трансформації особистості людини в її діяльності, що здійснюється у конкретних соціальних умовах, і є ключем до її дійсно наукового психологічного розуміння" [12].

15. О. В. Запорожець (1905-1981): "Особистістю називають окрему людину, оскільки вона є членом суспільства, займає певне становище у суспільстві та бере ту чи іншу участь у житті суспільства" [5].

16. К. К. Платонов (1906-1985): "Особистість – це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання та відношення до нього" [12].

17. Б. Г. Ананьєв (1907-1972): "...Особистість є об'єкт і суб'єкт історичного процесу, об'єкт і суб'єкт суспільних відношень, суб'єкт і об'єкт спілкування, нарешті, що особливо важливе, суб'єкт суспільної поведінки – носій моральної свідомості" [12].

18. Л. І. Божович (1908-1981): Особистість – це людина, що "досягла такого рівня розвитку, за якого її погляди і відношення набувають стійкості і вона стає здатною свідомо та творчо перетворювати дійсність і саму себе" [12].

19. О. Г. Ковальов (1913-2004): "Особистість – складне, багатогранне явище суспільного життя, ланка в системі суспільних відношень. Вона – продукт суспільно-історичного розвитку, з одного боку, і діяч суспільного розвитку – з іншого" [6].

20. М. М. Амосов (1913-2002): "Особистість – це сукупність природжених і набутих якостей інтелекту, що надають людині її індивідуальність" [12].

21. В. О. Сухомлинський (1918-1970): "Всебічний розвиток особистості – це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб..." [12].

22. А. В. Петровський (1924-2006): "Особистістю у психології позначається системна (соціальна) якість, що набувається індивідом у предметній діяльності і спілкуванні та характеризує міру представленості суспільних відношень в індивіді" [12].

23. В. А. Роменець (1926-1998): "Особистість як субстрат, носій морального вчинку разом з цим формується завдяки йому, є результатом сукупності вчинкових моральних дій; це стосується й таких рис особистості, як характер, темперамент, обдарованість тощо" [12].

24. О. К. Дусавицький (1928): "Особистість є особливий орган у структурі психіки індивіда, що відповідає за прийняття рішень та їх наслідки" [12].

25. Г. О. Балл (1936): "Особистість – це здатність людини... бути автономним носієм культури..."

З огляду на активність... соціальних спільнот і особистостей у культурному просторі, вони постають не просто носіями, а суб'єктами культури" [12].

26. В. О. Моляко (1937): "Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством" [12].

27. І. А. Зязюн (1938): "Суб'єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого "особистісного" культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками" [12].

28. О. М. Ткаченко (1939-1985): "Особистість – це "вершинне" утворення в ієрархічній структурі психіки людини... якісно новий спосіб організації поведінки... вищий рівень взаємодії людини зі світом" [12].

29. І. Д. Бех (1940): "...Розвиненою особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу. Щоб це сталося, вона на тому ж рівні мусить освоїти і свій внутрішній світ, який часом для неї буває закритим. Тому слід формувати у вихованця здатність до чимраз більшої відкритості самому собі, а також наближення до найсуттєвішого у собі" [12].

30. С. Д. Максименко (1941): "Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ" [12].

31. Г. П. Васянович (1945), **В. Д. Онищенко** (1939): "Людська особистість проявляється через свій духовний світ (духовний універсум), який включає ідеали, мотиви, цінності; принципи, переконання; вірування; знання, погляди, ерудицію, вищі почуття (наприклад, морально-духовні або духовно-естетичні) тощо. З іншого боку, як самість (власне особистість), людська особистість або особистість людини проявляються через різноманітні

форми і види самосвідомості: самоусвідомлення, самовизначення, певну самодостатність, власне покликання, самоактуалізацію і самореалізацію та ін. [4].

32. Б. Й. Цуканов (1946-2007): "Час – це стрижень, на який нанизана особистість" – це положення К'єркегора покладене Б. Й. Цукановим в основу його теорії часу у психіці людини й особистості [12].

33. В. Ф. Моргун (1947): "Особистість – це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і саму себе, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи і непередбачувані) наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням" [23].

34. А. Г. Асмолов (1949): "Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють.

Психологія особистості може бути зрозумілою тільки як історія розвитку змінюваної особистості у змінюваному світі" [1].

35. В. Г. Кремень (1947): "У новій філософії освіти особистість постає соціокультурною істотою, яка постійно розвивається, разом з оточуючою її соціокультурною системою..."

Особистість – це неповторне – не тільки в межах обмеженого цілого, але й загалом, у принципі – людське створіння, унікальний мікрокосм, ...суб'єкт і носій оновлених духовно-моральних цінностей... Особливе значення має особистісне самоствердження", завдання якого є утворення, "побудова" ... цього "унікального людського мікрокосму" [8, с. 138-139].

36. В. В. Рибалка (1947): "Особистість – це людина, особа із соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю людини до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, вітальних, власне особистісних цінностей. Ця система виявляється і формується в процесі свідомої прогресивної, продуктивної, культурної, предметної діяльності, міжособистісного спілкування та життєдіяльності. Особистість опосередковує та визначає творчий рівень її взаємозв'язків із культурним, суспільним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об'єкт і суб'єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. В аксіо-психологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших – матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей тощо" [12].

37. О. П. Саннікова (1948): "Особистість професіонала, яка формується та існує в діяльності, являє собою складне динамічне утворення, стає головним компонентом професійної діяльності, що організовує, контролює, оцінює і перетворює діяльність та себе" [13].

38. Т. М. Титаренко (1950): "...Особистість – відкрита, не застигла цілісність, що постійно змінюється, самовизначаючись у соціокультурному просторі та індивідуально-психологічному часі. Вона є інструментом оволодіння власною поведінкою та життям, власним майбутнім. Існування особистості полягає у постійному перетворенні культури, що засвоюється в живу індивідуальну життєтворчість" [14].

39. П. П. Горностай (1955): "Розуміння особистості людини як актора, що виконує у своєму житті певну роль, трактування життєвого світу як сцени, на якій як драма розігруються важливі життєві події, є дуже плідотворним та надає нові можливості для вирішення багатьох проблем сучасної теоретичної персонології" [4].

40. І. П. Маноха (1966): "...Творчий потенціал особистості у якісному його вираженні постає змістовою результуючою двох провідних тенденцій, антиномічних за природою, – оригінальності та стереотипності" [10] тощо.

Вже первісний аналіз наведених визначень особистості свідчить про складність, ортономічність її атрибутивних характеристик та продуктивність персонологічного мислення їх авторів. Оцінюючи дані визначення з формально-логічної точки зору, можна виділити передусім такі їх ознаки, як науковий плюралізм, в якому виражається саме ортономічність, взаємодоповнюваність та антиномічність, які притаманні діалектичному персонологічному мисленню вітчизняних учених. Це мислення з необхідністю складається із специфічних засобів, які допомагають оволодіти складності, множинності, певним устроєм, суперечливістю феномену особистості.

Отже багатоатрибутивність, ортономічність, антиномічність персонологічного мислення низки поколінь мислителів (адже одному, навіть геніальному мислителю розкрити сутність особистості явно не під силу!) полягає в тому, що особистість характеризується значною множиною сутнісних характеристик, які виражають її побудову і динаміку. Проте, вже перше прочитання усіх 40 визначень говорить про певну закономірність, пов'язану, зокрема з тим, що одні атрибути зустрічаються значно частіше, ніж інші, що ставить питання про контентний, зокрема частотний аналіз атрибутивної множини понятійних ознак категорії особистості. Це питання можна вирішити передусім шляхом виділення цих атрибутивних понять в усіх наведених визначеннях і складання їх рейтингового частотного списку.

Результати такого, проведеного нами, контентно-частотного аналізу представлені у таблиці частотності (число після поняття) використання атрибутивних понять у вітчизняних визначеннях особистості. При цьому найбільш часто вживані поняття (деякі з них об'єднані у спільні групи як значною мірою синонімічні), розташовані на початку і далі всередині переліку, а найменш частотні – на передостанніх і останніх його позиціях. Певні атрибути з однаковою частотою використання наводяться в таблиці в одній рейтинговій групі:

Таблиця частотності використання у визначеннях особистості атрибутивних понять

1. Соціальний (суспільний): **31**;
2. Творчість (перетворення світу, творення себе): **21**;
3. Людина (людський): **20**;
4. Самість, само- (-діяльність, -свідомість, -реалізація, -розвиток, -стійкість, собою, себе, -регуляція, найсуттєвіше у собі, -усвідомлення, -творення, своє сумління, -визначення тощо), тобто "Я": **18**;
- Духовний, моральний (світ, цінності, начало, життя, сила, освоєння, почуття): **18**;
5. Культура (культурний): **16**;
- Життя (власне, суспільне, творче, події життя, вітальний, живий): **16**;
6. Індивідуальний (індивідуальність): **13**;
- Цінність (цінний, самоцінність): **13**;
7. Розвиток (розвинутий): **11**;
8. Діяльність (предметна, свідомо): **10**;
9. Відношення (ставлення): **9**;
10. Суб'єкт (суб'єктивний): **8**;
- Форма (формування): **8**;
11. Вершинний (високий, вищий): **7**;
- Оволодіння (освоєння, засвоєння): **7**;
- Свідомість: **7**;
12. Історичний: **6**;
- Організація (організм, орган): **6**;
- Психологічний (психічний): **6**;

13. Унікальність (універсум): **5**;

Об'єкт: **5**;

Якість: **5**;

14. Властивість: **4**; Вчинок: **4**; Динамізм (змінюваність): **4**; Колектив (група): **4**; Погляди (принципи, переконання): **4**; Система: **4**;

15. Відповідальний: **3**; Внутрішній: **3**; Ідеальний: **3**; Матеріальний: **3**; Носій: **3**; Спілкування: **3**; Сукупність: **3**;

16. Бог (божественний): **2**; Багатство: **2**; Врятувати (спасати): **2**; Всебічний: **2**; Взаємопов'язаний: **2**; Збереження: **2**; Зовнішній: **2**; Здатність: **2**; Інтелект (розум): **2**; Мікрокосм: **2**; Наслідки: **2**; Набутий: **2**; Окремий (обмежений): **2**; Обдарованість: **2**; Переживання: **2**; Пізнання: **2**; Породження (трансформація): **2**; Потенціал: **2**; Природа: **2**; Продуктивний: **2**; Предмет (ний): **2**; Природжений: **2**; Простір: **2**; Реальне (дійсне): **2**; Свобода (вільний): **2**; Складність: **2**; Цілісність: **2**; Час: **2**; Явище: **2**; Яскравий (різнобічний): **2**;

17. (Не)абсолютний: **1**; Автономний: **1**; Актор: **1**; Антропологічний: **1**; Антиномія: **1**; Багатогранний: **1**; Вірування: **1**; Відкритий: **1**; Гра: **1**; Досвід: **1**; Ерудиція: **1**; Єдність: **1**; Знання: **1**; Закритий: **1**; Інструмент: **1**; Істота: **1**; Ідеали: **1**; Існування: **1**; Контроль: **1**; Кожний: **1**; Любити: **1**; Майстерність: **1**; Майбутнє: **1**; Мотиви: **1**; Нервово-психічне: **1**; Народжуватися: **1**; Надприродне: **1**; Ноосфера: **1**; Навколишня дійсність: **1**; Оригінальність: **1**; Опосередкування: **1**; Оновлення: **1**; Оцінка: **1**; Пестощі: **1**; Підтримка: **1**; Повага: **1**; Пожертвування: **1**; Прийняття рішення: **1**; Прогрес: **1**; Регуляція: **1**; Рівень: **1**; Рішення: **1**; Роль: **1**; Священний вогонь: **1**; Служити: **1**; Спрямованість змістовна: **1**; Стани: **1**; Структура: **1**; Субстрат: **1**; Темперамент: **1**; Тваринний: **1**; Функція: **1**; Характер: **1**.

Таким чином, представлену у попередній таблиці вітчизняну сукупну "контентно-частотну формулу" визначення категорії особистості утворює структурна ієрархія численної низки головних субпідрядних атрибутивних категорій і понять, в яких відображаються такі її фундаментальні системотвірні якості, як:

1. Соціальність (31) – 2. Творчість (21) – 3. Людяність (20) – 4а. Самість, тобто "Я" (18) – 4б. Духовність (18) – 5а. Культурність (16) – 5б. Життєвість (16) – 6а. Індивідуальність (13) – 6б. Цінність (13) – 7. Розвинутість (11) – 8. Діяльність (10) – 9. Відносність (ставленнєвість) (9) – 10а. Суб'єктність (8) – 10б. Формативність (8) – 11а. Вершинність (7) – 11б. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7) – 11в. Свідомість (7) – 12а. Історичність (6) – 12б. Організованість (6) – 12в. Психологічність (6) – 13а. Унікальність (5) – 13б. Об'єктність (5) – 13в. Якісність (5) – 14а. Наявність специфічних властивостей (4) – 14б. Вчинковість (4) – 14в. Динамічність (4) – 14г. Колективність (4) – 14д. Світоглядність (наявність поглядів, принципів, переконань) (4) – 14е. Системність (4)

Ми зупиняємося на атрибуті "системність", оскільки, починаючи з наступної позиції 15 (частота 3) помітно збільшується кількість атрибутів і перелік включає прогресивно збільшувану і в перспективі майже безкінечну кількість ознак особистості, до яких підключається фактично весь тезаурус вітчизняних теорій особистості, що стоять за представленими визначеннями, а їх, як ми вже вказували, нараховується більше 40. В цьому знаходить підтвердження думка С. Д. Максименка та його колег про ортономічність, доповнюваність і безкінечність особистості [9]. Адже саме вона виступає суб'єктом творчості, в тому числі і творення нею усього культурно-історичного "всесвітнього словника" понять, яке

кінець-кінцем рефлексивно характеризує саму "соборну особистість", починаючи з історично першої людини-особистості ("соборної особистості" в історичному плані), що створила в умовах суспільства і для суспільства взагалі перші поняття як перші креативні прояви особистості у наступному безкінечному ланцюгу таких особистісних творінь, в контексті якого з часом з'являється і сукупна формула особистості... Цікавою особливістю цієї неперервної лінійної вербальної структури особистості є те, що вона і теоретично і фактично включає увесь словник людства, з його головною теоретичною частиною (науковим тезаурусом персонологів) та буттєвою частиною (реально вживаною персонологічною мовою усього людства). А це ставить питання про співвідношення між цими частинами, способами рефлексивного осягнення конкретної особистості (як соціалізованих громадян, так і спеціалістів із їх соціалізації) усього атрибутивного багатства розуміння особистості...

Дана контентна формула має бути врахована передусім спеціалістами з психології особистості і соціальної психології при оцінці семантичних основ вітчизняного персонологічного мислення, яке подає нам зразок глибокого розуміння нашими геніальними попередниками і сучасними спеціалістами сутності особистості і перспектив його удосконалення. Ця формула корисна і теоретикам, і практикам психології, оскільки забезпечує формування в них змістовного ієрархічно-атрибутивного смислового розуміння особистості як дуже складного (і такого, що безперервно ускладнюється), тобто ортономічного, ієрархічного і полярно-суперечливого, антиномічного предмету дослідження і роботи з ним дослідників і працівників психологічної служби. Можна вважати дану контентну сукупну формулу особистості певною загальною ієрархічно-атрибутивною її структурою, яка визначає (!) зміст і рейтинговий порядок вивчення реальної особистості теоретичною і використання практичною психологією, у т. ч. і соціальною психологією.

Відмітимо також ту обставину, що наявність на першому місці у переліку поняття **соціального (соціальної) особистості** пояснює актуальність процесу соціалізації, принаймні у вузькому сенсі цього терміну. Повний же список атрибутів визначення особистості свідчить про необхідність значного розширення значення терміну соціалізації і поступового включення до нього наступних атрибутивних ознак. Враховуючи рейтингові місця цих ознак особистості, можна стверджувати, що процес її соціалізації виступає як **творчий** процес, як процес **гуманізації, самосоціалізації, як одухотворення, окультурення життєвої основи індивіда, як аксіологічний** процес тощо. Соціалізація в умовах розвинутого суспільства спирається на самовплив з боку самої особистості, тобто для її методологічного осягнення необхідний саме **суспільно-особистісний підхід**.

Що ж стосується наявності в одній формулі більшості визначень особистості її протилежних атрибутів з явними чи неявними, знятими чи не знятими суперечностями, тобто їх антиномічності, то ця "діалектична" обставина виявилася для нас майже несподіваною, хоча і мала б бути очевидною. Ми не звернули б на це достатню увагу, як би у переліку визначень особистості останнє серед них, запропоноване І. П. Маногою, не містило б твердження саме про антиномічність двох атрибутів творчого потенціалу особистості – оригінальності та стереотипності. У теоретичних визначеннях особистості, відповідно до принципу антиномічності, так само як і в "живій" особистості, співіснують полярні, амбівалентні атрибути з наявними або знятими суперечностями, що також важливо як для теоретичної, так і практичної психології. На-

гадаємо, що саме в антиноміях (з грецької – *суперечність у законі*) висвітлюються "суперечності між двома судженнями, кожне з яких вважається однаковою мірою обґрунтованим в межах певної системи, ... в антиномії протилежні висловлювання співіснують, але не виводяться одне з одного" [15, с. 24].

Відповідно до цього, були виокремлені три групи визначень: а) явно антиномічні, в яких чітко представлені протилежні атрибути особистості з наявними або певним чином знятими, тобто тією чи іншою мірою узгодженими або врівноваженими, суперечностями (таких антиномій виявилось найбільше – приблизно у двох третинах із 40 визначень); б) неявно антиномічні, в яких протилежності і суперечності лише намічені контекстуально, зокрема – фактом уже введеної у науковий обіг, у зміст теорії особистості, хоча і не вказаної в дефініції протилежної до представленій в ній ознаки (таких менше третини), та в) не антиномічні визначення, в яких відсутні – і в тексті і в контексті – протилежні і суперечливі ознаки особистості, що визначається (таких нараховується десята частина). Тобто антиномічність є переважаною і майже закономірною характеристикою персонологічного мислення, яке відображає, охоплює найскладніше у світі явище через його полярні атрибути і одразу ж намічає або знімає суперечності між ними.

Персонологічне мислення вітчизняних вчених накладає на особистість наступні ключові атрибутивні антиномії чи окремі ознаки (далі будемо вказувати номер визначення, потім йдуть антиномії (через "тире", у дужках наводиться або контекстуальна антиномія чи більш ясна, явна текстуальна) і наприкінці - окремі властивості особистості, що належать до її складу, структури тощо:

1. Тваринно-психічна індивідуальність, індивідуальність – як духовне начало, індивідуальність – божественна творча сила як корінь всього морального життя, над-індивідуальне (тобто соціально-індивідуальне), божественне (– світське), творче (– нормативне) начала, створення – підтримка, збереження – рятування життя, самопожертвування.

2. Об'єктивно-суб'єктивне вираження нервово-психічного апарату.

3. Самодіяльна особа з психологічним складом – індивідуальне ставлення до навколишнього світу.

4. Ноосфера (– біосфера) – спеціальне духовне життя особистості, найбільша в світі цінність вільної людської особистості – більше збереження і повага.

5. Якомога повний всебічний розвиток своїх духовних сил (– її духовний занепад), багатство обдарованості – бідність примітивності.

6. Абсолютне (– відносне), не сама із себе – а із спілкування зі світом цінностей, живий соціальний досвід – звернення до Бога.

7. Ідеальна – реальна особистість.

8. Спільність окремої особистості – і всього колективу, вплив на особистість – через вплив на колектив.

9. Зовнішні діяння – переломлюються через внутрішні умови, психічні явища – психічні властивості і стани особистості.

10. Система відношень – часткове ставлення особистості.

11. Творення культури – захопленість вартостями, вищий світ – нижчий світ, історична особистість – і служіння вищому світові вартостей.

12. Немає антиномій.

13. Людський індивід – суспільна істота, свідомість – самосвідомість, система психічних властивостей як внутрішній визначник його поведінки – у житті суспільства, рівень розвитку властивостей – ступінь можливої участі у створенні необхідних для суспільства цінностей, матеріальних – і духовних.

14. Немає антиномій.

15. Член суспільства (– уособлений), становище у суспільстві (– автономність у суспільстві), участь у житті суспільства (– у своєму власному житті).

16. Суб'єкт перетворення світу – на основі його пізнання, переживання, відношення до нього (– байдужості).

17. Об'єкт – і суб'єкт історичного процесу, об'єкт – і суб'єкт суспільних відношень, суб'єкт – і об'єкт спілкування, суб'єкт суспільної поведінки – і носій (об'єкт) моральної свідомості.

18. Рівень розвитку – здатність свідомо і творчо перетворювати дійсність – і саму себе.

19. Складне багатогранне явище суспільного життя – і ланка в системі суспільних відношень, продукт суспільно-історичного розвитку – і діяч суспільного розвитку.

20. Сукупність природжених – і набутих інтелектуальних якостей.

21. Всебічність (– і однобічність) розвитку, індивідуальне (– і соціальне) багатство, культура матеріальних – і духовних потреб.

22. Системна (соціальна) якість – міра представленості суспільних відношень в індивіді.

23. Носій морального вчинку – результат сукупності вчинкових моральних дій, що стосується характеру – темпераменту – і обдарованості.

24. Антиномій немає.

25. Здатність людини бути автономним носієм культури – суб'єкт культури в соціальних спільнотах – та культурному просторі.

26. Психологічна готовність до творчої праці – та до відповідальності за її наслідки, перед собою – і колективом – і суспільством, до нестандартних (– і стандартних, еталонних) дій, суттєвий розумовий розвиток – і професійна майстерність.

27. Суспільство – група – і особа як суб'єкти культури.

28. Немає антиномії.

29. Найвищий рівень духовного освоєння зовнішнього – і внутрішнього світу, їх закритість – і відкритість самому собі, наближення (– і віддалення) до найсуттєвішого у собі.

30. Форма (– і зміст) існування (– неіснування психіки), цілісність (– і диференційованість), саморозвиток, самовизначення, саморегуляція – і свідомо предметна діяльність, унікальний, неповторний внутрішній (– і зовнішній) світ особистості.

31. Духовний світ (універсум) – і самість (власне особистість, людська особистість – особистість людини, різноманітні форми – і види самосвідомості).

32. Час як стрижень (– і динаміка) особистості.

33. Активне опанування – і свідоме перетворення природи, суспільства – і самого себе, унікальне динамічне (– і стабільне) співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей – і форм реалізації діяльностей, свобода самовизначення у вчинках – і міра відповідальності за їхні передбачувані (– і непередбачувані) наслідки перед природою – і суспільством – і своїм сумлінням.

34. Змінювана особистість – змінюваний світ.

35. Соціокультурна істота, що розвивається – разом із соціокультурною системою, неповторність як унікального мікрокосму, в межах обмеженого цілого (– і необмеженого загального цілого), суб'єкт – і носій (об'єкт) оновлених духовно-моральних цінностей, самоствердження – і утворення "унікального людського мікрокосму".

36. Соціальна, культурно – індивідуально, антропологічно зумовлена система вищих психічних властивостей, оволодіння – і створення суспільних – особистісних, культурних і історичних – і вітальних (біографічних)

цінностей, діяльність – і життєдіяльність, опосередкування (– і розопосередкування) взаємозв'язку між соціальним, культурним – та природним середовищем, найвища (– в найнижча) цінність (– і самоцінність), матеріальні (– природні і суспільні), духовні (– і душевні – та тілесні) цінності, честь – і гідність.

37. Формується – та існує в діяльності, складне динамічне утворення – і головний компонент професійної діяльності, організовує – і контролює, оцінює – і перетворює діяльність – і себе.

38. Відкрита (– і замкнута система), постійно змінюється (– і стабілізується) – і самовизначається у соціокультурному просторі – та індивідуально-психологічному часі, інструмент оволодіння власною поведінкою – та життям, власним майбутнім (– та минулим), постійне перетворення культури – та засвоєння в живу індивідуальну життєтворчість.

39. Актор, що виконує у житті певну роль – і життєвий світ як сцена, на якій розігруються як драма – важливі життєві події.

40. Творчий потенціал як результуюча двох антиномічних тенденцій: оригінальності – та стереотипності.

Цікаво те, що в деяких визначеннях особистості представлені не тільки так би мовити парні антиномії, але і певні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості. Ця обставина потребує подальшого вивчення – як особливостей персоніфікаційного мислення філософа, психолога, педагога і соціолога і при формулюванні визначення особистості, і при його використанні у подальшому дослідженні на цій основі як певного плану такого дослідження і практичної роботи з конкретною особистістю... До речі, ця антиномічність вже використовується в деяких психодіагностичних засобах при вивченні особистості, наприклад, в особистісному опитувальнику Г. Ю. Айзенка (порівн. шкали "екстраверсія – інтроверсія", "емоційна стабільність – нейротизм"), в семантичному диференціалі тощо.

Інтерпретація результатів, висновки і перспективи дослідження. Отже, ми вважаємо ортономічність, багатотрибутивність, контентну ієрархічність та антиномічність важливою специфічною ознакою сукупного наукового персоніфікаційного мислення в психології особистості, котре виступає зразком продуктивності в означеній сфері, що має певний історіогенетико-часовий і методологічно-просторовий контекст, в якому слід орієнтуватися сучасному психологу і соціальному працівнику.

Як видно із порівняльного аналізу представлених визначень особистості, останні переплітаються між собою, збагачують одне одного та утворюють певну концептуальну призму, через яку можна краще зрозуміти сутність особистості та практично використовувати це розуміння як певний еталон, ідеал, загальну мету у психолого-педагогічній роботі з розвитку особистості у молоді в процесі соціалізації та життєвого і професійного самовизначення. Звичайно, що вказані особливості сукупної моделі визначення особистості, зокрема антиномічна особливість, потребують додаткової професійної специфікації (і верифікації), що необхідно для більш обґрунтованого використання цієї моделі у соціалізуючій роботі спеціалістів соціально-психологічних служб. Але вже зараз очевидними постають необхідні акценти цього процесу. Так, соціалізація особистості має враховувати і спиратися на її **"Соціальність – Творчість – Людність – Самість ("Я") – Духовність – Культуральність – Життєвість – Індивідуальність – Цінність – Розвинутість – Діяльність – Відносність – Суб'єктність – Формальність – Вершинність – Здатність до оволодіння світом – Свідомість – Історичність –**

Організованість – Психологічність – Унікальність – Об'єктність – Якісність – Наявність специфічних властивостей – Вчинковість – Динамічність – Колективність – Світоглядність – Системність – тощо...

Тобто процес соціалізації носить безкінечний характер, його здійснення може бути лише запущене, спрямоване і стимульоване суспільними зусиллями, але здійснюватися далі самою особистістю та її об'єднаннями з іншими особистостями на засадах самовизначення і самоздійснення в умовах суспільного людського життя, орієнтованого на цінність особистості. Нормативна суспільна соціалізація і творча самосоціалізація особистості утворюють два крила єдиного неперервного процесу одухотворення людини, зупинка в якому може призвести до ресоціалізації, до регресу особистості, до її деперсоналізації. Ми не говоримо тут про явище свідомої десоціалізації в екстремальних соціальних, економічних, політичних, психологічних умовах, які вимагають окремого розгляду.

Виявлене атрибутивне персонологічне розмаїття характеристик головного предмету психології – особистості – утворює унікальні можливості для генерування наступних оригінальних соціально-психолого-педагогічних ідей і гіпотез (наприклад, через формування неявних антиномій), що важливо для подальшої розбудови змістовної суспільно-особистісно орієнтованої системи освіти і соціальної громадянської практики, зокрема – і за консультативної участі практичних психологів і соціальних педагогів. Зрозуміло, що при цьому персонолог має застосовувати як психо-логічні операції цього персонологічного мислення, які дозволятимуть охоплювати і працювати з особистістю в масштабі її складних динамічних мікро-, міні- та макропроявів. Саме для цього можуть застосовуватися специфічні мислительні операції, на зразок відомого "аналізу через синтез" (і "синтезу через аналіз"), що є пріоритетним відкриттям видатного вітчизняного філософа, психолога і педагога С. Л. Рубінштейна, а також подібні до них "узагальнення через конкретизацію" (і, навпаки, "конкретизація через узагальнення"), "індукція через дедукцію" (і протилежний варіант), "систематизація через агломерацію" тощо... Ці формальні психо-логічні мислительні операції доцільно доповнити стратегіями і тактиками творчого мислення, на кшталт запропонованих академіком В. О. Моляко особистісних стратегій – аналогізування, комбінування, протиставлення, спонтанної та універсальної стратегії і відповідних до них тактичних дій і операцій [див. 12]. Звичайно, що робота з особистістю як найскладнішим у світі явищем потребує неабиякої філософської, психологічної та педагогічної майстерності, сучасні основи якої закладені у дослідженнях І. А. Зязюна [12].

У зв'язку з цим, персонологічне мислення, власне персонологічна мислительна діяльність психолога і соціолога у роботі з особистістю повинна включати у попередньому розумінні наступну послідовність дій:

1. Формування вихідної інтелектуальної мотиваційно-сислової установки на сприйняття і розуміння людини як особистості в усій її змістовній і динамічній складності, ієрархічності та суперечливості, тобто ортономічності, контентній упорядкованості та антиномічності; ця установка має містити у собі готовність до поєднання теоретичного і практичного компонентів персонологічної мисленнєвої діяльності у роботі з особистістю як її предметом.

2. Врахування сукупної формули особистості як змістовного інформаційно-пізнавального еталону, ідеалу, в якості якого виступає ортономічна ієрархізована контентна антиномічна модель особистості з безкінечною

частотною характеристикою послідовних атрибутивних ознак, на основі якої має розгортатися розуміння конкретної особистості клієнта в певних усвідомлюваних мислителем межах.

3. Здійснення цілеформувального етапу, як етапу формування мети і завдання персонологічної мисленнєвої (точніше – інтелектуальної) діяльності, який утворюють найбільш актуальні специфічні (відповідно до профілю, професії, віку, гендерних проявів) антиномії конкретної особистості, відповідно до яких визначаються її суперечності як основа формулювання проблеми і завдань роботи психолога в тій чи іншій сфері теоретичної та практичної діяльності, зокрема соціалізуючої, в ході якої має встановлюватись певна відповідність наявної індивідуальної бажаної моделі особистості її соціально науково визначеній у дефініціях формулі та шляхи встановлення такої відповідності між ними, що має на меті гармонізацію сталого існування та життєтворчості особистості.

4. Операційно-результативний етап, який складається з підбору та використання адекватних психологічних та евристичних мисленнєвих (інтелектуальних) операцій, стратегіальних способів розв'язання, зняття суперечностей-антиномій в людській особистості на шляху формування більш високого ступеня відповідності клієнта можливостям гармонійного соціального та особистісного самовизначення у суспільстві та у власній самосвідомості.

5. Емоційно-почуттєвий етап, в ході якого закріплюються засобами емоційного інтелекту позитивні результати і відкидається негативний досвід здійснення персонологічної мисленнєвої діяльності психолога.

Отже, проведений ортономічний, контентно-частотний та антиномічний аналіз вітчизняних визначень особистості та запропонована характеристика виявленого при цьому персонологічного мислення філософів, психологів і педагогів, свідчать про необхідність врахування результатів даного дослідження у роботі по соціалізації молоді на засадах суспільно-особистісного підходу. При цьому, зрозуміло, слід повніше враховувати в межах даного підходу взаємовідповідність, взаємозумовленість, складну взаємозв'язаність змістовних і динамічних характеристик як суспільства, так і особистостей, з яких воно складається.

Зазначене вище намічає шляхи формування персонологічного мислення сучасних спеціалістів, яке має сполучатися з мисленням попередніх і наступних поколінь вітчизняних персонологів і, набуваючи величезного сукупного творчого потенціалу, отримувати неабиякі перспективи. Сучасним філософам, психологам, педагогам, соціологам слід розвивати в собі специфічні мотиваційні, змістовні, цілеутворюючі, операційно-продуктивні та емоційно-почуттєві якості соціалізуючого персонологічного мислення, в цілому – інтелекту, що допоможе їм у суспільно-особистісно орієнтованому виявленні, розвитку і самореалізації соціального потенціалу особистості учнівської молоді і дорослих. Разом з тим, необхідно продовжити дослідження даної проблеми, враховуючи попередній характер отриманих даних і необхідність їх подальшої верифікації.

Список використаних джерел

1. Асмолов А. Г. Психология личности: Культурно-историческое понимание развития человека / Александр Асмолов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Смысл : Издательский центр "Академия", 2007. – 528 с.
2. Балей С. Особистість / С. Балей // Бібліотека ліцейна філософічна. – Т. 5. – Львів, 1939. – 36 с. (Польською мовою).
3. Васянович Г. П. Ноологія особистості : Навчальний посібник для студентів і викладачів / Г. П. Васянович, В. Д. Онищенко. – Львів : Сполом, 2007. – 312 с.
4. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горностай. – К.: Интерпресс : ЛТД, 2007. – 312 с.

5. Запорожец А. В. Психология : Учебник для дошкольных педагогических училищ. Изд-е третье / А. В. Запорожец. – М. : Просвещение, 1965. – 240 с.
6. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : Монографія / І. А. зязюн. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
7. Костюк Г. С. Проблема личности в философском и психологическом аспектах / Г. С. Костюк // Избранные психологические труды. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с. – С. 76-85.
8. Кремень В. Г. Філософія людюцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К. : Т-во "Знання" України, 2010. – 520 с.
9. Максименко С. Д. Психологія особистості : Підручник / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К. : Видавництво ТОВ "КММ", 2007. – 296 с.
10. Маноха І. П. Психологія потаємного "Я" / І. П. Маноха. – К. : Поліграфкнига, 2001. – 448 с.
11. Основи соціальної психології : Навчальний посібник / О. А. Донченко, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Н. В. Хазратова та ін.; За ред. М. М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2008. – 496 с.
12. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : Навчальний посібник / В. В. Рибалка. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
13. Рибалка В. В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти : науково-методичний посібник / В. В. Рибалка. – К. : ТОВ "Інформаційні системи", 2011. – 428 с.
14. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Т. М. Титаренко. – К. : Марич, 2009. – 232 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / Голова редколегії В. І. Шинкарук; наукові редактори Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
1. Asmolov A. G. Psychology of personality: Cultural and historical understanding of human development / Alexander Asmolov. – 3rd ed., Rev. and ext. – M. : Smysl : Publishing Center "Academiya", 2007. – 528 p.
2. Baley S. Person / S. Baley // Highschool Philosophical Library. – V. 5. – Lviv, 1939. – 36 p. (In Polish).
3. Vasyanovych G. P. Noology of personality: A manual for students and teachers / G. P. Vasyanovych, V. D. Onishchenko. – Lviv : Spolom, 2007. – 312 p.
4. Gornostay P. Personality and role: Role approach in the social psychology of the person / P. P. Gornostay. – K. : Interpres, 2007. – 312 p.
5. Zaporozhets A. V. Psychology: A Textbook for pre-school teachers colleges. 3-rd ed. / A. V. Zaporozhets. – M. : Prosveschenie, 1965. – 240 p.
6. Zyzun I. A. Philosophy of pedagogical action: Monograph / I. A. Zyzun. – Cherkasy : Vydavnistvo ChNU, 2008. – 608 p.
7. Kostyuk G. S. Problem of personality in the philosophical and psychological aspects / G. S. Kostyuk // Selected psychological works. – M. : Pedagogika, 1988. – 304 p. – P. 76-85.
8. Rybalka V. G. Philosophy of human-centrism in the educational space / V. G. Kremen. – 2nd ed. – Tovarystvo "Znannya", 2010. – 520 p.
9. Maksymenko S. D. Psychology of personality : Textbook / S. D. Maksymenko, K. S. Maksymenko, M. V. Papucha. – K. : Vydavnytstvo TOV "KMM", 2007. – 296 p.
10. Manoha I. P. Psychology of hidden self / I. P. Manoha. – K. : Poligrafknyha, 2001. – 448 p.
11. Principles of Social Psychology : Handbook / O. A. Donchenko, M. Slyusarevskiy, V. A. Tatenko, N. V. Hazratova etc.; Ed. by M. M. Slyusarevskiy. – K. : Millennium, 2008. – 496 p.
12. Rybalka V. V. Theories of personality in our psychology and pedagogy: Manual / V. Rybalka. – Odessa : Bukayev Vadim, 2009. – 575 p.
13. Rybalka V. V. Psychology of honor and dignity: cultural and axiological aspects : Scientific textbook / V. Rybalka. – K. : TOV "Informatsiyni Systemy", 2011. – 428 p.
14. Titarenko T. M. Modern psychology of personality / T. Titarenko. – K. : Marich, 2009. – 232 p.
15. Encyclopedic Dictionary of Philosophy / Head of Editorial board V. I. Shynkaruk; sc. editors L. V. Ozadovska, N. P. Polishchuk. G. S. Skovoroda Institute of Philosophy NAS Ukraine. – K. : Abrys, 2002. – 744 p.

Надійшла до редколегії 14.11.13

В. Рибалка, д-р психол. наук, проф.

Інститут педагогічного образования и образования взрослых НАПН Украины, Киев

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ И ПЕРСОНОЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ ПСИХОЛОГА И ПЕДАГОГА КАК ФАКТОРЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ

Приводятся научные определения личности, предложенные в период со второй половины XIX до начала XXI ст. отечественными философами, психологами, педагогами, и осуществляется ортономический, контентно-частотный и антиномический анализ их содержания с целью формирования персонологического мышления психологов и педагогов для улучшения работы по социализации молодежи.

Ключевые слова: научные определения личности, ортономический, контентно-частотный и антиномический анализ, персонологическое мышление, психологи, педагоги, социализация молодежи.

V. Rybalka, Dr.Sc., Prof.

Institute of Teacher's Education and Adult Education NAPS Ukraine, Kyiv

DOMESTIC DEFINITIONS OF PERSONALITY AND PERSONOLOGICAL THINKING OF PSYCHOLOGISTS AND EDUCATORS AS A FACTOR OF YOUNG PEOPLE'S SOCIALIZATION

There are provided scientific definitions of personality that were created in the period from the second half of the XIX to the XXI century by national philosophers, psychologists, educators. Orthonomic, content-frequent and antinomic analysis of their content is held to create personological thinking of psychologists and teachers to improve the socialization of young people.

Keywords: scientific definitions of personality, orthonomic, content-frequent and antinomic analysis, personological thinking, psychologists, teachers, youth socialization.

УДК 159.922.7:316.614

Г. Сазоненко, канд. пед. наук, В. Корх, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАКІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМАЛЬНОЇ ТА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлені особливості освітньої соціалізації підлітків та юнаків в контексті формальної та неформальної освіти на прикладі Українського гуманітарного ліцею КНУ ім. Т. Шевченка та проаналізовані результати емпіричного дослідження психологічної, соціальної та духовної зрілості особистості ліцеїстів.

Ключові слова: освітня соціалізація, психологічна зрілість, соціальна зрілість, духовна зрілість.

В умовах сучасного суспільства, де людині важко зорієнтуватися в системі неоднозначних соціальних зв'язків, протиріч, конфліктів, щоденних стресів, інформаційного перевантаження, перед батьками, педагогами, психологами, соціальними працівниками стоять актуальні завдання допомоги сучасним підліткам та юнакам у процесі адаптації, адекватного соціального пізнання та соціалізації. Поняття соціалізації тлумачиться як процес та результат соціального розвитку людини. На думку І. С. Кона, соціалізація є сукупністю всіх соціальних і психологічних процесів, за допомогою

яких індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що дають змогу функціонувати як повнокровному члену суспільства. У вітчизняній соціальній психології закріпилося уявлення про соціалізацію як двобічний процес, що включає в себе не тільки засвоєння, але й активне відтворення індивідом суспільних відносин (Г. М. Андрєєва, Є. Б. Весна, А. В. Мудрик, Д. І. Фельдштейн). В онтогенезі соціалізація визначається як процес оволодіння індивідом соціальним досвідом шляхом засвоєння певної системи соціальних норм, ролей в культурі, перетворення дитини на активного учасника

© Сазоненко Г., Корх В., 2014

суспільного і культурного життя (А. Б. Коваленко, М. Н. Корнев) [3]. Ми розуміємо процес соціалізації як процес формування життєвих компетентностей особистості: самоосвітньо-пізнавальної, громадянської, соціальної, комунікативної, правової, інформаційної, здоров'язбережувальної.

"Виявити, які соціально-психологічні чинники, що роблять адаптацію людини в сучасному світі успішною чи неуспішною, — означає суттєво їй допомогти в орієнтації в нестабільному світі, в умовах радикальних соціальних перетворень", — вважає О. І. Власова [2]. Ця проблема є особливо актуальною в підлітковому та юнацькому віці, коли відбувається розвиток соціально-перцептивних рис характеру особистості, становлення самосвідомості, самооцінки, Я-концепції молодого людини, набуття життєвого досвіду соціальної взаємодії. В наш час різко зростає необхідність вдосконалення навичок спілкування та міжособистісного пізнання та взаєморозуміння в підлітковому та юнацькому віці, оскільки багато дітей проводить велику частину вільного часу за комп'ютерами та телевізорами. Інтернет та спілкування через соціальні мережі витісняють провідну діяльність цього віку — живе міжособистісне спілкування, в якому формуються найважливіші вікові новоутворення: вміння взаємодіяти в колективі ровесників, вміння відстоювати власну точку зору, розуміння себе та іншого, співпереживання, надавання та отримання взаємної підтримки та досягнення взаєморозуміння тощо. Дослідження показують, що сучасні вітчизняні батьки приділяють катастрофічно мало уваги та часу на спілкування з власними дітьми. Важливого значення за цих умов набувають навчальні заклади, діяльність яких спрямована на навчання, виховання та цілісний розвиток особистості учнів.

На думку В. Г. Кременя, Г. С. Сазоненко, А. М. Алексюка, І. Д. Бежа та низки їхніх співавторів посібника з перспективних освітніх технологій, "інтегрування в європейські структури й інтеграція економіки посилюють необхідність пошуку надійних оригінальних і дієвих способів навчально-виховної діяльності, запровадження таких освітніх технологій, які б забезпечили ефективну підготовку обдарованої та здібної учнівської молоді до входження в соціум, формування еліти суспільства, здатної вивести державу з кризового стану" [5, с. 10].

Метою даної статті є висвітлення особливостей освітньої соціалізації підлітків та юнаків в контексті формальної та неформальної освіти на прикладі Українського гуманітарного ліцею КНУ імені Тараса Шевченка та описання результатів емпіричного дослідження психологічної, соціальної та духовної зрілості ліцеїстів в рамках Всеукраїнського експерименту "Теоретико-методичні умови інноваційного розвитку акмеологічного ліцею".

Визначаючи завдання освітньої соціалізації учнів у сучасній українській школі (ліцеї), ми виділяємо: підготовку нових громадян до життя в суспільстві, до продуктивної діяльності в сучасних нестабільних економічних умовах; розвиток у ліцеїстів здатності до самостійного освоєння нового, самовизначення у динамічному суспільстві та життєвої самореалізації. На думку Г. С. Сазоненко, ключовим елементом сучасної освіти стає необхідність розвитку у школяра здатностей до навчання, мислення, самостійної діяльності, власного вибору та відповідальності за нього, вирішення нетрадиційних задач, розвиток навичок соціальної інтеграції та активної життєвої позиції, продуктивної комунікації та командної взаємодії [1].

Одним із навчальних закладів, які намагаються створювати захищений від негативних зовнішніх впливів, національно-патріотичний, здоров'язбережувальний, акмеологічний освітній простір соціалізації особис-

тості учнів, є Український гуманітарний ліцей (УГЛ) Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Цей навчальний заклад вже 20 років успішно працює на теренах сучасної столичної освіти. Його діяльність спрямована на навчання, виховання та успішну соціалізацію старшокласників. Основною метою діяльності ліцею є розвиток духовної, психологічної та соціально зрілої, здорової, компетентної, успішної особистості ліцеїста-випускника, здатної до саморозвитку, освіти та самореалізації впродовж життя.

Г. С. Сазоненко у своїй монографії, присвяченій педагогіці успіху, зазначає, що в умовах навчального закладу у процесі соціалізації старшокласників на формування їх особистості здійснюються такі впливи: 25 % — загальна мета навчального закладу, 30 % — особливості навчання і виховання, 45 % — освітній простір [3]. Основною метою діяльності Українського гуманітарного ліцею є розвиток та формування духовної, соціально та психологічно зрілої, здорової, компетентної, інтелектуальної, успішної особистості, здатної до саморозвитку, самореалізації та освіти впродовж життя. Засобами досягнення цієї високої мети є освітні, психолого-педагогічні, здоров'язбережувальні, інформаційні акметехнології.

Процес освітньої соціалізації учнів у рамках Українського гуманітарного ліцею здійснюється у рамках формальної, неформальної та інформальної освіти. Структурними елементами формальної освіти в ліцеї є: вчителі, як головні фасилітатори, тьютори навчально-виховного процесу; наукові інституції-партнери ліцею (КНУ ім. Т. Шевченка, НПУ ім. М. П. Драгоманова, Національний НДУ українознавства, Кошицький та інші університети-партнери); громадські інститути (міжнародний елітний освітянський "Партнер-клуб", Всеукраїнська асоціація лідерів освіти, асоціація керівників шкіл столиці, Київграда, Спілка письменників, Спілка художників); піклувальна рада, батьківська рада, батьківська академія (батьки науковці); музеї, картинна галерея сучасного українського малярства. До елементів неформальної ліцейної освіти ми відносимо: учнівський парламент, як орган учнівського самоврядування, в якому виховуються волевільні, лідерські якості особистості ліцеїстів та характер в цілому; наукове товариство "Ліцеїст", яке виховує дослідницькі особистісні якості учнів, сприяє розвитку аналітико-синтетичної діяльності; проектною діяльністю учнів, через яку виховуються навички командної та міжособистісної взаємодії; політичний клуб "Дебати", де ліцеїсти розвивають особистісну толерантність, свободу вибору та свободу слова; мистецькі студії (літературна, хореографічна, вокально-етнографічна, спортивні секції тощо), метою яких є розвиток творчих, креативних здібностей учнів, розкриття талантів та отримання учнями досвіду створення самостійних творчих продуктів, з якими вони виходять у соціальний світ.

Процес соціалізації ліцеїстів відбувається в освітньому акмеологічному просторі ліцею. Акмевиховання особистості ліцеїстів відбувається за такими принципами: діяльності, цілей та завдань, інтеграції навчального знання, моделювання ситуацій, вправлення, набуття досвіду суб'єкт-суб'єктних стосунків та самовиховання. Реалізація акмевиховання особистості ліцеїстів відбувається через виховні моделі: "Я — киянин", "Вибір", "Діалог культур", "Лідер", "Людина. Земля. Всесвіт" (рис. 1).

Через ці виховні моделі відбувається процес цілісного розвитку особистості ліцеїстів в контексті освітньої, сімейної та "стилізованої" соціалізації через молодіжні субкультури ровесників. У процесі цілісного розвитку особистості ліцеїстів формується система мотивів, до якої належать: пізнавальні, моральні, соціальні, етично-естетичні, творчі та креативні мотиви та мотиви здорового способу життя.

Наступним компонентом цілісного розвитку особистості ліцеїстів є ціннісні орієнтації як індикатор духовної зрілості: ціннісне, толерантне та гуманне ставлення до суспільства, до людей, до себе, до світу, до природи, до праці та мис-

тецтва. Важливим компонентом цілісного розвитку особистості ліцеїста є життєві компетентності: самоосвітньо-пізнавальна, особистісна, соціальна, інформаційна, здоров'язбережувальна, комунікативна.

Показники психологічної, соціальної та духовної зрілості особистості учнів досліджуються лабораторією психолого-педагогічних основ управління навчальним процесом ліцею за розробленим методичним інструментарієм. Психологічна зрілість ліцеїстів визначається за рівнем розвитку пізнавальної та емоційно-вольової сфер особистості. Пізнавальна сфера особистості ліцеїстів досліджується за методикою Кемпбела (дослідження Я-концепції), методикою Дембо – Рубінштейн (дослідження рівня самооцінки) та за методикою Є. Є. Туніка (дослідження рівня креативності). Емоційно-вольова сфера особистості ліцеїстів досліджується за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда (дослідження рівня емоційного комфорту в умовах ліцею), за 16-факторним опитувальником Р. Кеттелла (фактори С, G, I, O, Q3, Q4: емоційної стійкості, нормативності поведінки, чутливості, тривожності, самоконтролю, напруженості). Духовна зрілість особистості учнів визначається за тестом СЖО Д. О. Леонтьєва (дослідження смисложиттєвих орієнтацій) та за методикою Шварца (дослідження ціннісних орієнтацій). Соціальна зрілість особистості учнів досліджується за методикою М. І. Рожкова (дослідження рівня соціалізованості, соціальної активності та автономності).

За результатами дослідження психологічної зрілості ліцеїстів I-III курсів (9-11 класів) за 2011-2012 навчаль-

ний рік: у половини ліцеїстів відсутнє чітке та стає усвідомлення власної особистості, своїх рис характеру, властивостей, цілісної Я-концепції. Їхні думки часто суперечать одна одній, а уявлення про себе змінюються досить часто. Вони можуть приймати імпульсивні, невважені рішення. Вищі показники за методикою Кемпбела (ясність Я-концепції) мають ліцеїсти третього курсу, нижчі показники у ліцеїстів I курсу (рис. 2). Таким чином, чітко окреслюється вікова тенденція до зростання показників ясності Я-концепції відповідно до особливостей вікового психічного розвитку, становлення самосвідомості у підлітковому та юнацькому віці.

Важливою складовою психологічної зрілості особистості є адекватна самооцінка, яка свідчить про обізнаність людини відносно своїх особистісних якостей та властивостей. Рівень самооцінки визначається здатністю людини адекватно сприймати та оцінювати риси свого характеру, здібності та потенційні можливості, здатністю людини бачити свої слабкі і сильні сторони, усвідомлювати особистісні проблеми та ті зовнішні і внутрішні чинники, які спричиняють виникнення цих проблем. За результатами психологічного дослідження рівня самооцінки за методикою Дембо – Рубінштейн, близько 72 % ліцеїстів демонструють адекватну самооцінку (табл. 1).

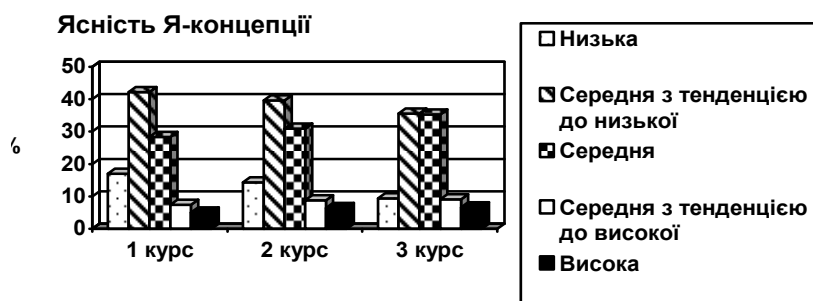

Рис. 2. Результати дослідження Я-концепції у ліцеїстів I-III курсів УГЛ

Таблиця 1

Результати дослідження рівня самооцінки ліцеїстів I-III курсів УГЛ за методикою Дембо – Рубінштейн

Рівні самооцінки	I курс (%)	II курс (%)	III курс (%)
Неадекватно низька	9	12	8
Адекватна	72	73	72
Неадекватно висока	19	15	20

Рівень інтересу, уяви, схильності до ризику як складових пізнавальної сфери особистості ліцеїстів охоплюється

дослідженням за методикою Є. Є. Туніка інтегральним показником рівня креативності особистості (табл. 2).

Таблиця 2

Результати дослідження рівня креативності особистості ліцеїстів I-III курсів УГЛ за методикою Є. Є. Туніка

Рівні креативності	I курс (%)	II курс (%)	III курс (%)
Низький	32	20	14,5
Середній	56	66	78,5
Високий	12	14	7

Отже, як видно з табл. 2, спостерігається вікова динаміка зростання середнього рівня креативності від 56 % першокурсників (9-ті класи) до 78,5 % третьокурсників (11-ті класи). На основі цих показників ми можемо говорити про зростання рівня особистісної креативності, творчості ліцеїстів у процесі навчання та виховання в акмеологічному просторі ліцею.

Таким чином, ми розглянули показники пізнавальної сфери особистості ліцеїстів підліткового та юнацького

віку. Наступною важливою сферою особистості є емоційно-вольова сфера, яка включає сукупність емоцій, почуттів та вольові якості особистості. За результатами дослідження рівня емоційного комфорту ліцеїстів I-III курсів за методикою СПА К. Роджерса та Р. Даймонда, близько 89 % ліцеїстів характеризуються середнім рівнем емоційного комфорту, перебуваючи в акмеологічному просторі ліцею (табл. 3).

Таблиця 3

Результати дослідження рівня емоційного комфорту ліцеїстів I-III курсів УГЛ за методикою СПА К. Роджерса та Р. Даймонда

Рівень емоційного комфорту	I курс (%)	II курс (%)	III курс (%)
Низький	12	11	5,5
Середній	88	89	89
Високий	0	0	5,5

За результатами дослідження емоційно-вольової сфери особистості ліцеїстів за 16-факторним опитувальником Р. Кеттелла (фактори С, G, I, O, Q3, Q4: фактори емоційної стійкості, нормативності поведінки, чутливості, тривожності, самоконтролю, напруженості):

- 64 % ліцеїстів мають середній та високий рівні емоційної стійкості та чутливості;
- 50% – тривожні в непередбачуваних ситуаціях;
- 38 % – схильні переживати тривогу щодо можливих невдач;
- 12% – критично сприймають навколишню дійсність та ефективно долають складні життєві обставини;
- 71 % – наполегливі та організовані у ситуаціях, до яких адаптовані;
- 17 % – здатні мобілізуватись перед виконанням поставлених завдань;
- 12 % – неефективно долають перешкоди та розподіляють власний час.

Рівень духовної зрілості особистості ліцеїстів характеризується показниками ціннісної сфери, яка досліджувалась за методиками смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва та ціннісних орієнтацій Шварца. За результатами психодіагностики за методикою СЖО Д. О. Леонтьєва, у ліцеїстів I-III курсів домінує середній рівень за всіма шкалами методики: осмисленості, усвідомленості життя, свідомого прийняття рішень, досягнення життєвих цілей, інтересу та емоційної насиченості процесу життя, задоволеності результатами власного життя.

Від I до III курсу спостерігається зростання інтернальності та спадання екстернальності особистісного локусу контролю. Це означає, що з дорослішанням учні підліткового та молодшого юнацького віку більше беруть відповідальність на себе за події у власному житті, а не звинувачують у своїх негараздах батьків, вчителів чи життєві обставини (рис. 3).

За результатами дослідження ціннісних орієнтацій за методикою Шварца, у ліцеїстів переважають індивідуалістичні цінності (самостійність, гедонізм, досягнення) на противагу консервативним цінностям (традиція, конформність). Цінності безпеки і доброти займають середні позиції у градації цінностей ліцеїстів. Ліцеїсти у своїх ціннісних орієнтаціях схильні до відкритості, змін та самореалізації однак мають менше виражені цінності безпеки та самотрансцендентності. У більшості ліцеїс-

тів система ціннісних орієнтацій не містить у собі взаємовиключних цінностей. Переважна частина ліцеїстів мають середні та високі показники осмисленості життя, тобто вони свідомо та осмислено підходять до прийняття життєво важливих рішень. Такими є характеристики духовної зрілості ліцеїстів (рис. 4).

Рівень соціальної зрілості особистості ліцеїстів характеризується показниками діяльнісної сфери, яка досліджувалась за методикою вивчення рівня соціалізованості особистості М. І. Рожкова. Діяльнісна сфера особистості більшості ліцеїстів I-III курсів характеризується середнім ступенем розвитку адаптивності, соціальної активності та автономності особистості. З діаграми на рис. 5 можемо бачити, що близько 70 % ліцеїстів мають середній рівень соціальної адаптованості, близько 85 % є соціально автономними, тобто приймають самостійні, незалежні рішення та близько 85 % демонструють соціальну активність в повсякденному житті. Такими є характеристики соціальної зрілості учнів УГЛ.

На основі результатів емпіричного дослідження психологічної, соціальної та духовної зрілості особистості ліцеїстів Українського гуманітарного ліцею, можемо зробити такі загальні **висновки**:

- мотиваційно-ціннісна сфера більшості (90 %) ліцеїстів характеризується середнім та високим рівнем розвитку смисложиттєвих орієнтацій та загальним рівнем осмисленості життя, відсутністю суперечливих цінностей у системі ціннісних орієнтацій;
- у когнітивній сфері близько половині ліцеїстів припам'ятовується чітко та усвідомлене уявлення про себе як про особистість, близько 73 % ліцеїстів мають адекватну самооцінку, близько 80 % ліцеїстів вирізняються середнім та високим рівнем особистісної креативності;
- в емоційно-вольовій сфері більшості ліцеїстів припам'ятовується середній та високий рівень розвитку саморегулювання та самоконтролю, що забезпечує високий рівень емоційної стабільності;
- діяльнісна (операційна) сфера переважної більшості ліцеїстів характеризується середнім та високим ступенем розвитку адаптивності, соціальної активності та автономності особистості;
- у віковому розрізі за більшістю параметрів спостерігається тенденція до зростання, ліцеїсти старших курсів демонструють вищі показники ніж ліцеїсти молодших курсів.

**Результати психодіагностики за тестом смисложиттєвих
орієнтацій Д.О.Леонтьєва**

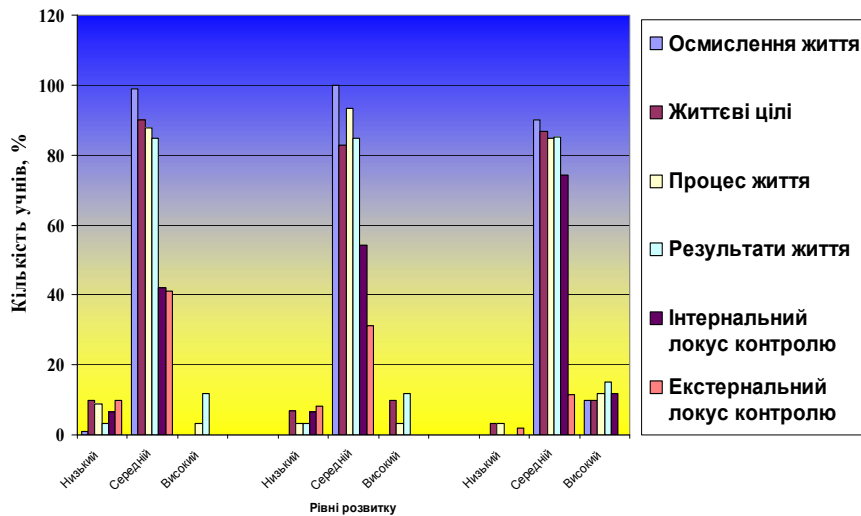

Рис. 3. Результати дослідження смисложиттєвих орієнтацій ліцеїстів I-III курсів УГЛ за тестом СЖО Д. О. Леонтьєва

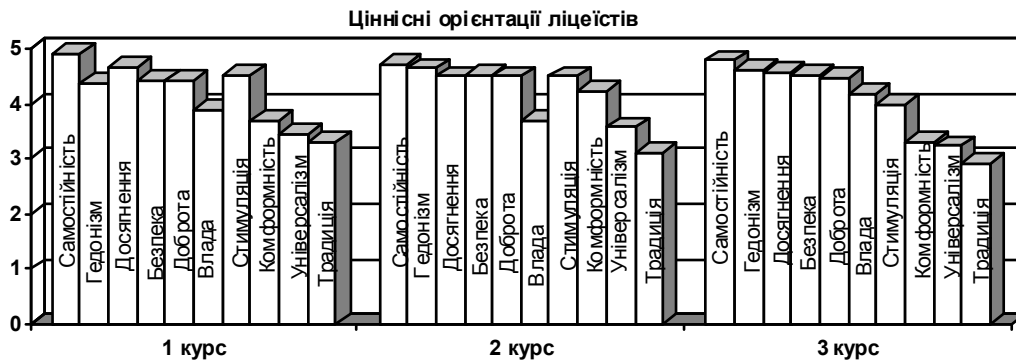

Рис. 4. Результати дослідження ціннісних орієнтацій ліцеїстів I-III курсів УГЛ за методикою Шварца

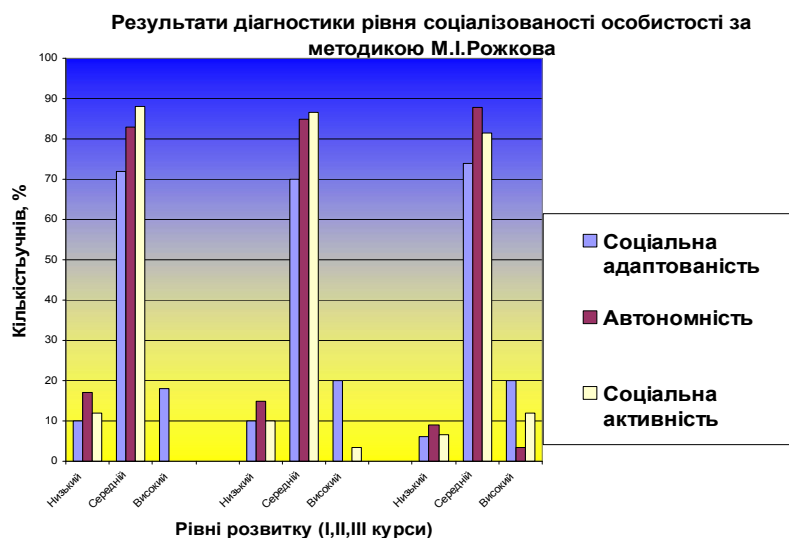

Рис. 5. Результати дослідження рівня соціалізованості ліцеїстів I-III курсів УГЛ за методикою М. І. Рожкова

У поточному 2012–2013 навчальному триває III формувальний етап експерименту, простежується динаміка показників сформованості основних компонентів структури особистості ліцеїстів в умовах акмеологічної системи ліцею.

Слід зазначити, що ми детально висвітлили лише одну грань процесу соціалізації старших учнів – освіт-

ню, а на цілісний розвиток особистості ще незрілих підлітків та юнаків, на процес їхньої успішної адаптації та соціалізації також впливають інші чинники: родини (сімейна соціалізація), ровесники (міжособистісна взаємодія, спілкування, "стилізована" соціалізація – молодіжні субкультури), засоби масової інформації, оточуючий соціум тощо. Та все ж, на нашу думку, в умовах сучас-

ного швидкісного, інформаційно-перевантаженого суспільного життя велика відповідальність покладена на плечі навчальних закладів, які мають забезпечувати гідні умови для повноцінної освіти, виховання та цілісного розвитку особистості сучасних підлітків та юнаків.

Список використаних джерел

1. Акмеологія шкільної освіти : Науково-методичний посібник / За ред. Г. С. Сазоненко. – К. : Основи, 2010. – 560 с.
2. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку / О. І. Власова. – К. : ВПУ "Київський університет", 2003. – 308 с.
3. Коваленко А. Б. Соціальна психологія : підручник / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнев. – К. : Геопринт, 2006. – 400 с.

Г. Сазоненко, канд. пед. наук, В. Корх, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ И ЮНОШЕЙ В КОНТЕКСТЕ ФОРМАЛЬНОГО И НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье описаны особенности образовательной социализации подростков и юношей в контексте формального и неформального образования на примере Украинского гуманитарного лицея КНУ им. Т. Шевченка и проанализированы результаты эмпирического исследования психологической, социальной и духовной зрелости личности лицеистов.

Ключевые слова: образовательная социализация, психологическая зрелость, социальная зрелость, духовная зрелость.

H. Sazonenko, Ph.D., V. Korch, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PECULIARITIES OF ADOLESCENTS AND YOUTH SOCIALIZATION IN THE CONTEXT OF FORMAL AND INFORMAL EDUCATION

The article describes features of educational socialization of teenagers and young men in a context of formal and informal education, with account of the Ukrainian Humanitarian Lyceum at Taras Shevchenko National University of Kyiv, and analyses empirical research results of a psychological, social and spiritual maturity of pupils in this lyceum.

Key words: educational socialization, psychological maturity, social maturity, spiritual maturity.

УДК 159.9:796:316.614

О. Сидорова,
Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПОРТСМЕНА ТА ЇХ РОЛЬ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються деякі особливості професійної соціалізації спортсменів, а також роль масового спорту в процесі соціалізації у сучасному суспільстві. Мотивація досягнення розглядається як найважливіший фактор соціалізації та самоствердження особистості спортсмена.

Ключові слова: соціалізація, спорт, професійна соціалізація, субкультура, потреби.

Актуальність проблеми соціалізації особистості не викликає сумнівів та торкається багатьох сфер життєдіяльності людини, однією з яких є спорт. Саме у спорті унікально, завдяки специфічності психологічних особливостей цієї професійної діяльності, відбувається процес соціалізації як у професійному середовищі, так і у суспільстві. Розглянемо особливості перебігу цього процесу та визначимо його причини та специфіку.

Проблема соціалізації особистості, специфіка професійного становлення, питання підготовки фахівців постійно знаходяться в центрі уваги багатьох дослідників. У роботах представників класичної західної соціології (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Тард, З. Фрейд та ін.) були закладені теоретичні основи дослідження соціалізації. Особливе методологічне значення мають дослідження М. Вебера про інтерпретацію професійних якостей як єдності соціального і індивідуального.

Більш докладніше соціалізація особистості була розглянута в роботах П. Бергера, П. Бурдьє, Ч. Х. Кулі, Т. Лукмана, Р. Мертон, Дж. Г. Міда, Т. Парсонса, Н. Смілзера, П. Сорокіна, Е. Фромма, А. Шюца, Е. Еріксона, в яких були визначені сутність соціалізації, рушійні сили розвитку особистості, зроблені спроби виділення етапів і механізмів соціалізації.

Різні аспекти теорії соціалізації представлені в роботах вчених радянської доби (Г. М. Андрєєвої, Б. Г. Ана-

4. Сазоненко Г. С. Педагогіка успіху (досвід становлення акмеологічної системи ліцею) / Г. С. Сазоненко. – К. : Гнозис, 2004. – 684 с.

5. Перспективні освітні технології : Науково-методичний посібник / За ред. Г. С. Сазоненко. – К. : Гопак, 2000. – 560 с.

1. Acmeology of schooling: Research handbook / Ed. by G. S. Sazonenko. – K. : Osnovy, 2010. – 560 p.

2. Vlasova O. Psychology of social skills: structure, dynamics, factors of development / O. Vlasova. – K. : VPU "Kyiv'skiy Universitet", 2003. – 308 p.

3. Kovalenko A. B. Social psychology : Textbook / A. B. Kovalenko, M. N. Korniyev. – K. : Geoprint, 2006. – 400 p.

4. Sazonenko G. S. Pedagogy of success (the experience of acmeological system of Lyceum) / G. S. Sazonenko. – K. : Gnosis, 2004. – 684 p.

5. Promising Educational Technology: Research handbook / Ed. by G. S. Sazonenko. – K. : Gopak, 2000. – 560 p.

Надійшла до редколегії 25.01.14

нєва, А. А. Бодалева, Л. С. Виготського, І. С. Кона, О. М. Леонтьєва, А. В. Петровського, С. Л. Рубінштейна, Д. Б. Ельконіна тощо) Вони у своїх працях розглядали проблеми психологічних ефектів соціалізації, закономірності засвоєння індивідами соціального досвіду, сутність та механізми соціалізації.

Особливості соціалізації особистості у спорті досліджувалися такими науковцями як Н. Зауер, О. Мільштейн, Н. Смірнов, В. Столяров, однак досі відсутні дослідження проблеми професійної соціалізації у спортивній діяльності. Недостатньо приділяється уваги особливості проходження процесу соціалізації крізь спорт у суспільстві взагалі. Наукового вирішення потребують питання специфіки соціалізації в залежності від виду спорту, особливості впливу команди і тренера на розвиток особистості.

Соціалізація – це важливий та невід'ємний процес становлення особистості, який відбувається все життя [3, с. 25]. У процесі соціалізації у людини формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що надає їй можливість стати працездатним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як за умов стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за умови цілеспрямованого формування особистості. Як процес вона пов'язана з індивідуалізацією особистості, виробленням нею власної лінії пове-

дітки, набуттям особистого життєвого досвіду і як результат – зі становленням індивідуальності. Соціалізацію у широкому розумінні слід розглядати як походження й формування родової природи людини, де мова йде про історичний процес розвитку людства. У вузькому сенсі її можна розглядати як залучення людини до соціального життя шляхом активного засвоєння його норм, цінностей та ідеалів. Таким чином, виходячи із тлумачення соціалізації як результату засвоєння людиною умов соціального життя й активного відтворення нею соціального досвіду, її можна розглядати у якості основного механізму, що визначає адаптацію особистості у групі чи субкультурі.

Слід відмітити, що стилізований механізм соціалізації діє в рамках певних субкультур та безпосередньо впливає на розвиток її членів, обумовлюючи особливості їх поведінки і діяльності. Під субкультурою у загальному вигляді розуміється комплекс морально-психологічних рис і поведінкових проявів, типових для людей певного віку або певного професійного чи культурного шару, який в цілому створює певний стиль життя і мислення тієї чи іншої вікової, професійної або соціальної групи. Але субкультура впливає на соціалізацію людини остільки і тією мірою, оскільки і якою мірою є її носіями групи людей (однолітки, колеги та ін.) референтні для неї.

Якщо дитина розвивається в сприятливому соціальному середовищі, то її успішність і затребуваність в соціальному просторі не залишає сумнівів, а якщо дитина виховується в несприятливому соціальному середовищі, де вона нікому не потрібна, та від неї в різних сенсах відвертаються і батьки, і педагоги, і знайомі – вона поставлена на грань асоціальної поведінки. Тож, у такому конгломераті неспроможності соціального простору відбувається становлення особистості, яка деформована жорстким розмежуванням бажаного і небажаного, красивого і потворного, тому єдине рішення даного явища – пошук моделі саморозвитку, самореалізації та соціалізації. Одним із таких напрямів і є спорт.

У психологічній науці та практиці відзначається значний інтерес дослідників до проблем формування успішності особистості у спорті як фактора соціалізації.

До внутрішніх ознак мотивації, що відрізняє успішного спортсмена від неуспішного, відносять самооцінку, товариськість, енергійність. Зовнішні мотиви можуть бути позитивними (мотиви успіху, досягнення) і негативними (мотиви уникнення, захисту) [2, с. 34]. Соціалізація спортсмена у професійному середовищі припускає, що в його особистісній моделі важливу роль відіграє успішність в діяльності [4, с. 57]. Які зовнішні та внутрішні ознаки успішності, як вони пов'язані з особистісною спрямованістю, потребами, інтересами – ось те коло відкритих запитань, які обумовлюють актуальність проблеми детермінації успішності та специфіку факторів мотивації успіху.

На прикладі спортивного середовища можна яскраво показати, що референтна група безумовно сильно впливає на особистість спортсмена та обумовлює не лише успішність діяльності, але й впливає на стиль поведінки людини в цілому. До того ж, мотивація до успіху та бажання самореалізуватися є важливим механізмом соціалізації людини як у спортивній субкультурі, так і у державі в цілому. Таким чином, професійна соціалізація спортсмена є важливим елементом, що визначає соціалізацію людини в суспільстві.

Професійна соціалізація взагалі розглядається як двосторонній процес. З одного боку, як процес входження молодого спеціаліста в професійне середовище, засвоєння їм професійного досвіду, оволодіння

стандартами і цінностями професійної спільноти, з іншого боку, як процес активної реалізації професійної поведінки, безперервного професійного саморозвитку та самовдосконалення.

Існують чинники, які надають найбільший вплив на процес професійної соціалізації:

- індивідуально-особистісні (система ціннісних орієнтацій, мотивація особистості, "життєві плани");
- освітні (інституціоналізація системи професійної освіти, якість професійної підготовки);
- соціально-професійні (сформованість професійної спільноти та професійної культури, престиж професії в суспільстві, умови праці та рівень заробітної плати майбутнього фахівця).

На професійну соціалізацію впливають мотиви діяльності, специфічні для даної професії. Боротися, щоб подолати перешкоди, піддавати себе впливу стресу, змінювати обставини і домагатися успіху видається, мабуть, одним з найпотужніших мотивів у спортивній діяльності. Багато спортсменів отримують велике задоволення від занять спортом і перемоги над суперником або при подоланні перешкод, що виникають на їхньому шляху. Особливо у командних видах спорту люблять спорт за командний дух, сумісну діяльність і спільну ціль – захищати честь своєї країни, що є рушійною силою соціалізації. Мотивація до подолання перешкоди і отримується від цього задоволення дійсно є потужними стимулами. Спортивний досвід є найбільш простим і раннім з стресорів, з якими може зустрітися юнак, тому досягнення успіху у важких умовах, характерних для багатьох видів спорту, може принести молодим спортсменам визнання серед оточуючих. Можна назвати такі етапи соціалізації у спортивному середовищі:

1. Спортсмену на першому етапі навчання спеціально вказують на позитивне значення подолання стресу і мотивують його до активних занять спортом.

2. Індивіду дається можливість досягти відносного успіху, тобто до нього не пред'являються вимоги, наприклад, стати чемпіоном. Він просто повинен розкрити всі свої здібності і прагнути до самовдосконалення, що є основою процесу розгортання соціалізації.

3. Знаходження в оточенні спортсменів, професійне спілкування, взаємодопомога та всезагальний розвиток майстерності об'єднує спортсменів.

Більшості спортсменів не потрібно говорити, що успіхи в спорті підвищують їх престиж в суспільстві. Уже в школі необхідний певний рівень фізичних здібностей для досягнення сприятливої атмосфери та прийняття однолітками. Багаторічні і систематичні спостереження за дітьми показали, що хлопчики, що дозрівають рано, досягають успіху в спорті (набувають статус і самоповагу). В подальшому вони стають більш впевненими в собі і стійкими, на відміну від однолітків, у яких процес дозрівання відбувався повільніше і яким не вдалося досягти того ж статусу завдяки раннім заняттям спортом.

Однією із найважливіших завдань у підготовці спортсмена, що безпосередньо пов'язано із його соціалізацією у суспільстві, є формування оптимальної структури мотивації. Головне і найбільш важке завдання, яке стоїть перед тренером, це підвищення рівня самоствердження, самовиразу. При вирішенні цієї задачі слід розуміти, що принципова орієнтація спортсмена обов'язково повинна будуватися на усвідомленому розумінні ним соціальної і особистісної суті спорту. Лише зрозумівши історичні передумови виникнення спорту, розібравшись в його соціальній функції можна розкрити перед спортсменом значення його занять, показати яким чином його спортивний результат наряду з ре-

зультатами інших форм суспільної праці вносить вагомий вклад у діло поступового розвитку суспільства.

Мотиваційний ряд Г. Мюррея [2, с. 56] чітко виділяє потреби спортсмена, які вдовольняючи у спорті, впливають на приймання спортсменом суспільством, на його успішність соціалізації:

1. Потреба в престижі, самовдосконаленні, визнанні, досягненні, честолюбстві, прагненні показати себе. Більшість видів спортивної діяльності дозволяє в різній мірі задовольнити цю потребу. Зниження фізіологічних функцій у деяких спортсменів високого класу після припинення виступів може служити прикладом надзвичайної залежності від цього мотиву під час їх активних виступів.

2. Потреба досягнення успіху та уникнення невдач (потреба зберігати свій статус, уникнути розчарувань і подолати поразку, невдачу). Тренери часто апелюють до цієї потреби у спортсменів перед важливими змаганнями і при зустрічах з командами, які в минулому вигравали або можуть в даний момент завдати неприємне поразку.

3. Потреба проявити владу над іншими, домінувати або підкорятися іншим. Багато спортсменів стають членами команд, щоб задовольнити цю потребу. Найкращою ілюстрацією цього мотиву в дії, мабуть, будуть дії і поведінку лінійного гравця в американському футболі під час сутички на лінії.

4. Потреба в афіліації (потреба в спілкуванні, встановленні емоційних зв'язків з іншими, прояв доброзичливості, співпраці). Багато спортсменів приходять в команду для задоволення цього мотиву. Тренери часто кажуть: "На благо команди", "Для досягнення команди". Цей мотив добре відомий спортсменам.

5. Потреба участі в пізнавальному процесі, бажання задовольнити свою допитливість, отримати відповіді на питання, що цікавлять. Цей мотив може бути задоволений в залежності від того, наскільки тренер прагне до вдосконалення знань у спортсменів і наскільки вони самі хочуть пізнати причини та обґрунтування своїх тренувальних режимів, змагальних зусиль і обраної тактики.

Характеристика мотиваційної структури окремого спортсмена ускладнюється не тільки складністю наявної у нього системи цінностей, але також і можливістю впливу його минулого досвіду на формування відносин до успіху, спорту, праці, авторитетам. У міру того як дитина стає дорослим, ступінь впливу на нього різних мотивів також змінюється і особливий вплив здійснюється найближчим оточенням: значне місце посідають відносини з тренерами та іншими спортсменами. Якщо людина некомфортно себе відчуває у спортивному середовищі, тобто їй не подобаються особливості цієї субкультури: поведінка, стиль спілкування, режим діяльності, відчуття змагання чи командної згуртованості, то вона не зможе досягти успіху в цьому виді діяльності. Задля повної реалізації своїх можливостей та принесення користі суспільству, людина має бути задоволеною соціально-психологічним кліматом професійного середовища, інакше напруження від відсутності бажання влитися в колектив буде поступово витіснити спортсмена з виду спорту.

У спортсменів виділяють дві тенденції: орієнтація на досягнення успіху та уникнення невдачі. Це важливий аспект у формуванні оптимального процесу соціалізації, оскільки позитивне і активне ставлення до дійсності, які є у спортсменів, що орієнтовані на досягнення успіху, забезпечує успішність їх кар'єри. У цей же час спортсмени, що орієнтовані на уникнення невдачі, не можуть швидко влитися в професійне середовище та постійно сумніваються як у своїх можливостях, так і у собі самих, своїх фізичних ресурсах.

Ефективність соціалізації з допомогою спортивної діяльності залежить від того, наскільки цінності спорту збігаються з цінностями суспільства і особистості. Наприклад, можна проаналізувати тісний взаємозв'язок між такими цінностями американського суспільства, як рівність, свобода, демократія, індивідуалізм, націоналізм і патріотизм у своїй поведінці, гуманізм, змагання, дружба, співпраця, повага існуючого порядку, самоповага, і ціннісним змістом спорту. Американські вчені-соціологи зробили висновок, що спорт акумулює в собі основні цінності американського суспільства. Завдяки заняттям спортом або навіть в процесі споглядання спортивних змагань суспільні цінності присвоюються індивідом, інтеріоризуються як особистісні. Дане положення знайшло підтвердження в працях американських учених. Історик Дж. Беттс пише: "Спорт і капіталістичний дух мають багато спільного: дух ініціативи, протиборства і змагання". Інший відомий американський професор Р. Форс справедливо вважає, що спорт є мініатюрою самого життя і, таким чином, служить лабораторією, в якій може створюватися позитивна система цінностей (1982). Однак, говорячи про позитивні моменти соціалізації засобами спорту, не можна не сказати про негативних фактах розвитку сучасного спорту, які серйозно вплинули на його цінності. Погоня за медалями і рекордами призвела до виникнення таких негативних явищ у спорті, як прагнення до перемоги будь-якою ціною, допінг, рання спеціалізація, жорстокість, насильство і т. д. За своєю природою спорт, незважаючи на притаманну йому змагальність, гуманний, оскільки він сприяє розвитку особистості, допомагає розкривати невідомі можливості людського організму і духу. Реалізація гуманістичного потенціалу спорту не відбувається сама собою і в чому залежить від того, в яких цілях суспільство використовує спорт.

Класифікацію стадій соціалізації спортсмена шляхом включення його в спортивну діяльність можна пов'язати з етапами формування його спортивної кар'єри. Якщо прийняти цей принцип, то можна виділити наступні стадії соціалізації:

1. Включення суб'єкта в спортивну діяльність.
2. Заняття дитячо-юнацьким спортом.
3. Перехід з аматорського в професійний спорт.
4. Завершення спортивної кар'єри і перехід до іншої кар'єри.

Для першої стадії соціалізації характерний період початку спортивної діяльності. У цей час формуються інтерес, ціннісні орієнтації на спортивні заняття, закладаються основи ціннісного ставлення до спортивної діяльності. Цей період дуже важливий для юного спортсмена. Новий коло спілкування, перша проба сил, перші перемоги і невдачі створюють умови для формування спортивного характеру. Небагато дітей можуть успішно пройти етап спортивної підготовки. Більше однієї третини припиняють заняття спортом ще в дитячому віці.

Однак залишилися в спорті юні спортсмени, вдосконалюючись в спортивному майстерності, вступають у нову фазу соціальних відносин. Виїзди на змагання в інші міста і країни, одержання перших гонорарів, спортивні перемоги дозволяють спортсменові активно інтегруватися в суспільне життя, засвоювати зразки і норми поведінки, формувати соціальні установки. Цей етап, як правило, пов'язується з другою стадією соціалізації спортсмена. Зростає кількість змагань, переїзди, збори, нові спортивні бази, тренувальний процес, який організовується, як правило, за кордоном, формують новий соціальний досвід, створюють нові цінності й орієнтації. Велику роль в даній стадії соціалізації відіграють економічні відносини, які складаються між спортсменом і тренером.

Третю стадію соціалізації символізує розквіт спортивної кар'єри. Спортсмен підпорядковує спосіб життя інтересам спортивного клубу, команди, колективу, який забезпечує його ефективну спортивну підготовку. Поряд з тренером особливу місце в його житті займають масажисти, лікарі, менеджери.

Для четвертої стадії соціалізації характерні період завершення спортивної кар'єри і перехід до іншої професійної кар'єри. Як правило, у спортсменів це один із складних життєвих періодів. Рішення закінчити спортивну кар'єру часто зв'язується з травмою, зниженням спортивних результатів, відбором в збірні команди і т. д. Негативні ситуації провокують спортсмена на психологічну кризу. Важливу роль у подоланні негативних моментів у житті спортсмена повинні зіграти керівники спортивного клубу, тренери, близьке оточення.

Спорт як важливий соціальний феномен пронизує всі рівні сучасного соціуму, надаючи широке вплив на основні сфери життєдіяльності суспільства. Він впливає на національні відносини, ділове життя, суспільне становище, формує моду, етичні цінності, спосіб життя людей. Феномен спорту має потужну соціалізуючу силу. Фізична культура і спорт, як одна з граней загальної культури людини, її здорового способу життя, багато в чому визначає поведінку людини в навчанні, на вироб-

ництві, в побуті, у спілкуванні, сприяє вирішенню соціально-економічних, виховних та оздоровчих завдань. Фізична культура і спорт спрямовані на охорону, зміцнення та розвиток здоров'я населення як психофізичної основи життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М., 1997.
2. Воронова В. І. Психология спорта: Навчальний посібник / В. І. Воронова. – К.: Олімпійська література, 2007. – 298 с.
3. Гаврилюк В. К. Проблемы психологии спорта / В. К. Гаврилюк. – М.: ФИС, 1962.
4. Пилоян Р. А. Мотивация спортивной деятельности / Р. А. Пилоян. – М.: ФИС, 1984.
5. Кириленко Т. С. Психология спорта. Регуляция психических состояний: Навчальний посібник / Т. С. Кириленко. – К. – 112 с.
1. Andreeva G. M. Psychology of social cognition / G. M. Andreeva. – M., 1997.
2. Voronov V. Sports Psychology: Textbook / V. Voronov. – K.: Olympiys'ka literatura, 2007. – 298 p.
3. Havryliuk V. K. Problems of sports psychology / V. K. Havryliuk. – M.: FIS, 1962.
4. Pyloyan R. A. Motivation of sportive activities / R. A. Pyloyan. – M.: FIS, 1984.
5. Kirilenko T. S. Sports Psychology. Regulation of mental states: Tutorial / T. S. Kirilenko. – K. – 112 p.

Надійшла до редколегії 29.11.13

А. Сидорова
Київ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПОРТСМЕНА И ИХ РОЛЬ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются некоторые особенности профессиональной социализации спортсменов, а также роль массового спорта в процессе социализации в современном обществе. Мотивация достижения рассматривается как важнейший фактор социализации и самоутверждения личности спортсмена.

Ключевые слова: социализация, спорт, профессиональная социализация, субкультура, потребности.

A. Sidorova
Kyiv

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL ACTIVITIES ATHLETES AND THEIR ROLE IN THE SOCIALIZATION PROCESS

The article contains some features of professional socialization of athletes, and the role of mass sports in the process of socialization in the modern society. Motivation of achievement is shown as the most important factor in socialization and self identity of athlete.

Key words: socialization, sport, professional socialization, subculture, needs.

УДК 316.614

К. Сиротюк, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В даній статті розглядається специфіка гендерної соціалізації підлітків в сучасному суспільстві. Описуються основні соціалізуючі фактори, які обумовлюють власне соціалізацію особистості. Також піднімаються питання щодо гендерної ідентифікації та гендерної ролі, які впливають на подальший розвиток особистості.

Ключові слова: гендерна соціалізація, гендерна ідентифікація, гендерні ролі, маскулінізм, фемінізм, андрогінія.

Сучасний світ обумовлює норми та правила життя індивіда, тобто кожна людина більшою або меншою мірою залежить від суспільства. Важливим фактором розвитку людини є соціалізація, що розуміється як сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює соціальний досвід і в результаті спілкування і діяльності набуває певні норми і цінності, що дозволяють йому функціонувати в якості члена суспільства.

Дане поняття пов'язане з категоріями "статус" і "диференціація". У всіх відомих суспільствах існує нерівність (диференціація) людей по відношенню до багатства і влади. Тому соціалізація в кінцевому підсумку стає процесом придбання того чи іншого суспільного статусу. Статуси можуть змінюватися протягом життя, але їх набір у житті окремої людини зазвичай обмежений. Найбільш легко при цьому змінюється статус, пов'язаний з віком, складніше змінюються статуси, пов'язані з володінням багатства і знатністю, хоча і вони при певних умовах можуть еволюціонувати. Однак та "частина" статусу людини, яка визначається її приналежністю до тієї чи іншої статі, частіше за все буває незмінною протягом всього життя.

Гендерна соціалізація являє собою процес засвоєння індивідом культурної системи гендеру того суспільства, в якому він живе, своєрідне конструювання розходжень між статями. Основними соціалізуючими факторами є соціальні групи і контексти – сім'я, інститути освіти, молодіжки, ЗМІ, клуби за інтересами, церква та ін. Гендерна соціалізація починається буквально з народження, а очікування народження дитини певної статі також передбачає певне ставлення до неї батьків [1].

Важливу роль в ході гендерної соціалізації дітей і підлітків відіграють ЗМІ, так як транслюють гендерні стандарти поведінки чоловіків і жінок. Гендерні стереотипи ЗМІ представляють чоловіків активними, агресивними і ефективно діючими, тобто наділеними типом маскулінними якостями, а жінок – пасивними, залежними та емоційними, тобто наділеними типом фемінними якостями. Великий обсяг інформації діти та підлітки отримують з телевізійних передач. У рекламних роликах, музичних кліпах дії чоловічих і жіночих персонажів типізовані за ознакою статі. Ці персонажі роблять певний вплив на ставево-рольову поведінку дітей і підлітків [3].

Дитина, підліток не є пасивним об'єктом в ході особистісного та гендерного становлення. На формування гендерної ідентичності впливає власний життєвий досвід, аналіз поведінки, діяльності і спілкування. У пубертатний період ставево дозрівання виводить завдання побудови гендерної ідентичності в число найбільш актуальних у загальному процесі становлення цілісної ідентичності, а, на думку деяких дослідників, ставево ідентифікація і привласнення соціального статі є провідною лінією розвитку в отрочстві [6].

Гендерна ідентичність підлітків вбирає в себе набір приписів та очікувань, що висуває суспільство індивіду в контексті соціальних нормативів ставево-ролей. А ці норми, у свою чергу, набувають в спілкуванні з однолітками і в спільній діяльності особистісний смисл, який і забезпечить підліткові усвідомлення і прийняття своєї ставевої приналежності, включеності в чоловічу або жіночу групу, забезпечить вироблення моделей поведінки і взаємодії в контексті гендерних ролей [6].

Особливе значення в підлітковому віці та юності має збільшення інтересу до сексуальної поведінки. Одним з важливих способів підтвердження гендерної ідентичності в цей період є уява і фантазії на сексуальні теми [2].

Особливий аспект проблеми – диференціація сексуальних ролей, тобто нормативних для даної статі правил і зразків сексуальної поведінки. У традиційних суспільствах система ставево-ролей зазвичай відрізняється жорсткістю і визначеністю, хоча вона аж ніяк не однакова в різних культурах. У сучасному суспільстві, у зв'язку з емансипацією жінок, кризою мужності, традиційна диференціація ставево-ролей переживає радикальну ломку. Цей процес неоднаково протікає в різних соціально-економічних і етнокультурних середовищах.

Існують дуже великі варіації у ступені сексуального інтересу, що розвивається в підлітковий період. Досвід сексуальних і романтичних відносин в юності також значно відрізняється у різних людей. Він залежить від таких факторів, як соціальний стан, ступінь зацікавленості в сексі, установки компанії однолітків, релігійна приналежність, вплив батьків, засобів масової інформації тощо. До цього моменту в психосексуальному розвитку людини формування гендерної ідентичності практично завершується. Надалі можливі якісь її невеликі зміни, але фундаментальні патерни, мабуть, стійкі [4].

Вплив факторів гендерної соціалізації (сім'ї, однолітків, школи, засобів масової інформації) різний і в результаті призводить до формування різних типів особистості. У свою чергу, гендерні характеристики особистості, сформувавшись до кінця отрочства, починають визначати структуру і спрямованість спілкування підлітків, вибір цінностей, ступінь популярності підлітка в групі і ряд інших параметрів, які можна вважати показниками соціалізації.

Соціалізація в сучасних умовах ставить перед підлітками настільки різноманітні завдання і пред'являє настільки неоднозначні вимоги, що жорстка детермінація поведінки відповідно до ставевої ролі є в більшості випадків перешкодою для повноцінної самореалізації особистості, що дорослішає, в суспільстві.

При характеристиці маскулінності – фемінінності, що дається в літературі, очевидна тенденція пов'язувати маскулінність з діяльністю, інструментальністю, а фемінінність – зі спілкуванням і експресією. Відзначається, що висока фемінінність у жінок і висока маскулінність у чоловіків зовсім не є гарантією психічного благополуччя. Так, висока фемінінність у жінок часто співпадає з підвищеною тривожністю. Високомаскуліні чоловіки також виявляються більш тривожними, менш упевненими в собі і менш здатними до лідерства, хоча, будучи підлітками, володіли такою упевненістю і були задоволені своїм становищем серед однолітків. Високофемінінні жінки і високомаскуліні чоловіки гірше справляються з формами активності, не співпадаючими з традиційними ставево-ролями [4].

Присвоєння і реалізація конкретної гендерної ролі має як переваги, так і обмеження, в першу чергу пов'язані з виникненням гендерно-рольових конфліктів, коли жорстко детермінована маскуліна або фемінна роль не дозволяє приймати рішення і діяти в ситуаціях, що вимагають прояву якостей або дій, "закріплених" за протилежною статтю.

Слід зазначити, що процес гендерної соціалізації ускладнюється ще й тим, що маскулінність і фемінінність можуть як збігатися, так і не збігатися з чисто біологічною ідентичністю юнаків і дівчат. Для гендерної ідентичності вирішальне значення має не емпірично фіксована ставево-приналежність, а фактично виконувана соціальна роль чоловіка або жінки. Це свідчить про самостійний характер гендеру як соціальної (не біологічної) статі. Подібна диференціація в сучасному світі детермінується економічними, демографічними і соціальними чинниками. Кожна людина містить у собі певне співвідношення маскуліних і фемінінних рис, які і визначають її гендер.

Типологізуючи ідеального чоловіка і ідеальну жінку ми, тим не менш, знаходимо всі особливості чоловічої статі, хоча й у слабкому, ледве розвиненому стані, в жіночому, а всі ознаки жінок в сукупності є в чоловікові.

Поняття психологічної андрогінії було вперше сформульовано В. Фліссом в XIX ст. і описувалося як ідея присутності в одній людині чоловічого і жіночого начал. Спираючись на теорію В. Флісса, О. Вейнінгер характеризував андрогінію як безліч перехідних ступенів між чоловіком і жінкою, які складаються в так звані проміжні ставево-форми. У просторі між "ідеальним чоловіком" і "ідеальною жінкою" знаходиться континуум проміжних типів, наявність яких породило ідею про те, що маскулінність і фемінінність не є взаємовиключними структурами. Автором і виразником цієї ідеї стала С. Бем. Кожна людина містить у собі певне співвідношення маскуліних і фемінінних рис, які і визначають її гендер.

Усталена на сьогоднішній день класифікація виділяє маскуліний, фемініний, андрогінний і недиференційований типи, кожний з яких володіє певним співвідношенням традиційно "чоловічих" і традиційно "жіночих" якостей. У маскуліному типі поєднуються високий рівень маскулінності і низький – фемінінності, фемініний тип характеризується прямо протилежним поєднанням, андрогінний тип включає в себе високий рівень прояву як маскуліних, так і фемінінних якостей, а недиференційований – низькі показники маскулінності і фемінінності.

Сучасні дослідження показують, що соціалізаційні можливості андрогінної особистості інтегрують жіночий емоційно-експресивний стиль з чоловічим інструментальним стилем діяльності. С. Бем стверджує, що андрогінія забезпечує великі можливості соціальної адаптації. Так, у зарубіжних дослідженнях було виявлено зв'язок андрогінії з ситуативною гнучкістю, високою самопова-

гою, мотивацією до досягнень, гарним виконанням батьківської ролі. Відзначено також велика задоволеність шлюбом, більше відчуття благополуччя. Встановлено, що у людей складаються більш задовільні стосунки з андрогінними партнерами. Разом з тим С. Бем визнає, що концепція андрогінності далека від реального стану справ, так як перехід особистості до андрогінності вимагає змін не стільки особистісних особливостей, скільки структури суспільних інститутів.

Інститути соціалізації підлітків як і раніше задають дихотомічний поділ на чоловічі і жіночі моделі поведінки і пред'являють подвійні стандарти у відношенні дорослішання юнаків і дівчат. Існуючі раніше традиційні зразки маскулінності/фемінінності в сучасних умовах багато в чому трансформувалися і продовжують динамічно розвиватися. Це створює серйозні труднощі для підлітка, який намагається інтегрувати в особистості різні соціальні ролі, зразки поведінки і риси [5].

Підліток, вибудовуючи власну картину світу, свій новий образ Я, не обмежується пасивним засвоєнням гендерних норм і ролей, а прагне самостійно й активно осмислювати і формувати свою гендерну ідентичність, при цьому болісно переживаючи ситуації "Я не справжній чоловік" або "Я недостатньо жіночна". Підлітки оточені величезною різноманітністю ролей, пропонує безліччю референтних груп і людей. Ці ролі потрібно інтегрувати в особистісну ідентичність, а конфліктуючі моменти слід урівноважити або відторгнути. Даний процес ще більше ускладнюється або в разі наявності рольового конфлікту, або у разі конфлікту між значущими іншими. Завдання підлітка – конструювання своєї ідентичності як представника певної статі, розпізнавання і прийняття в собі індикаторів чоловічого і жіночого і включення в референтну групу. Відмінності і взаємини статей, соціальне

конструювання гендерних позицій пронизують собою всю культуру, всі соціальні установи і соціально-психологічні установи. Вони закладаються в людині у процесі соціалізації і перестають сприйматися як самоочевидні тільки завдяки критиці, яка оспорує нерівноправне становище тих чи інших гендерних груп в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Бем Ш. Гендерная психология / Ш. Бем. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
2. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989.
3. Горностай П. П. Социализация личности и психологические роли / П. П. Горностай // Теоретические и прикладные вопросы психологии (материалы юбилейной конференции "Ананьевские чтения-97". – Вып. 3. – Ч. 1. – СПб., 1997. – С. 325-330.
4. Кочарян А. С. Личность и половая роль: Симптомомаскулинности/феминности в норме и патологии / А. С. Кочарян. – Х.: Основа, 1996. – 127 с.
5. Толстых А. В. Возрасты жизни / А. В. Толстых. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 223 с.
6. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис / Э. Эриксон : Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1996.

1. Bern S. Gender Psychology / S. Bern. – St. Petersburg: Prime EVROZNAK, 2001. – 320 p.
2. Kon I. Psychology of early adolescence / Kon I. – M.: Prosveschenie, 1989.
3. Gornostay P. Socialization of personality and psychological roles / P. P. Gornostay // Theoretical and Applied Problems of Psychology (Proceedings of the Jubilee Conference "Anan'evskij chteniya-97". – Vol. 3. – Part 1. – St. Petersburg, 1997. – P. 325-330.
4. Kocharyan A. Personality and sex role: The symptom of masculinity/femininity in health and disease / A. Kocharyan. – H.: Osнова, 1996. – 127 p.
5. Tolstych A. V. Ages of life / A. Tolstych. – M.: Molodaya gvardiya, 1988. – 223 p.
6. Erikson E. Identity: Youth and Crisis / E. Erickson : Translated from English. – Moscow: Progress, 1996.

Надійшла до редколегії 25.10.13

К. Сиротюк, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В данной статье рассматривается специфика гендерной социализации подростков в современном обществе. Описываются основные социализирующие факторы, обуславливающие собственно социализацию личности. Также поднимаются вопросы гендерной идентификации и гендерной роли, которые влияют на дальнейшее развитие личности.

Ключевые слова: гендерная социализация, гендерная идентификация, гендерные роли, маскулинность, феминность, андрогиния.

K. Syrotjuk, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CHARACTERISTICS OF GENDER SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS IN MODERN SOCIETIES

This article considers the specific gender socialization of teenagers in contemporary society. Describes the basic socialization factors that determine the proper socialization. Also raised the item of gender identity and gender roles that affect the further development of the individual.

Keywords: gender socialization, gender identity, gender roles, masculinity, femininity, androgynism.

УДК 159.923:159.942.5

Л. Степаненко, канд. психол. наук, доц.
Донецкий государственный педагогический университет, Слов'янськ

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ ПРОЯВУ ДИСГАРМОНІЙНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається проблема прояву негативних емоційних станів особистості. Досліджені особливості прояву дисгармонійних емоційних станів підлітків (тривожність, агресивність, фрустрація, депресія, нейротизм та емоційний дискомфорт). Проведено їх порівняльний аналіз з точки зору гендерної специфіки.

Ключові слова: психічні стани, емоційні стани, дисгармонійні емоційні стани.

Зміст і динаміка переживань підлітків впродовж всього періоду говорить про те, що для них характерні переживання, так або інакше пов'язані з їх ставленням до себе, до власної особистості. Майже всі переживання, що належать до процесу пізнання підлітком себе, виявляються негативними. Тобто пубертатний період є сенситивним для формування дисгармонійних емоційних

станів особистості. Потрібний комплексний аналіз проблеми, що передбачає вивчення різноманітних деструктивних проявів особистості, які впливають на її становлення. Серед них важливе місце займають негативні психічні стани, які виступають дестабілізуючим чинником у формуванні особистості та негативно впливають на її здатність контролювати і регулювати свою поведінку.

Заслугує на увагу вивчення емоційних станів та їх регуляція в процесі становлення особистості, запропонована у наукових працях низки авторів (П. Ільїн, Л. В. Куліков, М. Д. Левітов, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, М. П. Наєнко, Т. А. Немчин, О. О. Прохоров, В. А. Семиченко, Ю. Е. Сосновікова, І. І. Чеснокова, О. Я. Чебикін та ін.).

Слід підкреслити, що бурхливе зростання і фізіологічна перебудова організму в підлітків може стати причиною тривоги, підвищеної збудливості, депресії, відчуття незручності, болісних переживань із-за неспівпадання темпів зростання різних частин тіла й різкої зміни його пропорцій. Підліткові, що переживає безліч різких фізичних і фізіологічних змін, пов'язаних із статевим дозріванням, як зазначають дослідники, взагалі буває нелегко утримувати суб'єктивне відчуття цілісності свого "Я" [2].

Мета статті: висвітлення проблеми гендерної специфіки прояву дисгармонійних емоційних станів підлітків.

До вибірки увійшли 227 підлітків, серед них 114 хлопців та 113 дівчат.

З метою виявлення особливостей перебігу дисгармонійних емоційних станів підлітків, визначення шляхів попередження та вирішення цього явища у підлітків, нами був використаний комплекс психологічних методик: методика діагностики стану агресії підлітків А. Басса та А. Дарки; опитувальник фрустрації з пакету авторських діагностичних методик А.І.Захарова; методика діагностики тривожності Ч. Д. Спілберґера в адаптації Ю. Л. Ханіна; методика оцінки рівня депресивних станів за В. Зунґе (модифікація Т. Н. Балашової). Дані про рівень емоційної стійкості та емоційної нестійкості (рівень нейротизму) були отримані за допомогою підліткового варіанту тесту-опитувальника ЕРІ Г. Ю. Айзенка, що адаптований А. Г. Шмельовим. Також застосовувалася шкала емоційного дискомфорту методики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда в адаптації Т. В. Снегирьової.

Результати аналізу даних дали можливість оцінити ступінь вираження того чи іншого дисгармонійного емоційного стану, а також зробити порівняльний аналіз їх проявів за статевими ознаками у дітей підліткового віку.

Таблиця 1

Статеві відмінності у проявах дисгармонійних емоційних станів підлітків

Дисгармонійні емоційні стани	Хлопці		Дівчата		T-Студ	p
	M±m	S	M±m	S		
Агресивність	8,86±0,28	2,97	9,69±0,29	3,08	2,12	0,95
Фрустрація	17,96±0,53	5,68	18,97±0,61	6,44	1,24	-
Нейротизм	10,78±0,46	4,84	14,41±0,42	4,45	5,85	0,999
Тривожність	37,26±0,77	8,15	37,91±0,86	9,11	0,56	-
Депресія	37,42±0,64	6,79	38,63±0,64	6,79	1,35	-
Емоційний дискомфорт	22,23±0,88	9,30	24,25±0,94	9,98	1,57	-

У результаті кількісної обробки отриманих результатів були визначені рівні прояву емоційного дискомфорту. Аналізу результатів статевих відмінностей за допомогою t-критерію Ст'юдента показав, що вони не є статистично достовірними (хлопці – 22,23±0,88, дівчата – 24,25±0,94, t=1,57). Так, низький рівень емоційного дискомфорту отримали 12,33% підлітків. Цих підлітків можна характеризувати як емоційно благополучних, врівноважених, спокійних, таких, що легко виражають свої емоції. У них завжди рівний настрій, вони переживають здебільшого позитивні емоційні стани, відчувають узгодженість, цілісність внутрішнього світу, що обумовлено успішністю в тих чи інших сферах активності, вмінням і готовністю реалізовувати свої плани, наявністю ресурсів і умов для досягнення своїх цілей.

Середній рівень виявлено у 72,69 % підлітків. Такий рівень емоційного дискомфорту характеризується частковими проявами негативних переживань, невпевненості, слабкості, частковим перебуванням у поганому настрої, втому. Але підліток не фіксується на негативних переживаннях, докладання значних зусиль дозволяє відновити емоційну рівновагу. Отже, переживання підлітків мають виражений негативний відтінок, але вони можуть переходити в позитивні емоції. Такі зміни модальності емоційних переживань свідчать про наявність особистісних протиріч, що виникають через різноманітність потреб особистості, її неоднозначне ставлення до себе і до навколишньої дійсності. Ці дані узгоджуються з думкою багатьох дослідників (В. Н. Куніцина, М. Д. Левітов, О. О. Прохоров, Ю. Е. Сосновікова тощо), що для підліткового віку характерна гама негативних переживань, вони виникають внаслідок нестатку досвіду переживань, зберігаючи у підлітка негативне ставлення до себе, тому і з'являється характерна схильність до виникнення несприятливих емоційних переживань.

Високий показник за шкалою емоційного дискомфорту отримали 14,98% підлітків. У таких досліджуваних відсутне

почуття задоволення життям, вони відчувають емоційне напруження, тривожність, скутість, невпевненість, неврівноваженість. Ці підлітки мають постійно знижений настрій, інколи у них виникає стан апатії, вони емоційно загострюються на своїх невдачах, не можуть прислухатися до себе і своїх почуттів. Різні життєві ситуації сприймаються драматично і тим більше трагічно, у цілому, у таких підлітків негативні переживання призводять до зниження загальної функціонування особистості.

Серед найбільш виражених особливостей прояву дисгармонійних емоційних станів підлітків ми отримали крім показнику емоційного дискомфорту, показник нейротизму.

Для характеристики прояву стійкості – нестійкості емоційних станів ми використали тест-опитувальник ЕРІ Г. Ю. Айзенка (підлітковий варіант), що адаптований А. Г. Шмельовим. У результаті кількісної обробки отриманих результатів були визначені рівні прояву нейротизму.

Результати аналізу даних показали, що високий рівень прояву емоційної нестійкості та середній рівень емоційної стійкості належать до показників норми. Середній рівень нейротизму отримали 30,40 % досліджуваних підлітків та 33,92 % підлітків отримали за шкалою емоційної нестійкості високий рівень. При таких рівнях емоційної стійкості – нестійкості досліджувані проявляють емоційну стабільність, характеризуються стійкістю емоційних проявів, відсутністю напруженості, неспокою, схильності до різкої зміни настрою.

Низький рівень нейротизму продемонстрували 23,35 % підлітків. Такі показники емоційної стійкості свідчать про невміння особистості адекватно реагувати на емоціогенну ситуацію. Підлітки з низьким рівнем нейротизму частіше за інших фіксують увагу на своїх невдачах та образах.

Ті досліджувані, що отримали дуже високий рівень нейротизму (12,33 %) характеризуються неадекватністю емоційних реакцій, емоційною нестійкістю, емоційною збудливістю, що може спричиняти різні прояви агресив-

ності, високу імпульсивність у поведінці. Різкі перепади настрою, емоційна нестабільність має вираження у схильності сприймати все близько до серця, у неспокою, підозрілості, нерішучості, хвилюванні, сором'язливості, незадоволенні собою, замкненості. При дуже високих показниках емоційної нестійкості, особливо при несприятливих стресових умовах, може розвиватися невроз. Емоційна нестійкість вказує на нестабільність та схильність до частішої зміни дисгармонійних емоційних станів.

Статеві відмінності у проявах нейротизму є суттєвими (хлопці – $10,78 \pm 0,46$, дівчата – $14,41 \pm 0,42$, $t=5,85$, $p<0,999$). Це свідчить про тенденцію більш частого переживання дівчатами підліткового віку емоційної нестійкості та емоційної збудливості.

Отже, особливості прояву дисгармонійних емоційних станів підлітків визначаються емоційною нестабільністю – нейротизмом, особливо у дівчат. Аналіз отриманих емпіричних даних показав, якщо у досліджуваних переважають показники нейротизму, їх емоційні стани характеризуються емоційною нестабільністю. Ця особливість є характерною для більшості досліджуваних підліткового віку та може бути пов'язана з наявністю таких дисгармонійних емоційних станів як тривожність, фрустрація, агресивність, що у свою чергу пов'язані з неадекватністю самооцінки і рівня домагань, відсутністю рефлексії, низьким рівнем самоставлення, внутрішніми чинниками та іншими негативними психологічними особливостями особистості.

Аналіз особливостей прояву дисгармонійних емоційних станів, їх загальної характеристики, дозволив нам зробити наступні висновки. Емоційний дискомфорт у підлітковому віці проявляється на високому (14,98 %), середньому (72,69 %) та низькому (12,33 %) рівнях. Оптимальним для сприятливого емоційного розвитку підлітка є низький та середній рівні емоційного дискомфорту. Особливості прояву емоційної стійкості та емоційної нестійкості показали, що більшість підлітків мають високий (33,92 %) та дуже високий (12,33 %) рівні емоційної нестійкості. Отже, високий рівень емоційного дискомфорту та дуже високий рівень нейротизму характеризують особливості прояву дисгармонійних емоційних станів підлітків.

У результаті кількісної обробки отриманих результатів за показником стану фрустрації були визначені рівні. Досліджувані, що мають низький рівень фрустрації (18,06 %) не відчувають неспокою за незначними причинами, впевнені у собі, вільно проявляють свої емоції, поведінка адекватно відповідає до ситуації, позитивно оцінюють як себе, так й інших людей, стримають прояви негативних емоцій, таких як образи, незадоволення. Середній рівень (62,12 %) характерний для тих підлітків, у яких помірно виражений стан фрустрації. Такі досліджувані чутливі до своїх невдач, але здатні стримувати свої негативні емоційні прояви і співвідносити їх зі своїми реальними можливостями. Результати аналізу статевих відмінностей у проявах стану фрустрації за допомогою t-критерію Ст'юдента показав, що вони не є статистично достовірними (хлопці – $17,96 \pm 0,53$, дівчата – $18,97 \pm 0,61$, $t=1,24$).

Високий рівень прояву фрустрації є характерним для 19,82% підлітків. Цей рівень властивий досліджуваним, які не контролюють свої негативні емоції, не вміють бути самими собою, відчувають сум без явної причини, переживають постійні невдачі, незадоволення собою та своїми стосунками з оточуючими. Все це в сукупності призводить до виникнення агресивності, почуття провини, образи, невпевненості, тривожності та взагалі до ізоляції від інших. Це свідчить про те, що

більшість підлітків мають нереалізовані особистісні потреби чи потреби у самоствердженні [6].

Характеризуючи стани фрустрації, можна припустити, що при такому стані у підлітків знижується впевненість у собі, вони відчувають пригніченість, не схильні до активних дій, у цілому, такий стан демобілізує особистість. Стан фрустрації виникає при руйнуванні звичних функціональних зв'язків, як втрата джерела задоволення, радості, благополуччя. М. Д. Левітов у переживанні горя, що супроводжує стан фрустрації, виділяє такі компоненти: жаль до себе, відчуття безпорадності, неможливості все повернути назад [5]. За К. Ізардом, горе зводиться до страждання, печалі, смутку [1]. Отже, взаємозв'язок стану фрустрації й горя доводять, що горе є фрустраційним переживанням, яке виникає на підставі того, що підліток відчуває втрату благополуччя, джерела задоволення, неможливість повернути все назад. Всі ці переживання супроводжуються стражданнями, печаллю, смутком, депресією, відчуттям провини.

У результаті кількісної обробки отриманих результатів були визначені рівні прояву агресивності.

Проаналізуємо шкали образи, підозрілості та загальний індекс ворожості, які розширюють можливості вивчення стану агресивності у підлітковому віці. Більшість виборів отримана за високим рівнем шкали "образи" – 18,06 % підлітків. Саме тому значна частина досліджуваних відчувають засмучення зі свого приводу, незадоволеність собою та своїм життям, оточуючими, невміння оцінити адекватно свою унікальність та індивідуальність, що виявляється у заздрощах, ненависті до оточуючих, обумовленої почуттям гніву на весь світ за реальні чи уявні страждання.

Шкала "образи" доповнюється шкалою "підозрілості", високий рівень за цією шкалою мають 13,66 % підлітків. Дані показники відображають недовіру до оточуючих, засновану на переконанні, що останні можуть завдати шкоди. Шкали "образи" та "підозрілості" складають "індекс ворожості" та характеризують стан агресивності особистості.

На високому рівні показники "індексу агресивності" та "індексу ворожості" мають однакові значення (14,10 %), на середньому – "індекс ворожості" (74,01 %) перебільшує "індекс агресивності" (69,16 %).

Впродовж експериментального дослідження були проаналізовані статеві особливості прояву стану агресивності підлітків. Спостерігається різниця у проявах агресивності (хлопці – $8,86 \pm 0,28$, дівчата – $9,69 \pm 0,29$, $t=2,12$, $p<0,95$). Переживання стану агресивності призводить дівчат до засмучення, образи. Постійні переживання стану агресивності викликають відчуття роздратування, ненависті, які, в свою чергу, можуть призвести до ізоляції від інших.

Отже, показник, отриманий за шкалою "індекс агресивності", підкреслює, що значна частина підлітків здатні відчувати та реалізовувати стан агресії щодо інших. Такі емоційні агресивні вибухи можуть розглядатися як захисна реакція людини на зовнішні подразники [7]. У свою чергу "індекс ворожості" вказує на високу ймовірність проявів агресивної поведінки як реакції, що розвиває негативні переживання та негативні оцінки людей. Такі прояви можуть бути спрямовані на інших опосередковано, у вигляді пліток, злобних жартів, вони можуть і не мати чіткої спрямованості, коли агресивні почуття переносяться на інших у вигляді роздратування, злості, грубих жартів.

Тривожність розуміється як неприємний емоційний стан гострого внутрішнього болісного беззмістовного неспокою, пов'язаного з прогнозуванням невдачі в свідомості індивіда, небезпеки або ж очікування чогось важливого, значного для людини в умовах невизначеності [4].

Стан тривожності може не мати конкретної причини для свого виникнення або виникає як можливе переживання невдачі в умовах невизначеності. Тривожність супроводжується переживанням невизначеності, коли небезпеці піддаються цінності людини, уявлення про себе, загроза щодо власної самооцінки в різноманітних ситуаціях життєдіяльності. У цілому стан тривожності виявляється як суб'єктивне неблагополуччя особистості, супроводжується неспокоєм, хвилюванням, невпевненістю, відчуттям внутрішньої напруженості, емоційним дискомфортом тощо.

У результаті кількісної обробки отриманих результатів були визначені рівні прояву тривожності особистості підлітка. Низький рівень тривожності отримали 14,54 % підлітків. Такі досліджувані відчувають душевний спокій, достатньо врівноважені, внутрішньо задоволені собою, впевнені у собі.

Середній рівень тривожності отримали 67,84 % підлітків. Це говорить про те, що досліджувані відчувають неспокій, але можуть контролювати свої негативні переживання, адекватно оцінювати ситуацію, регулювати свою поведінку. Високий рівень тривожності мають 17,62 % підлітків, що характеризується суб'єктивними переживаннями напруженості, занепокоєнням, незадоволеністю, емоційною нестійкістю, збудливістю, підвищеною стомлюваністю, невпевненістю в собі.

Нами були проаналізовані статеві особливості прояву стану тривожності підлітків. Інтерпретація даних не виявила статистично значущих відмінностей між вибірками хлопців та дівчат (хлопці – $37,26 \pm 0,77$, дівчата – $37,91 \pm 0,86$, $t=0,56$).

Стан тривожності може бути спричинений реальним неблагополуччям школяра в найбільш значних галузях діяльності та спілкування, наслідком визначених особистісних конфліктів, неадекватності самооцінки, наявності в ній протиріччя між високим рівнем домагань і досить сильною непевністю в собі. Можна вважати, що високий рівень ситуативної тривожності підлітків оцінюється як емоційний стан відповідно до ситуації подолання дійсних чи уявних перешкод.

Аналіз результатів стану депресії за методикою депресивних станів В. Зунге (модифікація Т. Н. Балашової) показав, що тільки у 11 досліджуваних (4,85 % підлітків від всієї вибірки) виявлено ситуативний рівень депресії. Дослідження статевих відмінностей у проявах стану депресії за допомогою t-критерію Ст'юдента показав, що вони не є статистично достовірними (хлопці – $37,42 \pm 0,64$, дівчата – $38,63 \pm 0,64$, $t=1,35$).

Ситуативний рівень депресії характеризується зниженням настрою, пригніченням, різкими змінами настрою та поведінки – від сильного емоційного збудження до апатії, що супроводжується усвідомленням особистісної неповноцінності, песимізмом. Іноді стан зниженого настрою виникає без певної причини та може бути пов'язаний з низькою самооцінкою, невпевненістю у собі, тривожністю, перебільшенням можливих неприємностей, невмінням спілкуватися з оточуючими, а також і підвищеним рівнем ворожості.

Отже, особливості прояву емоційних станів фрустрації, агресивності, тривожності, депресії, емоційного дискомфорту, емоційної нестійкості мають негативний відтінок, але вони найбільш характерні для підліткового віку. Особливості прояву дисгармонійних емоційних станів у підлітковому віці мають багатоякісні характеристики, що потребують змістовного уточнення, розширення аналізу в залежності від суб'єктивних причин їх виникнення.

Емоційні стани супроводжують будь-яку діяльність особистості та виконують подвійну функцію: можуть

виступати і як форма саморегуляції психіки, і як механізм інтеграції особистості. До основних дисгармонійних емоційних станів особистості, які найбільш чітко відстежуються у підлітковому віці, віднесені тривожність, агресивність, фрустрацію, депресію, нейротизм та емоційний дискомфорт. Особливості прояву дисгармонійних емоційних станів підлітків визначаються емоційною нестабільністю – нейротизмом. Аналіз отриманих результатів показав, що при домінуванні показників нейротизму емоційні стани досліджуваних характеризуються більшою емоційною нестабільністю. Ця особливість є характерною для більшості досліджуваних підліткового віку та може бути пов'язана з наявністю таких дисгармонійних емоційних станів як тривожність, фрустрація, агресивність, які, у свою чергу, викликають неадекватністю самооцінки і рівня домагань, відсутністю рефлексії, низьким рівнем самоставлення, внутрішніми чинниками й іншими негативними психологічними особливостями особистості.

Одним із наслідків соціально-економічної кризи в Україні є збільшення кількості неповнолітніх, залишених наодинці з внутрішніми психологічними проблемами, тобто потенційно у сфері діяльності практичних психологів, соціальних працівників опинилися діти, які внаслідок власних дисгармонійних емоційних станів належать до груп посиленої психологічної уваги. Проблема корекції дисгармонійних станів фактично співпадає з основними психокорекційними завданнями, які виникають при роботі з дітьми пубертатного періоду. Відповідно до цього, в суб'єктивному контексті важливим є просування у розумінні суті і призначення людини, повне усвідомлення цілеполагання вчинків та значення життя, в соціальному контексті – це, в першу чергу, задоволеність міжособистісними стосунками, статусом у мікросоціальному оточенні, у вітальному (тілесному) контексті передбачається тілесний комфорт, добре самопочуття, задовільняючий індивіда тілесний тонус тощо. У психокоректувальних цілях доцільно застосовувати методи як групові, так і індивідуальної роботи. Л.В.Куликов відзначає, що для зміцнення психологічної стійкості особистості варто використовувати не всі методи, а тільки ті, що розширюють знання суб'єкта про себе, свої можливості і обмеження [3]. Ці методи повинні дозволяти досягати більшого успіху у функціонуванні при розв'язанні важких завдань, удосконалювати саморегуляцію, допомагати динамічному розвитку особистості, поліпшувати її адаптацію. На думку О. Н. Істратової, в корекційній роботі необхідно керуватися принципами віково-психологічного підходу. Тільки вікові особливості, типові труднощі розвитку дитини дозволяють виділити основні типи проблем та напрямів коректувально-розвиваючої роботи психолога з дітьми.

Актуальність та своєчасність розроблення програми й тренінгу повинні бути пов'язані з необхідністю розробки специфічних психолого-педагогічних технологій роботи з дітьми групи посиленої психологічної уваги.

Список використаних джерел

1. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с. – С. 427–449.
2. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М.: ТЦ "Сфера", 2001. – 464 с.
3. Куликов Л. В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики: Учебное пособие / Л. В. Куликов. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
4. Прихожан А. М. О возрастном подходе в нравственном воспитании детей / А. М. Прихожан // Вопросы психологии. – 1981. – № 2. – С. 143–149.
5. Психология состояний. Хрестоматия / Сост. Т. Н. Васильева, Г. Ш. Габдреева, А. О. Прохоров / Под ред. А. О. Прохорова. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Речь, 2004. – 608 с.
6. Психология человека от рождения до смерти / под ред. А. А. Реана. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.

7. Румянцева Т. Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии / Т. Г. Румянцева // Вопросы психологии. – № 1. – 1991. – С. 81–87.

1. Izard K. E. Psychology of emotions / K. E. Izard. – St. Petersburg : Peter, 1999. – 464 p. – P. 427–449.

2. Kulagina I. Y. Psychology: The complete life cycle of human development : a textbook for students in higher education / I. Y. Kulagina, V. N. Kolyutsky. – M. : TC "Sphera", 2001. – 464 p.

3. Kulikov L. V. Psychohygiene of personality. Questions of psychological stability and psychoprophylaxis : Textbook / L. Kulikov. – St. Petersburg : Peter, 2004. – 464 p.

4. Prikhodzhan A. M. About age approach to moral education of children / A. M. Prikhodzhan // Voprosy psichologii. – 1981. – № 2. – P. 143–149.

5. Psychology states. A Reader / Comp. T. Vasilyeva, G. Sh. Gabdreeva, A. O. Prokhorov / Ed. by A. O. Prokhorov. – M. : PER SE; St. Petersburg : Rech, 2004. – 608 p.

6. Psychology of man from birth to death / ed. by A. A. Rean. – St. Petersburg : Prime EVROZNAK, 2002. – 656 p.

7. Rummyantseva T. G. The concept of aggression in modern Western psychology / T. G. Rummyantseva // Voprosy psichologii. – № 1. – 1991. – P. 81–87.

Надійшла до редколегії 15.09.13

Л. Степаненко, канд. психол. наук, доц.

Донбасский государственный педагогический университет, Славянск

ИССЛЕДОВАНИЕ ГЕНДЕРНОЙ СПЕЦИФИКИ ПРОЯВЛЕНИЯ ДИСГАРМОНИЧНЫХ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СОСТОЯНИЙ ПОДРОСТКОВ

В статье рассматривается проблема проявления негативных эмоциональных состояний личности. Исследованы особенности проявления дисгармонических эмоциональных состояний подростков (тревожность, агрессивность, фрустрация, депрессия, нейротизм и эмоциональный дискомфорт). Проведен их сравнительный анализ с точки зрения гендерной специфики.

Ключевые слова: психические состояния, эмоциональные состояния, дисгармонические эмоциональные состояния.

L. Stepanenko, Ph. D., Assoc. Prof.

State Pedagogical University of Donbass, Sloviansk

RESEARCH GENDER-SENSITIVE MANIFESTATION OF TEENS' DISHARMONIOUS EMOTIONAL STATE

The article presents the problem of manifestation of negative emotional states of individual. There was researched peculiarities manifestations of emotional disharmonious states of adolescents (anxiety, aggression, frustration, depression, emotional instability and emotional discomfort). Performed comparative analysis from the standpoint of gender specific.

Key words: psychological states, emotional states, disharmonious emotional states.

УДК 316.614

І. Фадєєва, викладач

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара, Дніпропетровськ

ОСОБЛИВОСТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ В СУЧАСНИХ ПРАКТИКАХ ПРОТЕСТУ

У статті розглянуто проблеми реалізації соціальної творчості в сучасних практиках протесту в українському суспільстві, запропонований авторський підхід до визначення поняття "соціальна творчість", дана характеристика протесту як форми соціальної творчості, описані класичні та новітні практики протестування в Україні.

Ключові слова: соціальна творчість, протест, практики протестування, деривація, ціннісні експектації.

Повсякденне життя сучасної людини наповнене безліччю проблем, які потребують негайного вирішення саме тут і зараз. Стрімкий розвиток науки та техніки, нестабільна політична ситуація і гострі соціально-економічні питання змушують нас до миттєвих відповідей, що, в свою чергу, вимагає нестандартного, креативного підходу до новостворених ситуацій. Це стало причиною появи нового індивіда сучасності зі своїм особливим набором характеристик. На думку П. Штомпки, однією з головних особливостей сучасної особистості є відкритість до інновацій, експериментів та змін [1, с. 109]. Така прихильність до "нового" може виражатися в різних формах: у готовності прийняти нові ліки або новий метод оздоровлення, скористатися новим засобом пересування чи засобом інформації, прийняти нову форму шлюбної церемонії або новий тип навчання молоді [3, с. 327]. Згідно цьому, людина сучасності – це активний актор соціальних подій та активний споживач соціальних продуктів, який, завдяки гнучкості свого світосприйняття, готовий до перетворень у житті соціуму і може бути їхнім ініціатором. Проте, на думку критично налаштованих дослідників, сучасний індивід, хоч і має в наявності, але не використовує свої креативні здібності для створення чогось високого, гуманного, вічного, що зумовило появу і поширення в нашій країні явища "мікролюдина", яка здатна до швидкого перевтілення, схильна до популістської мімікрії, а також миттєво може приєднатися до будь-якої домінуючої ідеології [3, с. 206]. Цьому сприяє розповсюдження викривлених цінностей "західного зразка", головна ідея яких полягає в перевазі індивідуального над соціальним, і в

нашому суспільстві виражається в соціальному схваленні вчинків, які ведуть до збагачення, підвищення статусу, збільшення повноважень, насолоди та ін., навіть якщо вони в деякій мірі протизаконні. Американський соціолог Д. Лернер, досліджуючи наслідки демонстрацій західних зразків культури незахідним народам, прийшов до висновку, що це може стати джерелом "революції зростаючих фрустрацій", коли в масах починає спостерігатися зростаюче прагнення до красиво продемонстрованого західного життя, яке не підкріплене особистими досягненнями [4, с. 331]. Т. Гарр називає такий стан відносною деривацією, коли ціннісні можливості не співпадають з ціннісними експектаціями – благами та умовами життя, на які люди, за їхніми переконаннями, мають повне право претендувати [5, с. 51]. Це націлює людину на задоволення особистих проблем саме тут і зараз та на мрії про реальність моментального збагачення задарма. Таким чином, соціальні умови сучасного українського життя спонукають більшість населення до заклопотаності особистими вигодами, вирішення дріб'язкових проблем повсякденності, що повторюються раз у раз, і спричинюють майже повну байдужість до глобальних суспільних проблем. Проте, якщо події, що відбуваються на суспільному рівні, починають різко впливати на індивідуальне життя, то окремі особистості, а частіше – групи людей, котрих це торкається в першу чергу, починають свою активну перетворюючу діяльність, яка виражається в формі протесту. Саме тому окремі випадки прояву соціальної творчості в сучасних протестних практиках у суспільстві вимагають особливого уваги соціологів, адже роз-

виток суспільства неможливий без творчого внеску суспільно активної особистості.

Особливості реалізації соціальної творчості у практиках протесту досліджуються вперше, проте фундаментом нашої наукової роботи є вчення про соціальні практики у теорії структуризації Е. Гіденса та в структуралістському конструктивізмі П. Бурд'є, роздуми про сучасну інноваційну особистість у теорії соціальних змін П. Штомпки, а також монографія американського соціолога Т. Р. Гарра "Почему люди бунтуют?" [6, 7, 1, 5]. Цікавими науковими працями, які частково розкривають нашу проблему, є статті Р. Абрамова та І. Болотової "Иновативные социальные практики повседневности и потребления в контексте новой культуры заботы о себе: на примере московских фитнес-клубов", А. Ульянова "Совок для мусора. Вандализм как экзорцизм" [8, 9]. В роботі також використовуються дані українського Центру дослідження суспільства [10].

Розглядаючи роль соціальної творчості у русі суспільних перетворень, слід зазначити, що головною характеристикою, що відрізняє дане явище від явищ соціальних змін, є активна участь креативної, творчої особистості у процесах створення "нового". Явище соціальної творчості не є незалежним від джерела її виникнення, і найчастіше причиною її появи виступають гострі соціальні конфлікти, які, через осмислення автором, викликають яскраві активні дії для їх владнання. Соціальна творчість, у нашому розумінні, це результат індивідуальних або колективних зусиль, спрямованих на зміни та перетворення у соціальному житті людства: політиці, економіці, культурі. Саме тому нам цікаво окреслити шлях здійснення соціальної творчості від виникнення гострої суспільної проблеми до її вирішення у повсякденному житті за допомогою креативних здібностей людини або групи людей. Соціальна творчість – це активна діяльність актора, яку викликали соціальні проблеми і яка спрямована на їх вирішення. Однією із форм прояву соціальної творчості є протест, як активна участь громадян у творенні політичного, економічного та культурного життя суспільства. Через протест людина може реалізувати свої креативні здібності для вирішення гострих суспільних протиріч. Протестування, як практика здійснення своїх громадянських прав, покликане звернути увагу правлящих структур на громадську думку суспільства та прислухатися до неї; протестування, як практика соціальної творчості, покликане розв'язувати суспільні проблеми за допомогою творчого, нестандартного підходу. Класичними різновидами протесту є мітинги, страйки, пікети, путчі, голодування, скандування, демонстрація плакатів, прапорів чи інших атрибутів, що підкреслюють волевиявлення народу. Сьогодні поруч із ними ми спостерігаємо сплеск таких явищ як наметові містечка, флешмоби, графіті, різку епатажну поведінку. Зрозуміло, що класичні способи протестування сьогодні важко назвати соціальною творчістю, бо вони вже втратили свою новизну та актуальність, проте активні групи сучасного українського населення продовжують використовувати їх для досягнення своєї мети. Наприклад, такий спосіб протестування як спорудження наметового містечка в 2004 р. викликав яскраву реакцію представників політичних сил і простого народу, а сьогодні до таких акцій ставляться як до звичайного явища, чому свідчать чисельні нехтування недавніх протестів [10]. У період з 1 жовтня 2011 р. по 11 листопада 2011 р. український Центр дослідження суспільства провів моніторинг актів волевиявлення народу. Дана організація у впродовж п'яти періодів (1-7 жовтня, 8-14 жовтня, 15-21 жовтня, 22-28 жовтня, 29 жовтня-11 листопада) здійснювала облік та опис

протестів українських громадян по всій території нашої держави. За цей проміжок часу в нашому суспільстві відбулось 131 випадок протестних дій. Протестували у вигляді мітингів, пікетів, демонстрацій, страйків, наметових містечок, голодування. Дещо деструктивними способами впливу на владні структури були захоплення установ, зруйнування багатостраждального паркану докола Верховної ради, невдоволення через капличку УПЦ(МП), яку спорудили на місці руїн Десятинної церкви: громадяни встановили макет каплички, а її стіни розмалювали карикатурами на священників. Цікавим був спосіб вплинути на роботу правоохоронних органів та влади: 20 жовтня активісти групи "Чорний комітет" розвісили дорожні знаки із написами "Міліція вбиває", "Обережно, чиновники на дорогах", "Досить терпіти владну гниль!", "ЯНК ПНХ!" тощо. Новітнім способом впливу став протест 21-24 жовтня в Полтаві у вигляді "пластикового бунту" – шуму за допомогою пластикових пляшок з наповнювачем. Причинами, які спонукали людей до здійснення активних протестних дій, були: скасування пільг деяким категоріям населення, фінансові, будівельні та земельні махінації, обмеження доступу до державних та громадських послуг, заборгованість, загальні політичні, ідеологічні та соціально-економічні проблеми. Незважаючи на широку протестну активність нашого народу, всього на 19 протестів була позитивна реакція (переважно обіцянки), на 53 – негативна, а інші були проігноровані [10]. Це свідчить про неефективність здійснення волевиявлення населення в протестних практиках та про низькі можливості реалізації активної перетворюючої діяльності. Можливо, протест як форма соціальної творчості, сьогодні не відповідає вимогам часу і для того, щоб уряд позитивно реагував на нього, потрібно приділити більше уваги нестандартним методам його втілення. Випадки нестандартного протестування здійснюються в різних країнах та у різних спосіб. Наприклад, протести проти існування радянських пам'ятників у пострадянських країнах виражалися так: 16 грудня 2010 р. українська націоналістка з праворадикального угруповання "Братство" підсмажила яєчню на могилі невідомого солдата в Києві, а 18 червня 2011 р. невідомий вуличний художник розмалював пам'ятник радянської армії в Софії: перетворив химери червоноармійців у супергероїв американської попкультури, і підписав це коментарем "В ногу з часом" [9]. Описані явища в повній мірі задовольняють визначенню соціальної творчості в формі протесту, проте існують думки, що в наш час протестування – це симулятивна дія, яка тільки показує здатність особистості вплинути на соціальний процес за допомогою активної перетворюючої діяльності, але не реалізовує його у конструктивному будівництві майбутнього. Це вказує на проблеми в можливостях реалізації соціальної творчості в протестних практиках сучасного суспільства. Однією з таких проблем є авторство соціальної творчості в формі протесту: з одного боку безпосередніми виконавцями активних дій є громадяни, з іншого – замовником таких дій, або їх ініціатором, часто є певна партія або громадсько-політичне об'єднання, що ставить під питання сам факт волевиявлення народу і його творчий внесок у протест. Протести, які відбуваються за замовленням, сплановані спеціалістами PR-технологій, і мають чітку структуру та механізм реалізації. В такому випадку, саме такі спеціалісти вносять свої креативні здібності у план реалізації соціальної творчості у формі протесту, але наглядно ми бачимо тільки виконавців цього плану, які можуть не усвідомлювати до кінця суть своїх дій. Іншою проблемою є підміна цінностей та головної ідеї протесту – адже часто година проведена на мітингу чи

в наметовому містечку має свою конкретну вартість, виражену в грошовому еквіваленті, а це означає, що протестуючі просто заробляють гроші, а не висловлюють своє власне незадоволення існуючим станом. Ще однією проблемою реалізації соціальної творчості в практиках протесту є ігнорування та заборона активних дій громадян при певних обставинах. Це поширює громадську думку про неспроможність простих людей реалізувати своє волевиявлення та підкреслює марність спроб однієї людини або невеликої кількості протестуючих вплинути на владні структури.

Отже, роблячи висновок, можна сказати, що в сучасному українському суспільстві реалізація соціальної творчості в практиках протесту характеризується такими особливостями: 1) викликана гострими політичними, ідеологічними та соціально-економічними проблемами; 2) реалізується широким спектром протестних практик: від звичних мітингів та демонстрацій до радикальних карикатур, гасел та гротескного вандалізму; 3) обмежується в своїх масштабах через ігнорування владних структур та особисту байдужість більшості громадян; 4) часто є замовленою існуючими політичними та громадськими об'єднаннями; 5) не відповідає вимогам часу і сприймається як симуляція активних протестних дій. Також слід зазначити про вплив соціальних умов на здійснення соціальної творчості в суспільстві, які виражаються в деривації ціннісних експектацій та ціннісних можливостей і утворюють конфлікт особистих та суспільних інтересів.

Список використаних джерел

1. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М., 1996. – 416 с.
2. Inkeles A. A model of the modern man: theoretical and methodological issues / Alex Inkeles // Black. – 1976. – P. 320-348.
3. Гордьяненко В. Г. Публичная социология: сборник научно-публицистических статей и интервью (1990-2010) / В. Г. Гордьяненко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2011. – 372 с.

4. Lerner D. The Passing of traditional society / D. Lerner // New York : The Free Press, 1958. – P. 330-335.
5. Гарт Т. Почему люди бунтуют / Т. Гарт. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с.
6. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с.
7. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдьё / Пер. с франц.; Отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н. А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетей, 2005. – 576 с.
8. Абрамов Р. Инновативные социальные практики повседневности и потребления в контексте новой культуры заботы о себе: на примере московских фитнес-клубов / Р. Абрамов, И. Болотова // Вестник Омского университета. Серия "Социология". – 2008. – № 1-2. – Режим доступа : <http://soc.hse.ru/socinst/publications/15807275.html>
9. Ульянов А. Сокровища для мусора. Вандализм как экзорцизм / А. Ульянов. – Режим доступа : <http://www.looo.ch/2011-06/632-sovok#comments>
10. Дані Центру дослідження суспільства. Режим доступу : <http://cedos.org.ua/en/main>

1. Sztompka P. Sociology of Social Change / P. Shtompka. – М., 1996. – 416 p.
2. Inkeles A. A model of the modern man: theoretical and methodological issues / Alex Inkeles // Black. – 1976. – P. 320-348.
3. Gorodnyanenko V. G. Public sociology: a collection of scientific-publicist publications and interview (1990-2010) / V. G. Gorodnyanenko. – Д. : Vydavnytstvo DNU, 2011. – 372 p.
4. Lerner D. The Passing of traditional society / D. Lerner // New York : The Free Press, 1958. – P. 330-335.
5. Garr T. Why do people rebel / T. Garr. – St. Petersburg : Peter, 2005. – 461 p.
6. Giddens A. Ordering of society: Outline of the theory of structuration / Anthony Giddens. – М. : Academicheskii Project, 2005. – 528 p.
7. Bourdieu P. Social space and fields of practice / Pierre Bourdieu / Trans. from French; Ed. of translation, gen. ed. and afterword by N. Shmatko. – М. : Institute of Experimental Sociology; St. Petersburg : Aletheia, 2005. – 576 p.
8. Abramov R. Innovative social practices of everyday life and consumption in the context of a new culture of self-care: the example of Moscow fitness clubs / R. Abramov, I. Bolotov // Vestnik Omskogo Universiteta. A series of "Sociology". – 2008. – № 1-2. – Mode of access: <http://soc.hse.ru/socinst/publications/15807275.html>
9. Ulyanov A. Dustpan. Vandalism as exorcism / A. Ulyanov. – Mode of access: <http://www.looo.ch/2011-06/632-sovok#comments>
10. Data Center research community. Access: <http://cedos.org.ua/en/main>.

Надійшла до редколегії 06.10.13

И. Фадеева, преподаватель

Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара, Днепропетровск

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ТВОРЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ ПРАКТИКЕ ПРОТЕСТА

В статье рассмотрены проблемы реализации социального творчества в современных практиках протеста в украинском обществе, предложен авторский подход к определению понятия "социальное творчество", дана характеристика протесту как форме социального творчества, описаны классические и новейшие практики протестования в Украине.

Ключевые слова: социальное творчество, протест, практики протестования, депривация, ценностные экспектации.

I. Fadeeva, lecturer

O. Gonchar National University of Dnepropetrovsk, Dnepropetrovsk

FEATURES OF SOCIAL CREATIVITY'S REALISATION IN MODERN PRACTICE OF PROTEST

The article deals with the problems of realization of social creation in the modern protest's practices in the Ukrainian society, the author proposed an approach to the definition of "social creation" done, characterization of protest as a form of social creation was given, classical and modern practices of protest in Ukraine was described.

Key words: social creation, protest, protest's practices, deprivation, value expectation.

УДК159.9.072:159.922.1

Н. Фалько, канд. психол. наук, доц.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Мелітополь

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються психологічні механізми гендерної ідентифікації. Аналізуються підходи до подолання гендерних стереотипів. Досліджується вплив гендерної ідентифікації на гармонізацію соціальних відносин.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентифікація, гендерний стереотип.

Однією з суперечностей сучасного життєвого простору особистості значна частина дослідників визнає існування проблем, пов'язаних із соціальними відносинами, які певним чином не впорядковані і не впливають через поліваріантність, неоднозначність на людиновимірність усіх про-

цесів, в яких бере участь людина. Це, насамперед, стосується гендерної ідентифікації молоді, яка в більшості випадків не почуває себе носієм цінностей, потреб та інтересів, що закладені в основу структурування, інституційного та соціального розвитку життєвого простору.

Через таку суперечність, спричинену безособистісними технологіями навчання і виховання, особливості життєдіяльності молоді, зокрема її психічної рівноваги, потребують психологічної рефлексії, яку можна вважати найбільш комплексною.

Звичайно, релевантність простору сучасним соціальним тенденціям і процесам, а також глобалізаційним викликам залежить не тільки від впливу на нього суспільно-економічних, політичних та інших активних чинників. Тому рефлексія такого сегменту життєвого простору, як мистецтво життєдіяльності Номо educandus набуває особливого значення у контексті постмодерних змін.

Психологічними механізмами гендерної соціалізації виступають процес ідентифікації (психоаналітична теорія); соціальні підкріплення (теорія соціального научіння й статевої типізації); усвідомлення гендерної ролі (теорія когнітивного розвитку); соціальні очікування (нова психологія статі); гендерні схеми (теорія гендерної схеми). Зокрема, кожний з цих механізмів навряд чи зможе пояснити гендерну соціалізацію. Е. Берн, говорячи про механізми гендерної соціалізації, виділяє три типи підпорядкування людей гендерним нормам: поступливість, схвалення та ідентифікацію.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується зміною освітніх орієнтирів. Головним питанням сьогодення є ефективне входження особистості в середовище з соціальними зв'язками, тобто соціалізація. Серед типів останньої виділяють і статево-рольову або гендерну. Гендер – це поняття, яке об'єднує й характеризує соціально сформовані психічні риси, ознаки, властивості суспільної поведінки суб'єкта, детерміновані його статтю [3, с. 40].

У кожному конкретному суспільстві формуються гендерні очікування від представників жіночої і чоловічої статі, через які воно висуває вимоги до своїх членів щодо дотримання ними прийнятих у даній культурі норм і цінностей фемінної і маскулінної поведінки. Усталені консервативні очікування певних статево-рольових моделей і якостей поведінки – це т. зв. статеві стереотипи, що спричиняють психологічний тиск на формування статевої свідомості, спонукають людину до ідентифікації з традиційними патріархальними моделями поведінки. Останні "протиставляють жіноче і чоловіче як пасивне й активне, як слабке й сильне, поділяють чоловічий і жіночий світи на предметно-інструментальний та емоційно-регульований з відповідними статевими ролями" [1, с. 127]. Досягти гендерної рівноваги можна не лише через захист конституційної рівності чи гендерну політику держави, а й через забезпечення належного виховання хлопчиків і дівчаток, починаючи з раннього віку, їх орієнтацію на партнерство та взаємозамінність у виконанні соціальних ролей.

Специфіка вітчизняної гендерної системи полягає в тому, що, з одного боку, вона формується в умовах оновлення українського суспільства, а з іншого – зазнає значного впливу процесів глобалізації, поширення західних норм і стандартів поведінки. Іноді зіткнення цих двох тенденцій призводить до неоднозначних наслідків. У цьому контексті особливої актуальності набуває гендерна соціалізація молодого покоління.

Аристотель у роботі "Про народження тварин" стверджував: "Жіноче та чоловіче начала принципово різняться за своїм призначенням: якщо перше ототожнюється з тілесним, з матерією, то друге – з духовним, з формою". В уяві Аристотеля сила, активність, рух, життя походять від чоловіка, жінка дає лише пасивну матерію. Гіппократ підтримує цю доктрину і визначає слабке (жіноче) і сильне (чоловіче) сім'я. Теорія Аристотеля проіснувала протягом всіх Середніх віків, майже до сучасної епохи.

Подібні погляди зустрічаються у багатьох авторів (М. Бердяєв, В. Ерн, В. Іванов), які трактують чоловіче як те, що зароджує, жіноче – як те, що сприймає, перше – ініціативне, динамічне, друге – рецептивне, статичне. Мужність співвідноситься з логічністю, а жіночість з інтуїцією, – стверджують інші автори (П. Флоренський, В. Розанов та ін.).

Жіночим також вважається відданість, терпіння, покірність. Чоловіка розглядали як особу з протилежними якостями, і тому чоловік і жінка осмислювались в категоріях влада – підпорядкування. "Чоловікові надавалось право розпоряджатись жінкою, бути покровителем і вождем, право жінки в дар за кохання отримати мужнього і сильного покровителя" [1, с. 107].

Існує стереотипне твердження, що жінок відрізняє консерватизм, вірність, чоловіків – радикалізм, нестійкість. Г. Зіммель підкреслює прив'язаність жінок до "всього, що відбулось" і розглядає цю проблему в світлі бінарних опозицій: "вірність – невірність". Як бачимо, гендерні стереотипи мають великий резонанс і суттєво впливають як на життєдіяльність, так і на особистісну самореалізацію жінки та чоловіка. Дуже цікавим, на наш погляд, є питання про те, яким чином гендерні стереотипи впливають не лише на особистісне життя людини, але й на гармонізацію соціальних відносин. Щоб дослідити цю залежність необхідно розглянути процес соціалізації особистості з точки зору гендерного підходу.

Поява гендерних стереотипів обумовлена тим, що модель гендерних стосунків історично складалась таким чином, що статеві відмінності знаходились над індивідуальними, якісними відмінностями особистості чоловіка і жінки. Гендерні стереотипи простежуються у філософських, психологічних, культурологічних текстах. Вже у Платона можна зустріти переконання про різницю чоловіків і жінок, він зазначав, що за своєю природою як чоловік, так і жінка можуть брати участь у всіх справах, проте жінка у всьому слабка чоловіка.

Таким чином, філософи, антропологи, психологи обґрунтовують різницю статей, різницю чоловіків і жінок. Але чи можемо ми сказати, що не зустрічали логічних жінок і чуттєвих чоловіків; активних, домінуючих, агресивних жінок і пасивних, підлеглих чоловіків?

В соціально-психологічному аспекті студентство – спільнота, що характеризується високою соціальною активністю, яка виявляється у випробовуванні та використанні нових ролей – соціальних та гендерних. Дослідження гендерних стереотипів у студентів має важливе значення для їх ефективної подальшої діяльності в суспільстві та гармонізації соціальних відносин. На думку російської дослідниці І. Костикової, освіта студентів будується "на роз'ясненні гендерних стереотипів, з якими стикається молодь, вступаючи в доросле життя, і спільному пошукові засобів подолання цих стереотипів" [9, с. 69], зосередженні уваги на тому, щоб їх поведінка більше залежала від особистих вподобань, а не від необхідності поводити себе "як потрібно".

Існують різні способи нівелювання гендерних стереотипів та зміни хибних уявлень про гендер. Аналіз існуючих, традиційних форм, методів роботи (лекції, семінарські заняття тощо) доводить, що вони ставлять учасників у позицію пасивних слухачів, не дають змогу досягти глибини усвідомлення та засвоєння інформації, коректувати та формувати відповідне ставлення до тієї чи іншої проблеми та, найголовніше, набувати відповідних практичних умінь і навичок. Нові вимоги часу потребують зовсім інших форм навчання, доповнення традиційних лекційно-семінарських форм новими, розвиваючими здібності особистості до пошуку нових знань, творчості, допомагає здійснити інтелектуальний прорив, формує новий демократичний світогляд [2].

В пошуку засобів гуманізації та демократизації вищої освіти педагогіка орієнтується на оновлення змісту, форм і методів, зорієнтованих на індивідуальний розвиток особистості її соціалізацію. Але в цьому пошуку існують певні протиріччя між традиційними формами підготовки майбутніх фахівців та їхньою професійною діяльністю.

Отже, з метою визначення уявлень про гендер, стать, гендерні стереотипи, гендерні конфлікти, про роль і місце жінки в суспільстві нами було проведено дослідження, в якому брали участь студенти 1-4-го курсів. Загальна кількість досліджуваних віком від 17 до 23 років становила 83 особи, серед яких були представники як жіночої (46), так і чоловічої статі (37). Вік опитаних студентів було обрано не випадково. Цей період, окрім сформованої особистості, особливостей поведінки та стилів спілкування, характеризується стабільністю певних стереотипів, у тому числі й гендерних, та мотивацією їх незмінності або спроб подолання. За результатами анкетного опитування виявлено, що 34 % осіб не мають навіть загального уявлення про поняття "гендер", 57 % опитаних можуть приблизно дати визначення цьому поняттю. 18 % студентів вважають, що в їх навчальному закладі є проблеми гендерної нерівності (соціальної нерівності статей). На їх думку, це проявляється в упередженні з боку викладачів і викладачок по відношенню до студентів (тут і далі висловлювання респондентів подаються буквально без будь-якого редагування; наприклад, "хлопці розумніші, здібніші", "дівчата відповідальніші" і т. і.). 9 % опитаних вважають, що існує дискримінація за статевими ознаками з боку викладачів і викладачок, а 17 % іноді помічали такі факти (наприклад, "в різних критеріях при виставленні балів і оцінок", "в зниженні нормативів по фізкультурі для дівчат", "викладачі чоловіки краще ставляться до дівчат", "дівчині не потрібно навчатися, оскільки її функція: піклуватися про дітей та чоловіка", "чоловіки викладачі стараються робити студенткам зауваження, що принижують жінок, зокрема, що стосується їх інтелектуальних здібностей" і т. і.). Також дослідження показало, що при викладанні навчальних курсів, особливо тих, що стосуються суспільних і гуманітарних наук, з точки зору студентів, недостатньо розкривається гендерний аспект наукових проблем. Тому на питання "Чи хотіли б Ви прослухати курс з гендерної проблематики?" 94 % відповіли ствердно ("дуже хотіла б, оскільки такий курс допоможе дізнатися про різницю статей та їх взаємовідносини", "скоріш хотів би, бо не розумію, в чому жінки вбачають дискримінацію з боку чоловіків" і т. і.). Більшість студентів не змогли пригадати назви підручників, посібників або ж монографій, де зустрічаються поняття "гендер", "гендерні дослідження", "гендерний стереотип". У декількох анкетах названі такі праці, як: "Соціальна психологія" Майерса, "Гендерна психологія"

Берна. На питання "Чи вважаєте Ви, що чоловіки і жінки в рівній мірі повинні брати участь у суспільному житті?" більшість студентів (88 %) відповіли ствердно. Можливість активної участі жінок у політичному і суспільному житті, на думку опитуваних, існує завдяки рівності прав чоловіків і жінок. На запитання "Яка модель сім'ї є для Вас ідеальною?" 73 % опитаних студентів відповіли, що чоловік і дружина повинні мати роботу і в рівній мірі присвячувати себе ведінню домашнього господарства, вихованню дітей та приймати важливі сімейні рішення.

Таким чином, можна зробити висновок, що традиційна роль матері, яка пов'язана з вихованням дітей, веденням господарства, сьогодні дещо знецінена. Поряд з цим спостерігається тенденція до трактування жінки, як рівної з чоловіком, як особи, яка спроможна і заробити гроші, і дати собі раду. 16 % вважають, що повинна, в першу чергу, бути вправною господинею, хорошою матір'ю і дружиною, освіта при цьому є не важливою. Відповідаючи на питання, чи буде майбутня наречена хлопця з університетського середовища, один студент відповів: "Так, але щоб з папірцями я її не бачив, а то хто ж мені сніданок буде подавати", інший був налаштований більш радикально: "Хороший дружині-господині вища освіта тільки шкодить" і т. і. 87 % студентів негативно ставляться до роздільного навчання за статевими ознаками. Крім того, при вирішенні різних проблем між студентами для більшості (68 %) опитаних фактор статевої приналежності не має значення.

Отже, як бачимо за результатами дослідження, гендерна ідентифікація є одним з визначальних факторів у гармонізації соціальних відносин та впливає на формування життєвого простору особистості.

Список використаних джерел

1. Волкова Л. І. Нівелювання гендерних стереотипів засобом педагогічного тренінгу / Л. І. Волкова // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. Збірник наукових праць: спеціальний випуск. – Одеса, 2005. – С. 106-109.
2. Головнева І. В. Влияние трансформации гендерных ролей на психологическое здоровье человека / И. В. Головнева // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 11-13 грудня 2003 р.). – К.: ПЦ "Фоліант", 2003. – С. 71-74.
3. Костикова І. Перспективы гендерного образования в России: взгляд педагога / И. Костикова, А. Митрофанова, Н. Пулина, Ю. Градская // Высшее образование в России. – 2001. – № 2. – С. 68-85.
4. Volkova L. J. Leveling gender stereotypes of pedagogical training / L. J. Volkova // Naukovy visnyk PDP imeni Ushinskogo. Scientific Papers: Special Edition. – Odessa, 2005. – P. 106-109.
5. Golovneva I. V. Effect of the transformation of gender roles on mental health / I. V. Golovneva // Gender: Realities and Prospects in Ukrainian society: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference (Kyiv, 11-13 December 2003). – K.: PC "Foliant", 2003. – P. 71-74.
6. Kostikova I. Prospects for Gender Education in Russia: a view of the teacher / I. Kostikova, A. Mitrofanov, N. Pulina, Yu. Gradskaia // Higher Education in Russia. – 2001. – № 2. – P. 68-85.

Надійшла до редколегії 21.01.14

Н. Фалько, канд. психол. наук, доц.

Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, Мелитополь

ГЕНДЕРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ КАК ФАКТОР ГАРМОНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ЖИЗНЕННОГО ПРОСТРАНСТВА ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются психологические механизмы гендерной идентификации. Анализируются подходы преодоления гендерных стереотипов. Исследуется влияние гендерной идентификации на гармонизацию социальных отношений.

Ключевые слова: гендер, гендерная идентификация, гендерный стереотип.

N. Falko, Ph. D., Assoc. Prof.

Bogdan Khmelnytsky State Pedagogical University of Melitopol, Melitopol

GENDER IDENTIFICATION AS A FACTOR OF HARMONIZATION OF SOCIAL RELATIONS AND LIVING SPACE PERSONALITY

The article deals with the psychological mechanisms of gender identification. Analyzes approaches to overcome gender stereotypes. Examines the impact of gender identity on the harmonization of social relations.

Keywords: gender, gender identity, gender stereotype.

УДК316.614:159.9.019

О. Черняк, асп.
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, Чернігів

ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ В ГУМАНІСТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглядаються особливості зв'язку самоактуалізації та соціалізації в гуманістичній психології.

Ключові слова: соціалізація, особистісне зростання, самоактуалізація.

Постановка проблеми та її актуальність. Людина пізнає світ через призму цілого ряду традицій, соціальних інститутів, стереотипів мислення. Ідея життя полягає в постійному русі, змінах, спрямованості на певну мету. В ході розвитку виявляється, що мета, яка здавалась кінцевою, при її досягненні стає перехідною, відкриває перспективи досягнення наступної, все життя – це зміни і боротьба. Сучасність характеризується прискоренням змін, які стосуються всіх сфер життєдіяльності людини. Масове виробництво перетворює людину з духовної на "споживача", що призводить до високого рівня взаємозалежності людей у суспільстві. При виконанні соціальних ролей від людини вимагається все більше довготривалої та напруженої підготовки, і все більших затрат власної енергії. При цьому шанси досягнення успіху в житті конкретної людини стають все більш прозорими, а відповідальність підвищується. Соціалізація, як процес, є результатом включення індивіда в соціальні відносини і здійснюється шляхом засвоєння індивідом соціального досвіду та відтворення його в своїй діяльності. Процес соціалізації невід'ємно пов'язаний з феноменом особистісного зростання, самоактуалізацією (Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу та ін.). Отже, єдність процесів адаптації, інтеграції, самореалізації, самовдосконалення, забезпечують оптимальну взаємодію особистості з середовищем, що є суттю успішної соціалізації.

Метою даної статті є аналіз поглядів представників гуманістичної психології на єдність процесів соціалізації та самоактуалізації.

Теоретичний аналіз проблеми. В 1950-1960-х роках, які характеризуються "бухливим зростанням культу особистої свободи й успіху", зароджується гуманістична психологія. На думку Д. Леонтьєва, в основі положень гуманістичної психології, лежить прагнення людини до самореалізації, яке ґрунтується на ідеї безсмертя, і досліджується в таких формах, як прагнення просунути знання, покращити умови життя людей, передати іншим знання і досвід, розкрити смисл буття [4].

Аналізуючи історію становлення ідеї самоактуалізації як теоретичного принципу, розглянемо її кризу призму існуючих теорій та поставлених ними задач. Найбільший внесок у розвиток ідеї самоактуалізації здійснив А. Маслоу, з ім'ям якого це поняття пов'язується в першу чергу. Маслоу не був першим, хто ввів дане поняття в психологію, проте, саме йому належать найбільш ґрунтовні розробки ідеї про особистісний розвиток та його роль в житті людини, її пристосувальних та життєтворчих процесах [6].

Ідеї реалізації людиною закладених в ній потенцій і творчих здібностей, задля подолання негативних впливів середовища та більш якісної взаємодії з середовищем, в тій чи іншій формі можна знайти в багатьох філософських системах, починаючи з Аристотеля. Проте, концептуальне оформлення, яке дало поштовх вивченню даної проблеми на психологічному рівні, запропонував у своїх роботах видатний фізіолог і психолог К. Гольдштейн. Вчений, аналізуючи стан хворої людини, описує в ньому наявність тенденції зняти будь-яку напругу, природне

бажання бути здоровим, яке є рушійною силою в процесі одужання. У здорових людей результатом нормального процесу стабілізації є формування певного рівня напруги, який забезпечує можливість подальшої впорядкованої активності. Організмом, за Гольдштейном, рухає тенденція максимально повно актуалізувати закладені в ньому можливості, здібності, свою "природу". "Організм має певні потенції, і тому в нього є потреба актуалізувати, або реалізувати їх" [1]. Процес соціалізації для нормального і здорового організму відбувається за рахунок активної діяльності, включення в соціальне середовище, яке обумовлене головним мотивом – самоактуалізацією, прагненням реалізувати свої вроджені потенції всіма доступними способами.

У більш пізніх роботах Гольдштейн переміщує акценти з біологічної актуалізації на сутнісну реалізацію людини. Існування індивіда ототожнюється з реалізацією його сутності. Основна відмінність у поглядах Гольдштейна полягає в тому, що навколишній світ перестає розглядатися ним лише як джерело перешкод для самореалізації, а навпаки, входить у її позитивне визначення, шляхом позитивної соціалізації, коли індивід знаходиться в "стані адекватності" до світу, здатний виконати те, що вимагає від нього світ"[12].

К. Роджерс вважав, що саме процес взаємодії суб'єкта з оточуючим соціальним середовищем, під яким ми розуміємо соціалізацію, виступає інтегральним механізмом саморегуляції його (суб'єкта) поведінки. На його думку, самоактуалізація притаманна будь-якому живому організму, прагнення до повної самореалізації є вродженим для кожного з нас. Успішна соціалізація – це похідна від центрального прагнення суб'єкта досягти успіху, реалізувати себе як особистість. Кожна людина, як тільки матиме певну можливість, відразу використає силу своєї особистості правильно і з користю. Успішній соціалізації особистості заважає контроль, домінування одних людей над іншими, що часто викликає опір [7]. Роджерс активно обговорює проблему контролю і маніпуляції в різних організаціях (інститутах соціалізації): владні сили контролюють і маніпулюють студентами, різні верстви населення, бізнесмени маніпулюють найманими робітниками. Роджерс переконаний, якщо не обмежувати свободу особистості (від взаємин у сім'ї до суспільно-політичних відносин), окремі люди, групи в повній мірі зможуть вирішити поставлені проблеми, і ці рішення не вимагають ситуації впливу, тотального контролю. Цей напрямок роботи К. Роджерса вважається радикальним, навіть революційним. Вчений не пропонує якісно змінити владу, проте, він підтримує послідовну реструктуризацію суспільних інститутів, так, щоб вони враховували владу кожного з її членів [5].

Роджерс не розділяє людей на соціалізованих або несоціалізованих, хворих і здорових, нормальних і ненормальних; замість цього він пише про здатність людей сприймати реальну ситуацію власного життя і діяльності. Він вводить поняття "відповідність", що уточнюється як відповідність між досвідом, комунікацією й усвідомленням.

Високий ступінь відповідності вимагає, щоб комунікація (те, що людина повідомляє іншому), досвід (те, що відбувається) і усвідомлення (те, що людина помічає) більш-менш адекватні один одному. Спостереження самої людини і будь-якого стороннього спостерігача будуть збігатися, якщо людина володіє високим ступенем відповідності.

Невідповідність виявляється в розбіжності між усвідомленням, досвідом і комунікацією, це нездатність точно сприймати реальність, нездатність чи небажання точно повідомляти свої почуття іншому або і те, і інше водночас [8].

З іншого боку, Роджерс вводить поняття "повноцінно функціонуюча особистість" [2], що є синонімом оптимальної психологічної пристосованості, оптимальної психологічної зрілості, повної відповідності і відкритості досвіду. Повноцінно функціонуюча особистість розглядається в контексті процесу, постійних змін і характеризується кількома параметрами, перший з яких відкритість переживанням. Передчасна тривожність, що обмежує сприйняття, приносить мало користі людині або й взагалі шкодить.

"Друга риса повноцінно функціонуючої особистості – проживання в даний момент часу, що полягає в повному усвідомленні кожного моменту. Такий безперервний, прямий зв'язок з реальністю дозволяє "Я" і всій особистості виходити зі стану переживань, не переводячи їх у площину структури "Я"".

Остання характеристика повноцінно функціонуючої особистості – віра в свої внутрішні спонукання й інтуїтивну оцінку, постійно зростаюча впевненість у власній здатності приймати рішення. "У нинішньому шаленому світі, який можуть знищити в одну мить, найперспективнішою є людина, яка повністю усвідомлює свої внутрішні переживання в даний момент і цілком усвідомлює свою реакцію на ситуацію" [7, с. 112]. Це є суттю поняття, яке Роджерс назвав "хорошим життям". "Хороше життя це процес, а не стан справ, це напрямок, а не кінцева мета" [7, с. 118].

Проблема самоактуалізації особистості розглядається й іншим представником гуманістичної психології – Г. Оллпортом. Він розкриває самоактуалізацію через теорію пристосувальних можливостей особистості. Зазначена теорія побудована на припущенні про подвійну систему мотивації. Люди керуються водночас і потребою пристосовуватися до навколишнього середовища, і прагненням рости або досягати все більшої і більшої самоактуалізації. Потреба пристосовуватися і потреба рости співіснують пліч-о-пліч всередині однієї людини, і будь-яка адекватна теорія особистості, говорив Оллпорт, повинна брати до уваги той факт, що люди є як реактивними (коли вибір визначається зовнішніми обставинами, стимуляцією), так і проактивними (коли людина усвідомлює свої глибинні цінності та цілі і діє згідно зі своїми життєвими принципами, незалежно від умов та обставин) істотами [2].

Оллпорт не поділяв засад існуючих теорій мотивації, оскільки майже всі вони ґрунтувалися на припущенні, що люди просто реагують на власне оточення, але практично не формують його. На думку Оллпорта, особистість – це зростаюча система, що постійно включає в себе нові елементи і змінюється завдяки їм, а більшість попередніх теорій особистості не допускають можливості росту. "Будь-яка теорія, яка розглядає особистість як щось стабільне, фіксоване, незмінне, – невірна" [4, с. 213].

Оллпортом були висунуті наступні чотири вимоги, яким, на його думку, повинна задовольняти адекватна теорія мотивації:

1. Адекватна теорія мотивації "визнає сучасність мотивів". Іншими словами, "те, що рухає нами, рухає нами зараз". "Мотиви минулого не пояснюють нічого, якщо вони не впливають на теперішню ситуацію".

2. "Ця теорія повинна бути плюралістичною, тобто допускати мотиви різних типів".

3. "Вона повинна приписувати динамічну силу розумовим процесам, тобто плануванню та намірам". Оллпорт доводив, що більшість людей зайнята своїм життям у майбутньому, але багато психологічних теорій "зайняті поверненням людей назад у минуле. Життя здорових дорослих людей орієнтоване на майбутнє, до нього спрямовані їхні уподобання, цілі, плани і наміри.

4. Адекватна теорія мотивації "допускає унікальність конкретних мотивів". Конкретний унікальний мотив відрізняється від абстрактно-узагальненого, останній ґрунтується на споконвічних теоретичних припущеннях, а не на дійсній мотивації реальної людини [8].

Поставивши перед собою мету створити адекватну теорію, що відповідає всім цим критеріям, Оллпорт розробив концепцію функціональної автономії мотивації особистості. Функціональна автономія – стан, коли певна поведінка, орієнтована на досягнення якогось результату, стає самоцінною і починає приносити задоволення сама по собі, без досягнення тих або інших цілей, для яких вона була потрібна раніше. Суть поняття функціональної автономії полягає в тому, що мотивація дорослої людини не пов'язана з дитячим досвідом. Доросла людина усвідомлює свою поведінку, бере відповідальність за неї, незалежно від перипетій раннього дитинства. Зв'язок дорослої особистості з минулим є історичним, позбавленим функціональної зумовленості в актуальності теперішнього [4].

Отже, Оллпорт був психологом, який вперше звернувся до вивчення здорової, повноцінної особистості й описав її суттєві риси. Психологічно зрілі дорослі люди мотивовані в основному своїми свідомими думками, а несвідомі процеси відіграють мінімальну роль у їхній поведінці, їх мотиви унікальні, конкретні та функціонально автономні.

Одним із найвідоміших представників гуманістичної психології є А. Маслоу. Фундаментальною тезою його позиції є те, що кожну людину потрібно вивчати як єдине, унікальне, організоване ціле. Він стверджує, що природа людини в сутності – позитивна або, принаймні, нейтральна. За Маслоу, руйнівні сили в людях є результатом фрустрації, чи незадоволення основних потреб, а не певних спадкових пороків. Він вважав, що від природи в кожній людині закладені потенційні можливості для позитивного росту й удосконалення [5].

Саме цього оптимістичного і піднесеного погляду на людство Маслоу дотримувався все життя.

Однією з провідних концепцій А. Маслоу є його визнання пріоритету творчої сторони в людині. Маслоу першим зазначив, що творчість виступає найбільш універсальною характеристикою людей, яких він вивчав, чи за якими спостерігав. Описуючи творчість як невід'ємну властивість природи людини, Маслоу розглядав її як рису, що потенційно притаманна всім людям від народження, але більшість людей втрачають цю властивість у результаті "окультурення". На щастя, деякі люди зберігають свій свіжий, наївний і безпосередній погляд на речі [6].

На думку Маслоу, оскільки здатність до творчості закладена в кожному з нас, вона не вимагає спеціальних талантів чи здібностей. Для того, щоб бути творчими, нам не потрібно писати книги чи складати музику. Творчість – універсальна функція людини, що веде до усіх форм самовираження. Успішна соціалізація особистості залежить від рівня прояву творчих здібностей, а самовдосконалення є основною темою життя людини [11].

Одним з найбільш важливих питань теорії особистості Маслоу є питання про мотивацію. Маслоу припустив, що всі потреби людини вроджені і що вони організовані в ієрархічну систему пріоритету чи домінування: потреби самоповаги; потреби приналежності і любові; потреби безпеки і захисту; фізіологічні потреби [5].

Зазначена ієрархія заснована на припущенні про те, що домінуючі потреби, які розташовані внизу мотиваційної піраміди, повинні бути більш-менш задоволені до того, як людина може усвідомити наявність і бути мотивована потребами, розташованими вгорі.

Маслоу охарактеризував самоактуалізацію як бажання людини стати тим, ким вона може стати, реалізувати свої таланти, здібності, потенціал. Маслоу запропонував логічно послідовну картину свого бачення найвищих досягнень людського досвіду, порівнюючи дефіцитарне життя (Д-життя) і буттєве, чи метажиття (Б-життя).

Д-життя – це в основному прагнення задовольнити існуючий дефіцит чи вимоги оточення. Це стиль життя, орієнтований на зниження напруги, гомеостаз і імпульсивне задоволення. Характеризується рутинною й одноманітною, прагненням займатися речами нескладними, але приємними. Як приклад, наведемо події, що відбуваються в житті багатьох працюючих дорослих сьогодні. Вони виконують монотонну роботу з 8 ранку до 5 вечора, повертаються додому до своїх родин, обідають,кладають дітей спати і весь вечір дивляться телевізор. Маслоу заявив би, що люди, що живуть так, нудні, порожні і живі тільки наполовину, тому що їхнє життя сконцентроване на підтримці свого становища. Ніщо не надихає їх, фактично, їм не вдалося переступити поріг самоактуалізації.

Б-життя можна визначити як зусилля чи ривок, коли людина використовує усі свої здібності на повну силу. Б-спосіб життя містить найбільш щасливі і хвилюючі моменти людського існування, а також моменти найбільшої зрілості, індивідуальності і наповненості [5].

У сучасній психології теорія потреб широко вивчається і обговорюється, вона також є одним із варіантів відповіді на питання проблеми соціалізації.

Висновки: Самоактуалізація – прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Соціалізація – це процес, через який людина поступово перетворюється на особу, яка розуміє і саму себе, і навколишній світ, адаптується до нього, набуваючи знань та звичок, притаманних культурі суспільства, в якій він вона народилася. В цілому треба зазначити, що наскільки людина активна у вирішенні об'єктивних завдань, наскільки вона є творцем власного життя (сама ставить перед собою ті або інші цілі), настільки вона може розглядатися як суб'єкт соціалізації. Представники гуманістичної психології під со-

ціалізацією розуміють процес самоактуалізації, самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей, як процес подолання негативних впливів середовища, які заважають її саморозвитку і самоствердженню. Таким чином, єдність процесів адаптації, інтеграції і самореалізації забезпечує оптимальний розвиток особистості в її взаємодії з оточуючим середовищем, а їх перетин і є суттю соціалізації.

Список використаних джерел

1. Вахромов Е. Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации / Е. Е. Вахромов. – М.: Международная педагогическая академия, 2001. – 162 с.
2. Гуманистическая и трансперсональная психология: Хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко. – М.: АСТ, 2000.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 1999.
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М.: Смысл, 1999.
5. Орлов А. Б. Карл Роджерс и современный гуманизм / А. Б. Орлов // Вестник Московского ун-та. – Сер. 14 "Психология". – 1990. – № 2. – С. 55-58.
6. Психология личности в трудах зарубежных психологов / Сост. А. А. Реан. – СПб.: Питер, 2005.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Прогресс, 1998.
8. Татенко В. А. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы / В. А. Татенко // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 3. – С. 92-93.
9. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
10. Холостова Е. И. Технологии социальной работы: Учебник / Е. И. Холостова. – К.: Инфра-М, 2003. – 400 с.
11. Шульц Д. История современной психологии / Д. Шульц, С. Е. Шульц. – СПб.: Евразия, 1998.
12. Frager R. Personality and Personal Growth / Robert Frager, James Fadiman. – 5th ed., 2002.
1. Vahromov E. E. Psychological concept of human development: self-actualization theory / E. E. Vahromov. – M.: Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya, 2001. – 162 p.
2. Humanistic and Transpersonal Psychology: A Reader / Comp. by K. V. Selchenok. – Moscow: AST, 2000.
3. Maslow A. Motivation and Personality / A. Maslow. – St. Petersburg: Peter, 1999.
4. Maslow A. New frontiers of human nature / A. Maslow. – M.: Meaning, 1999.
5. Orlov A. B. Carl Rogers and modern humanism / A. B. Orlov // Bulletin of Moscow University. – Ser. 14 "Psychology". – 1990. – № 2. – P. 55-58.
6. Personality psychology in the works of foreign psychologists / Comp. by A. A. Rean. – St. Petersburg: Peter, 2005.
7. Rogers K. Looking for psychotherapy. Becoming Human / K. Rogers. – Moscow: Progress, 1998.
- Tatenko V. A. Subject of mental activity: search for a new paradigm / V. A. Tatenko // Psihologicheskiy Jurnal. – 1995. – T. 16. – № 3. – P. 92-93.
- Titarenko T. M. Life world of personality: within and outside routine / T. M. Titarpenko. – K.: Lybid, 2003. – 376 p.
- Kholostova E. I. Technology of Social Work: A Textbook / E. I. Kholostova. – K.: Infra-M, 2003. – 400 p.
- Schultz D. The history of modern psychology / D. Schulz, S. E. Schultz. – St. Petersburg: Eurasia, 1998.
- Frager R. Personality and Personal Growth / Robert Frager, James Fadiman. – 5th ed., 2002.

Надійшла до редколегії 03.02.14

А. Черняк, асп.

Черниговский национальный педагогический университет имени Т. Г. Шевченко, Чернигов

ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ В ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

*В статье рассматриваются особенности связи самоактуализации и социализации в гуманистической психологии.
Ключевые слова: социализация, личностный рост, самоактуализация.*

A. Cherniak, post-graduate

T. G. Shevchenko State Pedagogical University of Chernihiv, Chernihiv

LOOK AT THE PROBLEM OF SOCIALIZATION THROUGH THE PRISM OF SELF-ACTUALIZATION IN HUMANISTIC PSYCHOLOGY

*The article deals with communication features of self-actualization and socialization in humanistic psychology.
Keywords: socialization, personal growth, self-actualization.*

УДК 159.9:796

І. Шандро
ПВНЗ "Донецький інститут психології та підприємництва", Донецьк

КРОСС-КУЛЬТУРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається питання становлення етнічної самосвідомості представників різних етносів через вивчення сформованості етнічної ідентичності. Сформованість етнічної ідентичності розглянуто через відношення підлітків до етнодіференціюючих/етноінтегруючих ознак етносу та уявлень підлітків відносно образу представників свого та іншого етносу.

Ключові слова: етнічна самосвідомість, етнічна ідентичність, етнодіференціюючих/етноінтегруючих ознаки етносу.

Постановка проблеми. Сьогодні в усьому світі безупинно відбуваються процеси міграції. Одночасно з ідеологічною міграцією та міграцією добровільною на етапі всесвітньої глобалізації і зіткнення цивілізацій ми спостерігаємо трудову та змушену міграцію, викликану катаклізмами нерівності техногенного і економічного розвитку. Наслідком міграційних процесів є дві протидіючі тенденції: перша – заклик представників різних етносів до більшої інтеграції та тісним взаємодіям у різних галузях; друга тенденція спрямована на роз'єднання світового співтовариства та етнічне капсулювання.

Дані обставини впливають на хибкий внутрішній світ мігранта, на структуру його етнічної свідомості, на уявлення про "свій" та "чужий" етнос.

За даними відділу Українського перепису населення, на території Донецької області живуть представники більш ніж 130 національностей та народностей. До національного складу Донецького регіону входять українці (56,9 %), росіяне (38,2 %), греки (1,6 %), білоруси (0,9 %), татари (0,4 %), євреї (0,2 %), молдовани (0,1 %). У Донецькому регіоні зареєстровані та діють 92 національно-культурні організації, які об'єднують іспанців, поляків, німців, вірменів, представників дагестанського народу загальною численністю більш 70 тис. осіб [1].

Безумовно, національні та етнічні відносини у кожному окремому випадку мають свою специфіку, але, можливо виділення деяких констант, які загоріють міжнаціональні відносини. Сюди можуть бути віднесені процеси формування національної самосвідомості, проблема мови та можливість прояву національної культури, ті фактори, що зумовлюють національну самобутність людини. У цих умовах особливу актуальність набуває вивчення особливостей становлення етнічної самосвідомості представників різних етносів. Усвідомлюючи себе членом етнічної групи, людина якоюсь мірою подавляє в собі страх перед суспільством у цілому: вона вже не усвідомлює себе самотньою і безпомічною, у масі людей, що складають етнічну групу, людина почуває себе впевнено.

У контексті вищевикладеного дослідження набуває актуальності, по-перше, через збільшення кількості емігрантів з республік колишнього СРСР в останні 10-15 років на територію Донбасу; по-друге, через проблеми, що виникають у емігрантів в плані адаптації до нового культурного середовища.

Актуальність даної проблеми визначила вибір об'єкта і предмета дослідження. **Об'єкт** дослідження – етнічна ідентичність; **предмет** дослідження – особливості етнічної ідентичності підлітків. **Мета** дослідження – вивчення особливостей етнічної ідентичності підлітків азербайджанської національності як представників етнічної меншості у порівнянні з особливостями етнічної ідентичності українців як представників етнічної більшості.

Гіпотеза дослідження: 1) на усвідомлення підлітками своєї етнічної ідентичності впливає факт проживання в моноетнічному чи поліетнічному середовищі; 2) більша частина випробуваних підлітків-азербайджан-

ців, що народилися і виросли у Донецькій області, ідентифікують себе з представниками українського етносу, а не з представниками азербайджанського етносу.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблемам етнічної ідентичності й особливостям її формування присвячений цілий ряд досліджень як у вітчизняній так і в закордонній психології. В Україні і Росії проблема етнічної ідентичності вивчається у руслі культурно-історичної концепції Л. С. Виготського.

Український психолог О. Е. Джука розглядає співвідношення особистісної й етнічної ідентичності, К. В. Коростеліна вивчає проблему етнічної ідентичності в контексті соціальної ідентичності, Н. А. Шульга вивчає взаємозв'язок етнічної і гендерної ідентичності, Є. М. Галкіна запропонувала загальну класифікацію підходів до вивчення етнічної ідентичності.

У російській етнопсихології генез етнічної ідентичності вивчали А. Ф. Дашдаміров, Ю. В. Бромлей, І. С. Кон, Л. М. Дробіжева, Г. А. Старовойтова, Т. Г. Стефаненко, О. Л. Романова, О. І. Донцов, Н. М. Лебедева, Е. І. Лягіна, Л. І. Науменко, В. Н. Павленко, В. Козлов, П. І. Кушнер тощо.

Дослідження В. П. Левкович стосувалися формування етнічної самосвідомості в родині, Г. У. Солдатова-Кцюєва вивчала психологічні особливості міжетнічної напруженості. На початку ХХІ ст. з'явилась низька праця, що присвячена опису етнічних стереотипів і етнічної ідентифікації (В. Т. Крисько, А. А. Деркач, І. Б. Андрущак та ін).

Етнічна ідентичність досить давно стала предметом дослідження як західноєвропейської, так і американської психології. Значимість етнічної ідентичності вивчав К. Левін, структуру етнічної ідентичності досліджував Е. Еріксон, етапи становлення етнічної ідентичності – Ж. Піаже, моделі виміру етнічної ідентичності запропонував Дж. Беррі, стратегії підтримки етнічної ідентичності були запропоновані А. Тешфелом, Дж. Тернером та ін.

Безумовний інтерес викликають дослідження етнічної ідентичності в підлітковому віці [2]. Саме для цього віку характерним є високий ступінь сенситивності до соціальних змін, бажання визначитися відносно своєї етнічної групи, орієнтуватися в системі етнічних норм та цінностей, структурі міжетнічних відносин. На думку Ю. В. Кушнір, неможна недооцінювати той факт, що на існування тих чи інших уявлень і образів у відношенні представників інших націй у процесі етнокультурної соціалізації підростаючого покоління впливає сімейне виховання, а точніше реакції висловлювання, поведінкові патерни батьків стосовно іншої спільноти, а також моделі поводження близького оточення і референтної групи [3].

Дотримуючись поглядів Т. Г. Стефаненко і А. С. Бароніна, ми визначили етнічну ідентичність як механізм формування етнічної самосвідомості, і вважаємо, що: 1) етнічна ідентичність – це результат процесу самоототоження людини з етнічною групою, що виражається в почутті спільності з членами цієї етнічної групи; 2) етнічна ідентичність – не статичне, а динамічне

утворення: процес її становлення не закінчується у підлітковому віці, зовнішні обставини можуть штовхати людину будь-якого віку на переосмислення ролі етнічної ідентичності, що призводить до трансформації етнічної ідентичності [4]; 3) у структурі етнічної ідентичності звичайно виділяють три основних компоненти: когнітивний (знання про особливості власної чи чужої групи, усвідомлення себе членом групи на основі деяких ознак, які виступають етноінтегруючими відносно "свого" етносу і етнодіференціюючими відносно "чужого" етносу); афективний (оцінка якостей групи, відносин до членства в ній); поведінковий (реальний механізм не тільки усвідомлення членом визначеної групи, але й прояву себе як члена певної групи).

На думку А. В. Сухарєва, у якості етнодіференціюючих/етноінтегруючих ознак етнічної ідентичності можуть бути: особливості природи, особливості зовнішності, усвідомлення себе представником визначеного етносу ("Я – українець", "Я – азербайджанець"), особливості звичок у харчуванні, особливості національних традицій, мова та особливості віросповідання [5].

Такий підхід до визначення особливостей етнічної ідентичності дозволив створити емпіричну модель дослідження, яка представлена наступними методами та методиками: 1) опитувальний метод, представлений "Етнопсихологічним опитувальником", що розроблений Н. Крюковою та призначений для виявлення когнітивно-

го компоненту етнічної ідентичності [6]; 2) проективний метод, представлений "Колірним тестом відносин" (КТВ) А. М. Еткінда – для діагностики афективного компоненту етнічної ідентичності. А саме для діагностики відносин випробуваних до етнодіференціюючих/етноінтегруючих ознак етнічної ідентичності [5] та проективною методикою вивчення етнічних стереотипів Т. В. Іванової – для дослідження когнітивного компонента етнічної ідентичності [7].

Відповідно до об'єкта, предмета та мети нашого дослідження, вибірку випробуваних склали дві групи підлітків у віці 12-14 років української (60 осіб) та азербайджанської (40 осіб) національностей. Об'єктивним критерієм вибору був вік випробуваних, суб'єктивним – народження в Донецькій області. Причиною вибору цієї вікової групи, за думкою багатьох дослідників є те, що в підлітковому віці етнічна ідентичність формується, а у юнацькому є остаточно сформованою в повному обсязі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати, що отримані за допомогою "Етнопсихологічного опитувальника" Н. Крюкової, представлено у табл. 1. Цей опитувальник дозволив нам виявити, чи знають випробувані, за якими ознаками відрізняються одна нація від іншої. Ознаками, за якими відрізняються представники різних етносів, за думкою випробуваних, є мова, традиції особливості зовнішності, особливості поведінки та віросповідання.

Таблиця 1

Етнодіференціюючі ознаки, що відрізняють одну націю від іншої

ЕТНОДИФЕРЕНЦІЮЮЧІ ОЗНАКИ	УКРАЇНЦІ	АЗЕРБАЙДЖАНЦІ
МОВА	95 %	89 %
ТРАДИЦІЇ	85 %	100 %
ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНОСТІ	45 %	84 %
ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ	55 %	-
ВІРОСПОВІДАННЯ	41 %	42 %

Аналіз малюнків за методикою Т. В. Іванової показав високий рівень сформованості когнітивного компонента етнічної ідентичності випробуваних відносно між культурних розходжень.

Автором методики було виділено 12 змістовних груп. Частина з цих змістовних груп утворює ядрну складову національного образу (традиційний побутовий уклад суспільства) та периферійну складову (економічне, політичне, науково-технічний розвиток етносу) [7].

Національний образ усіма випробуваними (і українцями і азербайджанцями) був представлений зображенням людини. Образ українця був представлений у 90 % малюнків чоловіком у національному одязі і доповнений зображеннями національного прапора, тризубом, написами "Київ", "Донецьк", "Україна"; зображеннями вишитих рушників, церковних свічок, керамічного посуду; шматком сала, галушками, бородинським хлібом, великодніми пасками. Цікаво визначити, що символи праці та економічного життя, як доповнення до образу українця узагалі не використовувалися.

Образ азербайджанця був представлений у 84 % малюнків випробуваних жінкою у національному одязі й у 6 % випадків чоловіком у спортивному костюмі. В якості доповнення використовувалися зображення національного прапора, кальяну, шаурми, шашлику, лаваша, кавунів. У 11 % випадках образ азербайджанця був доповнений зображенням економічної діяльності (продаж кавунів, готування шашликів та шаурми).

До негативних образів українця і азербайджанця, відповідно до поглядів автора методики, були віднесені малюнки карикатурного змісту. Відзначимо деяку перевагу негативної символіки у зображенні образу азербайджанця українськими підлітками (65 % випадків). Азербай-

джанці-підлітки вибірки використовували негативну символіку при зображенні українців тільки у 11 % випадків.

Аналізуючи отримані результати за методикою КТВ, можна констатувати, що 78 % українців-підлітків вибірки позитивно ставляться до етноінтегруючих ознак українського етносу. Вважають себе українцями 85 %.

У 68 % підлітків-азербайджанців вибірки виражене позитивне відношення до етноінтегруючих ознак азербайджанського етносу. При цьому 68 % підлітків-азербайджанців вважають себе українцями, а тільки 32 % азербайджанцями. 37 % підлітків-азербайджанців негативно ставляться до своєї зовнішності, як представника азербайджанського етносу, 5 % негативно ставляться до особливостей національної азербайджанської кухні, 26 % негативно відносяться до природи Азербайджану.

Висновки та перспективи досліджень.

1. Підлітки, випробувані двома національностями, показали високий рівень сформованості когнітивного та емоційно-афективного компоненту етнічної ідентичності відносно етноінтегруючих/етнодіференціюючих ознак етносу.

2. Уявлення людини відносно етносу має у своїй структурі ядрну та периферійну складові: уявлення відносно "свого" та "чужого" етносу у випробуваних нашої вибірки склалися з боку ядрної складової до якої увійшли традиції та побут життєдіяльності етносу. До образу азербайджанця очима підлітка-українця увійшли деструктивні елементи, причому ці елементи кожним конкретним випробуваним нашої вибірки усвідомлюються як одна з якісних особливостей етносу.

3. У підлітків-українців вибірки сформована моноетнічна ідентичність зі своєю етнічною групою; у більшості

підлітків азербайджанців сформована моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою.

4. Важливими умовами становлення етнічної ідентичності в підлітковому віці є досвід міжетнічної взаємодії і характеристика етноконтактного середовища.

5. Формування етнічної ідентичності залежить від того, чи належить підліток до групи більшості чи меншості.

Оскільки формування етнічної ідентичності є частиною полікультурного виховання, результати проведеного дослідження можуть бути використані керівниками полінаціональних класів для формування етнічної ідентичності та етнічної толерантності учнів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми вивчення етнічної ідентичності мігрантів. Перспективними, на наш погляд, можуть бути дослідження гендерних особливостей прояву етнічної ідентичності та дослідження особливостей етнічної ідентичності на різних етапах онтогенезу.

Список використаних джерел

1. Донецкая область в цифрах // Агентство регионального развития "Донбасс", 2010. – 27 с.
2. Кауненко И. Особенности формирования этнической идентичности в подростковом и юношеском возрасте / И. Кауненко // Журнал прикладной психологии. – 2001. – № 2.
3. Кушнир Ю. В. Этническая идентичность личности школьника в процессе формирования национального общества / Ю. Кушнир // Материалы первой региональной научно-практической конференции "Вклад молодых ученых в развитие науки региона". – Луганск, 2005.

4. Стефаненко Т. Г. Этническая идентичность и некоторые проблемы ее изучения / Т. Г. Стефаненко // Этнос. Идентичность. Образование / Под ред. В. С. Собкина. – М.: Эврика, 2010.

5. Бухарева В. Л. Этнофункциональный подход к психологическому анализу современного этапа культурно-исторического развития общественного самосознания в России / В. Л. Бухарева, А. В. Сухарев // Журнал прикладной психологии. – 2003. – № 4-5.

6. Хотинцев В. К вопросу об основных подходах к изучению этничности в зарубежной и отечественной науке / В. Хотинцев // Мир психологии. – 2009. – № 4.

7. Иванова Т. В. Изучение этнических стереотипов с помощью проективных рисунков / Т. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 2.

1. Donetsk region in figures // Regional Development Agency "Donbass", 2010. – 27 p.

2. Kaunenko I. Features of formation of ethnic identity in adolescence and early adulthood / I. Kaunenko // Journal prikladnoy psychology. – 2001. – № 2.

3. Kushnir V. Ethnic identity of the schoolboy in the formation of the National Society / Y. Kushnir // Proceedings of the first regional scientific-practical conference "Contribution of young scientists in the development of science in the region". – Moscow, 2005.

4. Stefanenko T. G. Ethnic identity and some problems in its study / T. G. Stefanenko // Ethnicity. Identity. Education / Ed. by V. S. Sobkin. – M.: Evrika, 2010.

5. Bukhareva V. L. Ethno-functional approach to the psychological analysis of the present stage of the cultural and historical development of social consciousness in Russia / V. L. Bukhareva, A. V. Sukharev // Journal prikladnoy psychology. – 2003. – № 4-5.

6. Khotinets V. On the main approaches to the study of ethnicity in the foreign and domestic science / V. Khotinets // Mir Psychology. – 2009. – № 4.

7. Ivanova T. A study of ethnic stereotypes by using projective drawings / T. Ivanova // Voprosy psychology. – 2008. – № 2.

Надійшла до редколегії 19.03.14

И. Шандро

ЧВУЗ "Донецкий институт психологии и предпринимательства", Донецк

КРОСС-КУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ

В статье рассматривается вопрос становления этнического самосознания представителей различных этнических групп через изучение сформированности этнической идентичности. Сформированность этнической идентичности рассматривается через изучение отношения испытуемых-подростков к этнодифференцирующим/этноинтегрирующим признакам этноса и представлений подростков относительно образа представителей своего и другого этносов.

Ключевые слова: этническое самосознание, этническая идентичность, этнодифференцирующие/этноинтегрирующие признаки, этнос.

I. Shandro

Institute of Psychology and Business of Donetsk, Donetsk

CROSS-CULTURAL RESEARCH OF ADOLESCENTS' ETHNIC IDENTITY FEATURES

The article dwells on the question of ethnic self-consciousness formation among the representatives of various ethnic groups through the study of their ethnic identity. Ethnic identity forming is observed through the study of the attitude of the adolescents being tested towards ethnically-differentiating and ethnically-integrating indicators of the ethnos, as well as the study of the adolescents' vision concerning the image of the representatives of their own and the other ethnos.

Key words: self-consciousness formation, ethnic identity, ethnically-differentiating indicators, ethnically-integrating indicators of the ethnos.

УДК 316.614.6

В. Янкі, канд. істор. наук, доц.
Університет сучасних знань, Київ

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається структура, механізм розвитку соціальної активності молоді як умови і показники успішної соціалізації особистості.

Ключові слова: соціальна активність, цілеспрямованість, креативність, відповідальність.

Формування у молодого покоління соціальної активності є центральним питанням ідеології держави і всієї системи виховання.

Цей процес – двосторонній, складний і суперечливий. Особистість немислима поза суспільством. Вони розвиваються у взаємному служінні одне одному, прагнучи соціальної гармонії. В якості мети виховання, як правило, розглядається формування особистості відповідно до наявної моделі, співвіднесеної з історичним періодом розвитку суспільства, щоб сформувати реальну, соціально стійку особистість, здатну в нових соціально-економічних умовах зробити вагомий внесок в перебудову суспільства.

В якості структурних складових соціальної активності особистості, частіше всього, виділяються цілеспрямованість, наполегливість, активність, цікавість, само-

стійність, товарищескість, колективізм і взаємодопомога, сприйняття нового, креативність і відповідальність. Інтегральними якостями при цьому виступають ініціативність і відповідальність.

Одна із найвизначніших особливостей нашого часу – збільшена активність молоді у всіх сферах суспільного життя. Але розширення прав і свобод органічно пов'язане з підвищенням відповідальності кожної людини перед суспільством і дотриманням громадянського обов'язку.

Сфера виявлення соціальної активності може бути абсолютно різною, головне – щоб молоді люди мали право висловлювати свою думку в процесі прийняття рішень, що торкаються їх інтересів. Це може стосуватися соціальної сфери, освіти, спорту, культури, працевлаштування, житла, розвитку транспорту, питань здо-

ров'я, гендерної рівності, поваги до особистості, питань міжкультурної взаємодії, захисту прав молоді та ін.

В удосконаленні усіх сфер життя людей, у створенні соціально-активної поведінки, у т. ч. молоді, все сильніше проявляється творчий характер діяльності різноманітних держаних та суспільних інститутів.

Разом з цим, ефективність цієї діяльності дуже низька. Частіше за все, створюються різні організації для підтримки державних і суспільних інститутів, що особливо характерно перед виборами. Проте, молодь готова йти в подібні об'єднання. З одного боку, це дозволяє їм отримати легальну можливість задовольнити свої потреби та інтереси. З іншого боку, участь в роботі подібних організацій дає можливість виявити соціальну активність і направити її в русло суспільно значимої діяльності.

При цьому, представники державних і суспільних інститутів дуже часто розцінюють прояви соціальної активності учасників як результат своєї діяльності, а не як вираження цінностей та інтересів молоді.

Саме соціальна активність та правова поведінка молоді, її правова культура турбують не тільки правоохоронні органи, але й усе суспільство в цілому. Сьогодні ми змушені констатувати, що байдуже ставлення держави до молодого покоління викликало є його боку відповідну реакцію, яка вилилась у сплеск тяжких і корисливих злочинів. Це все говорить про недостатню увагу, передусім з боку державної політики, питанню правового виховання молоді, формування у них правової культури та соціальної активності.

Молодь повинна внести в життя суспільства такий за масштабом та характером внесок, яку систему ідей, цінностей, знань і моральних якостей закладе в неї держава і суспільство. Ефективність взаємодії значно підвищиться, якщо молодь буде відрекомендована як активний учасник цього процесу, а не як споживач послуг.

В останні роки проблема соціальної активності людей, в тому числі і підлітків, стала привертати увагу вчених. Все частіше стали з'являтися роботи, присвячені аналізу аспектів соціальної активності, її конкретних проявів та рівнів. Це ще раз підтверджує, що ця проблема заслуговує великої уваги усіх структур держави.

Проте, велика кількість публікацій, присвячених цій проблемі, ще не означає її всебічну наукову розробку. Цілісна, злагоджена, несуперечлива концепція соціальної активності на цей час відсутня і не знайдено більше чи менше однозначного визначення активності, здатної відтворити її найбільш глибоку сутність.

Багато авторів, які намагаються з'ясувати сутність та специфіку соціальної активності молодого покоління, небезпідставно пов'язують це явище з діяльністю. Саме діяльність, у всіх формах її прояву, виступає мірою соціальної активності людей і молоді зокрема.

Проте, сьогодні молоде покоління, через різні причини, обмежене в реалізації своїх соціальних функцій. А це призводить до соціальної інфантильності, безвідповідальності, спотворенню форм задоволення зростаючих матеріальних потреб та потреб в спілкуванні, до елементів хуліганської поведінки та злочинної діяльності.

Таким чином, настала необхідність відповісти на запитання, яка сучасна природа цих негативних явищ, у чому причини низької соціальної активності людей і молоді зокрема?

Причини цього, перш за все, пов'язані з негативними явищами в розвитку нашого суспільства і виникненням в Україні нової, небезпечно деструктивної для особистості, що формується, катастрофічної соціально-педагогічної ситуації. Деформація в сферах економіки та політики, освіти та культури, моралі та права не могли не справити на молодь свою негативну дію руйнування системи традиційних цінностей і традиційного механізму соціалізації поколінь.

Внаслідок проявів глибоких протиріч у молодого покоління з'явилися елементи соціальної пасивності і бездуховності, що проявляється, зокрема, в агресивній неосвіченості людей.

Активність, в дійсності, виявляється як процес взаємодії з оточуючим середовищем, як природним, так і суспільним. Активність, для якої характерний розрив сторін, залишається нереалізованою активністю і насправді нічого не змінює.

Освіта, навчання і виховання – ось три головних складових в подоланні духовної, а як наслідок, і соціально-економічної кризи в Україні.

По-друге, соціально-педагогічні причини, і, перш за все недооцінка ролі виховання в становленні нових поколінь. Зміна умов виховання молоді теперішнього покоління пов'язані з роллю сім'ї та можливостями школи.

Сім'я, разом з державою, є одним із головних елементів системи виховання особливо в період, коли практично всі інститути минулої системи виховання втратили свої виховні функції у відношенні до підростаючого покоління. Саме сім'я зараз повинна нести основне навантаження у формуванні особистості молодого людини та її соціальної активності.

Проте, виховні можливості сім'ї різко скоротилися. Потрібно враховувати також нерозвиненість соціальної сфери, перевантаженість членів родини роботою та браку часу на організацію внутрішньо сімейного дозвілля. В дійсності молоді просто немає де проводити вільний час. Молодому поколінню доводиться самому накопичувати відповідний досвід, формувати свій світогляд, хоча і традиційні цінності мають достатньо великий вплив в якості життєво змістовної орієнтації молодих людей.

По-третє, це соціально-психологічні причини, а саме створення позитивної мотивації у молодого покоління на сприйняття та засвоєння виховного впливу. Чи буде у молоді людини бажання сприймати установки виховання, формувати у себе необхідні громадянські і особистісні якості, і що необхідно зробити, щоб вони усвідомлювали необхідність формування у себе відповідних якостей.

В цьому плані однією із ключових проблем є завдання самовиховання та саморозвитку особистості.

Дослідження в області соціальної психології показують, що вирішення проблеми створення позитивних мотивацій і самовиховання варто здійснювати в двох аспектах.

Перш за все – це створення об'єктивних та суб'єктивних передумов, що спонукають молодих людей формувати у себе в процесі самовиховання необхідні якості.

Другий аспект порушує проблему формування уяви ідеальної особистості через засоби масової інформації.

Молоді люди повинні бачити, що у суспільства є потреба саме на соціально активну особистість, що відповідає сучасним вимогам суспільства. Позитивна мотивація буде в тому випадку, коли молодь побачить численні приклади такого роду. Тільки в тому випадку у неї виникне потреба володіти знаннями та якостями, які гарантують досягнення високого соціального та професійного статусу.

Суспільна свідомість приписує молоді неповагу до старших, схильність до вживання алкоголю та наркотиків, радикальні погляди, зухвалу, агресивну, а інколи навіть екстремістську поведінку, що свідчить про занижений соціальний статус і дискримінацію молоді за віковою ознакою.

Проте, складність полягає в тому, що старше покоління не може повною мірою здійснювати функції виховання, так як його ціннісно-світоглядні орієнтації, моральні установки і досвід багато в чому прийшли до суперечностей з дійсністю, що змінилась.

До того ж, на наш погляд, традиційне протиставлення інтересів особистості і інтересів суспільства повинно вирішуватись не шляхом абсолютизації цінності особистості чи переваги суспільства над особистістю, а шля-

хом поєднання їх інтересів, і, як наслідок, поєднання особистого і суспільного, колективного і індивідуального початків, без порушення міри яких кожне із них є необхідною умовою нормального розвитку суспільства.

Іншим важливим елементом системи підвищення соціальної активності виступає залучення молодих людей в безпосередню цілеспрямовану соціально-корисну діяльність, в ході якої вони можуть бачити позитивний результат своїх дій.

Притаманне молоді прагнення до самовираження своїх здібностей, потребу в спілкуванні з однолітками, потребу в соціальній захищеності, в членстві в референтній групі, де їх поєднують спільні ідеї, цінності, норми поведінки реалізуються через стихійно-групове спілкування. До того ж, універсальним механізмом оформлення подібних спільностей є розрізнення молодих людей, які входять в групу, за ознакою "Ми" та "Вони".

В умовах, коли "Ми" не забарвлено позитивною направленістю і його зміст не несе суспільно корисного навантаження, можливе виникнення соціально негативних явищ.

Враховуючи гостроту і складність роботи з формування соціальної активності державою протягом останніх років прийнято ряд важливих нормативних актів, спрямованих на врегулювання кризової ситуації серед молоді, поліпшення справи освіти і виховання підростаючого покоління. Вся виховна робота, з нашої точки зору, повинна проводитися з метою в кінцевому результаті вплинути на конкретну особу як на об'єкт морального, естетичного і правового виховання.

Такий підхід дасть можливість вибирати найбільш ефективні форми виховання молоді, із врахуванням особливостей середовища, в якому знаходиться та чи інша людина, морального клімату в сім'ї, якостей самого вихованця: рівня освіти та правової культури, особливостей його характеру та інші фактори.

Тому у сучасних умовах задача повинна полягати в тому, щоб розширити та покращити процес соціалізації молодого покоління як в процесі учбово-виховної програми, так і за її межами.

Безумовно, ця проблема дуже складна. Важковиховуваність, як правило, виражається у формі різного роду конфліктів підлітка з його найближчим оточенням. Ознаки важковиховуваності спочатку виявляються у вигляді невідповідності виховному впливу, емоційній невідповідності, відсутності витримки, пізніше це переростає у правопорушення.

В даний час недостатньо тільки тлумачити закон, перелічувати права та обов'язки громадян. Потрібно на конкретних прикладах показувати закон і державу програму з навчання та виховання підлітків у дії.

Тут навчання значення мають засоби масової інформації. Вони порівняно легко піддаються централізованому плануванню та контролю. Однак, оцінюючи стиль публікацій на тему виховання молоді не можна не відзначити, що характерною рисою для них є недостатньо виражений елемент дискусійності, зацікавленості в обговореннях актуальних питань соціальної активності,

правової культури та правової поведінки неповнолітніх широким загалом читачів з виходом на шляхи вирішення конкретних проблемних ситуацій.

В той же час дуже часто у статтях із зайвими подробицями говорять про сам процес вчинення правопорушення, злочини, що викликають зайву сенсацію, в повному вигляді – рекламність факту, а інколи показується "методика" антисуспільних дій. А ось моральної бідності правопорушника читач, на наш погляд, не бачить. Все це дозволяє поставити питання про необхідність розробки цілісної концепції використання засобів масової інформації в формуванні у молоді соціальної активності та правової культури.

Таким чином, виховання підростаючого покоління в дусі високої моралі, формування у нього високого рівня соціальної активності, правової культури процес багатограний, у якому повинні брати участь всі: сім'я, школа, засоби масової інформації та інші суспільні організації.

Формулюючи мету виховання, потрібно чітко уявити собі те, що в нинішніх умовах за молоді ведуть боротьбу різні партії і громадські рухи, які переслідують свої вузькопартійні цілі, які не мають нічого спільного з програмними цілями держави з виховання молоді.

Загальнонаціональні інтереси потребують, щоб суспільство і держава контролювали виховний процес, допомагали молоді зорієнтуватися в реальному співвідношенні сил, які борються і виховують її, відрізнити істинні цінності від вигаданих і брехливих, достойні цілі від недостойних.

Більшість молодих людей в нашій країні впевнені в тому, що вони не в змозі впливати на державну політику, сумніваються в можливості змінити її на користь собі і своєму поколінню. В той же час, вони висловлюють готовність до участі в соціально-значимій діяльності, підтримують необхідність молодіжних об'єднань.

Цей потенціал молоді може і повинен бути використаним в інтересах розвитку суспільства і самої молоді, на благо нашої країни.

Проте, ця робота повинна мати цілеспрямований характер, проводитись в програмі державної політики і забезпечити:

1) процес активних наукових досліджень в області виховання і розробки концепцій виховання за його напрямками;

2) початку практичних дій з відтворення системи підвищення соціальної активності молоді, побудованих на нових принципах, наповненою новим змістом.

3) процес інтенсивних дискусій з проблем виховання і виводу цих дискусій на широку громадську трибуну;

4) розуміння органами державної влади необхідності змін системи відношень до проблеми формування у молоді активної життєвої позиції;

На наш погляд, названа сукупність ідей та принципів за умови подальшого розкриття їх змісту може скласти основу ідеології виховання соціальної активності молодого покоління, яка необхідна як засіб, що дозволяє об'єднати суспільство.

В. Янкин, канд. истор. наук, доц.
Университет современных знаний, Киев

СОЦИАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ УСПЕШНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ

В статье раскрывается структура, механизм развития социальной активности молодежи как условия и показателя успешной социализации личности.

Ключевые слова: социальная активность, целеустремленность, креативность, ответственность.

V. Yankin, Ph.D., Assoc. Prof.
University of Modern Knowledge, Kyiv

SOCIAL ACTIVITY AS AN INDICATOR OF SUCCESSFUL SOCIALIZATION

Structure and mechanism of social activism of young people as the condition and indicator of successful socialization is revealed in this article.

Key words: social activism, sense of purpose, creativity, responsibility.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 2(2)

Статті подано в авторській редакції.

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 12,9. Наклад 300. Зам. № 214-7149.
Вид. № Пс2. Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Підписано до друку 11.10.14

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02